

11

EMLÉKBESZÉD

LUKÁCS MÓRICZ FELETT.

IRTA S A M. T. AKADEMIA 1882. JUN. 4-én

TARTOTT KÖZÜLÉSÉN FELOLVASTA

TREFORT ÁGOSTON.

GYÖR, 1888.

KIADJA GROSS GUSZTÁV.

226065

Nyom. Gross Guszláv- és társ. Győrött, 1887.

Egy szép tavaszi napon történt, 1834-ben, midőn Lukács Mórictot a nemzeti casinó termében először láttam. A nemzeti casino akkor nem csak mulató kör, hanem valódi művelődési intézet volt, a mint azt gr. Széchenyi István, ki az associatio természetét és hatását jobban ismerte, mint bárki más Magyarországon, concipialta, és e szellemben vezetni s fentartani tudta. Ez egyesületben a társadalom minden osztályának képviselői találkoztak s érintkeztek. A dúsgazdag s nevőkre büszke grófok, a közép nemesség földbirtokosai, a magasabb hivatalnokok és birák, nem különben a polgári elem képviselői, a pesti nagykereskedők, az ügyvédek, a tudomány és irodalom férfiai s mivelt fiatal emberek, kikről föltették, hogy nem biliárd s kártya kedvéért, hanem a könyvtár használata végett kívánják a casinót látogatni, — minden díj nélkül mint vendégek használhatták a nemzeti casinót. Kiterjesztette az figyelmét a nemesebb él-

vezetekre is, s hangversenyeket rendezett és nem jött Pestre jelentékenyebb művész, ki magát a nemzeti casino termeiben ne hallatta volna. Ily zenészetű előadásokra a tagok s azok családjai de jure hivatalosak voltak, de azonkívül számos belépti jegy osztatott ki; s egyszer én is, mint első éves jogász ily jegy birtokába jutottam, s a mint szép csendesesen hallgattam a zenét, feltűnt nekem egy fiatal, igen sovány, gyöngye egészségű ember, ki, egyre járt s mozgott, minél fogva hinnem kellett, hogy ő e helyen nem vendég, hanem a háziurak egyike. Hosszabb idő telt el, a nélkül, hogy ez alakkal ismét találkoztam volna. De midőn 1837-ben, februárban első utazásomból hazatértem s a casinóba bevezettettem, gróf Serényi László által ismerkedtem meg a fennemlitett alakkal, ki nem volt más, mint Lukács Mór, ki néhány nap múlva engem Szalay Lászlónak bemutatott.

Ez idő óta, tehát 43 éven át, én Lukács Mórccal folytonos érintkezésben állottam, mely állandóan szívélyes — a viszonyok s körülmények szerint közelebbi vagy távolabbi barátság, de mindig rokonszenves és bizalmas viszony volt.

De főleg 1837—48-ig oly sokféle viszonyokban állottam Lukács Mórccal, hogy elmondha-

tom: ez időt vele éltem át, s közös czélokra vele kezet fogva működtem, s ez indok birt engem arra, hogy Lukács Móríczt felett emlékbeszéd tartására merjem vállalkozni, azt vélvén, hogy ez általa iránta a rokonszenves barátság és tisztelet adóját lerovom. S hiszem is, hogy főleg oly tényekre s állapotokra szorítkozva, melyeket együtt éltünk át, egy már letűnt s már történelmi kornak némely egyes mozzanatait képes leszek talán hitebben ecsetelni, mint olyanok, kik e kort csak traditióból ismerik, s talán méltányolni képes leszek egy oly egyéniséget, ki bármely testületnek diszére vált volna, kinek emlékét megünnepelni mai közülésünk egyik főadata, ki épen oly tulajdonok által tündökölt, melyeket óhajtandó volna minden tudományos társulat tagjában föltalálhatni, minők az akadémikus szellem, a humánus kedély, — a Herder humanizmusa értelmében. E szavak fonalán állíthatom Lukácsról, hogy ismerőseim tág körében alig ismerék egyet, ki negyven éven át annyira hű maradt volna magához. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy nézetei negyven év alatt sohasem változtak. Lukács sokkal szellemesebb és eszesebb ember volt, semhogy az eseményekből ne tanult volna, s ne engedett volna a változott világnak

magára befolyást; nézetet változtatni újabb tanulmányok s tapasztalatok nyomán nemcsak nem bűn, hanem erény. Én csak azt jelzem, hogy Lukács kedélyében, valamint észjárásában az alaphang nem változott. Ő elfogulatlan humanus s a mellet skeptikus volt; az ember sorsát nem hitte függőnek a politikai formáktól, a politika tehát rá nézve sohasem birt oly fontossággal, mint azokra, kik e téren valaha szerepeltek, vagy szerepelni óhajtanak, s azért ő, habár egészben véve a szabadelvű iskolához tartozott mindig, jó lábon tudott állani a conservatív, valamint a forradalmi emberekkel is, mert látva a különböző irányú, de egyaránt őszinte meggyőződések, mindig fölébredt benne a kérdés: „Ubi veritas?” (Hol az igazság?) Ily emberek nem szoktak a cselekvés emberei lenni s nincs is bennük az ambitio ama neme, mely a cselekvés embereit élénkíti. Ő habár keveset írt — mégis írói temperamentummal birt — literary gentleman volt par excellence.

Kedélye gyöngéd volt, tudott szeretni s a szeretettel az öntudatos kötelességérzet volt összefűzve, mely önfeláldozást követelt. — Fiatal korában édes anyján csüggött s neki áldozta föl existenciáját s midőn később érett férfikorában

megnősült, nejének, ki éveken át beteg volt, áldozta föl magát. Erősen hiszem, hogyha Lukács Móriczot nem éri ama szomorú sors, hogy életének nagy részét, mint szerető és gyöngéd betegápoló töltse: productivitása s tevékenysége sokkal nagyobb mértéket öltött volna, mert volt benne anyag a productivitásra, — de ő ez anyagot nem oly czélból szerezte, hogy azt értékesítse: tanult s mívelte magát, mert az önmívelődést czéljának tekinté. S ez épen a jellemző vonás kedélyi és szellemi alakjában, — oly alak, a mely nálunk eredeti, mert ritka, s mely szellemileg s vagyoniilag nálunknál kifejtettebb országokban gyakrabban fordul elő s melyhez hasonlóké főleg a társas életben szoktak szeretetre méltóságuk által szerepelni, mivel a szellemes társaság s conversatio a miveltségnek mintegy parfume-je. Erre vonatkozólag mondja Lukács egyik értekezésében: „A tudományok művelésében is a valódi cél nem a tudás, hanem a tanulás. Ebben találunk vigasztalást, szórakozást az élet csapásai között. A tudományos munkásság magában találja jutalmát, nem a sikerben.

Nem lévén szándékom Lukács Móricznak e helyen életrajzát adni, csakis néhány fő adatra szorítkozom e részben.

Lukács Móricz született 1812-ben, szeptember 5-én Pesten. Nevelését itt s szülei jószágán Temesmegyében Bresztovácson nyerte. 1831-ben Krassó megye tiszteletbeli aljegyzője lett. 1832-ben Pestre költözött s irodalmi tanulmányoknak élt. — Szülei kívánatára 1836-ban Pestmegyében tiszteletbeli aljegyzői állást fogadott el, mely hivatalról azonban atyja halála után lemondott s attól fogva 1848-ig kizárólag a tudománynyal s az irodalommal foglalkozott.

Lukács, már mint emlitém, nem volt az actio embere, de közszellem és hazafiság, főleg pedig eleven érzék minden iránt, mi jó, szép és üdvös, nagy mértékben volt benne s barátai őt, ha valamit életbe akartak léptetni, kevés rábeszéléssel, s némi aggályoskodás mellett az ő részéről mindig meg tudták nyerni.

Az első ilyen alkalom volt a műegylet felállítása 1838-ban. Gót s román stylú templomaink mutatják, hogy azok építése korában műízlés s műérzés nem hiányzott nálunk; templomaink az akkori kor muzeumai voltak, s a hivek, midőn fohászaikat az éghez emelték, érezhették a művészet hatását is. De a későbbi idők nem kedveztek Magyarországon a képzőművészeteknek. A stag-

ratio epochája, mely I. Ferencz uralkodásával beállott, semminemű haladásnak, tehát a művészeteknek sem lehetett kedvező. Eszterházy herczegnek volt ugyan kitűnő képtára, de az Bécsben lévén elhelyezve, nem gyakorolt semmi batást, s nem is a magyar culturalis szükségletek tekintetbe vételével volt összeállítva. — Pyrker egri érseknek nem csekély érdeme, hogy Velenczéből egy kis képgyűjteményt hozott magával, de az Egerben az érseki lakban lévén elhelyezve, nagyon kevés ember látogatta. Összeköttetéseink a külfölddel, magával Béccsel sem voltak oly mindennapiak mint most, s Bécsbe utazni akkorban nagyobb szerű vállalatnak tekintetett, minélfogva a bécsi gyűjteményeket nem sok magyar ember ismerte. Érdekeltség a képzőművészetek iránt csak ama kis körben találtatott, mely a külföldön, különösen Olaszországban megfordult, s az ottani műkinceseket élvezte s a mely tudta, vagy legalább gyanította mily hatalmas tényező a művészet a nemzetek életében. Mi fiatal emberek, kik külföldön utaztunk, hazajövet csodálkoztunk a létező szegénységünkön, s értekeztünk és beszélgettünk, mit lehetne tenni a művészet előmozdítására, illetőleg a művészeti érzék ébresztésére a magyar közönségben.

Hogy az állam e részben valamit tegyen, arról a legmerészebb reformer sem mert volna ábrándozni, hiszen a magyar állam a szó mai értelmében akkor nem is létezett, nagy összegeket összehozni aláírás útján, oly pénzszegény országban, mint hazánk akkor volt, képtelenség lett volna. Követve tehát Bécs és a külföld példáját, javaslatba hoztuk egy művészeti egyesület életbe léptetését Lukács Mórícz velünk s többekkel kezefogva, szóval, tollal, tettel élénk tevékenységet fejtett ki, s működésünk nem maradt eredménytelen.

A művészeti egyesület létrejött, kiállításokat rendezett, műlapokat osztott ki, s Lukács ennek sikeres tevékenységéről 1845-ben már azt írhatta az augsburgi *Allgemeine Zeitung*-ban, a magyar állapotokról írt levelei egyikében: „A művészet is az utolsó években örvendetes lendületet vett, mi nagyrészt a művészeti egyesületnek tulajdonítható érdemül. Évenként rendezett kiállítások az általa vásárolt képek kisorsolása, a jutalom-műlap kiosztása által a tagok közt, az ország lakosaiban szunnyadozó művészeti érzéket fölébresztette, hivatásuk öntudatára még nem ébredt egyes tehetségeket a helyes pályára terelt. A haladás, melyet Magyarország e tekintetben a műegylet fel-

állításával tett, legjobban kiderül, ha hazai művészeink képeinek számát s becsét összehasonlítjuk azokkal, a melyek az első kiállításokban láthatók voltak. Míg azok majdnem kizárólag a külföldi művészek műveiből állottak, s azok közt alig tűnt fel néhány belföldi, melyek közül alig egy pár tartott valódi művészeti érdemre igényt, az utolsó kiállításban a kiállított művek egyharmada belföldi művészekre esett, s azok között sok jeles mű találkozott. A kiállított tárgyak száma meghaladta a kétszázötvenet, s azokból nyolczvan mű hazai festészekről származott.“

„A művészet magasabb lendületének főakadályául — így szól tovább Lukács az idézett levélben — a műgyűjtemények hiányát, melyek által a nagyobb közönség izlése tisztul, valamint a törekvő tehetségek művészetileg serkentetnek s irányoztatnak. Az egyetlen említésre érdemes gyűjtemény a Nemzeti Múzeum galleriája. Reményem, hogy nem fognak szerénytelenséggel vádolni, ha kifejezést adok egy óhajtnak, melyet Magyarországon a művészet minden barátja táplál, vajha Eszterházy herczeg a maga kitünő képtárát Bécsből Pestre hozná.“ — S azóta ez a pium desiderium is teljesült, mint sok üdvös dolog, mit először

a legvérmesebb reformerek is csak pium desiderium-nak tartottak.

A művészeti élet újabb epochája cz egyesület életbe léptetésével kezdődik.

A dolog egyszer megindulva ment ; de az a kis kör, melyből e mozgalom kiindult, más utakon és módokkal is törekedett a magyar kulturai állapotokat előmozdítani, s azokkal együtt a politikai átalakulást is előkészíteni,

Az általános pangás közepett, mely a negyvenes évek kezdetén hazánkban a közgazdaság, a politika, a tudomány minden terén létezett, — örvendetes jelenség volt a magyar irodalom föllendülése ; költők s politikai írók mellett a napi sajtó is emelkedni kezdett. De a gyakorlati élet s a tudomány és irodalom közt nem volt semmi összefüggés. A legtöbb ember az augsburgi *Allgemeine Zeitung* mellék lapjaiból merítette általános műveltségét, a műveltebb s felsőbb osztályok, melyek francziául és angolul is értettek, olvasták a *Revue des deux mondes*-ot, s az angol *Review*-ket. Mindamellett, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* s előbb is már más folyóiratok léteztek nálunk is, de azok cikkei többnyire specifikus magyar dol-

gokkal foglalkoztak s közleményeik formája és szelleme oly elavult, olvasóik köre oly szűk volt, hogy a folyóiratok jóformán semmi befolyást sem gyakoroltak, sőt azon irodalmi forma, mely ez irányban hatást tesz s különösen Francia- és Angolországban már virágzásra jutott, a magyar irodalomban még nem is létezett. — Folyóiratot alapítani s kiadni, mely a külföldön oly hatásos alakban, essayekben, közvetítse a tudomány vívmányait s az eszméket, e célra egyesültünk mi hárman: Szalay László, báró Eötvös és én; s magunk közt abban állapodtunk meg, hogy mielőtt nagyobb körben beszélnénk a dologról, Lukács Mórictól kelet mindenekelőtt megnyernünk; ő épen azon talentumok egyike, melyek essay-k írására vannak kvalifikálva. Lukács Mórictól skeptikus természeténél fogva tervünket jobbra-balra fontolgatta, meghányta, vetette; számos kételyei voltak a kivihtőség iránt, de végre győzött a benne élő közszellem s hozzánk csatlakozott.

A Budapesti Szemle első kötete megjelent 1840. január havában. E kötet számára Lukács értekezést írt az állati magnetizmusról; a második kötetben pedig a büntetőjogi teoriákról jelent meg tőle egy igen jeles cikk. Magnetizmus-

és büntetőjog oly heterogén tárgyak, hogy méltán lehet kérdezni: mily alkalomból jöhetett Lukács arra a gondolatra, hogy épen e tárgyakról írjon. Minden mozgalom, mely Europa nyugati országai-ban az elméket s kedélyeket megragadja, vissza-hat hazánkra is. Az állati magnetizmus, benne rejlő tudományos jelentőségével s a körüle képződött humbuggal, már a harminczas évek óta napi renden volt. Nekünk is megvoltak magnetikus lát-nokaink, magnetikus betegeink és magnetizáló or-vosaink. A prevorsti látnoknő- s a weinsbergi fogolynőnek sok olvasója volt mindenütt. A tárgy annyi érdekeltséget keltett, hogy nem volt helyén kívül egy encyclopedikus folyóiratban róla szólni. S Lukács oly alaposan, világosan fejtegeti a tár-gyat, hogy essay-jét ma is érdekekkel olvashatni.

A büntető jog theoriái nagyobb gyakorlati fontossággal bírtak. Az új nemzedék, mely tanúja volt a mai büntető törvénykönyv alkotásának, nem gyanítja: mennyi és mily phrasisokon kellett ez ügynek keresztülmennie, míg megoldását nyerte.

Az 1790—1-iki országgyűlésen már napi-rendre került; 90 év kellett tehát az ügy meg-érlelésére; a régi magyar státusférfiak bűne, hogy mindig tárgyaltak, s a tárgyakat eredményhez nem

tudták vezetni. Egy fontos ügyet irodalmi uton mozditani elő, egészséges fogalmakat honosítani meg, tájékozást nyújtani a gyakorlat embereinek: ez volt Lukács cikkének főadata; s e főadat irodalmilag minden tekintetben sikerült, mert Lukács értekezése ma is haszonnal és élvezettel olvasható.

Kis arányok közt mozgó közéletünkben nagy sensatiót okozott a P e s t i H i r l a p megjelenése 1841-ben, 1843-ban azonban a szerkesztő és kiadó tulajdonos közt differentiák támadván, Szalay vette át a hirlapot. Új tanok zászlója bontatott ki. Eötvös és én biztosítottuk az új szerkesztőt, hogy minden kitelhető erővel fogjuk őt e téren támogatni, s vele közreműködünk. Lukács azonban visszavonult, nem helyeselte sem a doktrinákat, sem az eljárást, a mint később egyik levelében is nyilatkozott.

Ez azonban legkevésbé sem érintette rokonszenves viszonyunkat; az ország s a szabadelvű párt reform törekvéseit — mert az akkori ellenzék szabadelvű párt volt — Lukács más téren védte meg.

A negyvenes években, különösen az 1843/4-diki országgyűlés alatt a német sajtó, különösen az A u g s b u r g e r A l l g e m e i n e Z e i t u n g,

melynek akkor Magyarországon számos előfizetője s még több olvasója volt, igen hevesen s folytonosan támadta Magyarországot, részint ama váddal, mint a mai német sajtó is, hogy a németeket s minden nemzetiséget el akarunk nyomni, — részint, hogy a reform párt törekvései nincsenek igazolva, hogy minden, a mit követel, kivihetetlen, hogy az az alkotmányosság chimaera, hogy Magyarország sorsa Bécsből kormányoztatni.

A legerősebb támadások a Staats-Kanzleiból jöttek, hol oly férfiak székelték, kik azt hitték magukról, hogy sohasem tévedtek, — míg egy szép reggelen arra nem ébredtek, hogy az az Ausztria és Magyarország, melyet ők fentartottak, a forradalmi szellő fuvallatára szétporlott, anélkül, hogy valakinek bátorsága s kedve lett volna azt megvédeni.

Ezekre a támadásokra válaszolni, a külföldet fölvilágosítani s magyarország állapotaival megismertetni: e szerepet Lukács vállalta magára s ő e szerep betöltésére minden tekintetben képes is volt. Németül szabatosan írt, mert az a nemzedék, melyhez Lukács és barátai tartoztak, németül tanult s tudott, a nélkül, hogy megszűnt volna oly jó magyar lenni, mit azok, kik ma dicsekesznek azzal, hogy nem

tudnak németül; birt kellő műveltséggel és tájékozottsággal összes hazai állapotaink s politikai s egyéb kérdéseink terén; a mellett elég elfogulatlan volt, hogy midőn a magyar ellenzék eljárását igazolta, kellő helyen meg is bírálta, s végre modorában az irói urbanitás szabályait sohasem tévesztette szem elől.

Bátran mondhatom, hogy Lukács cikkei ma is érdekel és tanulsággal lehet olvasni, s nagyon kíváncsi vagyok, hogy ama cikkek összegyűjtve magyar fordításban is kiadatnának, hogy az az iskola, mely a mai Magyarországot benn és künn folytonosan bántja, mely folyvást barbárságunkról s a nálunk uralkodó demoralisációról szól, mely tudatlanságában úgy beszél, mintha az 1848 előtti Magyarország közgazdasági, politikai s kulturális tekintetben virágzó ország lett volna: megtanulhatná, mily kisszerű, kezdetleges viszonyok közt élt e nemzet 1848 előtt, s mily haladást tett azóta. Míg a fiatalabb nemzedék részben Széchenyi, részben Deák vezetése mellett, részben Kossuth inspirációi alatt törekedett előre haladni: 1848-ban egyszerre meglepettünk a francia forradalom s annak utókövetkezményei által.

Minő volt a hangulat, s minők a nézetek ez

eseményekről: a mennyiben nekem alkalmam volt az embereket s a dolgokat észlelni, egészben s nagyban háromféle áramlatot láttam. Voltak emberek, kikre egyik tényezőként az urbéri viszonyok is hatottak, kik resignációval fogatták ugyan az eseményeket, de semmi rokonszenvvel sem viseltettek az új alakulások iránt, mert nem csak jól érezték magukat azon állami romok közt, melyekből az 1848. előtti magyar alkotmány állott, de az új fordulat bekövetkezte előtt talán bona fide hitték is, hogy ez állapot tartható és a nekik nem tetsző új átalakulásokkal szemben azzal vigasztalták magukat, hogy mind a mi történik, csak máról holnapra fog élni, s a mily gyorsan támadt, épen úgy el fog múlni.

A második áramlat naiv emberekből állott, kik az eseményeknek csak egyik oldalát látták, s azt hitték, hogy megérkezett a népszabadság tava-sza örökös virágokkal s gyümölcsökkel, melyek mindenkinek szájába fognak hullani.

E táborban az éretlenek nagyban kezdtek lármázni, s ez uton felületre jött mindenféle anyag, mely rendes időkben láthatatlan szokott maradni. Soknak nem jutott eszébe, hogy nagy vívmányok mindig nagy áldozatokba is kerülnek.

A harmadik áramlat a józanabb emberek nagy csoportjáé volt, kik elfogadták a forradalmat, mint fait accompli-t, okoskodtak is a felett, vajjon nem lehetett volna-e a politikai kérdéseket tisztán békés reformok útján megoldani, s miután arról győződtek meg, hogy az Magyarországon nem lett volna kivihető: tisztában voltak az iránt, hogy Magyarország a legjobb esetben is nagy bonyoldalmokon fog keresztül menni, hogy az új institúciók megalakítása nagy munkába fog kerülni, s hogy az alkotór munkájánál sok józanságra és mérsékletre lesz szükségünk, mert a függő kérdéseket Magyarország és Ausztria közt meg kell oldani, s hogy minden jó hazafinak kötelessége tevékeny részt venni e munkában és a veszélyezett állam és társadalom megmentésére közreműködni. Ezek sorába tartozott Lukács Móríc is.

Az első magyar miniszterium megalakulása után Klauzál Gábor, a földmivelés, ipar és kereskedelmi miniszter — kinek tehetségeit s érdemeit ma még nem méltányolják eléggé — Lukácsot fölkerlte, hogy jöjjön mellé elnöki titkárnak, miniszter tanácsosi ranggal és fizetéssel, Lukács kezdetben hallani sem akart hivatalvállalásról, mentegődözött anyja, valamint saját gyöngéjének egészsé-

gével, készülsége hiányosságával, de miután legközelebbi barátai, kik mind hivatali állásokat foglaltak el, ostrom alá vették, ő, ki nemcsak jó hazafi volt, de a kinek lelke mélyében sok közszellem élt, mert nem volt benne semmi a nyárspolgárból, ki csak érdekének s kényelmének tud élni: elhatározta hogy elvállalja nehéz időben is a neki ajánlott hivatalt. S a mit ő magára vállalt, azt lelkiismeretesen teljesítette is. Miután én ugyanazon miniszteriumban államtitkár voltam, ez időben 1848. áprilistól szeptember végeig, mikor én eltávoztam — nemcsak érintkeztem Lukácsossal, de mondhatom, hogy együtt éltem vele. — Kevés ember felelt meg 1848-ban a benne helyezett várakozásoknak oly mértékben mint Lukács Móríc. — Pontos, lelkiismeretes, szorgalmas, mindenki iránt előzékeny, szeretetreméltó tisztviselő volt. Szabatosan gyorsan s alaposan dolgozott, s ha a 49-iki események nem jönnek közbe, s Magyarország a 48-iki alapokon tovább fejlődhetett volna: Lukács Móríc a legkitünőbb tisztviselők egyike lett s maradt volna bizonyára, mert nemcsak gépies ügyességgel vezette volna a reábizott osztályt, hanem tanulmányozta s ismerte volna itthon s külföldön a hozzá tartozó szakokat. — A jeles hivatalnok

characterisztikája: ismerni a szakot, melyben dolgozik, s birni azzal a tehetséggel, hogy ismereteit alkalomszerűleg, a viszonyokhoz mérve, kellő alakban szabatosan, világos nyelve, s ha lehet gyorsan tudja alkalmazni.

Lukács bureaucratic carriére-je azonban nem tartott sokáig, de mielőtt befejeztetett volna, miután az első miniszterium megszűnt, s második nem jött létre, én pedig a szeptember 28-diki catastropha után eltávoztam, s hivatalos állásomról lemondottam, Lukács Windisch-Grätz bevonulásaig, mint a miniszterium vezetője működött, s a honvédelmi bizottságban is képviselte a földművelés-ipar és kereskedelmi tárczát.

Ez epocháról Lukács érdekesen ír emlékiratai töredékeiben. Anyjának 1851-ben bekövetkezett halála után érzékenyen sújtott kedélyével s itthon nemtalálva lelkének megfelelő tevékenységi kört, szintén külföldre menekült, s éveken át künn maradvá, sokat utazott Európa nyugati részeiben. Az 1860. és 61-iki évben itthon volt, a nélkül, hogy szerepelt volna, maga beszéli említett életrajza töredékeiben, hogy kissé rosszul esett neki, hogy az 1861-iki országgyűlésen nem jutott hely számára. Én igen jól emlékszem hogy Lukács-

csal gyakran beszélgettem e tárgyról. Mi több-
ben, kik hozzá közelebb állottunk, reá akar-
tuk beszélni, hogy lépjen föl mint képviselőjelölt,
s bizonyára fog akadni választó kerület, hol szí-
vesen megválasztják; de miután határozottan nem
nyilatkozott, s az érintkezést a választókkal eluta-
sította magától, megválasztása elmaradt.

1862-ben új korszak kezdődött Lukács életé-
ben, megnősült. Ő, ki előbb minden házassági gon-
dolatot távol tartott magától. Érdekes lélektani
tanulmány volna e házasság története; én azonban
annak titkaiba nem vagyok beavatva.

Neje beteges volt s állapota Lukácsot arra
kényszerítette, hogy melegebb égalt keresése miatt
újra mintegy expatriálja magát. De a hosszas be-
tegség így is halállal végződött. Neje halála után
megtört kedélylyel s egészséggel, Lukács hol kül-
földön, hol itthon tartózkodott, csak a multban
élt. Emlékezéseit akarta megírni: de úgy látszik
csak azon vázlatot írta meg, mely a munka elő-
rajzát foglalja magában, s mely a Szegedi
Árvizkönyvben jelent meg.

Most, midőn e beszédem végéhez közeledem
szólanom kell még Lukács egyéb irodalmi tevé-
kenységéről is. Szépirodalmi dolgozatairól más he-

lyen fognak megemlékezni; én csak futólag emlitem meg a régi Tudománytár-ban s az új Budapesti Szemlében megjelent cikkét.

A negyvenes években a Tudománytár-ban jelent meg tőle Guizot után egy tanulmány az újabb polgárosodás elemeiről. Erdekes tárgy az átmenet a régi főleg a római világból a keresztény román és germán világba; ez anyagot oly világosan s átlátszólag dolgozta föl Lukács, hogy művei összes kiadásában, melyre remélhetőleg nem soká kellend várunk, maga az értekezés is le fogja bilincselni az olvasók figyelmét. Nem kevésbbé becses munkálat továbbá tanulmánya a római történelemről s annak kútforrásairól és hitelességéről a Csengery Budapesti Szemléjében. Ugy látszik Lukács Móricz több ízben s hosszabb ideig tartózkodván Rómában, a Gibbon s Ampère példáját követve, a helyszinén olvasgatta a római történelmi munkákat. Az értekezés sok tanulás és olvasás eredménye s mint essay, kitűnő. Egészen kritikai szellemben van tartva s megbirálja a régi írók nézeteit, megbirálja Niebuhr, Schweglert, Levis-t Macaulay-t s természeténél fogva positiv nézettel nem concludál s a helyett ekkép szól: „A fennebbi kérdésre, hogy melyiknek van igaza,

én habozás nélkül merek felelni; mindegyiknek s egyiknek sem“ de ez állítást is élesen okadatolja. Lukács e tanulmányt 1858-ban írta. Nem vagyok tájékozva az iránt: mily képeket bir az újabb magyar generatio a rómaiak világáról, lát e bennök félisteneket, hősöket, phantasticus eszményi lényeket, mi még ily szellemben tanultuk a történelmet. Az új római tudomány azonban kimutatja, hogy a rómaiak csak közönséges, de nagyon gyakorlati eszű emberek voltak, kik nagy műveket tudtak alkotni, idegen népeket magukba fölolvasztani, de a kiket az erény s józan mérséklet semmitől sem tartott vissza, a mit elérni érdekében állóknak vélték, s a kik realisztikus természetöknél fogva oly hibákba és bűnökbe estek, melyek képtelenné tették őket a régi világ megvédésére a beözönlő barbárok s a terjeszkedő új vallás ellen. Lukács tanulmánya megjelenésekor nagyon időszerű volt, s ma sem avult el. 1860-ban Lukács, de Gerandó Ágost fölött emlékbeszédet mondott az Akadémiában. E beszéd tárgya, azon egyéniség, kinek emlékezetét ünnepelte e beszéd, — sajtóságos varázssal bir reánk nézve. Egy ismeretes, mívelt és tisztelt családból eredt franczia, ki tehetségei és összeköttetései által fényes állást vivhatott volna

ki magának a francia társadalomban, ki a negyvenes években Magyarországra jő, hogy hazánkat megismerje, a nyelvet megtanulja, az intézményeket tanulmányozza, s magát az országgal s a magyar nemzettel azonosítja, s érdekében a világirodalom terén egy ép oly alapos, mint lelkesen irt munkával sikra száll. Költői nemes jelenség valóban! Könnyen magyarázható tehát az a hang, melyben Lukács emlékbeszéde van tartva, a rokonszenves melegség, mely azon előmlik. Lukács az emlékbeszédet következő szavakkal végzi :

„Magyar író, bármi kitünő tehetségű legyen bármennyire birja is a külföld nyelveit, az elhunytak helyét teljes sikerrel sohase n fogja betölthetni; mert szavainak állításainak, okoskodásainak hitelét elleneink az érdekeltség, elfogultság, részrehajlás vádjával fogják mindig gyengíteni és gyanúsítani. Csak a nemzet maga képes ócsárlóit elnévítani, vagy legalább rágalmaik fulánkját, ha mindnyájan egyenként és összesen, minden ellenünk emelt alaptalan vádra czáfoló tettel felelünk, ha tántoríthatlan hazafiság, erkölcsi és anyagi áldozatkészség, mérséklettel párosult hazafiság, minden irányban gyakorolt méltányosság, tehetségeink minden oldalú kifejtése a tudományok és művészetek ápolása által

a világ első rendű nemzeteinek sorába emelkedünk, és mi mindennél fontosabb, ha a legnemesebb és legcsábítóbb körülmények közt, „verjen vagy áldjon sors keze“ önmagunkhoz és becsületünkhöz hűvek maradunk.“

1861. május 27-én tartotta Lukács az Akadémiában emlékbeszédét gróf Teleki László fölött. E beszéd nevezetes mint szónoklati mű is, de főleg hű tükördarab az akkori történelemből, melyben a kor, vagy inkább a nap hangulata egészen hiven tükröződik vissza. Lukács gyermek kora óta igen bizalmas baráti viszonyban állott Teleki Lászlóval, habár jellemök, ternészetök s véralkatuk nagyon különbözött egymástól; de Lukácsban nagy mértékben megvolt épen azon tulajdonság, hogy megtudta érteni, fölfogni és méltányolni az oly jellemeket és kedélyeket, melyek az ő kedélyével ellentétben állottak. Teleki László tragikus sorsa azonban megragadta azokat is, kik hozzá távolabb álltak. Hosszú száműzetés után hazajönni, hónapokig folytonos küzdésben élni a világgal és önmagával s végre golyóval vetni véget életének: valóban tragikus sors. Mindnyájan kik 1861-ben képviselő társai voltunk, örökké fogunk emlékezni azon napra, mikor a képviselő

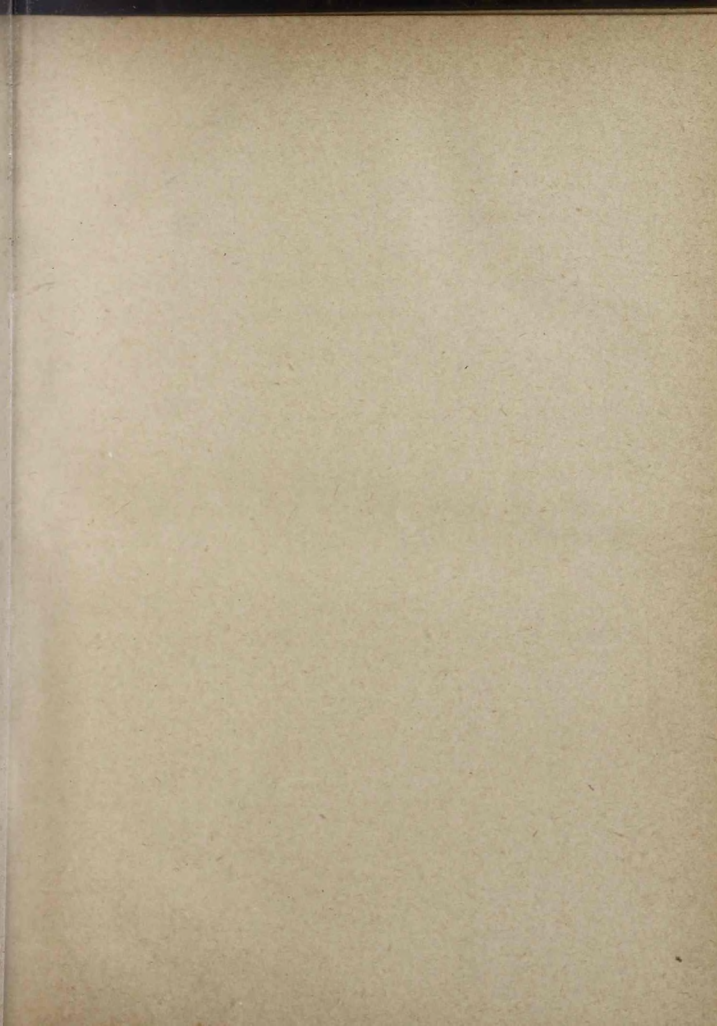
házban megjelenve, Deák nagy beszéde helyett a megdöbbenő hirt kaptuk, hogy Teleki agyonlőtte magát! S e benyomás utórezgése, mely az egész országot áthatotta még akkor sem múlt el, mikor Lukács hat héttel utóbb, az Akadémia szószékén Teleki jellemét s öngyilkossága okait a lélekbuvár bonczoló erejével s a hű barát őszinte melegségével fejtegette.

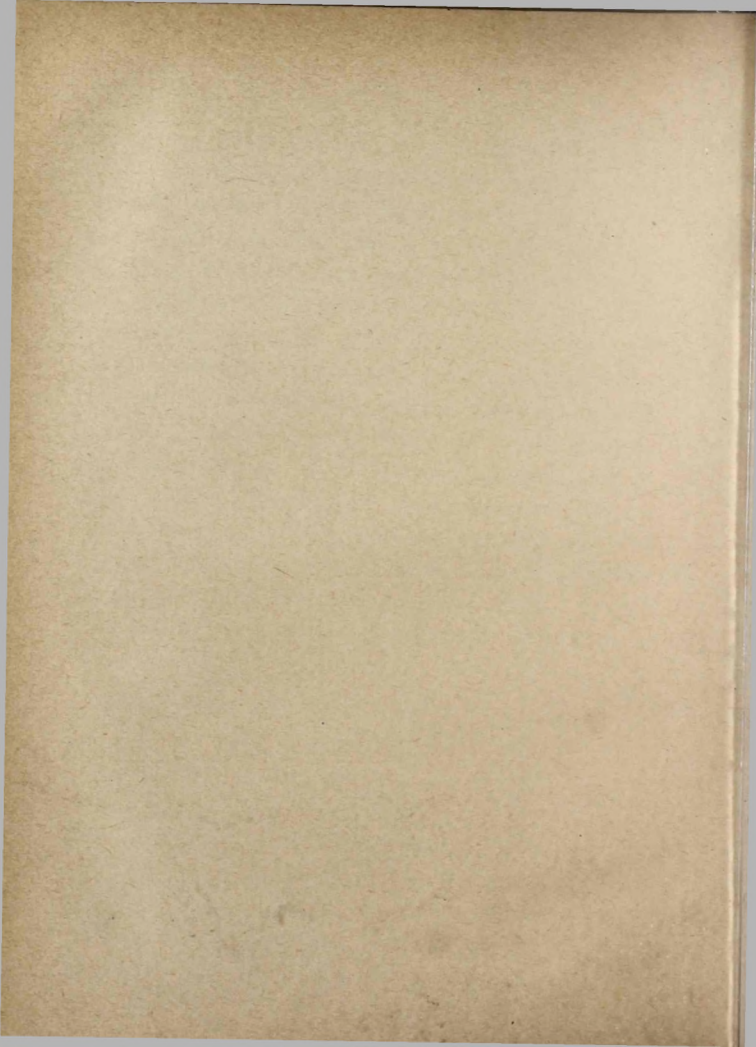
Lukács Móricz mult év deczemberében végezte földi pályáját. Egészsége már rég meg volt törve, szemein hályog képződött, úgy, hogy maga már nem birt olvasni; reá nézve a halál jótétemény volt, megmentette a fájdalomtól s az élet keserűségeitől és egyesítette azokkal kiket legjobban szeretett, de a kik előtte mentek a sirba, s őt itt magára hagyták.

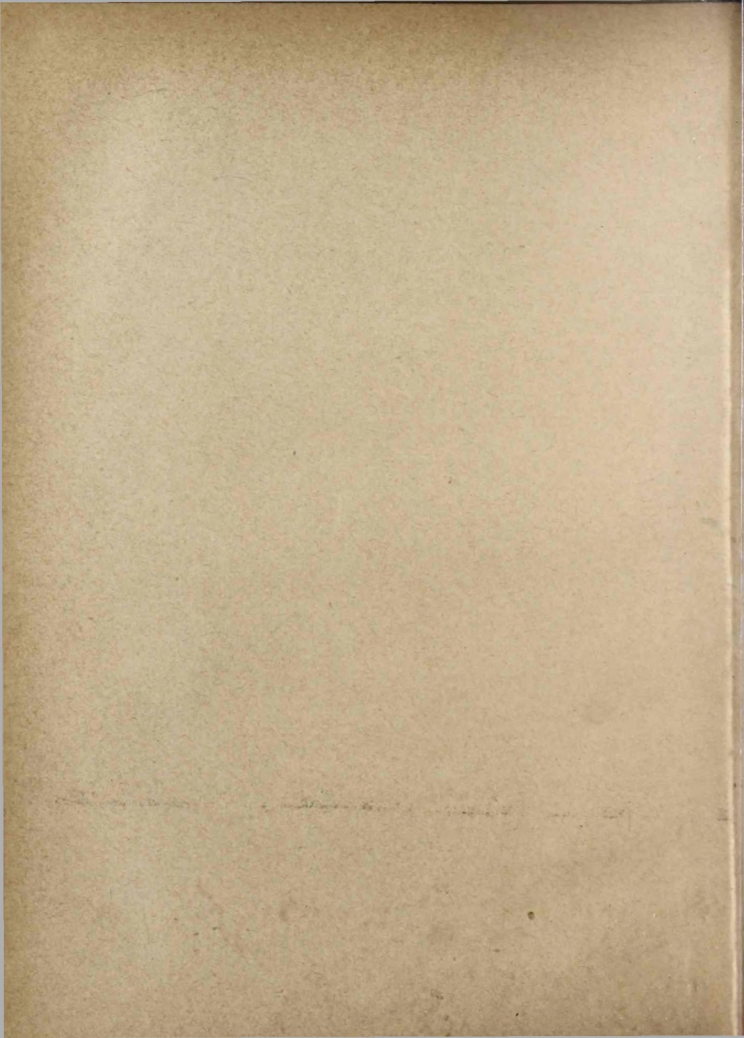
Lukácsnak életében közrebocsátott vagy hátrahagyott művei közt bizonyára nem a legrosszabb végrendelete, mely bizonyítja, hogy Lukács okos, humanus, a szellemi érdekekre nagy súlyt fektető azokért lelkesedni tudó ember s a szó legszorosabb értelmében nemes ember, valódi gentleman volt. E végrendelet több irányban tanulságos. Meghazudtolja azon nézetet, hogy nálunk a gentrynek okvetlenül tönkre kell menni. Hiszen Lu-

kács is ez osztályhoz tartozott, s nemcsak hogy vagyoniilag tönkre nem ment, hanem örökölt vagyonát még gyarapította is. Másodszor e végrendelet megmutatta s például szolgál arra, hogy oly országban, hol közszellem van, vagyonos ember, kinek családja nincs, nem feledkezhetik el a közintézetekről, amint az az utóbbi időben több igen kiváló esetben történt, midőn gazdag és családtaglan emberek elhaláloztak anélkül, hogy az ország közintézeteiről csak egy szóval vagy fillérel is megemlékeztek volna. A hol ilyen emberek éltek mint Lukács Móricz, az nem demoralizált, és nem corrupált ország, s a fiatalság, melynek első feladata dolgozni s tanulni, kövesse azok példáját és Magyarország fenn fog maradni, saját fiainak s barátainak örömeire s ellenségeinek boszúságára.

EMLÉKBESZÉD
TREFORT ÁGOSTON
FELETT.

IRTA

és az orsz. középiskolai tanáregyesület emlékünnepén

felolvasta

Ferenczy József.

GYŐR, 1889.

KIADJA GROSS GUSZTÁV.

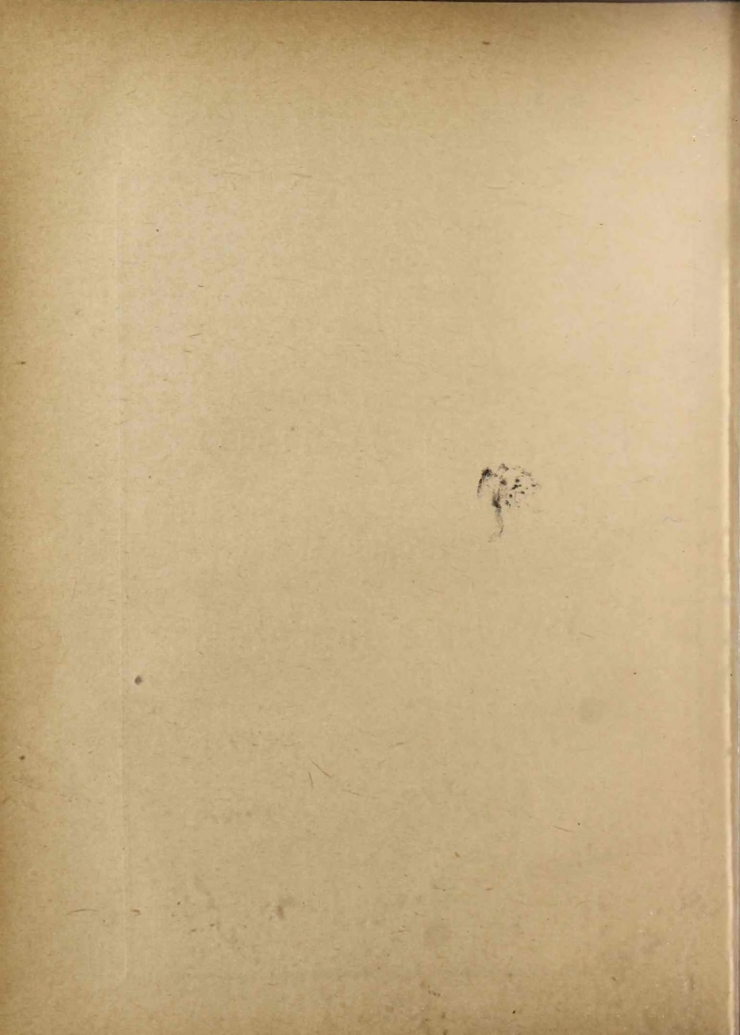
Nyom. Gross G.- és társ. Győrött 1889.

TREFORT ÁGOSTON

emlékének

szenteli e füzetet

a szerző.

ELŐSZÓ.

Az „Egyetemes Könyvtár“ szerkesztője a kegyeletnek akar kifejezést adni, midőn e füzetet Trefort Ágoston emlékének szenteli, mert az ő buzdítása hozta létre e vállalatot. Senki nagyobb mértékben nem érezte szükségét a jó és olcsó irodalmi vállalatoknak, mint ő. Senki meggyőzőbben nem hirdette, hogy a könyvolvasás terjesztésének egyik legfontosabb eszköze: a jó olvasmányokból összeállított, de olcsó irodalmi vállalat, mely nagy tömegben juttassa a közönség kezébe a legváltozatosabb tartalmú irodalmi termékeket.

Trefort Ágoston buzdítása birt rá e vállalat szerkesztésére, az ő érdeklődése volt serkentőm a munkára. Ő ajánlotta fel bármely dolgozatát közlésre, ő volt első biz-

tatója a kiadónak, kinek szóval is, levélben is kifejezte elismerését a közművelődés terjesztése érdekében tanusított áldozatkészségeért, mert a vállalat anyagi nyereségre kevés kilátást nyújt neki.

Kicsiny tőkével rendelkező kiadónak sok pénz már az az összeg is, a melybe a vállalat eddig került, nem fog-e a közel jövőben vagy későbben megszűnni, az attól a fogadtatástól függ, a melyben a közönség az eddig megjelent s a legközelebb megjelenendő füzeteket részesíteni fogja, de hogy a vállalat az eddigi csekély fogyasztás mellett fenmaradt, annak egyik oka Trefort Ágoston buzdítása is, ki sokszor ismételte : csak k i t a r t á s !

Legyen tehát e füzet ezért is az ő áldásos emlékének szentelve.

Budapest 1888. deczember hóban.

Ferenczy József.

Boldog az az ember, kinek a Gondviselés nagy tehetséget juttatott, mert a nagy tehetség áldásos működésének eredményeit ezren és ezren élvezik; kétszeresen boldog az, ki abban a szerencsében részesült, hogy nagy tehetsége érvényesítésére megfelelő munkakör és hosszú élet jutott osztályrészéül. Nagy halottunk, Trefort Ágoston, kinek emlékezetét ünnepeljük ez órában, kétszeresen kegyeltje volt a Gondviselésnek, mert a nagy tehetségen kívül, részesült abban a szerencsében is, hogy az egész nemzet életére kiható munkakörben foglalkozhatott hosszú időn keresztül, az emberi élet azon koráig, a mely rendszerint már a pihenni térés korszaka szokott lenni.

Kis nemzetek életében különösen megrendítő hatást szokott tenni, a közélet terén kiváló szereplésű férfiak elvesztése, mert annál nagyobb a veszteség érzete, minél érezhetőbb a veszteség által okozott hiány pótolhatásának tudata. Trefort Ágoston elvesztésekor mindnyájan éreztük a veszteség nagyságát, mindnyájan tudtuk, hogy az ő helyé-

nek pótlására egy ember nem elég. Mert valósággal Trefort nem egy ember tevékenysége körét töltötte be, amiként életének átélt idejére is azt mondhatnók, hogy nem egy, hanem emlékezetre örökké érdemes két életet élt.

Mindakettőben eljutott oda, a hova eljuthatni az igazán nagyra hivatott, kiváló tehetségnek is dicsőségét és büszkeségét képezheti. Élete derekán eljutott az államtitkárságig, még pedig oly tevékenység emlékei után, a melyek magukban is elégségesek lettek volna rá, hogy nevét a nemzet kiváló férfiainak névsorába iktassuk. Pedig áldásos tevékenységének termékenyebb és emlékezetesebb korszaka csak azután következett, a melyben 16 évi minisztersége alatt kifejtett munkássága által nemzete kegyeletos háláját minden időkre biztosította magának, a melyben a haza legnagyobb fiai közé küzdötte fel magát.

Valóban két életre is elég sikert és dicsőséget aratott, pedig egyszer sem halt meg, — mert Trefort halhatatlan. Halhatatlanná teszik alkotásai, melyekkel nemzete szellemi és anyagi jóvoltának előmozdítására törekedett, halhatatlanná teszik eszméi, melyek élni és hatni fognak a késő unokáknál is, a kiket hazaszeretetre s nemes csele-

kedetek gyakorlására fognak búzditani. Ha majdan századok multával romhalmazokká lesznek azok az épületek, melyeket ő a tudományok és művészetek szentelt csarnokaivá emelt és avatott, azok a romok is hirdetni fogják Trefort alkotó keze munkáját, a leomló falak kövei s szerte hulló porszemei is hirdetni fogják, hogy élt és alkotott.

Mindig leverő a bánat és a gyász, mely a nemzetet valamely nagy fia elhunytával éri, de a legnagyobb veszteségben is vigaszt kell keresnünk.

Meghalt Petőfi, a nagy magyar költő, ifjan, még mielőtt élte delét elérte volna s a nemzet megdöbbenve fordult jeltelen sirja felé, mély fájdalommal sóhajtott fel: hogy mivé lett volna még e tüne ményszerű lángész, ki már ifjú korában a világ legkitünőbb szellemei sorába emelkedett, de vigaszt nyújtott az az örökség, melyet gazdag szelleme alkotásaiban reánk hagyott. A legnagyobb várakozástkeltő alakja politikai életünknek hunyt el csaknem pályája kezdetén ifjan, gróf Dessewffy Aurélban a negyvenes évek kezdetén megindult nagyszabású politikai küzdelem egyik kiváló harczosában, s a nemzet könnyezve állta körül ravatalát, siratva temette el az elhunyttal együtt — a hozzá kötött nagy reményeket is.

Mindkét veszteség mélyen meghatotta a haza minden igaz fiát, de a nemzet nem érezte mert nem is tudhatta vesztesége egész nagyságát. Mi mindnyájan tudjuk, mit veszítettünk Trefort Ágostonban. Azért olyan nagy a mi gyászunk, azért oly őszinte és igaz a mi kesergésünk. Nyitott könyvként áll előttünk az ő egész élete-pályája, az okulás mohó vágyával lapozunk benne, s nincs lap e bölcs tanokkal és gyakorlati utmutatásokkal telt nagy könyvben, melyet újra meg újra örömmel ne tennénk elmélkedésünk tárgyává.

Megtanuljuk Trefort életéből, miként kell a hazája sorsát igazán szíven viselő férfiúnak törhetetlen hűséggel és kitartással fáradozni hazája javának előmozdításán, megtanuljuk életéből a közügyek iránti lelkesülést, melynek még válságos pillanatokban sem szabad lohadnia. Életpályája mindig szemeink előtt lebegő példakép lesz arra, mit tehet a szilárd elhatározás, a csüggedni nem tudó erős akarát, a fáradhatatlan munka és tevékenység. Az ő példája megmutatja nekünk, hogy a nagy szellemek műveivel való foglalkozás nem elvesztegetett idő, az ő sokfelé elágazó, mégis egészen betöltött munkaköre intő példánk a soha nem szünetelő munkásságra. Trefortnak küzdelmei egy a cultura terén sok tekintetben elmaradt nemzet-

nek küzdelmei az elismerés pálmájáért, melyet a világ művelt nemzeteitől kellett kivívni, s hogy kivívtuk és a mennyiben kivívtuk, abban Trefortnak legnagyobb érdemei vannak. Az ő sikerei a magyar nemzetnek dicsősége, s a sikerek kivívása érdekében tanúsított buzgalma és fáradozásai a nemzet kegyeletének drága emlékei.

Az ő eszméi nekünk, az utána következő nemzedéknek program egy egész életre, az ő jelszavai utmutatónk nekünk nyilvános működésünk és pályánk egész folyamára.

Mint hazafi és polgár, mint tudós és államférfiú, mint ember és családapa, oly kiváló tulajdonokkal rendelkezett, oly erények voltak diszítói, melyek a köznapi élet körén messze felülemeltek. A ki látta, miként tépelődött magányában, ha nemzete culturalis elmaradottságán elmélkedett, a ki tanúja volt annak a lelkesültségnek, melyet egész lénye visszatükrözött, ha valamely nagyszabású üdvös intézkedése testet öltött s viszont mikép panaszkodott, ha legyőzhetetlen akadályra talált valamely eszméje megvalósításában, a mi által nemzetét a culturának magasabb fokára hitte emelhetni; — az elmondhatta róla: ilyennek képzei az igaz hazafit. A ki közelebbről ismerte azt

a felfogást és gondolkodásmódot, mely sajátjává lett a francia szabad-gondolkodó nagy elmék műveinek hatása alatt, a ki ismerte nemes democraticus világnézetét, a ki tudomást vett — s ugyan ki nem vett volna tudomást — arról a lelkesült szózatról, melyben a szellemi szabadságot dicsőítette, — az elmondhatta: ilyennek képzei az igazi szabadelvű polgárt.

A ki könyvesszobájában találta, a hol együtt voltak a világirodalom legkiválóbb jogi, philosophiai, államtudományi, történelmi munkái, vagy a ki ágyát körülrakva találta a legkomolyabb tudományos művekkel, melyekkel sokszor, igen sokszor az éj nagyobb részét átvirrasztotta, s a ki meggyőződést szerezhett arról, hogy akármikor valamely kitűnő munka megjelent a külföld irodalmában s mikor annak hozzánk még csak hire jutott el, ő már nemcsak a megjelenésről vett tudomást, hanem igen gyakran már olvasta is; — az elmondhatta, hogy Trefort oly széles körű olvasottsággal rendelkező tudós, a minővel csak a legnagyobb írók és tudósok rendelkeztek. A ki figyelemmel kísérte hosszú közpályája nevezetesebb mozzanatait, a közügy üdvében tett fáradozásait, az a legnagyobb sikerrel

m ü k ö d ő áll a m f é r f i a k sorába helyezi őt. Gróf Széchenyi Istvánt kivéve senki sincs államférfiaink között, ki a nemzet értelmi színvonalának emelése mellett több gyakorlati eszmét hozott volna felszínre, mint ő, nincs senki, a ki meggyőzőbben hirdette volna fajunkban a közgazdasági érzék felébresztésének szükségét, mint ő, nincs senki a ki mélyebben érezte volna, hogy fajunk suprematiája biztosításának egyik legfőbb eszköze, anyagi jóvoltunk emelkedése, vagyonosodásunk.

A ki ismerte nemes humanismusát, ember-szerető szívét, melyről lényének alapos ismerője, Szász Károly, oly megható sorokat irt, az Trefortot a legjobb emberek közé helyezte. Hát még mint családapa mily fenkölt szellemű volt. Nagy és súlyos veszteségek érték mint családapát, e veszteségek képezték élete legkeményebb megpróbáltatásait, de temperamentuma nagy lelkének emelkedett felfogása legyőzték búskomorsága tartósságát, hanem a veszteségek által okozott erős fájdalmat azért soha meg nem semmisíthették. Fel-felujult lelkében a bánat érzése, mint mikor a komor felhők el-elfödik az éltető nap derűjét, de az együttmaradt családtagok enyhítették bánatát. A ki azt a zavartalan családi békét és összetartást látta, mely há-

zánál otthonos volt, a ki ismeri azon levelek gyengéd hangját, a melyen Trefort gyermekeivel beszélt, a ki tudja, mennyi élvezettel időzött gyermekei körében, az a legjobb családapát látta benne. Nem hiába mondja maga Guizot felett tartott emlékbeszédében: „Kétségen kívül álló igazság az, hogy a ki családját nem képes szeretni, s az iránt kötelességét nem tudja teljesíteni, az nem képes hazáját szeretni s hazafiúi kötelességeinek eleget tenni.“

Nekem alkalmam volt tüzetesebben foglalkozhatni régebbi publicistai tevékenységével, rám közvetlenebb benyomást tett az a hev és lelkesedés, mely őt arra tüzelte, hogy nemzetét Europa műveltebb gondolkodásához szoktassa. Figyelmemet jobban lekötötte a felületes áttekintésnél alaposabb, részletezőbb megismerése publicistai pályájának. Bámultam már akkor nyilvánult politikai tapintatát, mely belátású bölcseségét. Később kedvezett a szerencse, hogy közelebb juthattam hozzá s ennek életem legbecsesebb emlékeit köszönöm.

Èn láttam hazafias érzésének közvetlenebb nyilvánulásait is, nemcsak miként a nagy világ előtt szokott jelentkezni, hallottam hazafias bánkódásának a nyilvánosság elé nem került nyilatkozatait, tanúja voltam nem hirdetett örömeinek, részese jelleme,

meggyőződése olynemű kifejezésre jutásának, a mely hivebben tükrözte vissza egyéniségét, mint sok oly czélzatossággal készült jellemrajz, a melyekben alig lehetett az igazi Trefortra ráismerni. Rám mind e tapasztalatok azt a hatást tették, hogy Trefort korunk egyik legkiválóbb szelleme, kiben a legnemesebb szív kitűnő nagy elmével párosul, kiben a széleskörű elméleti ismeretek mellett ritka nagy mértékben van meg az a gyakorlati érzék, mely egy nemzet physikai erejét képes mozgásba hozni.

Mindezen emlékeket elrejtve tartogatom, s most csak azért hordom elő, hogy mentegetődzésre használhassam fel, ha talán az látszanék beszédemből, hogy csak panegyricus magasztalással tudok róla szólni. Tudom, hogy az ő élete pályájának is megvoltak árny- és fényoldalai, hogy hibák, tévedések és fogyatkozások benne is voltak. Bizonyára voltak, mert ember volt. A napban is vannak foltok, noha az emberek millióinál mint a tisztaság tökélye a legfőbb imádás tárgya.

De valamint a nap foltjait a tisztán látó emberi szem is alig veheti észre, akként fog Trefort alakja is az utókor előtt csak tündökölve ragyogni. Előttem e pillanatban az ő életéből és működés-

ből csak azok a mozzanatok tűnnek fel, a melyek az ő nevét és munkássága emlékét örök életűvé tették.

Kimerítő rajzát adni e munkásságnak érdekes és szép feladat volna, de egy rövid megemlékezés keretében lehetetlen. Hanem egy-egy visszapillantást vetni azon idők állapotaira, a mikor Trefort ifjúsága folyt le, kiválóan tanulságos.

Érdekes, hogy Trefort, a ki oly sok külföldi művet és folyóiratot olvasott, oly időben született, a mikor Magyarországból a külföldi könyvek ki voltak tiltva, a vámhivatalok a legéberebb ellenőrzést fejtették ki, hogy a külföldi könyvek behozatalát meggátolják. Trefort, a szellemi szabadság hirdetője, a legszigorúbb censura korszakában született; ő, a ki életében oly sok külföldi utat tett s utazásaiból oly sok új eszmét, tapasztalatot hozott, abból az időből vette származását, a mikor senki sem juthatott külföldre, mert megtagadták az útlevelet, feltartóztatták az utazni kívánót, nehogy országháborító tanokat, államfelforgató eszméket hozzon be magával.

Mily gondolatok és érzések között merenghetett el születése s első gyermekége idején az alkotmányos életet élő szabad nemzet minisztere, kinek első emlékei az önkényuralom sötét korszaka-

kából származtak ! Mennyire ösztönözhatték őt a felvilágosodás és az európai eszmék terjesztésére, az emberi jogok fejlesztésére gyermekkori tapasztalatainak szomorú emlékei ! És ő, a zsarnokság korának szülötte a szabadságnak lett apostola, a békókba vert cultura korának szülötte a civilisationnak lett fáklyavivője.

Születéséről, 1817-től 1831-ig, tehát 14 éves koráig keveset tudunk feljegyezve róla. Az első emlékezetes feljegyzés, mely életére vonatkozik, egy gyászos emlék : szüleinek elhunytá. A sors korán hozzá szoktatta a nagy fájdalomhoz, mintha el akarta volna készíteni az őt később ért veszteségek fájdalmainak elviselésére. Az árvát gróf Csáky Petronella vette anyai gondjaiba, kinek jóakaró, gondos felügyelete alatt nyugodtan folytatta s fejezte be tanulmányait. Még nem volt 20 éves, midőn első külföldi útjára indult, még pedig nem utánczott útiterv szerint, hanem mint kezdeményező talentuma már ekkor sugallta, Oroszországba indult, mely akkor még nagyon ismeretlen föld volt nálunk. Tanulmányutja nagy hatást tett tudásvágytól hevülő lelkére, s előszeretete az utazás iránt megmaradt mindig. Utazásai alatt, fogékony lelke minden iránt érdeklődővén, temérdek sok

anyagot gyűjtött, miket nagy tervei létesítéséhez szokott felhasználni. Instructiv és gyakorlati jelentőségű tapasztalatai új, meg új eszmét szültek agyában, üdvösnél üdvösebb tervek készítésére birták.

Receptiv talentumánál fogva mindent könnyen elsajátított, nem is volt soha a nehéz theoriák és bonyolult problémák embere. Ahol valami célszerű alkotást, helyes intézményt látott, hamar készen volt létesítése iránti elhatározásával. Nem sokáig habozott, mert gyakorlati érzéke mindent fogható oldaláról ismert fel. Ezért volt oly rendkívül sok intézmények kezdeményezője. Mindent a maga helyén keresett és talált meg. Angliában technikai ismereteket gyűjtött. Párisban fejlesztette izlését, Olaszországban műérzékét. Legkevesebb rokonszenv volt benne a németek egyoldalú, szőrszálhasogató rendszere iránt, noha sohasem kicsinyelte Németország nagy előrehaladottságát.

Hibásan ítélték meg azok, kik némely intézkedése nyomán a németek utánzójának nevezték. Ezzel egész lénye ellentétben volt. Nem volt egy lélektani vonás jellemében, amely germán sajátosság lett volna. Trefort minden izében franczia szellem volt, származásának minden eredetiségével. Franczia írók művei voltak legkedvesebb olvasmányai,

Thiers, Guizot, Mignet, Duruy, Laboulaye, Montesquieu, Torqueville művei. Irodalmi művei is legnagyobb részt francia írók s munkáik és eszméik ismertetéséből áll. De mint teljesen önálló, szabad és elfogulatlan szellem nem zárkózott el a művelt világ más nemzetének nagy elméi elől sem. Em-lékbeszéddel ünnepelte a nagy angol történetirót Macaulayt, s a német tudóst Fallmerayert, értekezést irt az angol alkotmány történetének kifejlődéséről és ismertette Riehl társadalom-tudomány munkáit. Ismerte a világirodalom legjelesebb műveit s tanulmányozta az egész művelt világ ügyeit. Azonban egyetemes műveltségének s a külföld állapotaiban való alapos jártasságának daczára is távol volt mindig minden világpolgári érzülettől.

Magyar hazafias érzése, melyet minden ostentia nélkül kifejezésre juttatott mindig, vetekedik azokéval, a kik az ezer év előtti kaczagányos ősök egyenes utódainak vallják magukat.

Első mint minden későbbi utazásaitól visszatért minden gallo- vagy anglomania nélkül, de csaknem mindannyiszor azzal a fájdalmas érzéssel, melyet a hazája közügyeiben észlelhető hátramardottság keblében keltett. Nyilvános szereplésének már legelső momentumai is arra irányultak, hogy

a keleti népek patriarchalis szokásaihoz és felfogásához még mindig sokban ragaszkodó nemzetét a nyugoti népek gondolkodásmódjához szoktassa, — és e törekvés megmaradt benne életének legutolsó korszakáig. A magy. tud. Akademia közgyűlését megnyitó utolsó beszédében, valamint legutolsó műve előszavában is még mindig azt hirdette, hogy „nekünk mindig a nyugat felé kell gravitálnunk.“

Szerette nemzetét az igaz hazafi lángoló lelkesedésével, de nem elfogultan, nem hunyva szemet hibái és fogyatkozásai előtt, melyeket néha nagyon is szigorúan rótt meg. De e szigorúságot lelkének erősebb felbuzdulása sugallta, mert fogékony lelke — miként a szépet, magasztosat és üdvöset hamarább felfogta, akként a fogyatkozást is a sajnálat élénkebb fájdalmával érezte. Ha párhuzamot vont a nyugati nagy nemzetek s saját hazája műveltségi állapotai között, oly élénken érezte a különbséget, oly fájdalmasan esett neki látni a sok pótolni valót, hogy könnyen megérthetjük lobbanékony természete kitöréseit. Hanem azért kiméletlenség, szeretethiány soha sem volt ítéletében.

Egy fél évszázadot töltött a civilisatio előbbre

vitelének nagy munkájában, a magyar cultura fejlesztésében, és egy félszázad után is ugyanazon eszmék cultusának hódolt, mint nyilvános pályája kezdetén. Életének utolsó idejében hallottuk ajkairól a panaszt a nálunk uralkodóvá lett rongyluxus miatt, mely megvetve a hazai ipar és művészet termékeit, a külföldről szerzi be szükségleteit, és épen félszázaddal előbb ő volt a művészeti egyesület alakításának indítványozója. Kevéssel elhunyt előtt is fájdalommal emlegette a magyar irodalom komoly termékeinek népszerűtlenségét s egy fél évszázad előtt is oit volt a komoly irodalmat népszerűsítő vállalatok, az első magyar jogtudományi folyóirat, a Themis s az első magyar revue, a Budapesti Szemle munkatársai között. Sőt a magyar cultura történetében halhatatlan emlékü bíró Eötvös Józseffel egyesülten egy irodalmi közlöny, a Pesti Havi Irat, kiadására is előkészületeket tett. Hosszú félszázadon keresztül szakadatlanul munkált a nemzet évszázados tespedtségbe süllyedt indolentiája megtörésén, és a küzdelembe nem fáradt bele soha, mert tudta, mert érezte, hogy nem elég néhány évre terjedő buzditás és igyekezet az évszázadokra visszanyúló mulasztás pótlására.

Nagy Széchenyink szózatának, melylyel ő a nemzetet közönyéből felrázni iparkodott, annak a szózatnak, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, melyről a költő énekelte:

„Még jönni kell, még jönni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százezerek ajakán.“

e szózatnak megvalósítására, e „jobb kor“ beállának biztosítására alig van, a ki többet tett volna Trefortnál. Báró Eötvös Józsefnek jelszavát hogy: Magyarország léte a cultura kérdése, senki sem fogta fel oly igazán, mint Trefort, ő érezte nagy elődjével, a jelszó hirdetőjével együtt, mint érezzük és valljuk mi is igen sokan, hogy ennek az országnak jövője biztosítására, fajunk állami szereplésének megtartására nem a szuronyokra támaszkodó hadsereg van bivatva, hanem az a hadsereg, mely az alkotmányos Magyarország közoktatásügyi miniszterében látja fővezérét.

A történelem fel fogja jegyezni, hogy Trefort életének épen culturalis alkotásokban leggazdagabb korszak azokra az időkre esett, a mikor nagyobb előszeretettel építették a kaszárnyákat, mint az iskolákat, a mikor több pénzt költöttek

embergyilkolás előkészítésére, mint ember nemesítésre, de fel fogja jegyezni azt is, hogy a XIX-ik században, a nyers erőnek e jelzett hatalmi korszakában, Magyarországnak legtöbb iskolája keletkezett, Trefortnak közoktatásügyi minisztersége idején.

Az utánunk következő nemzedékek elfogulatlan ítélete meg fogja állapítani és méltányolni azon intelmek nagy jelentőségét, a melyekkel Trefort nemzetét legvitálisabb érdekei felismerésére buzdította. Utódaink emlegetni fogják Trefort azon mondasait, melyeket rájuk czélozva közöttünk oly sokszor átérzett óhajképen hangoztatott, mondván; legyenek ők műveltebbek mint mi, vagyonosabbak mint mi, egészségesebbek mint mi.

Unokáink elmélkedni fognak a népesedési mozgalomra vonatkozólag említett számadatain, melyek az élet és egészség pazarlásának káros voltára intenek s arra a következtetésre juttatnak, a mit már hangoztatott Széchenyi is, a ki még az apagyilkosnak is megkegyelmezett volna, — mert oly kevesen vagyunk. Az életnek és az egészségnek e nagy mértékben való megbecsülésében kell talán magyarázatát keresni annak, hogy

az orvosi tudományok fejlesztésére Trefort oly végtelen sokat tett.

Mi, a polgári közép osztálynak, a nemzet értelmi nagy tömegének nevelői, oktatói, a kik kegyeletünk adójával áldozunk ez órában feledhetetlen miniszterünk emlékének, mi drága hagyományokként tekintjük Trefort intelmeit s átplántáljuk őket a gondjainkra bizott nemzedék lelkébe, megtanítjuk őket Trefort eszméinek cultusára, a mely eszmék szerint iparkodott ő nagygyá, hatalmassá tenni a magyart.

Ez az eszme, ez a gondolat átkísérte őt az egész életen, irányozta minden tettét, intézkedését, buzdította, lelkesítette mint ifjút s mint el nem öregedett férfiút.

Huszonnégy éves volt, mikor mint publicista működni kezdett a Kossuth által alapított Pesti Hirlap-ban s néhány év múlva a legtekintélyesebb publicisták közé tartozott. Tagja volt a doctrinaire centralista tábornak, mely népképviselőlet alapján nyugvó alkotmányosságért küzdött, s első hirdetői közé tartozott azoknak az eszméknek, a melyek Magyarország állami és politikai nagy átalakulását előkészítették. Szalay, Eötvös, Trefort volt az a triumviratus, mely a legtöbb tanultság-

gal, noha nem a legnagyobb hirlapírói routinnel terjesztette először nálunk az új eszméket, azokat, a melyeken Nyugat-Europa művelt nagy nemzeteknek alkotmányos élete nyugodott. Szalay volt a pártnak szorosabb értelemben vett publicistája és jogtudósa, Eötvös politikusa, Trefort a nemzetgazdasági eszmék képviselője. Mint hirlapíró sorra vette mindazokat az intézményeket, melyek főleg közgazdasági állapotaink hátramaradottságát tanúsították s kiváló gyakorlati érzéssel fejtegette őket. Szólt a közlekedési állapotokról: a vasutak és a megyei országutakról, a hitelintézet megalakításának szükségéről, a közmunkák megszüntetéséről vagy a nemességre is kiterjesztéséről. Fejtegette államunk demokratikus átalakításának halaszthatatlanságát, a népképviselési alapon szervezendő törvényhozást, a municipium szabályozását, az adó- és vámviszonyokat, a közteherviselés behozatalát, az örökösödési jog rendezését, az iparüzlet szabadságát, a czéhrendszer megszüntetését, a vizek szabályozásának és országház építésének szükségét.

Kimondta bátran, hogy törvényhozásunk nem képviseli a nemzetet, hogy tőle haladás és reform nem várható, hogy a kiviteli cikkek termesztése nincs arányban a behozatallal, hogy választási rend-

szerünk elavult, a melyet a censusra kell fektetni. Elítélte tanításunk rendszerét s az egésznek reformját követelte. Sürgősen javítandónak mondta a tanítók fizetését, a tanintézetek felszerelését, a tantárgyak helyes megválasztását és tárgyalását, megjelölván még a forrást is, a tanulmányi alapot, melyből a költségek egy része fedezhető volna.

Ime az elsorolt tárgyak sokfélesége is mily meggyőzően tanúskodik tanultsága széles köréről, szelleme élénkségéről. És ez őt kiválóan jellemző vonás egész életén át megvolt benne. Szelleme épen oly élénk volt és üde, mint a mily mozgékony volt testileg. Sem gondolkodásában, sem mozdulataiban nem volt soha semmi lassúság, semmi vonatottság. Felfogása és ítélete rendkívül gyors lévén, ritkán volt helye nála a fáradságba kerülő meggyőzésnek. Mindenkinék előterjesztésével, kérelmével rögtön tisztában volt, soha senkinek sem okozott nehézséget vele valamit megértetni. Egy pár szóból megértett mindent s azonnal készen volt elhatározásával. Élénk gondolatmenete könnyen kiegészítette a hézagos előadásokat, s a mindennek lényegét kutató fő a szóvirágokból is könnyűséggel ragadta ki a tartalmat, melyről rögtönözve képes volt véleményt formálni, ítéletet mondani. A

szóáradatot egyáltalán nem kedvelte, ő maga mindig kerülté beszélgetésben is, szónoklataiban is. Pedig társalgásai is élénk, szónoklatai is folyékony menetűek voltak, nyelve szóban és írásban változatos, fordulatokban bővelkedő és mindig szellemes volt. Elmondhatni róla, hogy soha sem ragaszkodott a chablon-okhoz. Minden szónoklatában vagy nyilvánosságra szánt nyilatkozatában mindig volt valami új vagy legalább meglepő gondolat, eszme, vagy a gondolatoknak csoportosítása, egymásra vonatkoztatása, — eltérő a mindennapi, megszokott formától. Ezért minden, a mit mondott vagy írt, általános figyelmet keltett. Meghallgatta vagy elolvasta mindenki, mert előre tudta, hogy találni fog benne legalább egy odavetett nem mindennapi gondolatot, mely tanulságot rejt. Előadásának módja is érdekes, sőt élvezetes volt.

Gondolkodásmódjának egyik legszebb vonását képezte az az igazi szabadelvűség, melynek szavaiban úgy, mint tetteiben hirdetője volt. Mint a felvilágosultságnak és szabadvélemény-nyilvánításnak barátja ellenzett minden fanatismust, minden türelmetlenséget vagy elfogultságot. Mindenben a haladás embere lévén, ellenszenvet érzett a reakció és minden forradalmi felforgatás ellen. Hanem maga

az eszmék birodalmában valóságos foradalmár volt ellensége minden conservatív cökönyösségnek, s bátor és elszánt harczos minden retrográd követelés ellenében.

Emelkedett gondolkodásmódjával meggyező volt nemes szívének humanismusa. Valódi örömet szerzett neki a pártfogásra szorulóknak ügyének védelme. Jóakaró támogatását, pártfogását nem is tagadta meg senkitől, a ki csak hozzá fordult, pedig mennyien vették igénybe jó szívének védelmét. Humanus érzületéből folyt, hogy nem volt benne semmi gőg. Soha sem lehetett annyira elfog'alt, hogy valamely jelentkezőt el ne fogadjon, s nem jelentkezhett nála oly alacsonysorsú, a kivel szóba állani méltóságán alulinak tartotta volna. E demokratikus érzület, ez igazán emberies felfogás egyik legszebb vonása volt lelkének. A kinek alkalmá volt tapasztalni azt a türelmességet, sőt előzékeny magatartást, melyet sokszor még a tolakodó kérelmezők iránt is tanusított, az valóban csak a legnagyobb elismeréssel emlékeztethet meg nemes lelkületéről, melyben árnyéka sem volt meg az apró kényurak dölyfének.

Publicistai működésével tekintélylyé lett a nemzetgazdaság terén s hogy tehetségét és mun-

kaerejét hazája javára minél nagyobb mértékben használhassa fel, 1848-ban az első független felelős magyar miniszteriumba mint a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi tárca államtitkára lépett be. De a sors nem sokáig kedvezett a nagy nemzeti vívmányok kihasználásának. Háború zaja zavarta meg a vártnál hamarabb bekövetkezett új idők lázas munkásságát, melylyel a kormányférfiak a politikai sikerek biztosításán fáradoztak s megakasztotta azon férfiak hazafias igyekezetét, a kik tehetségök egész erejével iparkodtak áldásossá tenni a nagy nemzeti vívmányokat. Külföldre vonultak a béke apostolai, az alkotásra született férfiak, míg itthon a romboló harc pusztított. S midőn lecsillapodott a vihar és derülni kezdett a politikai lát-határ, visszatértek a beteg haza sebeit gyógyítani.

Trefort is a menekülők között volt s viszont ott volt azok között, a kik az újra építés munkáját elülről kezdték. Egyideig családi birtokára vonult vissza, gazdálkodásra és tanulásra fordítván idejét, de lassan-lassan mindegyre nagyobb tért foglalt el újra a közpályán is.

Mikor — mint maga mondja — „megindult a szabadabb, a reményeket gerjesztő politikai élet“ elvállalta Békés vármegye első alispánságát s a

municipium administratiojának rendezésé.e fordította buzgalmát és erejét. Majd követnek jött fel Budapestre az 1861-iki országgyűlésre, melyet Deák Ferencz hires felirati javaslata tett emlékezetessé. Az országgyűlési küzdelemben maga is részt vett azzal a nevezetes beszédével, melyben megjósolta az olasz és német egység létrejöttét, Magyarország parlamentaris alkotmányának eszméjét pedig a dualistikus monarchia keretében hatásosan védelmezte.

A politikai szereplésen kívül azonban fontos az, a mit a közgazdaság terén tett. Ez irányú működésének legbecsesebb eredménye az alföld-fiumei vasútnak létesítése, mely csaknem kizárólag az ő szívós kitartásának, fáradhatatlan buzgalmának műve. Kiváló része volt a Kőrös és Berettyó szabályozásában, a békésmegyei gazdasági egyesület szervezésében, mely utóbbinak közvetítése útján egy sereg egészséges közgazdasági eszmét hozott forgalomba.

Irodalmi munkásságának egyik termékét is itt olvasta fel a Klauzál Gábor felett tartott emlékbeszédet, melyben volt főnökéről, az 1848-iki miniszterről, a kegyelet és a hazafias érdem iránt elismerés meleg hangján szólt. Nem adta benne, barátja és pályatársa életének és működésének

részletes rajzát, hanem érdekes és tanulságos visszaemlékezéseket közölt, mint ezt egyéb későbbi akadémiai beszédeiben is tenni szokta. Kortársai közül Lukács Mórícz és Lónyai Menyhért emlékezetét is ő ünnepelte az Akademiában, valamint több külföldi államférfiú és tudós emlékezetét is, kik közül kiválóan kedvelte Mignet-et, Thiers-t és Guizot-t.

E beszédekben kevés a szónoki forma, sőt azon irodalmi szabályok tekintetbe vétele is, melyek valamely műfaj sajátos követelményeit megállapítják, de annál több érdekes és tanulságos részleteket tartalmaznak. A Lukács felett tartott beszédében jellemzően szólt néhány rövid megjegyzésben a régi Magyarország állapotairól, a Lónyay feletti beszédben találó észrevételt tett a tanítás régebbi rendszere felől, s érdekesen mondta el a kiegyezés történetének főbb mozzanatait. A nagy francia történetírók felőli megemlékezéseiben pedig mint e nagy tudósok műveinek alapos ismerője s világos és értelmes ismertetőjeként mutatkozik.

Mint író nem tartozott az elsőrangúak táborába. Sem mint gondolkodó, sem mint stilista nem tudott elmélyedni tárgyába, formaérzéke is elnéző volt, mely megtűrte a kifejezések idegenszerűségeit.

a szokatlan inversiókat, sőt még a grammatikátlan-
ságot is, de a mit irt, abba meggőződését belelehelte,
szintelen soha sem volt. Irói lényét praetensio nél-
küli őszinteség jellemezte. Soha sem akart másnak
látszani, mint a mi volt, nem ambitionálta a nagy
írók tulajdonait, nem kérkedett műveinek irodalmi
értékével.

Szónoki szereplése felől hasonlóan szerény né-
zettel volt, mint a ki magát szónoknak soha nem
is vallotta. Sem pathosa, sem eloquentiája nem volt,
de vérmérséklete is ellenkezett különösen a parla-
menti szónok felindulás nélküli higgadtságával.

Mint író megelégedett azzal, ha mások esz-
méinek ügyes és értelmes ismertetője, magyarázója
lehetett, szónoki sikerével teljesen meg volt elé-
gedve, ha hallgatóit valamely elméleti vagy gya-
korlati igazság felől meggyőzte.

Mint politikus teljesen a modern haladás és
reform embere volt, ki irtózott a dogmáktól, de az
el nem érhető illúzióktól is távol volt.

Nem szerette sem a vakmerő kísérleteket,
sem a kétes eredményű kalandokat. Körültekintő
számítás, a körülmények kellő mérlegelése és po-
litikai eszély vezették politikai magatartásában, de
azért volt benne bizonyos energia, mely követelő

is tudott lenni. Gondolkodásmódját egyébként legjobban jellemzi önmaga, midőn így szól: „Hosszú élet, sok tanulmány s tapasztalás után abstraháltam magamnak azon három nagy igazságot, hogy a forradalom cultusárai szakítani kell, ha egészséges fejlődést óhajtunk ; hogy az alkotmányosságot az abszolút hatalommal szemben erősen kell védeni, végre, hogy az állami alakulásoknál a vallás és egyház mozzanatait a számításból nem szabad kihagyni.“

Ezt a három igazságot sokszor emlegette s erősen hangoztatta különösen minisztersége idején, a mikor jelentőségüket kiválóan érezte.

Mint miniszter tizenhat éven keresztül állt élén a vallási és közoktatási ügyeknek s ez idő alatt érdemei folyton nagyobbodtak, dicsősége állandóan növekedett. Miniszteri működése alatt figyelme és gondja kiterjedt a nemzet egyetemes közművelődésének minden ágára és minden mozzanatára, de a leggondosabb ápolásban a felső oktatás ügyét részesítette mindig, a mint a tárczája első költségvetésének tárgyalása alkalmával tartott miniszteri programbeszédében is leginkább domborult ki a felső oktatás terén szükséges teendők elsorolása. Volt érzéke a műveltség legalsó fokán levő

nép nevelése iránt, sokat foglalkozott a közép és szakoktatás kérdéseivel is, de mintha legjobban érezte volna a nemzet intelligens elemének fogyatkozásait, a szaktudósokban és vezető férfiakban való hiányt.

Miniszteri első beszédében, melyben közoktatásunk teendőiről beszélt, a tanintézetek sorában az egyetemeket helyezte előtérbe, a tudományokban való elmaradásunkat fájlalta, külföldi szaktudósok és tanárok meghívását sürgette, a semináriumi oktatást hangsúlyozta, s az oktatás szabályozására szolgáló törvényhozási intézkedésül a felső oktatásra vonatkozó törvényjavaslatot helyezte kilátásba. Tanügypolitikájának alapelve volt a nagy angol bölcsész azon mondása, hogy: a tudomány hatalom; — és e hatalom biztosítását az igazi tudományos műveltség fejlesztésében kereste. Pedig — említettük — nem volt a „szürke“ theoriák embere, a bonyolult problémák kutatója, mert praktikus esze még a legelvontabb elméletekben is a gyakorlati jelentőséget kereste, hisz egyik akadémiai beszédében épen ő rótt meg tudományos működésünk nagyon is academicus jellegét, mely nem akarja számba venni a gyakorlati élet követelményeit, cothurnust ölt s félve kerüli a népszerűséget.

Ha számba vesszük azt az eredményt, amelyet az utóbbi két évtized alatt a tudomány és művészet terén szellemi tevékenységünk felmutatott, valóban nincs okunk szégyenkezésre Europa művelt nemzetei előtt. Irodalmi és tudományos társulataink egy művelt nemzet igényeinek megfelelő tevékenységet fejtenek ki. Országszerte alakultak társulatok a régi emlékek felkutatására és megőrzésére, a művelt társas élet és közszellem fejlesztésére, tudományos könyvek, hírlapok, folyóiratok keletkeztek, melyek tartalom és forma, belső érték és külső csín tekintetében versenyeznek a nagy culturalis multtal bíró nemzetek hasonló termékeivel. Igényeink minden tekintetben megnövekedtek s magasan meghaladják egy a műveltség kezdő fokán álló nemzet igényeit. Szóval ez az örökös hadakozásban élt s saját nyelvéről és irodalmáról megfeledkezett, állami és magán életében középkori eszméknek brutalis kedvtelésnek hódoló nemzet rövid egy-két évtized alatt civilisált európai állammá, nemzetté fejlődött, a hol a tudomány művészettel, az emberi jogok tisztelete jóízűléssel párosulva, otthont talált, eljutott arra a műveltségi színvonalra, a melyről egykor Trefort álmodozott, a hová eljuttatni ő maga is oly fáradhatatlanul segített.

Nem Trefortnak közvetlen érdeme a rajzolt örvendetes állapotok bekövetkezése, de kiváló része van benne, mert az ő eszméje és útmutatása szerint működő nemzedék hozta létre, Trefort közművelődési intézkedései segítették elő. Ő vetette el a magot, vagy ápolta a virágokat, melyeknek részben gyümölcseit élvezzük már, részben virágaiban gyönyörködünk csak s az utánunk jövők fogják gyümölcseit élvezni, — és ők is dicsőíteni fogják nevét, ők is áldani fogják munkássága emlékét.

A történelem lesz hivatva részletezni munkássága egész körét, kritika tárgyává tenni alkotásait, nekünk arra, hogy kegyeletünknek átérzett kifejezést adhassunk, elég egy futólagos pillantást vetnünk ez örökké dolgozó, de azért soha ki nem merült szellem munkásságára. Kiterjedt e munkásság tanügyünk egész körére, a kisdedek nevelő oktatásától kezdve a tudományos szakoktatás legmagasabb fokáig. Szaporította a kisdedóvó intézeteket, rendezte és fejlesztette a népoktatást szabályrendeletileg és törvényhozásilag. Nem elégedett meg csak a tanköteles gyermekek iskolába járatásával, hanem a nép felnőtteinek művelésére is tett intézkedéseket. Hány-szor fakadt panaszra a betyárromantika térfogla-

lása miatt, mily sokszor emlegette fájdalmasan a nép egészséges eszejárásának a káros olvasmányok által való elforgatását. Mennyi kidolgozásra való themat kaptam tőle a nép számára, mely apró olvasmányokat ő maga is javíthatott, módosított. Javította a néptanítók anyagi helyzetét s tanítóképezdék és póttanfolyamok szervezésével gondoskodott számuk és ismereteik, főleg magyar nyelvbeli jártasságák gyarapításáról. Első alapját vetette meg elhanyagolt leánynevelésünknek, kezdeményezte, az ipari és gazdasági szakoktatást. Középiskolai tanításunkat ő rendezte s fejlődésüket törvénnyel biztosította. Védelmére kelt a gymnasiumok ó-classikus irányú nevelésének és pártolta a reáliskolákat, a modern műveltség és technikai képzés e nagy jövőjű intézeteit. Rendeletei- s intézkedéseivel középiskoláinkat eljuttatta arra a színvonalra, hogy ezek az összehasonlítást kiállják más művelt nemzetek hasonló intézeteivel is. Gondoskodott az egyetemi oktatás színvonalának emeléséről, eredményességének biztosításáról. Áldozatot nem kímélő építkezések és felszerelés által budapesti tudomány- és műegyetemünket a külföldi első rangú egyetemek sorába emelte. Hajlékot adott ezenkívül az egyetemi könyvtárnak, a zeneakadémiának, az ipar-

művészeti és technológiai muzeumoknak, az orsz. közoktatási tanácsnak és tanárképezdének, a közép-ipariskolának, a férfi- és nőtanítóképezdéknek, a történelmi arczképcsarnoknak, az orsz. mintarajziskolának a festészeti mesteriskolának, stb. stb., melyek mind a fővárosban vannak és diszére szolgálnak szépen fejlődő fővárosunknak. Ha ezekhez hozzávesszük a vidéken, az ország különböző helyein általa emelt intézeteket egész város telnék ki belőlök középületekkel, templomokkal, iskolákkal. Ő építtette újra Vajda-Hunyad várát, a Mátyás templomot, a kassai dómot stb. az ő felügyelete alatt nyert lendületet hazánk legszebb műépítményének a budapest-lipót-városi basilikának építése.

Ennyi látható, maradandó emlék hirdeti Trefort alkotásra hivatott lelkének munkásságát.

És az a város, melyet ő épített nem üres termekből áll, fel is szerelte ő ezen épületeket, be is népesítette tanító és tanuló népséggel. Megsokasította a tanulók számát a tankötelesek iskolába kényszerítésével, és ötezerrel növelte csak a néptanítók számát. Általában minden téren nagy volt az előre haladás hosszú minisztersége alatt, terjedt a műveltség, szaporodott az iskolázott emberek száma. Valóban büszkeséggel tekinthetett végig

Trefort az új Magyarországon, mely az ő atyai gondoskodása szerint nyerte kiképeztetését.

Ő hozta haza nekünk a „hangok nagy tanárát” Liszt Ferenczet, a színek mesterét Benczúrt, ő küldte messze országokba ifjú tudósainkat tudományos buvárlatokra, utaztatta, neveltette külföldön számos munkását közművelődésünknek, behozta hozzánk nem egy tudományszaknak kiváló képviselőjét — mesterül.

Közoktatásügyi szabályrendeleteivel s a törvényhozás által létesített intézkedéseivel, a melyek mind a haladás eszközei és biztosítékai nemcsak kulturális tekintetben javította állapotainkat, hanem politikai szempontból is nagy vívmányt képeznek azok; közoktatásunk általuk lett nemzetivé, magyarrá, s egyszersmind — hisszük — kezdeményezései a majdan létesítendő állami közoktatásnak, a mi nélkülözhetetlen követelménye az igazán szabadelvű tudományos haladásnak. E nagy eszmének, a mint azt az 1848-iki XX. törvénycikk csak megjelöli, keresztülvitelére Trefort elszánásra kész, elfogulatlan nagy szelleme lett volna hivatva mert neki Skanderbég kardjához megvolt Skanderbég karja.

A közoktatásügyi állapotok fejlesztése mellett,

mely e soknyelvű hazában politikai küzdelmekkel járó nehézségeket bőven támasztott, mint vallásügyi miniszter is rendezettebb viszonyokat létesített.

Szervezte a vallás- és tanulmányi alap felügyelő bizottságát, visszaszerezte a zalavári, szt.-gotthárdi és telkii apátságok javait. Előmozdította a kath. papnövendékek tanrendszerének javítását, rendezte az izraeliták anyakönyvének vezetését s megszüntette papjaik képzésének középkori elmaradottságát. Napi rendre hozta a kath. papság congrua ügyét, a papi seminariumok reformját, az egyházi javak kezelésének ellenőrzését. Mindezen intézkedéseiben erélyt és tapintatot tanúsított s így érvényt szerzett az állami felügyelet és ellenőrzés kétségbe vonhatatlan jogának.

Védője volt a lelkiismereti szabadságnak és a positiv vallásnak, mely utóbbiban az államrend fentartásának egyik fontos eszközét látta, de ellenezte a felekezetnélküliséget, melyben a felforgató eszmék melegágyát tekintette. Az állam és a felekezetek autonómiája közti bonyolult kérdésekben elfoglalt álláspontja volt: Szigoruan ragaszkodni az állam jogaihoz. „A vezéreszme — így szólt — melyet én követek még confessionalis dolgokban

is mindig a magyar államiság s annak keretében a magyar cultura.“

Tiltakozott azon felfogás ellen, hogy az egyház azonos a tanítással, és óvást emelt azon tanellenében, mely azt követelte, hogy az állam ne törődjék a népoktatással. Politikai eljárásában az opportunisták sokszor merevséget láttak, de a szigorú törvényszerű intézkedések hívei elismeréssel szóltak határozott magatartásáról, mely még a kivételes esetekben sem igen tudott megbarátkozni a megalkuvás politikájával. Mint miniszter, mint kormányférfiú hatása körében teljesítette az állam kötelességeit, de ragaszkodott az állam jogaihoz s ebben példával ment elől. E feladatnak teljesítése hazánk sajátságos felekezeti és nemzetiségi viszonyai között mindig nehéz kérdés volt, és sokáig nehéz kérdés lesz, de Trefort embere volt a nehéz kérdések megoldásának is, melyeknek még fenyegető viharai elől sem hátrált meg. Fényesen megvédelmezte az állam jogait a középiskolai törvény tárgyalásakor a felekezeti túlkapások ellenében, s nem rettent meg a magyar nyelv kötelező tanítását elrendelő törvény tárgyalása alkalmával hangoztatott nemzetiségi fenyegetésektől.

Elve volt nem bolygatni az egyházak auto-

nom jogait s nem provokálni a nemzetiségek kitérésait, hanem annyit kereken kimondott, „mert — így szólt Zala-Egerszegen 1881. aug. 14-én tartott beszédében — imbecillitás volna ki nem mondani, hogy Magyarországon az állam csak magyar lehet; a polyglott status utáni aspirációk politikai otrombaságok, melyekkel rövid processust kell csinálni.“

A középiskolai törvény megalkotása legfényesebb érdemei közé tartozik. Ha vannak is bézagai e törvénynek, azt el kell mindenkinek ismernie, hogy nagy mértékben előre vitte már eddig is középiskolai oktatásunk ügyét. Az a tájékozottság pedig, melyet e törvény érdekében tartott beszédekben tanusított valóban bámulatos. Még a legapróbb részletekben is készséget bizonyított felszólalásaival, a didaktikai és administratív kérdéseket is alaposan fejtegette, szóval igazi szakférfiúi tájékozottsággal vett részt e kiváló törvényhozási alkotás tanácskozásaiban.

Kiváló érzéke volt a közel múlt története iránt, melynek irodalmi feldolgozását szorgalmazta. Az első vasút történetének megírását sürgette. Megrótt a nemzet pazarló, úrizáló hajlamát, mely érzéketlen a nemzeti közvagyon szaporítása iránt

s megveti a munkát és lenézi a tisztességes mesterembert. Buzdított az ipar, főleg a textil ipar fejlesztésére, törekedett a szellemi proletariatus számának korlátozására, hangoztatta a kézi munka megbecsülésének szükségességét. Valóságos izgatást vitt véghez az ipar meghonosítása érdekében. Ipar által akart igazi polgári elemet teremteni.

Társulatot szervezett az iparművészet fejlesztésére s körlevelekben buzdított a műipar termékeinek pártolására. Pártolta a képzőművészetet, ebben is megtalálta magasabb politikai eszméit, mert érezte nevelő hatását, közgazdasági jelentőségét. Élére állt az egészségügyi társulatnak, mert szíven feküdt a nemzet közegészségügye, mert fájlalta, hogy a rossz víz, a rossz levegő, a rossz lakás, a rossz táplálkozás, a tisztátalanság, az iszákosság pusztítják a népességet.

— — — — —
— — — — —

Ily sokat tett Trefort, ily sok gondolat érlelődött meg agyában, ennyi magasztos, bölcs eszmét hirdetett és szórt szét közöttünk, — és ő mielőtt sírjába tért, csak azért sóhajtozott, vajha két évig élhetne még, — mert oly sok még a tenni valója.

Az ó kor nagy hódító hőse mikor ifjúkorában uralkodó atyja és előde folytonos hódításait látta felsóhajtott, hogy neki nem marad semmi tenni valója, Trefort egy hosszú élet örökös alkotásai után a sir szélén nyugtalanul sóhajt fel, hogy csak két évig élhetne még, mert oly sok még a tenni valója!

Pihenj nyugodtan elköltözött vezérünk, utódaink hirdetni fogják: *hogy Trefort Agoston minisztersége idején Magyarország a cultura fejlődésének aranykorát élte.*

A szerzőtől megjelentek
és minden könyvtárúsnál kaphatók:

Tompa Mihály, Kassa. 1877.

Obernyik Károly: *Szépirodalmi Összes Munkái* 4 köt. Budapest 1878.

Garay János életrajza. 40 arany pályadíjat nyert mű. Budapest 1883.

Czakó Zsigmond *Összes Művei* bevezető életrajzzal. Budapest 1884.

Katona József életrajza Pozsony, 1884.

Báró Eötvös József életrajza Pozsony 1885.

A magyar hirlapirodalom története 100 arannyal jutalmazott pályamű. Budapest 1887.

Kossuth Lajos. Jellemrajz. Pozsony, 1887.

Garay János *Összes Művei* első teljes kiadás 5 köt. Budapest. 1886—87.

Gróf Dessewffy Aurél *Összes Művei* bevezető életrajzzal és jegyzetekkel Budapest 1887.

Gróf Dessewffy József *Munkái*. III. köt. Levelek Budapest, 1888.

Rousseau Carrière után. Egyetemes Könyvtár 3. sz.

Tükördarabok. Egyetemes Könyvtár 10. sz.

**Emlékbeszéd Tóth Kálmán felett. Egyet. Könyv-
tár 15 szám.**

**Emlékbeszéd, Trefort Ágoston felett. Egyetemes
Könyvtár 20. szám.**

Gross Gusztáv Györött,

*könyvkiadásában megjelent és minden könyv-
kereskedőnél kapható:*

- Bánfi János. **A barlang titka.** Elbeszélés. 50 kr.
Bánfi János. **Jani és Nani.** Elbeszélés. 50 kr.
Bánfi János. **Egyenes és görbe utakon.**
Egy szegény fiu története. 50 kr.
Bánfi János. **Nefelegtsek.** 1 frt 20 kr.
Bánfi János. **Köszöntő,** színes borítékkal (kötve) 80 kr.
Beck. **Gedichte und Gratulationen** (kötve) 30 kr.
Dunay Ferencz. **A kincses szigetek fel-
fedezése.** 30 kr.
Dumas. **Gróf Monte-Christo.** (Boltiár 7.50)
leszállított ára 2 frt 50 kr.
Dumas. **Világ ura.** (Boltiár 6.25) leszáll-
ított ára 2 frt — kr.
Halbik Ciprián. **A bánat kiengesztel.** Elbeszélés. 15 kr
Halbik Ciprián. **Borcsa Néni.** Elbeszélés. 20 kr.
Halbik Ciprián. **Buchenhorst örökösei.**
Elbeszélés. 40 kr.
Halbik Ciprián. **A végrendelet.** Elbeszélés. 45 kr
Hasznos szórakozásul, eredeti regék és mesék 80 kr.
Kasztner Janka. **A régi jó idökből.** Elbeszélés. 40 kr.
Kasztner Janka. **Gyula és Mari.** Elbeszélés. 50 kr.

Dr. Kapossy Lucián. Ne lopj. Elbeszélés.	30 kr.
Dr. Németh Antal. Lázadás Kairóban.	
Tört. elbeszélés.	45 kr.
Margit. Tüzesöben. Elbeszélés.	50 kr.
Dr. Sikor József Pártos Matyi. Elbeszélés.	40 kr.
Schön Bernát. A mostohaleány. Elbeszélés.	50 kr.
Dr. Sikor József. A réfalusi honvéd.	
Ered. elbeszélés.	50 kr.
Spitzer Ignác. A szorgalom jutalma. Elbesz.	40 kr.
Szentmihály Ilona. Az Ainay-le-Vieuxi-torony.	
Elbeszélés.	20 kr.
Mtr. Stadler Károly. Az árvák atyja. Ered.	
elbeszélés	50 kr.
Sebők Arkád. Az anya ékszere. Elbeszélés	50 kr.
Szentmihály Ilona. A kandalló mellett. Elbesz.	50 kr.
Schönberger Mór. Borura derü. Elbeszélés.	50 kr.
Sebők Arkád. Jenő herczeg. Elbeszélés.	60 kr.
Schön Bernát. Bódog. Eredeti elbeszélés.	50 kr.
Tomor Ilona. Ember tervez, Isten végez.	
Elbeszélés.	45 kr.
Tomor Ilona. Mózsele. Elbeszélés.	45 kr.
Varga Mihály Szájhösök. Elbeszélés. (Bol-	
tiár 1 frt.) leszállított ára	50 kr.
Dr. Németh Antal. Érzelmek és azok nevelése.	60 kr.

14

PULSZKY FERENCZ

PUBLICISTIKAI DOLGOZATOK

Győr, 1888.

KIADJA GROSS GUSZTÁV.

T A R T A L O M.

	Lap
Egyház és állam	1
Város és megye	6
Rendjelek és rangemelések	11
A gentryről	17
Középbirtokosaink	22
A hitbizomány	27
Gentry és polgárság	33
Mágnásaink	38
A főrendek a jövőben (1885)	42
A kik dolgoznak	48
Ipar és földbirtok	52
A költségvetés alkalmából (1885)	57
Trefort miniszter levele	62
Földmivelésünk és az ipar	67
A párbaj	72

ELŐSZÓ.

Régi panasz, hogy a közönség most csak hirlapokat olvas, mert nincs annyi érkezése, hogy úgy, mint az elébbi nemzedék, könyveket tanulmányozzon. De a hirlapirodalom is komolyabb lett, mint azelőtt volt. s habár röviden, mégis sokszor alaposan meg szokta beszélni mindazon kérdéseket, melyek napi rendre kerülnek s melyeknek megoldása a nemzet jövőjére befolyással bírhat. A hirlapi czikkek azonban, melyek a közfigyelmet egy bizonyos irányba téríteni igyekeznek, de a mellett inkább gondolatébresztők, mint kimerítőek, nem számíthatnak hosszú életre, a mint egy nap felvirulnak, úgy másnap elhervadnak, ha ma tetszettek is, holnap mégis feledségbe merülnek. Hatásuk olyan, mint az esőcseppeké, melyek a virányt éltetik, de folytonosságuk által még a sziklán is nyomot hagynak. Ugyanazért komoly hazafiak sem tartózkodnak a hirlapírástól s nem tartják azon időt és szellemi erőt hiába elpazaroltnak, melyet hirlapi czikkek írására fordítanak.

Bárdtím azt tartották, hogy azon számos czikk közt, melyekben a napi kérdéseket évek óta tárgyalom, találatnak olyak is, melyek mint eszmeébresztők még azon napokon túl is megtartják becsöket, melyeken megjelentek. Megtizedeltem tehát őket s kiválasztottam közülök e füzet számára azokat, melyekről hiszem, hogy általános érdekűek, s arra szolgálhatnak, hogy a közönség némely kérdések iránt tájékozhasssa magát, melyek még most is napi renden vannak s nemzeti életünkre befolyással maradnak.

Budapest, július 28-án 1888.

Pulszky Ferencz.

Egyház és állam.

Nincs az európai kontinensen ország, a hol a magas klerusnak fényesebb állása volna, mint nálunk. A bölcselkedő fejedelmek és a forradalom időszaka lezajlott anélkül, hogy a püspökök és káptalanok birtoka nemzeti javaknak jelentettek volna ki. Egyháznagyjaink világi tekintetben is nagy urak s a közvélemény kibékül ezen állapottal; nem kívánja változtatását, mert látja, hogy a püspöki kar hazafiságát még a gyanu sem veheti kétségbe.

Hogyha a régi időkben Beckensloher, mint esztergomi érsek, IV. Fridrichhez az egyházi kincsekkel Salzburgba megszökött, ha Vitéz János fellázadott Mátyás király ellen s idegen fejedelmet hitt be az országba, ha Kollonics I. Lipót alatt segédkezet nyújtott az alkotmány megsemmisítésére: főpapjaink a közelmúlt szomorú idők alatt

tettel és áldozattal kimutatták hűségöket, melylyel a hazához és alkotmányhoz ragaszkodtak. Általános tisztelet környezi tehát főpapjainkat; mindenki elismeri hazafiságukat, tudományosságukat, jótekonyságukat.

Mióta törvényeink a bevett vallások jog-egyenlőségét megállapították, megszűnt hazánkban minden vallásos viszály a keresztény felekezetek közt. A sérelmi időket már csak emlékezetből ismerjük s a mig Európának legnagyobb részében a kulturharcz dühöng, sőt Oroszországban valóságos üldözés gyakoroltatik a katholicismus ellen, addig nálunk a felekezetek egyesülnek a haza és szabadság szeretetében. A régi ellentét a különböző egyházak követői közt tökéletesen megszűnt; a vallási béke valahára beköszönt a keresztény egyházak közt.

Midőn tehát nálunk minden izgatás megszűnt, mely az egyházi javakat nemzeti javaknak igyekezett kijelenteni, midőn azok is, a kik nem tartoznak a katholika egyházhoz, készséggel elismerik a főpapok hazafiságát, áldozatkészségét és tudományos műveltségét, holott hazánkon kívül, hol a közvélemény, hol a kormány csaknem mindenütt ellentétben áll a klérussal: azt hinné az ember, hogy az

egyház érdeke is kívánná, hogy ezen állapot érintetlenül hagyassék meg. Az egyház azonban nem tud megfeledezni harczairól; nem elégszik meg a mostani állapotokkal, melyek Európában jelenleg kivételt képeznek. Azt hiszi, hogy a ki megáll, az elmarad; azért megújítja tehát követeléseit s azon viszonyban, melyben az államhoz áll, új jogokat s nagyobb függetlenséget követel az államtól. Ugyanazért kiváló fontosságot tulajdonít a király kegyúri hatalmának s kívánja, hogy ezt ne az alkotmányos miniszter, hanem egyházférfiak által gyakorolja, különválasztva az alkotmányos és az apostoli királyt, sőt kilátásba helyezi az összeütközést az állam és egyház vezérelvei közt.

Alkotmányos országban a király nem gyakorolhatja jogait másképen, mint az alkotmányos miniszterek által; de a katolika egyház e tekintetben kiváltságot követel. Statust akar alkotni a statusban, kivételes állásra törekszik s a kegyúri jog gyakorlatára nem az alkotmányos minisztereket látja hivatva, hanem ezt oly közegekre akarja bízni, melyek az országgyűléstől függetlenek s annak ellenőrzésén kívül állnak. Szóval a katolikus ügyeket az alkotmányos formákon kívül kívánja helyezni.

Ezen egyháznak egyik kiváló tagja, a ki-

nek beszéde aszt. László-társulatban annak idején méltán feltűnést gerjesztett, a mint hirlik, az episcopatus meghagyásából, vagy legalább beleegyezésével szükségesnek tartja módozatot keresni, hogy a katolikus befolyás az alapok és alapítványok, az iskolák és tankönyvek iránt más módon, mint a fellelős miniszterek által gyakoroltassék. Nézete szerint a miniszteri rendszer mellett a királyi főkegyúri jogokban közvetlen intézkedő kormányférfiú nem oly állandó, hogy a katolikus ügyekben kellő tájékozottságot szerezhessen, sőt a nevelésügyet is ki akarja venni a miniszter kezeiből és az országgyűlés ellenőrzése alól, mert azt tartja, hogy nem lehet feladata egy kormányközegnek ítéletet mondani arról, hogy milyennek kell lenni a katolikus nevelésnek, vagy meghatározni, van-e valamely tankönyvben a katolika vallásra nézve sérelmes tétel. E mellett említi, hogy ezelőtt az ország hercegprimása jelentékeny tényező volt minden, a katolika egyházat érintő ügyek elintézésében, hogy törvényeink más püspökökről is tesznek említést s hogy a kormányzések úgyszólván katolikusok voltak, melyeknél magas egyházi méltóságok alkalmaztattak. Szóval az irány világos, hogy a katolika egyház

ügyei, sőt még a nevelés is a királyi kegyúri jogok révén a felelős miniszterek kezeiből és az országgyűlés ellenőrzése alól kivétessenek.

Tudjuk tisztelni a nézetek különbségét, látjuk a katolikus világnézet jogosultságát egy tudós egyházfő szájában, habár nézetünk az övétől eltér. Abban azonban, hogy a kath. egyház ügyei az alkotmányos kormány kezéből kivétessenek, oly követelést látunk, mely az alkotmányosság eszméjével homlokegyenest összeütközik. Nem is látjuk ildomosnak az apostoli királyt az alkotmányos királytól el akarni választani s ugyanazon személyben egymással ellentétbe helyezni. Az alkotmányos király kegyúri jogait sem gyakorolhatja máskép, mint alkotmányos uton, alkotmányos közegek által s alkotmányos országgyűlési ellenőrzés mellett. Sajnálók, ha az alkotmányosság és a parlamentarismus ezen alaptételei főpapjaink által megtagadtatnának. Sajnálók, ha a haza regenerációjánál az Episcopatusra többé nem számíthatnánk s ha ez az alkotmányossággal ellentétbe akarná magát helyezni. Az ilyen ellentét előbbutóbb mulhatatlanul összeütközésre vezetne az állam s az egyház közt s bármelyike győzne ezen harcban, mindig az összes haza vallaná kárát.

Város és megye.

Mindnyájan érezzük azon nagy átváltozást, mely jelenleg a társadalmi élet súlypontját a vidékről a városokba helyezi át. Hiában akarnók ezen mozgalmat megakadályozni, ez folyton tart, s mindig nagyobb mérveket ölt, a megyei élet elárvul és elsatnyul, a városi polgárság mindennap jelentékenyebbé lesz, mint a megyei nemesség.

Régi időkben a civilisatió, — amint ezt a névnek eredete is mutatja, mert tudvalevőleg „civilis“ városit jelent, — a városokban fejlődött ki.

Görögországban és Rómában a város uralkodott a vidék felett; falu alig létezett egész Olaszországban s a barbárok, a kik a római nyelvet és institutiókat elfogadták s idővel maguk is rómaiakká váltak, hozzászoktak a városi élethez olyanmire, hogy még most is minden latin nemzeteknél a városnak nagy túlsúlya van a vidék felett. Olaszországban nem is tudják, mi a falu. A házak mind kőből, egymáshoz építvék, cseréptetővel fedvék s többnyire emeletesek. A földmivelő paraszt tanyákban szétszórva, nem pedig falvakban, a nagy földesurak pedig mind a városban laknak s századok óta el nem különözve a városi polgároktól.

tól, résztvesznek a municipalis ügyekben s büszkék arra, ha polgármesterekké választatnak és befolyással bírnak szülővárosukban. Ugyanezt látjuk, habár kisebb mértékben, Franciaországban is, ahol a városok politikai tekintetben sokszor nevezetesebbek voltak, mint a lovagok. Belgiumban és Hollandban pedig nem is létezik más élet, mint a városi vagy más elem, mint a polgári. Még Angolországban is, ameddig csak a római civilisatio terjedett, politikai túlsúlyban maradt a város, a vidék ellenében, holott Irland megmaradt eredeti kelta rendtelenségében, melynél fogva sok város ott nem egyéb ronda falunál. Németországban túlsúlyban volt a lovag a városok ellenében, melyek legnagyobb részt csak későbbi időkben keletkeztek. Itt tehát lovagi rend és a falusi élet politikailag is fentartotta az egyensúlyt a városok mindig növekvő fontosságával.

A magyaroknál és a szlávoknál a városok idegenszerű institutiók voltak, melyek kezdetben gondosan elkülönítették magukat a megyéktől s fentartották szabadalmaikban külön szervezetüket, sőt sokszor külön nemzetiségöket is, mint például a Királyföldön, Erdélyben ; s minthogy a városi elem visszahúzta magát privilegiumai közé, az ország

közigazgatása és a törvényhozás csaknem kizárólag a megyei nemesség kezébe került.

A míg a termékgazdaság divott s a nemes ember nem fizetett adót, nem is volt kényelmesebb élet, mint a magyar földesúré, készpénzre ritkán volt szüksége, mert mindaz, a mi életéhez kellett, megtermett jószágán. Buzáját tulajdon malma őrlötte meg lisztté; pinczéje tele volt borával; az erdő vadja, a major és az udvar ellátta asztalát hússal, a kert főzelékekkel és gyümölcsessel; a lengyel kupecz eljött időről-időre, hogy borát megvegye, a zsidó elvitte a gyapjút, a mészáros a hizó marhát. A falusi úr csak akkor szorult a városra, ha valamit vásárolni kellett a házhoz, vagy be ment a vármegye gyűlésére és törvényszékre évnegyedenként egyszer. A közigazgatás egyszerű volt s azt könnyen elvégezte a megyei magister. A földesúrnak volt tehát elég ideje és kényelme. Dolga éppen csak annyi, amennyire önkényt vállalkozott. Utána nézett gazdaságának, a hol a munkát nagyobbbrészt a paraszt végezte robotban; kiment vadászni, meglátogatta szomszédját, bor mellett politizált, ritkán szorult fiskálisára, kényelmesen élt s az anonymussal felkiáltott: „extra Hungariam non est vita.“

Mindez megszűnt egy csapásra. A robot eltöröltetett, az adó behozatott, a pénz-gazdaság felváltotta a termékgazdaságot. A parlamentarismus elvette a megyei gyűlésektől az érdeket. A közgazgatás lassan-lassan átment a központi kormány kezébe. A pandurokat felváltják a csendőrök. A megyei törvényszék, melyben a táblabírák évnegyedenként „ex nobili officio“ ítéltek nemesek s nem nemesek felett, nem létezik többé, sem az uriszék. Királyi törvényszékek váltották fel ezeket: a hivatalok szaporították s annyi irka-firka hozatott be, hogy azt a tisztviselő alig győzi.

Magyarország belépett a civilisalt országok sorába, ez pedig sok pénzbe és sok munkába kerül. A vasutak, a távirda megváltoztatják a középkori kényelmes elszigetelt vidéki életet. A verseny megkezdődött a nyugati kultur népekkel s még a gazdaság is tudományos előkészüléket igényel.

A régi földesúr nem tudott egyszerre beleszokni a megváltozott viszonyokba; folytatta még egy darabig gondtalan életét; adósságba keveredett s ha ki tudta kerülni a csődöt, birtokát mégis elvesztette; most hivatalt keres vagy banknál, vagy kormánynál, de mindenesetre a városba

költözik. Az országgyűlés kilencz hónapon át ül össze Budapesten s a megyei intelligentia virágát vonja el eredeti helyéről. A miniszteri irodák, főleg a megyei gentryből népesednek meg. A városi polgárok pedig lassan-lassan megmagyarosodnak. A különbség a polgárság és a nemesség közt törvény előtt megszűnt; az ipar és kereskedés mindinkább kifejlik; a művelődés nem ismer rangkülönbséget és így a városok nevezetessége mindennap növekszik, s míg azelőtt a politikai hatalom a megyékben találta súlypontját, most a városokban központosul az intelligentia és a politikai tekintély.

Egyébiránt a megyék fontosságának súlyedése azon törvénnyel kezdődik, mely a választókerületeket alapítja meg s eltörli az országgyűlési utasításokat. A megyei gyűlés azóta nem tényező többé az országos politikában s mióta kizárólag csak a megyei közigazgatás ellenőre, azóta elvesztette nagyobb jelentékenységét s ki nem elégíti többé azoknak nagyravágyását, a kik érzik, vagy hiszik, hogy nagyobb szerepre vannak hivatva.

Ezek tehát mind a fővárosba vándorolnak, keresik a hivatalt s az alkalmazást; inkább koplalnak, mint hogy a fővárost elhagynák. Így szaporodott fel Budapestnek lakossága amerikai arányok-

ban s a mi itt nagyban történik, ezt látjuk mindazon városokban is, melyek bizonyos vidéknek hivatalos és kereskedelmi középpontjai.

Lakosságuk s intelligenciájuk mindennap szaporodik, de ennek a falusi élet vallja kárát, a gentry a városba költözik s polgárrá lesz, de ezáltal nem veszti el jelentékenységét; csak tevékenységének színhelyét változtatta meg. Előjogai megszűntek ugyan, de azért még most is oly életrevaló, a minő mindig volt. Ott találjuk a miniszteri bureaukban, ott a bíróságok székeiben, a bankok irodáiban, az országgyűlés padjain; még az egyetem tanszékein is. Szóval mindenütt, a hol életrevalóságra van szükség.

Ugyanazért nem látjuk át azon panasz alaposágát, hogy a gentry hanyatlik. Virágzik biz' az most is, csak hogy nem többé a megyékben, hanem a városokban. Nem is privilegiuma, de versenyképessége által.

Rendjelek és rangemelések.

Azon rendelet, mely a rendjelekkel járó rang- és czim-emelést jövőben megszüntette, Bécsben sokkal nagyobb benyomást tett, mint nálunk, a

hol a rendjelmánia nem terjedett el úgy, mint a Lajtántúl.

A „Pester Lloyd“ azonban újra is foglalatokodik ezen rendelettel, melyben a régi nemesség féltékenységének és elzárkozottságának jeleit az új nemesség ellenében felismerni véli. Mi azonban nem értjük ezen érvelést, mert a nemesség Magyarországon nem kezdődik a bárói czimmel s nem is volt soha kapcsolatban rendjelekkel. Eredete régiebb, mint akár a rendjeleké, akár a főrendeké, mert a mi a családok régiségét illeti, a legrégiebbek nem épen a magyar mágnások sorában kereshetők, kik közül csak kevesen bizonyíthatják be, hogy a honfoglaló nemzetségektől származnak, holott a nemesség közt számosan találkoznak még, a kik családi nevökhöz hozzátehetik a jelzést „de genere.“

A rendjelek nem képezik még nálunk a közönség hiúságának egyik czélját; nincsenek elterjedve, senkit sem bánt, ha még nincs keresztje. Csak azok, a kik az udvarral érintkezésben vannak, vagy a kik sokat utaznak külföldön, a hol sok dekorációval találkoznak, csak azok restellik, ha rendjelök nincs, ott ahol mindazok, a kikkel társalkodnak, ilyenekkel fel vannak diszítve. Nálunk

a rendjel nem tud népszerűvé lenni. A kik ezt hajhászszák, inkább a nevetség, mint az irigység tárgyává lesznek a társadalomban. Ugyanazért azok is, a kiknek rendjelök van, csak ünnepélyes alkalmakkal, kivételkép viselik azokat s nem szokás, mint Olasz- és Franciaországban, a rendjelt szalagjával a köznapi kabáton is jelezni.

A magyar közjog nem ismeri a „lovag” czimet, mely Osztrákországban a legkisebb rendjellel is járt. Nálunk minden nemes lovag, czimeres levelében ki van írva, hogy czimerét harczban és lovagi játékokban viselhesse. Ugyanazért czime „vitézlő,” habár ez újabb időben a bitorlott „nagyságos” czim által gyakorlatból tökéletesen kiszorított.

Ami olyan bárói és grófi czimet illet, mely rendjelek következtében jött volna a családokba, ez nálunk ritka eset. A Mailáthok három nemzedéken keresztül viselték az országbirói hivatalt s ki voltak tüntetve a legmagasabb rendjelekkel, de azért egyszerű nemesek maradtak. Arany Jánosnak esze ágába sem jutott, hogy a báróságot követelje, mely a rendelet kelte előtt senkitől meg nem tagadtathatott, a ki a szent István-rend kis keresztjét birta. Gorove, Kerkapoly, Tóth Vilmos,

Bittó István, Szlávay József, Szögyényi László mind régóta kívánhatták volna a rangemelést, nagykeresztjeik alapszabályai szerint, de ez államférfiainknál nem szokásos. Ha Lónyay Menyhért és Tisza Lajos grófokká lettek, nem rendjeleik következtében nyerték e kitüntetést. Ellenben Bécsben minden miniszteri tanácsos megkövetelte a bárói czimet rendjele következtében. Ezt tekintette hosszú burokrata pályájának kiérdemelt jutalma gyanánt.

A rendjelek nálunk idegen institutió, mely csak újabb időben kezd terjedni s nem foglalt még helyet társadalmi életünkben, de a mi főrendünk sincs annyira összeforrvá nemzetünk régi történelmével, a mint azt hirdetni szokták. Csak I-ső Ferdinánd óta létezik nálunk örökös gróf és báró; sőt ezeknek igen tetemes része csak első Lipót idejéből származik. Természetes, hogy azon időben csak a labanczokat tüntették ki ilyen módon, nem a kuruczokat; ugyanazért oly kevés a felsőházban a protestáns. Mária Terézia ismét gyakrabban osztogatta a bárói és grófi czimet főhivatalnokainak, legújabbán pedig, az ötvenes években a Bach és Schmerling időben ismét több nemesi család nyert rangemelést, csak hogy ez nem történt alkotmányos uton. A kiegyezés után azon-

ban e hibát is kiigazították. Így tehát mindezek alig képviselik Magyarország történelmét.

A régi történelmi családok a Báthoriak, a guthi Országok, a Garák, az Ujlakyak, a Thurzók, az alsólendvai Bánffyak, a Bocskayak, az iktári Bethlenek, a Tökölyek és Rákóczyak a Zrinyiek és Frangepánok mind kihaltak, a Forgáchok és Aporok maradtak csak meg az Anjou korból és a Palatinusok és Primások családjai a Habsburgi időkből, a kik történelmi nevezetességre igényt tarthattak.

Ezeknek a hízeltetés elkészítette ugyan a nagy családi fát, mint például az Eszterházyaknak, csak hogy ez nem állja ki a kritikát s aki Nagy Iván munkáját a magyar nemesi családokról ismeri, tudja, mily igazságtalan a „Pester Lloyd“, midőn a főrendeknek szemére veti, hogy őseik rabló lovagok voltak, mert bizony mágnási családjaink legnagyobb része nem vihetik fel eredetét a rabló lovagok korába.

Tudva lévő tény, hogy a legrégibb családokat a nemesek közt találjuk, de ezek sem vetelkedhetnek a német, olasz, vagy spanyol családok régiségével. Az angol főnemesség minden esetre a legtekintélyesebb Európában s legszorosabban függ

össze nemzetének történelmével, de éppen az angol aristokratia nem ismeri a kék vérnek s a tizenhat és harminczkét ősnek theoriáját; nem is tesz különbséget a régi és új czimek közt, összekeveredik a polgársággal, s nem képez elzárkozott társadalmi osztályt, mint a német és osztrák aristokratia.

Francia- és Olaszországban a forradalom megszüntette a czimekkel járó kiváltságokat, a társaság tökéletesen demokratává vált, de ennek következtében csakugyan a rendjel jelzi a társadalom műveltebb rétegeit.

Ez azonban csak úgy történhetett, hogy a rendjelek tömegesen osztattak ki s nem is különös kitűnő érdemek, hanem az ipari és közgazdászati vagy irodalmi és tudományos téren szerzett sikernek elismerése és jutalma gyanánt.

Németországban is igen gyakori a rendjel; Oroszországban, mondhatjuk, hogy a hivatallal jár. Az osztrák-magyar monarchiában ellenben sokkal nehezebb volt rendjelt nyerni. Ez a magasabb hivatalnokok osztályrésze maradott, de a tőzsde felfangossága mindig képes volt ily kitüntetésekben részesülni, valahányszor a kormány kölcsönökre és pénzügyi operációkra szorult.

Ugyanazért értjük, hogy a bécsi hivatalnoki és tőzsdei körökben restellik azon rendeletet, mely a lovagi és bárói czimet bizonyos rendjelektől elválasztotta, ámbár a burokratia meg van nyugtatva, hogy a rendelet nem fog rá alkalmaztatni. De nálunk Magyarországon csakugyan senki sem gondol azzal, hogy rangemelés nem jár ezentúl a rendjellel, mert ezt eddigelé sem szokták követelni.

A gentryről.

Egyikében azon nagy beszédeknek, melyekkel Kossuth az északamerikai közönségben a magyar rokonszenvet felköltötte, a magyar nép jellemét irta le. Megemlítette többek közt, hogy a magyar nem kíván lehetetlenségeket, s könnyen kielégíthető. Sumner, a híres massachusettsi senator, aki mellettem ült, erre megjegyezte: reméli, hogy ez nem igaz, mert amely nép megelégszik sorsával, az tespedésbe esik. Csak az elégedetlen népek válhatnak nagyokká.

Kossuthnak azonban igazsága volt, midőn a magyar gentryt így jellemezte, mely számos jeles

tulajdonságok mellett főkép a kényelemre vágyott s nem birt természetében azon nyughatatlansággal, mely a nyugoti népeket folytonos haladásra ösztönzi.

A magyar földesúr, a ki nem fizetett adót, míg földjeit a jobbágyok robotban művelték, sokban hasonlított az amerikai déli államok földbirtokosához. Mint ennek, neki is volt ideje politizálni, vendégeskedni, vadászni, kártyázni a közdolgozók foglalkozni s vigan élni, mert rendes viszonyok közt nem volt gondja. Nem kellett dolgoznia; könnyű munkával jövedelme után kényelmesen meg tudott élni; érezte, hogy „extra Hungariam non est vita, si est vita non est ita.”

Ilyen élet azonban be nem illett az újkor intézményeibe, melyek nem türik a szolgaságot. A szabadság szelleme lassan lassan áthatotta a magyar birtokos nemességet is s habár sokáig a „nem adózunk” jelszó alatt vele megküzdött s nemesi kiváltságaiiban az ország szabadságát találta fel, — mert a nemzetet csak a nemességben látta, — végre mégis engedett a kor szellemének.

A magyar nemesség büszkén nézhet vissza azon pillanatra, melyben önkényt, minden külső kényszer nélkül lemondott előjogairól, ki-

terjesztette a hivatalképességet, mely eddig kiváltságaihoz tartozott, az egész nemzetre, lemondott földesúri jogairól, a robotról és dézmáról egy bizonytalan, később kiszámítandó kárpótlás mellett s elismerte a szabadságot, mint az összes nemzet örökségét.

De a szabadság a mostani időkben munkát jelent s a létért való küzdelmet. Munka nélkül gondtalanul élni nem lehet többé, ám a középbirtokosok csak nehezen tudnak beleszokni ezen új viszonyokba. Még most is eszményképök a kényelem és gondtalan élet, még most is kerülnek a folytonos komoly munkát.

A rabszolgatartó amerikai déli telepesek, a kik oly sokban hasonlítottak a magyar földbirtokosokhoz, a vezérszerepet foglalták el sokáig az észak-amerikai államokban. Többségük volt a kongresszusban, ők töltötték be mind a hivatalokat, ők adták az irányt az ország politikájának s kényelmes helyzetüket fenn akarták tartani daczára az idők szellemének, mely nem tűr oly kiváltságos szabadságot, mely a szolgaságon alapul. Korunk a szabadságot nem tudja másképp felfogni, mint elválmhatatlan kapcsolatban az egyenlőséggel. Az amerikai telepes azonban nem akarta megérteni a

kor kívánalmait, nem akarta felszabadítani fekete rabszolgáit s ezáltal ellentétbe jutott az északi szabad államok lakóival. A háboru végre kikerülhetlenné lett s a rabszolgák felszabadultak az Észak győzelme által.

Az amerikai déli telepesek tönkrementek a háború által s egy emberöltő óta ki vannak zárva a hivatalokból; a háború felforgatta gazdaságukat. De a faj életrevaló. Hozzá volt szokva, hogy parancsoljon; most tehát megszokta a munkát is, lassan-lassan helyreállította gazdasági helyzetét s vissza kezdi nyerni politikai befolyását. A legközelebbi választásokban már a demokrata párt győzött, melyhez az összes déli államok tartoznak.

Alig lehet fogékonyabb s értelmesebb fajt képzelni, mint a régi magyar nemességet. Könnyen tanul, szívós természetű, tud parancsolni, tud dolgozni is. Csakhogy nagyon szereti a kényelmet. Azt hiszi, hogy úrnak született, nem szokta még meg, hogy alkalmazkodjék a körülményekhez; hogy maga keresse a helyet, a hol tehetségeit érvényesítheti. Inkább protekció után futkároz, mely által hivatalba jut, a hol mégis csak szerény jövő vár rá; valósággal czifra nyomorúság a helyett, hogy iparra és kereskedelemre adná magát. Igaz,

hogy ez bizonytalanabb pálya, de sokkal nagyobb nyereménynyel kecsegtet. Nem szoktuk még meg, hogy a gentry tagja kereskedővé váljék, vagy építészszé, vagy gyárhoz szegődjék, hogy idővel igazgatójává s tulajdonosává váljék. Ezt a városi polgár fiának hagyjuk s aztán haragszunk, ha meggazdagodott. A nemesség kevésbbé válságos pályára lép, bármennyi legyen a családban, az mind jogász lesz, hivatalnoknak készül, bizik a család összeköttetéseiben, hogy akár a megyében, akár valamely miniszteriumban hivatalhoz juthasson. Egyik-másik ügyvéd lesz, de csak kevesen adják magukat a technikára s még kevesebben járnak a kereskedelmi iskolába, mert ezt nem tartják „úri” foglalkozásnak. S aztán mégis panaszkodnak, hogy a gentry tönkre megy, hogy a régi családok kénytelenek jószágaikat eladni, hogy mindenütt új földesúr keletkezik, a ki nem tartozik a régi körhöz s nem illik abba be, mert másfélék a traditiói, másféle a gondolkozásmódja. A ki munkásság és takarékoság által szerezte vagyonát, rosszul illik belé azoknak társaságába, a kik a sportról nem tudnak lemondani és vagyonukat elverik.

A mostani körülmények nem kedveznek a földbirtoknak. A kor találmányai s a kereskedői

szellem hatalma versenyre hívtak fel azon országok termelését is, melyek olcsóbban s biztosabban állíthatják ki azon árucikkeket, melyek a miénkkel versenyeznek, olyannyira, hogy a földbirtoknak jövője Közép-Európában veszélyeztetve van.

Ezen panasz általános az atlanti Oceán partjaitól egész Szibériáig s a meggyőződés mindinkább erősödik, hogy pusztán földmivelő állam nem tarthatja magát tenn; ugyanazért megjött az idő, a hol komolyan arról kell gondoskodnunk, hogy az ipart fejlesszük ki, ámbár erre nézve nem birunk azon előnyökkel, melyek által Oroszország és az észak-amerikai államok iparos országokká lettek.

Középbirtokosaink.

Ha az országház nagytermébe lépünk, egy pillanatig sem kételkedhetünk, hogy a kézépbirto-
kos nemesség most is, úgy mint régebben volt, az országban s törvényhozásban uralkodó elem. Nem tagadhatjuk azonban, hogy állapota azóta, mióta adómentessége megszűnt, sokkal nehezebbé vált, különösen azért, mert nem tud ama balitéletről lemondani, hogy vannak foglalatosságok és életmódok, melyek úriak s mások, melyek nem úriak,

A legfőbb úri foglalatosság természetesen a mezőgazdaság. A ki ezzel foglalkozik, az parancsolgat a házban s a mezőn; utána néz a marhának az istállóban, nincs folytonos rendszeres munkája, nincs a kinek engedelmeskednie kéne s marad mindig idő látogatásra a szomszédoknál, feltevé, hogy azokkal nem perlekedik.

Uri foglalkozás a hivatal is, különösen a megyei, melynél az ellenőrzés atyafiak s jóakaró ismerősök kezében fekszik. Ennél azonban többet ér az államhivatal, habár itt nagyobb pontosság s szorgalom kívántatik meg. Azt tartják, hogy protekció nélkül nehéz ide bejutni, de a középbirtokos-nemességnek van mindig a legtöbb protekciója, az országgyűlési képviselő, a főispán, vagy valami magasabb államhivatalnok, a ki atyafiságból s barátságból szívesen ajánlja a miniszternél, s így az irodák többsége középbirtokú nemes családok tagjaival telik meg.

Azelőtt a katonaságnál is szerettek szolgálni különösen azok, akiknek az iskolában nem volt szerencsájük, de most a katonánál is megkívánják a tudományt s a középbirtokos fia sem a katonasághoz, sem a papsághoz nem érez különös hivatást, mert nem szereti a szoros fegyelmet, pedig

ha szerencséje van, az elsőnél magas állásra, a papságnál pedig nagy jövedelemre is tehet szert.

Mint gazda nehezen tud megélni, ha több testvérrel osztozik, mint hivatalnok csekély a fizetése s élete nagyon gyakran cifra nyomorúság s habár előmenetele biztos, mégis többnyire nagyon lassú.

Uri foglalkozásnak tartják még az ügyvédséget is. Itt azonban már igen nagy a verseny s csak kitűnő ügyesség és tudomány vezet sikerre, itt tehát már ritkább a középbirtokos nemesnek fia. Ez a pálya inkább a polgároké.

Éppen így vagyunk a technikával is. Mérnökségre csak ritkán adja magát az úrfi s akkor is azon van, hogy kormány-hivatalba jusson, mert mindig biztos állást keres, habár kicsit is. Irtózik a létért való harctól, a bizonytalanságtól, a kockáztatástól.

Ugyanazért nem tartja úri foglalkozásnak a kereskedést, az ipart; még az orvosi pályát sem. Pedig látja, hogy ezeken gazdagodik az élelmes ember s hogy az új földesurak, a kiket hol irigyel, hol gyűlöl, nagy részben meggazdagodott fővárosi ügyvédek, orvosok, kereskedők, nagyiparosok, sokszor alacsony származásúak, sokszor zsidók. Ez bántja a középbirtokos nemest, akinek minden

őse, mindig úr volt, de a birtok nemzetségről nemzetségre osztályok által fogyott, néha jó házasság következtében gyarapodott, de a fényűzés és játék s rendetlenség által ismét adóssággal terheltetett.

A falusi nemes ember szégyelné, ha fia — a mint az Amerikában történik, — boltot nyitna, iparossá válnék, kereskedéssel foglalkoznék. Nem is küldi fiát a kereskedelmi iskolába. Annak jogot kell végeznie s az államvizsgát letennie, mióta a hivatalokhoz megkívánják a kvalifikatiót is.

Emlékezem, midőn egy felsőbb rangu bíró fiát Lipcsébe küldte, hogy ott a kereskedelmi iskolát végezze, miként förmedtek fel ellene táblabíró atyafiai s ismerősei, hogy fiát szerencsétlenné teszi, mert a ki jogot nem végzett, az nem lehet hivatalnok, nem lehet bíró, sőt még a megyénél is nehezen választják meg szolgabírónak. Nem is lett belőle sem megyei tisztviselő, sem államhivatalnok, hanem a legtekintélyesebb hitelintézetnek élén áll ma s nem cserél akár jövedelemre, akár tekintélyre nézve bármi magas államhivatalnokkal.

Gentrynk ifjabb tagjai nem szokták meg gyerekségtől kezdve magukról gondoskodni. Gond nélkül nőnek fel, bizva atyjok birtokában,

s ha többen vannak is, azt hiszik, mindegyike közülök úgy él meg, mint az atyja. Az élelmesség nem költetik fel bennök, nem is tudják azt megbecsülni, mert örökség és protekció útján akarnak boldogulni, s lenézik azt, a ki maga erejéből s élelmességéből vagyont szerez, ki is gúnyolják a parvenut, ha nem is zsidó, mert ennek ritkán van meg azon tapintata, melyet a nemzedékeken keresztül megőrzött biztos, habár szerény állás örökségbe hagy.

Azon panasz azonban, hogy a középbirtokos nemesség újabb időben szembetűnőleg fogy, ily általánosságban igazságtalan. Sok régi család bukik ugyan most, de bukott ugyanannyi már az ősiség idejében is, akkor is változott a földbirtok tulajdonosa, nem is említve a kurucz-labancz időket, de 1848 előtt is, midőn még a zsidók száma sokkal kisebb volt, sőt midőn váltók nem is léteztek nálunk, csak úgy panaszkodtak az uzsora ellen, mint most és a nemesi birtok csak úgy került a tőkepénzesek kezére, a régi nemesek kárára.

Mindaddig, míg lesznek tékozlók, könnyelműek, játékosok és ostobák, a kik pénzre s hitelre szorulnak, mindig fognak találni olyakra — valláskülönbség nélkül — a kik ezeknek szorult-

ságát a maguk hasznára fordítják s pénzüket minél magasabban értékesítik.

Hiába venné az állam az ügyetlenséget és pazarlást gyámsága alá, a kinek pénzre van szüksége, az ki fogja játszani azon törvényeket, melyek az ő érdekében hozattak s ha a pénzt vissza kell fizetni, akkor szidja az uzsorát, nem pedig tulajdon könnyelműségét.

A hitbizomány.

„Nem úgy van már, mint volt régen.“ Ezt mondhatjuk csakugyan, ha a jelen társadalmi áramlatait azokkal hasonlítjuk össze, melyek 1848 előtt irányadók voltak. Akkor báró Eötvös József és barátai a nemes vármegyét s annak közigazgatási hibáit támadták meg élesen; Kossuth küzdött a tekintetes, nemes, nemzeti és vitélő táblabírák ellen, akik a „nem adózunk“ jelszó alatt minden reformnak, minden haladásnak makacsul ellentálltak; Petőfi maró gunyjának teljes özönét öntötte ki méltóságos és nagyméltóságú uraimékra; Jókai ekkor mondott le nevének nemes y-járól s még most is következetesen egyszerű i-vel írja nevét;

most ismét magyaroknak érzik magukat, ennek a hitbizománynyal nincsen semmi kapcsolata.

A mi pedig a történelmet illeti, Pauler miniszter sem fogja tagadni, hogy Magyarország történelme nem kezdődik 1687-el, midőn a mágnásoknak s 1723-al, midőn a nemeseknek megengedett a hitbizományok alapítása. Ugy tudjuk, hogy a magyar nemzetnek már az elébbi hatszáz év alatt is voltak történelmi családjai s volt történelmi fénykora.

A mi pedig a legújabb kort illeti, ennek történelmét négy férfi jellemzi leginkább, a kik egyéniségök bélyegével megjegyezték a magyar társadalmat: gróf Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferencz, Petőfi Sándor. Ezek közül csak Széchenyi volt hitbizományos s birt kettős predikátummal, Kossuthnak csak egy predikátuma van, melyet soha sem használt, Deák armalista volt, nem donatárius, Petőfi pedig czimerlevéllel nem birt. Ezek jelezték a közelmúlt historiát és velők a névtelen félistenek, nem pedig a hitelbizományosok zöme, kik az orosz interventiót kérelmezték és Deák husvétii cikkeit túlmerészeknek és túlkövetelőeknek tartották.

A hitbizományok arra valók, hogy a dugazdag

főnemesek ne pazarolják el a meglévő birtokot, s ne menjenek tönkre. Csakhogy a hitbizományok alapítása nem volt eddigelé elégséges ezen czél elérésére; hozzá kellett még járulni a sequestrumnak is, és mind a mellett a nagy hitbizományosok eladósodása az utolsó nemzedékben általánosan ismeretes. Ez együtt járt az elnémetesedéssel s a bécsi lakással, a nemzet történelméhez pedig semmi köze nem volt.

Tudjuk egyébiránt, hogy azon előnyök, melyek Angolországban az elsőszülöttségi intézménnyel járnak, Magyarországra nem alkalmazhatók. Ott a várományosnak más a neve és czime, mint az utóbb szülötteknek a kik igen jól tudják, hogy csak ő lesz a mágnás, holott ők csak önerejükből vagy bátyjuk protekciója által juthatnak zöldágra. Másképp is nevelik a jövődöbeli peert, mint testvéreit, a kik gazdag papi állást, vagy alkalmazást a gyarmatokban, vagy a közigazgatásnál, a diplomatiánál, vagy a seregnél találnak, sőt gyakran ügyvédekké és kereskedőkké is lesznek, mert elég élelmesek s a társadalom ezt szívesen látja.

Az Argylei herczeg legidösb fia és egykori örököse, a Lornei örgróf, királynéja leányát nyerte el nőül, míg a legifjabbik öcsese, aki egyébiránt

még czimzetes lord is, de a kinek fia már e czimet sem öröklí, társa lett egy bankár czégnek a Cityben.

Nálunk ellenben a herczegnek minden fia herczeg, a grófé gróf, a báróé báró egyformán neveltetnek, a szülők s a társadalom nem tesznek különbséget köztük, de ha hitbizomány van a családban, csak az elsőszülött örököl mindent, öcscsei, kikkel együtt nevelkedett fel, csak évi járadékot kapnak, nevelésök következtében pedig nem szokták meg hogy maguk gondoskodjanak magukról, családot csak akkor képesek alapítani, ha gazdag feleséget kapnak, hivatalra csak ritkán alkalmasok, szerencsétleneknek érzik magukat s csak kivételképen válnak a társadalom hasznos tagjaivá, többnyire csak azok, a kiknek családjában vannak oly birtokok is, melyek nem tartoznak hitbizományhoz s az utószülöttek függetlenségét biztosítják.

Hogy a hitbizomány egyébiránt ellenkezik az emberi természettel s a szülői szeretettel, ezt tapasztaljuk a hitbizományok alapításánál, mert ha az alapítónak több fia van, rendszeren számukhoz képest több hitbizományt is alapít, mert azokat, a kiket ismer, nem akarja megröviditeni, míg azon utódok sorsával nem gondol, a kik később fognak születni, a kiket nem ismer.

Hazánknak egyébiránt nincsenek gyarmatai, mint Angolországnak, sem gazdag nagybirtokú lovagrendjei, vagy egyéb sinecurái, mint Németországnak, hol az utószülöttek sokszor czimükhöz illő ellátást találhatnak, holott mi bennük egyszerűen egy jövő szocziális forradalom vezéreit neveljük, nem pedig a nemzetiségnek oszlopait.

Gentry és polgárság.

Korunknak egyik jellemző jelensége hazánkban, hogy a nemesség, mely 1848-ban politikailag a nemzettel összeolvadt, most társadalmilag elkülönzi magát, a gentry nevet veszi fel, külön klubot alakít, felkeresi predikátumait s tüntetőleg használja ismét czimerét, mintha érezné, hogy egy új elem érvényesíti magát a közéletben: a polgárság.

Jelenleg az országgyűlési képviselőség, a hivatal, miniszteriumban és megyében, tényleg még mindig túlnyomólag a nemesség osztályrésze; de ez is polgárrá válik azáltal, hogy a városba vonul. A polgárság gyarapszik vagyonban, mert az ipar és kereskedelem mindinkább fejlődik, melylyel pedig a gentry nem foglalkozik. Érezni kezdjük mindnyájan,

hogy a jövő nem a földművelésé, hanem az iparé, nem a kastélyé, hanem a gyáré.

A görögök és rómaiak a városban látták az államot. A földművelés a patriciusoknál iparaggá vált, melyet rabszolgák által üztek. A római lovagok bankárok voltak és haszonbérlők. A provinciákban is a városi elemre fektetették a fösúlyt; koloniákat telepítettek mindenütt, már védelmi tekintetből is, körülfalazott városokban. A városi elem még most is túlnyomó minden latin nemzeteknél.

Olaszországban nem is tudják, mi a falu, csak városokat ismernek és tanyákat. Fából épült házat, szalma- vagy nádtetővel nem lát ott senki, bármennyire szegényes legyen a ház és város, mégis téglá és kő az építő anyag s cserép a fedél. A nagy városok közelében sok a gazdagok villája, de a vidéken hiányzik a földesúri kastély, az élet pedig városi és polgári.

Legközelebb állnak az olaszokhoz a francziák. Itt is túlnyomó a polgári elem, Napoleon törvénykönyve csaknem lehetetlenné teszi a latifundiumot. A vagyonosság az iparé s kereskedésé; ugyanazért a kormány már régen kisiklott az arisztokratia kezeitől; itt is mint Belgiumban s mint Hollandban a nép fele része városban lakik.

Még Angolországban is, hol a germán elemek túlnyomók a latinok és kelták felett, a városok s az ipar és kereskedelem érdekei túlnyomók a parlamentben s ha az aristokratia még mindig csaknem kizárólag kezeli a kormányt, ez csak addig s azon feltétel alatt történik, hogy a kormány egészen a középosztály érdekében vezetessék s hogy az iparnak és kereskedésnek alárendeltesek mind a többi érdek, még a külpolitika is.

Észak-Amerikáról és a kolóniákról nem is szólunk. Ezek nem ismernek aristokrátiát. Ott van a demokrácia valóságos megtestesülése. A rab-szolgatartó államok be akarták ugyan hozni a földbirtok aristokrátiáját, de az észak iparosai és kereskedői leverték a délnek földbirtokos telepítvényeseit.

A lovagi váracs s a kastély főleg germán eredetű, de déli Németországban fenmaradtak a római hagyományok s a városi élet itt még mindig túlnyomó. Az egész német irodalomban alig találunk nemes nevet. Németország művelődése általában polgári s nem aristokratikus.

Északi részeiben, melyek eredetileg szlávok voltak, a kastély hatalmasabb, mint a város. Ez

a junkerek hazája. Itt pöffeszkedik a középnemesség s nem engedi, hogy a polgár tisztí kárdkötőt nyerhessen a seregben. Itt a földbirtok érdekei előtérbe lépnek; itt keletkeznek a gabnavámok, mert a földbirtok részesül védelemben, nem az ipar.

Keleti Európában s különösen a szláv világban a város ritka, a városi polgárok száma elenyészik a falusi földművelők számához képest s habár a paraszt mindenütt felszabadult s a jogegyenlőség, hol szabadsággal, hol szabadság nélkül, kihirdettetett, mégis minden hatalom s tekintély a régi földesúré maradott.

Hazánkban szintén a kastély s a földbirtok uralkodott kizárólag. Idegenek alapították a városokat s ezek századokon keresztül elkülönözve éltek a nemzet zömétől; nyelv, szokás, törvény s törvénykezés által elkülönítve a nemességtől. Ily viszonyok közt a városok nem igen gyarapodtak; kevés is volt az egész országban. Lakosaiknak aránylag csekély száma s politikai művelődése alig vételett tekintetbe; a régi országgyűlésen mind a városoknak együtt csak egy voks jutott az ötvenkét megyei s négy kerületi szavazat ellenében.

Újabb időben ezen viszonyok roppantul változtak. A városok legnagyobb része megmagyaroso-

dott. Budapestnek lakossága felülmúlja már a négyszázezeret s a meggyőződés napról napra tért nyer, hogy a földművelés nem elégséges az ország felvirágzására; erre az ipar és kereskedelem nagyobb kifejlesztése nélkülözhetetlen; sőt, hogy a földművelés csak úgy hajthat hasznót, ha nem mint úrimulatság, hanem mint iparág kezelik kereskedelmi elvek szerint.

Már most át kezdjük látni, hogy a városi érdekek minden nap nagyobb nevezetességet nyernek; hogy adó tekintetében is Budapest felér az egész ország egy tizedével, hogy a polgári elemé a jövő s hogy a politikai hatalom és tekintély a nemesség kezéből már a legközelebbi jövőben átmegy a polgárságába.

Általános a panasz, hogy a megyei társadalom elszegényül, hogy a földesurak pusztulnak, hogy a régi idők kedélyes megyei élete csak ritka vidéken tartotta fenn magát; de amellett elfelejtjük, hogy a városi élet s társadalom minden tekintetben kifejlődött úgy anyagilag, mint szellemileg s hogy ennek következtében a városi, a polgári érdekek, az ipar és kereskedelem jutnak előtérbe. A polgárság lép a nemesség helyébe s ezen nem változtat sem gentry-klub, sem antiszemitizmus.

Mágnásaink.

Történelmünk első szakának egyik jellemvonása, hogy az árpádházi királyaiaknál az örökösödés apáról fiúra gyakran meg volt szakadva s az oldalrokon jutott a trónra. Amint az Árpádház kihalt, az Anjou-királyok csak három nemzedéken keresztül uralkodtak. Zsigmondnak ismét nem volt fia s leánya utáni unokájával megszakadás állott be. Mátyásnak nem volt törvényes fia s II. Lajos ismét magtalanul esett el Mohácsnál. A mint dynastiáink csak rövid ideig uralkodtak, úgy a történelmi családoknál is azt tapasztaljuk, hogy éppen a legnevezetesebbek közülük nem tartották fenn magukat a jelenkorig. Csák Máté nemzetsége kihalt, úgy az Omodék is, a Garák, Drágfyak, guthi Országok, a Lacfyak, Ujlakyak, Báthoryak, az alsó lendvai Bánffyok, a Zápolyák. Thurzók, Frangepánok, Zrinyiek, Tökölyek és Rákóczyak nincsenek többé.

Történelmünk második korszakából csak öt család tartotta fenn magát, mely nevezetesebb szerepet játszott: az Aporok, a Forgáchok, a Kemények, a Batthyányiak és Perényiek. A Habsburg-ház alatt hozattak be a mágnási czímek. A Csákyak

1560-ban lettek grófokká, az Erdődyek 1580-ban, a Pálffyak az országgyűlés kérelme következtében 1599-ben. A Perényiek, Zayak és Révayak bárósága szintén felér a XVI-ik századba. A XVII-ik első feléből valók a Draskovicsok, Nádasdyk, Esterházyak, a Sennyeyek és Pongrátzok, de számossabb ezen időből az idegen uraknak és generálisoknak indigenatusa. I. Lipót alatt már tömegesebbek a mágnási kinevezések, a Serényiek, Zichyek, Széchenyiek, Telekyek, Losonci Bánffyak, Bethlenek, Kálnokyak, Mikesek, Nyáryak, Keglevichek, Gyulayak, s a Balassák, Fischerek, Hellenbachok, Ghillányiak, Józsikák, Wesselényiek, Vészeys mind ezen időben nyerték bárói és grófi czimöket. A Károlyiak, Szirmayak, Apponyiak, Andrászyak, Hallerek, Berényiek, Czirákyak, Szapáryak, Barkóczyak, Bornemisszák, Luzsinszkyak, Orczyak, Splényiek és Szentkeresztyek III. Károly kinevezéseinek köszönik mágnási rangjukat, mind a többi Mária Therézia, I. Ferencz és a legújabb kor kinevezése.

Az európai aristokratiák közt a magyar — a hercegek, grófok és bárók tekintetében — jóformán a legifjabb, mely nem vetélkedhetik az olasz és franczia aristocratia történelmének régi fényével

Ott azonban tökéletesen megszűnt a czimek társadalmi befolyása, ha csak az egyéni kitünőség, hivatalos állás vagy nagy vagyon által nincsen istápolva. Napoleon törvény-könyve, mely az egyforma felosztást hozta be a családoknál s megszüntette az első szülöttségeket, nagy társadalmi kiegyenlítést hozott létre a francia és olasz társaséletben, hol azonkívül a legközelebbi mult és a jelen történelmének fénye elhomályosította a régi multnak emlékeit, pedig ott az aristokrata családok neve kapcsolatban van a nemzet történelmének legfényesebb jeleneteivel, holott nálunk azok csak valamely nádorra, érsekre, püspökre vagy magasabb hivatalnokra s udvari méltóságra emlékeztetnek, kiknek neveit és szolgálatait, kevés kivétellel, inkább a hivatalos évkönyvek, mint a történelem lapjai őrizték meg; hiszen volt oly liferáns is, kinek számlája az ország akkori terhes pénzbeli viszonyai mellett donatióval s indigenatussal egyenlített ki.

Mindezeknek utódai megkapják a királyi meghívó levelet, a püspöki karnak s főispánoknak levonásával összesen körülbelül hétszázan s ezen örökös törvényhozók közül nem találkoztak többen, mint huszan, kik a főrendiház ülésein rendszeren

jelen lettek volna, s ezeken felül nem több, mint harminczan, kik évenként több mint három ülésben részt vettek, a többi csak távolléte által tünt fel s jogaival élni nem kívánt. Természetes, hogy ily eljárás megfosztotta a főrendiházat tekintélyétől és súlyától, minek következtében azon mágnessok, kik magokban több tehetséget éreztek s részt akartak venni a közügyek parlamentáris elintézésében, megválasztatták magokat képviselőkül, elhagyva arisztokratikus szokásaikat, a kerületekben kerestek népszerűséget s legalább egy időre a nép közé vegyültek. Ez bizonyítja legjobban a főrendiház nimbusának hanyatlását.

Kérdés, vajjon a tervezett reform fog-e új életet önteni ezen institutióba, melynek tekintélye tagjainak indolenciája következtében folyvást hanyatlott. Kiszámíthatatlan még az is, vajjon azon négyszáz tag, mely a törvényjavaslat következtében elveszti eddigi jogait, meg fog-e jelenni a főrendek házában, midőn ezen reform napirendre kerül, vagy nem fog-e azon jogokhoz ragaszkodni, melyeket gyakorolni alkalmatlannak tartott, s bele nem egyezni abba, hogy ezentúl megszűnjék részt venni a törvényhozásban. Akár megteszi, akár nem, ez politikai életünkben nem fog nagy kárt

tenni, a felsőház megszűnt parlamentáris kifejlődésünknek egyik nagy tényezője lenni.

A közvélemény egykedvűen vette ezen egész reformot, nem lelkesül érte, nem háborodik fel ellene, mert megszokta, hogy a főrendek nem alkalmatlankodnak a képviselőháznak s nem ellenzik a kormány javaslatait. Ha azonban volna alkalom, hol a felsőház a nemzet akaratának oly módon ellentállana, a mint azt 1832-től 1848-ig tette, akkor fölébredne ismét azon indignatio, melynek emlékét Szontágh Pál idézte fel a forradalmat megelőző időkben. A gentry sokszor hizelgett ugyan a czimvel bíró aristokrátiának, de soha nem szerette, idegenséggel viseltetett iránta, pedig a középvagyonú fölbirtokos nemesség még mindig azon elem, mely a képviselőházban uralkodik, s az újkor szellemével még mindig nem tud tökéletesen megbarátkozni.

A főrendek a jövőben.

Midőn az országházban oly szónoklatokat hallok, hogy a törvényhozás súlypontja ezentúl a képviselőháztól a főrendekhez megy át, hogy a kormány néhány nagy úr kegyelmétől függ s min-

den reformtörekvés hajótörést fog szenvedni, akkor felébrednek bennem a régi idők emlékei, midőn az izenetek a szólásszabadság sérelméről szakadatlanul vándoroltak fel és alá a két táb'a között s a főrendek csökönyösen visszautasították a követi tábla többségének felirati javaslatát. Akkor csakugyan szidtuk a főrendeket, de tudtuk, hogy ellentállásuk Bécsben találja megtejtését, hogy ők még inkább servilisek, mint konzervatívek, azt tartják, hogy kötelességük az udvari körök felfogását képviselni és azt a karok és rendek táblája ellen megvédeni. Akkor nem létezett nálunk parlamentarizmus, a kormány nem volt az alsóház többségének kifolyása. sőt folyvást ellentétben állott vele. Midőn tehát a főrendeket támadtuk meg, a bécsi kormányt értettük ez alatt s nem volt hossza-vége a felháborodásnak.

Széchenyi azonban másképp fogta fel a helyzetet mint mi, ismerte a bécsieket, tagadta, hogy bennök rossz akarat volna Magyarország ellen, hogy ők szándékosan nyomnák el a nemzetet és akarnák tönkretenni a magyart, s azért aggodalmainkat mindig kigúnyolta. Nem egyszer említé, hogy Wesselényi s az egész ellenzék, ha Bécs felé néznek és a távolság ködében a kormányt megpil-

lantják, felkiáltanak: „Vigyázzunk, ime ott az ördög, ki bennünket el fog vinni, nem látjátok-e szarvait“ ő pedig t. i. Széchenyi, szintén látja ezeket, de szemei jobbak, felismeri, hogy ökörszarvak, nem az ördögéi.

Ezen adoma alighanem alkalmazható a főrendiházra is, hiszen ismerjük azokat, a kikből állni fog, tudjuk, hogy nincs bennök semmi malicia és semmi ördögösség, de azt is, hogy régi szerepök a kiegyezés óta egészen megváltozott, mert mióta a parlamentarizmus megtestesült alkotmányunkban, az ellentét a kormány és a képviselőház közt lehetetlenné vált; hiszen a kormány képviseli ennek többségét, ha pedig a képviselőház többsége nem volna többé hű tükre a közvéleménynek, akkor csakugyan nem a főrendiházban keresnők a nemzet akaratának kifejezését.

Azon idők régen megszűntek már, midőn a feudális urak ellent mertek volna állani a korona hatalmának, holott a mostani aristokratia szeret sütkérezni a korona fényében. Ami azonban őt leginkább jellemzi, az az indolencia és az unalmas rendszeres munka kerülése.

Vannak ebből is fényes kivételek, vannak mágnások kik még a burokratikus munkához is

hozzászoktak, de egészben véve mégis az életnek könnyebb végét fogják fel s inkább mulatnak, mint dolgoznak.

Egyik legfényesebb képviselője ezen osztálynak, a ki a külügyek élén belésszólhatott a nagy politikába s kinek szava az európai koncertben is súlylyal birt, mégis megunta magas állását s odahagyta az önkényt. Feltehető-e, hogy ő most rendszeren eljárjon a főrendiház üléseibe, mikor ott a Rába szabályozásáról vagy Paulernek valamely novellájáról kell tanácskozni? Lehet-e azoktól, kiket a futtatás vagy a rókavadászat érdekel, megkivánni, hogy a törvényhozás rendszeres munkájával és részleteinek kicsiségével bibelődjenek? Ezt ők soha tenni nem fogják, akár kilencszáz-, akár csak háromszázan legyenek. Ugyanazért nem való nekik az iniciativa, ez a lateinerek föladata, nem a főrendeké. kik érezve ezt, nem is bocsátkoztak bele a kezdeményezés elméletének bonczolgatásába, hogy melyik törvényre nézve illetékesek volnának, melyikre nem, hanem elutasították maguktól a kezdeményezés terhét az által, hogy az egész kérdést a régi állapotban hagyták, ami nem jelent egyebet, mint azt, hogy a főrendek megköszönik a nekik felajánlott kedvezményt, mert a szokás eddig az volt,

hogy minden törvény csak a képviselőknél kezdeményeztessék, ez tehát ezentúl is így fog maradni.

A főrendiház tanácskozásai nem arra valók, hogy részletes megkülönböztetésekbe bele mélyedjenek, nem is szoktak igen sok időt igényelni. Még akkor is, midőn a tulajdon reformjáról volt szó, mely által az aktuális tagoknak két harmada jogait elvesztette, nem keletkezett semmi hosszasan tartó vita a főrendeknél, ez sokkal hosszadalmasabb és hevesebb volt a képviselőknél, mert az éles szónoklatok fényes harcza nem illik a főrendekhez, ez a képviselőknak sajátsága.

Egyébiránt nemcsak nálunk van ez így, hanem Angolországban sincs máskép, ahol a peerek nem szoktak számosan megjelenni üléseikben s a nagyobb vita ritka kivétel; ugyanazért, ha valamely államférfi a főrendek közé neveztetik ki peernek, ezt úgy szokták tekinteni, hogy nyugalmaztatta magát s lemondott a közvetlen befolyásról a közdolgokra.

Bármikép reformáljuk a főrendeket, bármily felsőházat alakítsunk, pezsgő életerőt még sem fogunk beleönteni soha. Csak a képviselőház képes a nemzet akaratát érvényesíteni s az aspirációt megvalósítani; csak e felé fordul a nemzet figyelme

A főrendek akadályozhatják ugyan egyszer-más-szor valamely törvény létrejöttét, de ezt is csak ideiglenesen tehetik, sőt az alkotmányosság theoriája szerint éppen ez az igazi feladatuk, mely nem egyéb, mint időről időre magokra vonni a nemzet indignációját s magokra vállalni a népsze-
űtlenséget. Függetlenségöknek, melyről oly sok-szor van szó, csak ott lehet jelentősége, hol nincs parlamentarizmus s hol, mint például a német bi-
rodalomban, éppen nem szükséges, hogy a kor-mánynak többsége legyen a képviselőházban, hol a kormány kizárólag a koronát képviseli, másféle nézetei lehetnek, mint a képviselők többségének s ellentétek esetében sem nem mond le, sem fel nem oszlatja a képviselőházat. Nálunk ellenben vagy Angolországban, hol a kormány a képviselőház többségének kifolyása a főrendek függetlensége csak azt jelentheti, hogy a főrendek ellentétbe he-
lyezik magokat a nemzet többségének választott-jaival, a mi nem éppen irigylendő egy szerep s melyet sokszor ismételni alig lehetséges.

Akik dolgoznak.

Azon szellemes miniszterünk, aki ismételve arra figyelmeztet, hogy a nemzet mulhatatlanul tönkre megy, ha kizárólag földművelő marad s csak úgy fejlődhetik ki, ha iparra is ráadja magát, — multkor a ház folyosóján elbeszélte, hogy czipőt akarván magának megrendelni, azt találta, hogy a czipész elfogult és roszkedvű. Megkérdezte tehát, mi a baja ; mire ez úgy felelt, hogy bizony sok a gondja, mert annyi megrendelése van, hogy nem is tudja, mit csináljon.

— Azért soha se busuljon, hogy sok dolga van, inkább örüljön, csak akkor busuljon, ha nincsen dolga.

— Igaz, de az baj, hogy nincs elég legény hol találjam azokat ?

— Csak keresse, majd talál.

A miniszter tovább ment, találkozott egy kitűnő asztalosunkkal, látja, hogy ez is nagyon komoly.

— Mi a baja ? mit busul ?

— Azt sem tudom, hol áll a fejem ; annyi a dolgom s nincs elég legény ; ez a bajunk.

— Van pedig ezerhatszáz jogászunk az egye-

temen, akik nem tudják, miként fognak megélni. Beh kár, hogy egy harmadát nem lehet a műhelyekbe rendelni, ahol bizonyosan jól megélnének, sőt idővel meg is gazdagodnának, holott most tudós proletárokká válnak, kik csak nyomorúságosan fognak tengődni. Ezt tudja mindenki, s mégis minden ember kereskedő, iparos, sőt még a vagyonosabb paraszt is tudós nevelést akar fiának adni, gymnasiumba küldi, hogy urat neveljen belőle; a helyett, hogy mesterségre adná, iparost, gyárost, kereskedőt nevelne belőle, ami reá és a nemzetre is előnyösebb volna.

A miniszternek igazsága van. Mert az csakugyan igaz, hogy társadalmunk nem tud amerikai álláspontra emelkedni s beismerni, hogy nem az az úr, aki nem tesz semmit, csak mulat, játszik és unatkozik, hanem az, aki dolgozik, munkája után független, s nem szorul senkinek protekciójára.

Ismertem Washingtonban Wilson szenátort. Ez mint cipész kezdte, később meggazdagodott; de még akkor is, midőn ismertem és szenátorrá lett, nagy cipészvállalatnak állott az élén.

Midőn Johnstont, a ki eredetileg szabó volt, megválasztották az Egyesült Államok alelnökének, Wilson saját kezével varott neki egy pár cipőt

s megküldte az alelnöknek tisztelete jeléül, ez pedig viszonzni akarván az ajándékot, saját kezével varrot egy köpönyeget s ezt küldte Wilsonnak.

Pedig Amerikában is létezett olyan gentry, mely tökéletesen hasonlított a mienkhez.

A déli földesurak, akik rabszolga munkával műveltették jószágaikat, szerettek nyílt házat s szép fogatot tartani, vendégeskedni, mulatni, kártyázni s politizálni. Ezek lelkük mélyéből megvetették az északiakat, kik sűrögnek, forognak, főleg iparral s kereskedéssel foglalkoznak, sőt amennyiben földmivelők, maguk szántanak és vetnek, a vizerőt fölhasználják, gépekkel dolgoznak, gazdaságukat is kereskedelmi szempontok szerint rendezik el, s ingyenélőnek nevezik azt, aki jövedelméből él s rendes dolga és foglalkozása nincs.

Egy ilyen déli képviselő vitába keveredett Wilsonnal a kongresszusban s megvető hangon említette, hogy hallotta, miként a tisztelt előtte szóló czipész volt, maradjon tehát a kaptafánál.

„De reméllem nem hallotta soha, felelt ez, hogy bárki panaszkodott volna, hogy czipőim nem voltak jók. Bármit csináljak, meg szoktam azt jól csinálni, legyen az czipő vagy jelentés.“

Az északi államok ipar és kereskedés által gazdagodtak meg, a déliek eladósodtak s tönkre mentek és szidták a hunczfut yankeet, aki őket kiszívja és kizsákmányolja; mindamellett, hogy déli emberek kormányozták az Egyesült Államokat s ők töltötték be mind a hivatalokat is.

Tudvalévő dolog, hogy az ellentétes nézetek végre összeütközésre s belháborúra vezettek. A déli urak jobb katonák voltak ugyan, mint az északi iparosok, de végtére mégis ezek győztek nagyobb szívósságuk s vagyonosságuk által. Meg is szüntették a rabszolgaságot s az ingyen munkát, minek következtében a déli tartományok társadalmi s gazdasági viszonyai tökéletesen megváltoztak; a régi nemzedék elzüllött, fiaiknál meghonosodott az ipar és kereskedés. Most ott is csak azt tartják urnak, aki dolgozik és szerez, nem pedig azt, aki kényelmeskedik és költ.

Igaz, hogy oly társadalom, ahol mindenki dolgozik, kevésbé mulatságos, mint az, ahol fél napokat bor mellett s a kártyaasztalnál töltenek; de ezen unalmas Amerika annyira gyarapszik, gazdagszik és erősödik, hogy már most is uralodik az európai piaczkon, s veszedelmes versenytársa lett a magasabb kulturával bíró Európának.

A mi feladatunk sem lehet jelenleg egyéb, mint hogy erősödjünk és gyarapodjunk addig, míg békében élünk; ki tudja, mily idők várnak reánk a jövőben. De gróf Széchenyi Istvánnak szava még akkor is oly igaz marad, mint volt, mikor azt mondta:

A tele zsák könnyen megáll magától, az üres összeesik.

Nem mondom, hogy kizárólag vegyük anyagi érdekeinket figyelmünkbe s elhanyagoljuk mellette az eszményi irányt, a tudományt, a szabadságszeretetet. Ez nem lenne jó már csak azért sem, mert e nélkül nem fogunk gyarapodni s erősödni. De hiszen nemesebb czélok nem állnak ellentétben az anyagi munkával, a szorgalommal és a takarékossgal.

Ipar és földbirtok.

Sokszor említették már s még többször fogják említeni, hogy oly ország, mely kizárólag földmivelő, szegény marad s nem gyarapodhatik, csak az ipar teheti gazdaggá. Az országos kiállítás a városligetben mutatja, hogy mi ezen igazságot át

kezdjük érezni s hogy nálunk is ki kezd fejlődni az ipar, sőt hogy vannak egyes ágai, melyekben már is versenyezhetünk a külfölddel, függetlenné tehetjük magunkat tőle és a szomszéd keleti országokba ki is vihetjük némely iparczikkeinket.

Maga a fővárosnak roppant gyarapodása, az Andrásy-út palotái és egyáltalában városaink fejlődése bizonyítják, hogy húsz év óta nálunk is az ipar és kereskedelem roppantul haladott, s hogy egy nagy politikai és társadalmi átalakulás közepette élünk, mely a hatalmat a megyéktől a városokra, a gentry-ről a polgárságra ruházza át.

1848 előtt a városi elem nem vétetett semmibe, az összes városoknak az országgyűlésen együttesen csak egy szavazat adatott, annyi, mint bármely egyes vármegyének. A polgárság nem tett számot a nemzet életében, csak a nemesség jött tekintetbe, csak ez viselhetett országos hivatalt. A földbirtok uralkodott a társadalomban és a politikában s a városi elemben csak idegent látott, németet nyelvben s érzésben, mert a magyar faj földmivelő s legfőlebb a kis iparra adja magát.

A földbirtokos nemcsak nálunk, de más országokban is alig foglalkozik a gyáriparral, legfőlebb azon ágait műveli, melyek a mezőgazdaság-

gal legközelebbi kapcsolatban állanak, a czukorgyártást, a szeszfőzést, s ott hol a körülmények kedvezők, vasipart. De épen ezen gyárak ki vannak téve gyakori válságoknak, nagy részők átment részvénytársaságok vagy oly egyének kezébe, kik kizárólag ezen üzlettel foglalkoznak s nagyobb tőkét, több időt s osztatlan figyelmet fordíthatnak üzletükre.

A városok gyarapodnak, de a vidék nem tart lépést velők s különösen a régi gentry panaszkodik, hogy vagyoni állapota rosszra fordul, hogy mindinkább elszegényedik, birtoka más kezekre jut, s hogy az új földesurak száma szaporodik, kikkel nincs semmi rokonszenve, kik máskép gondolkodnak s máskép élnek, mint ő.

Mind ennek okát hol az adóban, hol a kiegyezésben s a közös vámterületben, hol a vasutak és gőzhajók építése által hozzánk is eljutott külföldi konkurenciában, főleg pedig az uzsorában találják és szidják az új idők eszméit, melyek a régi kényes életnek véget vetettek.

Annyi igaz, hogy a földadó, amidőn azt először behozták, a jövedelem egy részének elkobzását jelentette az első birtokosnál; ez pedig szidta a németet, de nem változtatta meg életmódját, sőt

mostanáig is megmaradtak a régi idők szokásai: a szomszédlátogatások, a vendégeskedések, a kényelmes élet, a szép fogat, a cigányzene, a kártyázás és a gondatlanság, melyek az előtt is jellemezték a földesurak falusi életét.

Nincs bizonytalanabb jövedelem, mint a földbirtok után. Ha a vetések jól is teleltek ki, félni kell a tavaszi szárazságtól, a májusi fagyoktól, a nyári jégesőtől s aratáskor a rossz időtől, mikor vagy a szem megszorul vagy kipereg, vagy a termést nem lehet behordani. Ha pedig minden jól sikerült, akkor aztán nincs ára a gabonának. Másszor ismét nagy a kivitel s nagy a jövedelem, de az adó és a kezelési költség egyforma, akár jó esztendő áll be, akár rossz, a földbirtokos nem készíthet magának biztos költségvetést előre, s gyakran jó zavarba, mert a nagy többség nem szokott még ahoz, hogy jó években tegyen félre s gondoskodjék a bekövetkező rosszabb időkről.

Ami azonban a mi középbirtokosainkat leginkább megrontja, az a politikai szenvedély. Mikor a választások közelednek, megkezdődik a vesztegetés is, mondhatjuk az egész országban. Ezen nemzeti bűn mindig tovább harapódzik, nyílt arccal lép föl, a kormány nem is tagadja, hogy

pártja veszteget s nyílt ülésben is csak azzal meglegeti, hogy mások is teszik s hogy a demagógok ámitják a népet ígéretekkel, a mi nézete szerint még veszedelmesebb. Az országgyűlési többség pedig elpalástolja a bepanaszolt vesztegetést, még ott is, a hol azt bebizonyították.

Eltekintve a népnek erkölcstelenítésétől, melyet ily módon minden harmadik esztendőben nyíltan előmozdítanak, épen a középföldbirtokos az, a ki a korteskedés által szenved. Hány család romlott már meg a választások által, hány tisztességes egyéniség züllött el azért, mert tagja akart lenni a képviselőháznak. Választási időben mámor fogja el mindazokat, akik abban résztvesznek, megszűnnek minden pénztekingetek, előteremtik azt akárhonnán, bármily áron, a választási siker becsületkérdéssé válik. Így romlott meg s romlik folyvást egyrészt az alsóbb osztályok erkölcsi érzülete, midőn szavazatát egyszerűen áruba bocsátja, másrészt a középosztálynak vagyona, mely reá megy a választásokra.

Midőn a földbirtokválság szóba jött az országgyűlésen, a bölcsek theoretikusok be kezdték bizonyítani az intenzív gazdálkodás szükségességét, ami oly országban, hol a birtok ugyis el van adó-

sodva és a hitel drága, pusztá szó marad. Az intenzív gazdálkodás megkísértése inkább azoknak szól, kik nagyobb tőkével bírnak s jövedelmük fölöslegét fordíthatják erre, nem pedig azoknak, kiknek birtoka máris meg van terhelve s kik új kísérletek által igen könnyen tönkre mehetnek. A kinek tőkéje nincs s csak oly kölcsönpénzen esz- közölhet beruházást, melyet rövid lejáratra vissza kell fizetni, az vagyonát kockáztatja, csak úgy, mint a játékos.

Mi a megyei középbirtokosoknak nem adhatunk jobb tanácsot, mint azt:

„Ne tarokkozzanak s ne ferblizzenek, ne vendégeskedjenek s ne quaterkázzanak, főleg pedig ne akarjanak képviselőkné megválasztatni; húzzák meg magukat s lássanak gazdaságuk után, főleg pedig ne költsenek többet, mint amennyit bevesznek.

Ha azt teszik, akkor elég intenzíve gazdálkodtak.

A költségvetés alkalmából.

Szegény nemzet vagyunk és szegénységünk érzete még fájdalmasabb az által, hogy igen jól tudjuk, mi mindenre volna még szükségünk, hogy a civilizált nyugot teljes színvonalára emelkedjünk.

Költségvetésünkben nagyobb megtakarítás alig lehetséges. A mai európai viszonyok közt a hadsereg létszámának lejjebb szállításáról még csak álmodni sem szabad, de másrésről az adót sem lehet felemelni s mégis kénytelenek vagyunk oly vasutat építeni, mely még az üzletköltségeket sem fogja behozni; a deficités idők nem szűnnek meg, államadósságunk évről évre szaporodik, már a jövő reményét is elzálogosítjuk előre.

Szükségeink minden tekintetben nagyok. Ázsiai állapotoknak nevezte br. Sennyei megyei közigazgatásunkat, mindinkább érezzük államosításának szükségét, de ennek keresztülvitele elmarad, mert a kinevezett hivatalnok drágább, mint a választott s a mellett nyugdíjképes.

Igazságügyi állapotaink tarthatatlanok, a személyzet nem győzi a munkát, a hátralékok évről évre szaporodnak, de panaszainkra stereotyp a felelet: az ország szorult állapotánál fogva lehetetlen a kiadások emelése.

Hát még a közoktatási miniszterium budgetjében, mily nagy a szükség s mily csekélyek az eszközök! Szerencsénk, hogy Moltke, a nagy hadvezér, egyszer említette, miként a német győzelmek a német iskolamestereknek köszönhetőek, s a

népiskolának ez által hadászati nevezetességet is tulajdonított, mert a tudományt, mint ilyet, még mindig nem tudják nálunk elegendően megbecsülni; a társadalom e tekintetben nem felel meg feladatának; a pénzügyminiszter pedig az ország financiális állapotainak szorultságában, a miniszter-tanácsban, főleg a közoktatási budget fejlesztését célzó tétéleket törli legkönnyebben; nem látja át, hogy a nevelés terjesztése jobb befektetés, mint azon összegek, melyek évenként a diósgyőri gyárra pazaroltatnak, hogy egy nagy iparvállalat váljék életképessé ott, hol sem használható kőszén, sem vaskő nem találtatik s mind a kettőt távolabb vidékről kell oda szállítani.

Népnevelésünk állapota még most is csak kezdetleges, pedig tapasztalásból tudjuk már, hogy az iskola a magyarosítás leghathatósabb eszközévé válhatik, hogy az elemi iskola magyarosította meg a fővárost. De ilyenre most még nem gondolhatunk. Másfélezer községben még mindig nincsen semmi iskola, a tanítók pedig csak kivételkép felelnek meg a kulturára nézve oly nevezetes feladatuknak.

A mi középosztályunkat illeti, ez a miniszter tanúsága szerint is, hibásan fogja fel gyermekeinek nevelését. Gimnásiumba küldi azokat, mert urat

akar belőlük nevelni ahelyett, hogy mesterségre vagy kereskedésre adná, pedig a kiállításnál megtanulhatta, hogy az iparos, ha nem (is tette) le az érettségi vizsgát, részesülhet kitüntetésben, szerezhethet hirt és vagyont; de a közvélemény árja más irányt vett, mindenütt csak gymnasiumot kívánnak, nem reáliskolát s ahol ilyen létezik, annak alig vannak egyéb mint semita tanulói. Még a hivatalszolga sem akarja fiát mesterségre adni, ha látja, hogy az élénk és tanulékony, inkább tandíjmentességet és stipendiumot keres számára, gymnasiumba küldi, urat akar belőle nevelni, pedig legjobban tudja, hogy csak czifra nyomoruság az alsóbb hivatalnokoknak élete.

Szükséges volna egy oly tanárképezde, mely internátussal volna összekötve, hogy tanárjelöltjeink nem csak a tudománynyal, hanem a társadalmi formákkal is megismerkedjenek járni, ülni, enni, társalogni úgy tanuljanak, mint az a művelt világban szokás, ezt pedig sem az iskolában sem a kávéházban nem tanulják meg.

Másrészről szükséges volna nálunk is oly intézet, minő a Tereziánium Bécsben, nevelő intézet az aristokratia, a gazdagok fiainak részére. A jezsuiták ebben is kimutatták okosságukat, midőn

ily czélból szervezték a kalocsai és kalksburgi intézetet; a magasabb úri osztály nevelését akarják kezökbe kapni; világi intézet, mely ezen czél-
nak felelne meg, nem létezik még az országban, azt pedig az államtól még sem lehet megkivánni, hogy az ő költségén alapíttassék ilyen intézet. Semmi sem mutatja jobban, minő a mi arisztokrátiánk, mint az, hogy eddig nem akadt közülök senki, a ki ily intézetre alapítványt tenne, s e mellett felbuzdítaná a társadalmat.

A kolozsvári egyetem kifejlesztése lassan halad s jellemzi állapotainkat, hogy a harmadik egyetem felállítása napirendre kerül, mielőtt a második tökéletesen felszereltetett volna.

Hát még közmívelődési intézeteink szükségletei! Mennyi itt a hiány s mily csekélyek az eszközök, melyeket az állam e tekintetben ad.

„A műveltség pénzbe kerül“, — ezt ismételte nekem mindig egyik szabolcsi barátom; mi pedig azt igényeljük, hogy a művelt nemzetek sorába tartozzunk, holott koldus nemzet vagyunk.

Trefort miniszter levele.

Gyönyörű látvány volt az, midőn a király verőfényes tavaszi napon családja tagjaitól s a külföldi hatalmak képviselőitől körülvéve az ország nagyjai s a nép ezrei előtt a hazai ipar és munkás-ság kiállítását megnyitotta. Az egész ország fellelkesült, hiszen négyszázad óta alig látott nagyobb-szerű ünnepet a fővárosban, sem szorosabb és szívélyesebb viszonyt a nemzet és a korona közt. Mintegy varázsvessző ütésére világvárosi életre ébredett fel Budapest s a külföldi látogatók, kik most nagyobb számmal jelentkeztek, meglepetve fedezték fel, hogy a nyugati civilizációnak csak az erdélyi Kárpátok vetnek határfalat. Nem volt az országnak oly szöge, honnét a látogatók elmaradtak volna a kiállításról, s midőn végre, hat hónappal később, a trónörökös lelkes, hazafias szavakkal bezárta a kiállítást, s a király megelégedését s bizalmát a nemzet jövője iránt fejezte ki levélben, akkor a nemzet önérzettel pillantott vissza a kiálltásra s biztonsággal nézett a jövő elébe.

De a lelkesedés ezen mámorába belehangzott egyszerre egy óvó és intő szózat, mely illetékes helyről az ország s a nemzet gyengéire irányozta

figyelmüket ; a nép egészségtelen lakjaira, hygiénikus ismereteinek hiányaira, a falvak és házak rossz elrendezésére, a népnevelés hiányaira. Hallottuk, hogy a néptanítók nevelése kezdetleges, hogy gymnásiumaink hire rossz, s hogy legnagyobb részök hírénél csakugyan nem jobb s hogy két egyetemünknek legalább egyike épen nem kielégítő, holott az országra kettő sem elégséges.

Mindez és sok egyéb az ipar- és kereskedelmi nevelés szükségességéről, sőt még arról is, hogy a nemzet dissolúciója sincs kizárva a lehetőségek sorából, éles kritika ; és a pessimisztikus nézetek nem a szélsőbal vagy általában az ellenzék padjairól hangzottak füleinkbe, hanem egyenesen a miniszteri bársonypadokról ; Trefort az, a közoktatási miniszter, aki a nemzetet óva inti, ne bizza el magát s figyelmezteti az őt környező veszélyekre ; Trefort, ki talán épen azért, mivel megszokta minden czikornya nélkül mindazt egyenesen kimondani, a mi szívéen fekszik, tizenkét év óta minden minisztereink közül a legnépszerűbb ; Trefort, kinek érdemeit Kossuth is teljes elismerésében részesíti. A köztisztelet, mely személyét körülveszi, növeli szavainak súlyát.

Évek óta hangoztatja már ő, hogy pusztán

földmivelő nép soha nem gazdagodhatik meg s csak a vagyon adja meg a függetlenséget, csak az ipar emelheti a nemzet jólétét, a mi nem azt jelenti, hogy a földbirtokos állítson gyárakat, hanem azt, hogy csak akkor lehet földmivelő, termelő lakosságunknak jobb dolga, ha a fogyasztó lakosság száma növekszik s a gyári munkások és a városok lakói nagy belföldi piacot teremtenek termésünknek.

Évek óta figyelmeztet a nemzeti jellem azon szerencsétlen oldalára, hogy úrnak csak azt tartják, a földbirtokoson kívül, a ki hivatalnok, ügyvéd, orvos, mérnök vagy művész, habár e mellett koplal, nem pedig azt, aki keze munkája s élelmessége után meggazdagszik; minélfogva mindenki gymnasiumba járatja fiát s minden kis város azon van, hogy legyen gymnasiuma. A nevelés ily ferde irányának természetes következése, hogy a gymnaziumokból s egyetemekből kikerült ifjúságunknak nagy többsége élehetetlen, nem alkalmas semmi üzletre, nem tud a maga lábán állani, még a leghitványabb hivatalt is inkább keresi, mint hogy tulajdon erőlködése után megélni iparkodnék. Protekció után szaladgál, ettől s nem ereje megfeszítésétől várja jövőjét s ha stipen-

diumot vagy utazási segélyt nyert, azt hiszi, hogy az állam elvállalta már egész jövőjének gondjait s igazságtalanságról panaszkodik, ha nem jut tüstént hivatalba, mert a bureau zárt légkörében keresi az életerőt.

Szükséges volna csakugyan, hogy a nyugati s különösen az amerikai fogalmak meghonosodnának nálunk; ott a vagyon ad állást, ugyanazért mindenki azon van, hogy munkát találjon magának és ennek révén vagyont, nem pedig protekció útján holmi gyenge állást, mely nem elég. séges arra, hogy az úri külsőségek föntartásának, vagy éppen családalapítás lehetőségessé válják.

Ez nevelésügyünk legnagyobb hibája; ifjaink nem tanulják meg azt, hogy az életben magok gondoskodjanak magokról, nem pedig atyafiak s barátok által protekciót keressenek, s nem gondolják meg, hogy az állam nem tarthat el mindenkít, a ki az egyetemet végezte. Hiányzik nálók a munkakedv, azt kívánják, hogy mások gondoskodjanak rólok s aztán haragszanak, ha a zsidó fiú, a ki velük egy padon ült, de tudta, hogy protekcióra nem számíthat, kinek nincsenek atyafiai, ismerősei és patrónusai a miniszteriumokban,

élelmesebb, és inkább azon van, hogy vagyonra tegyen szert, mint hivatalra.

Ha van arisztokratikus nemzet a világon, az bizony az angol s mégis azt találjuk nála is, hogy a parlamentbe sokan választatnak be, kiknek nem volt tudományos nevelésük, kik nem jártak Oxford-ba vagy Cambridgebe, kik magok erejéből mint iparosok és kereskedők tudtak boldogulni s ügyes-ségök által gyármunkásból gyártulajdonosokká váltak. Ott a gazdag kereskedő, a gazdag iparos, a gazdag földbirtokos közt nem tesznek oly különbséget, mint nálunk, hol a társadalom ferde iránya az iparnak és kereskedésnek nem adta még meg az őket megillető tekintélyt, ellenben azt tartja, hogy az egyetemi nevelés megadja azon talmi aranyozást, mely az igazi arany mellett is elfoglalhatja helyét, habár első pillanatra is felismerik.

Mindaddig, míg általános elvül nem lesz elismerve, hogy minden munka tisztességes s csak a munkátlanság szégyenítő, hazánk jövője csakugyan nincs biztosítva, az urhatnámság veszélyezteti azt. Amerikában mindenki dolgozik; hol veszt, hol nyer, de folyvást munkálkodik; annak, a ki lábát lógatja, jövedelméből akar megélni, nincsen becsülete az észak-amerikai államokban.

Igaz, hogy ily demokrata, vagy, nem bánom, nyárspolgári felfogást nem szokott még meg a mi gentry-társadalmunk, de az idők kényszerűsége megtanította már az adófizetésre is, meg fogja tehát szokni azt is, hogy gyermekei iparos- és kereskedelmi pályára lépjenek; ha pedig ezt nem teszi, csakugyan elvész, s olyanok lépnek helyébe, kiket eddig lenézett.

Földmivelésünk és az ipar.

Az emberi nemnek, civilizációja hűbéri stádiumában, midőn a földes úr a jobbágyok ingyenmunkájára számíthat, készpénze ugyan alig van, de anyagi szükségleteit földjeinek terméséből, majorságaiból, nyájaiból bőven fedezheti; általános jólétnek örvend, gondja minél kevesebb és van ideje elég. Nem fogja azonban fel, mit érthet a már magasabb művelődési fokon álló nyugat az alatt, hogy az idő pénz. Az ő ideje csak arra való, hogy politizáljon; hogy az ország vagy a megye dolgaiba szóljon bele; hogy ex nobili officio ingyen járuljon hozzá a közigazgatáshoz; hogy perljen szomszédjaival; hogy keresse családjának

alvó jussát; hogy utána lásson a jobbágyok és béresek munkájának; hogy ellátogasson ismerőseihez és quaterkázzék velük; hogy vadászson, kártyázzék, mulasson s ölje a reá nehézkedő időt, melyből az egyszerű viszonyok közt pénzt csinálni nem tud. Kényelmes tétlenségben éli tehát napjait; nem ismeri a létért való küzdelmet, mialatt jobbágya homlokának verejtékében csak nehezen keresi meg a kenyeret magának és családjának, de még nehéz esztendőkből sem hal éhbel.

A nemzetek élete nem ismer azonban hosszú tespedést. Az eszmék és a vágyak mindinkább kifejlődnek s a patriarkális idők és viszonyok nem tarthatják magukat fenn, ha a szomszéd nemzetek előhaladnak a civilizációban. Már az önfentartás ösztöne is megköveteli az ily állapotok megváltozását. A jobbágy megkivánja a szabad földet s egy magasabb civilizáció igényei lépnek előtérbe. A terménygazdaság helyébe lép a pénzgazdaság s vele az adók különböző nemei, mert a művelődés pénzbe kerül. Iskolákat nem lehet ingyen alapítani. A rendőrség, mely életünket s vagyónkat a rablás ellen biztosítja, az igazságszolgáltatás, nagy költséget igényelnek. Utakat és vasutakat építeni, mocsárokat kiszárítani, folyókat szabályozni, nagy

tőkék nélkül nem lehet s a mint az ingyenmunka megszűnik, az adófizetés beköszön, vége a gondtalan életnek, a létért való küzdelem a földbirtokosnál is jelentkezik. A kik pedig erre nem bírnak elég erővel, azok elhullnak s elzülленek; a politikai hatalom átmegy a falusi kastélyokból a városi irodákba, a földbirtokostól a mozgó tőkéhez.

Az ily átmeneti időszakok sok szenvedéssel és nehéz küzdelemmel járnak, de kikerülhetetlenségüket nem tagadhatja senki. Ha pedig hozzájárul még a külföldi túltermelés az emberi munkásság minden ágában, akkor a földmivelő népek válságos állapotba jutnak, a föld jövedelme apad, a terményeknek ára alig fedezi a termesztés költségeit, az adó pedig mindig emelkedik s emelkedik minden egyénnek igénye a jóléthez. A nők sem elégszenek meg az anyák idejében szokásos egyszerű ruházattal. Már egészségi tekintetből is tágasabb lakást kívánunk meg, mint őseink; kifejtettebb izlésünk s iskolázott szépségérzetünk megköveteli a drágább butort s igényeink növekedésével nem tart lépést jövedelmünk. Mindenki azt kívánja, hogy az állam gondoskodjék róla s kikerülje a létért való küzdelmet, hivatalt keres és protekciót; maga erejére nem akar támaszkodni senki.

Ilyenek nálunk jelenleg az állapotok. Ilyenek minden földmivelő országban: a lengyeleknél, az oroszoknál, a szerbeknél, a románoknál. Azok pedig, a kik a közgazdaság törvényeit ismerik, újra meg újra hangoztatják, hogy a földmivelő országok mindig szegények, csak az ipar kifejlesztése segíthet rajtuk.

A földbirtokosok nem igen értik ezt a tanácsot; nem egy említette már előttem, hogy az ily tanács meddő. Minő ipart is folytathatna a földesúr? Ha pálinkaházat vagy czukorfőzőt alapít, előre tudhatja, hogy megbukik; a nagy gyárak előlik a gazdasági kis ipart csak úgy, mint a nagy textil-ipar megöli a parasztok házi iparát. Csak a tömeges termelés állhatja ki a világversenyt, kisebb tőke nem várhat sikert az ipar mezején.

Mind ez igaz. És ha azt hangoztatjuk, hogy ipar nélkül hazánk tönkre megyen, nem is azt értjük alatta, hogy földbirtokosaink iparosokká válnak, hanem azt, hogy a gyáripár meghonosításával szaporítsuk a fogyasztók számát, kik terményeinket itthon fogyasztják, midőn a külpiaczokról az amerikai, indiai és ausztráliai verseny által kiszoríttatnak.

Hazánkban a lakosság csaknem kizárólag

földművelő, holott a nyugoton körülbelül egy negyede iparvállalatokkal keresi kenyerét s e szerint a földművelőhöz képest nem termelő, hanem fogyasztó. Nálunk, a mint tudjuk, a gyáripár, különösen a textil-ipár még bölcsőjében fekszik. Magyarország a cislajthán gyárosoknak piacza, melytől a közös vámpolitika elzárja az olcsóbb német, francia és angol portékát s a védvám természete hozza magával, hogy ezen cseh, morva és német gyárosok ellustulnak s nem jut eszükbe a vitelbér megkimélése végett magyar földön s a kelet határain állítani fióktelepeket, hogy kihasználják szomszédságukat s megtartsák a keleti piacokat, melyeknek évről-évre nagyobb szükségleteit a tevékenyebb francziák, angolok és németek kezdik kielégíteni, kiszorítva az osztrák ipart.

Mindenki tudja, hogy néhány év óta nemcsak borunk, hanem ásványvizeink is nagyobb mennyiségben szállíttatnak külföldre s kereskedésünk tekintélyes cikkévé válnak. De ezen milliónyi palacznak, melyekbe borunkat, vizeinket töltjük, csak legkisebb része készül hazánkban. Borszéken egész napig nyitva bagyják az üveget, melyet borvizzel megtöltöttek, hogy a szénsav elpárologjon, mert a palaczk oly rossz, hogy elpattan, ha a vizet

tüstént dugaszolják. Honi pezgőnket francia üvegbe szűrjük, pedig könnyebb volna jó erős üveget gyártani, mint egészséges, izletes pezgőt.

Olvastam, hogy Németország leghiresebb üveggyárosai a világhírű Siemens és Halske czég Budapesten akar nagy üveggyárat alapítani s e tekintetben a fővároshoz be is adta kérvényét. Ugy tudjuk, hogy ez a czég az üveggyárt új találmányokkal tökéletesítette, hogy a közönséges homokból készíti a legtartósabb üveget s hogy egyelőre kétezer munkásra tervezi budapesti telepét.

Ajánlata már hónapok óta a városatyáknál hever, de nem hallottuk, hogy azt eddig alapos vizsgálat alá vették volna. Valószínűleg megvárják, hogy a német czég megunja a várakozást, Bukarestbe menjen, a románok földjén állítson telepet és onnét lássa el bortermelőink és ásványvizeztulajdonosaink szükségletét.

A párbaj.

Társadalmunk ál-isteneket imád; a XIX. század végén a középkori lovagiság egy torzképének emel oltárokat s véráldozatokat hoz neki, mint a phoeniciaiak régente Molochnak.

A társadalom megkívánja ezen áldozatokat mert ha valaki elég bátor volna, a divatos balité-

letnek elleneszegülve, egy jött-ment henczegőnek kihívását el nem fogadni, legjobb barátai is megtagadnák tőle a kézszorítást; a bálban leány nem tánczolna vele, páriává válnék, a kinek társadalmi állása nincsen. Így akarja ezt a társadalom, mely nem a henczegőt, a házsártost, a könnyelműen sértegetőt zárja ki köréből, hanem azt, aki nem látja át, mi köze legyen az ügyesebb vagy ügyetlenebb kardforgatásnak és pisztolykezelésnek a becsület-hez s miként gyógyíthassa a kapott vagy adott seb a becsület megsérülését.

Mit is bizonyít a párbaj? Csak annyit, hogy azok, a kik ilyet vivnak, elég bátorsággal birnak, véröket, talán életöket kockáztatni. Azt semmi tesetre nem bizonyítja, hogy a két fél, vagy az egyik közülök, megfelel minden tekintetben a becsület szigorú követelményeinek. Ha a középkor a férfibátorságot tartotta a legfőbb erénynek, a mi korunk másféle követelményekkel lép fel s a bátorságot nem tartja elegendőnek arra, hogy a férfi megfeleljen emberi hivatásának.

A görögök és rómaiak nem ismerték a párbajt; Themistoklest nem nevezték komisznak azért, hogy vezértársának, aki a tanácskozásban botját emelte ellene, oda kiáltott: Üss, de hallgass meg.

A párbaj sokkal később keletkezett, a történelem legsötétebb századaiban, midőn a régi művelődés csaknem utolsó nyomáig megszűnt s rablás és a gyengébbnek elnyomtatása volt napirenden; midőn igazságot mindenki öklével szerzett magának, mert oly bíróságok alig léteztek, melyek igazságot szolgáltathattak volna. Mi pedig, a helyett, hogy mint a XIX. század polgárai, az emberi művelődést előmozdítani iparkodnánk, fölelevenítjük a sötét századok balitéleteit. Ma már minden jogász, minden hivatalnok még a tanár és tanfelügyelő is lovagnak érzi magát; elfelejtve, hogy a régi időkben is még a magas születés sem tette az ifjat lovaggá, szűkeség volt, hogy más lovag által avattassék azzá.

A középeurópai társadalom a párbajcodexet fogadta el nemzetközi legfelsőbb törvénykönyvül, de az északamerikai államok már egy emberöltő óta emancipálták magukat alóla. Hamilton, legkitűnőbb államférfiainak egyike, Burr Áron, a köztársaság alelnöke által lövetett agyon párbajban a század elején. Decatur, Északamerika leghíresebb tengernagyja, szintén párbajban esett el tiz évvel később. A köztársaság érezte, hogy ily veszteségek nem állnak arányban a becsület torzképének bálványozásával s az északi államok társadalma el-

fordult a párbajvivók dicsőítésétől oly annyira, hogy már egy emberöltő előtt megszűnt náluk a párbaj a nélkül, hogy a társasági illem ennek kárát vallotta volna. A párbaj csak mint a déli rabszolga államok institúciója maradt meg, mert a rabszolgatartó gavallérnak tartotta magát, a ki nem dolgozik, idejét politikával, kártyával, vadászattal, udvarlással s hébe-korba párbajjal töltheti s lenézi északi polgártársait, akik munkával meggazdagodtak s a párbajmániát távol tartják maguktól. A két nézet végre összeütközött s a harcz végre a gavallérek vereségével végződött. Fiaik munkára szorultak már s ezzel a köztársaság összes társadalma véget vetett a párbajoknak.

Angolországban a királyné szívóssága szintén képes volt megszüntetni a párbajt. Wellington herczeg kijelentette ugyan, hogy a sereg fegyelmének s a tisztek közti nélkülözhetlen becsületpontnak fentartása szorosan megköveteli a párbajok eltűrését, azonban Viktória királyné női makacssággal ragaszkodott kijelentett elvéhez, hogy senkit, aki párbajt viv, nem fogad soha udvaránál, az ne közelítsen soha személyéhez s ez évek hosszú során át elégséges volt arra, hogy az angol társadalom elforduljon a párbajoktól s hogy mindenki a bíróságnál ke-

resse a becsületsértés megtorlását. Aki Angliában valakit kihív, azt a kihívott egyszerűen fiskálisához utasítja, végezzék el az ügyet törvényszerint a bíróság előtt.

Nálunk még a törvény is külön szakaszt szentelt a párbajnak, holott a büntető törvény általános szabályai a párbajra is bátran alkalmazhatók, mert a logika nem talál különbséget a parasztlegények és urfiak verekedése közt. Ha ennek nincs komoly eredménye, vagy a testi sérülés csekély, nincs semmi ok arra, hogy az államügyész abba bele ártsa magát, az legfeljebb rendőri kihágás. A büntető bíróság beavatkozása csak ott kezdődhetik, ahol a sérült fél feljelentést tesz. Halál, vagy súlyos testi sérülés esetében ellenben az államügyésznek kötelessége hivatalból közbelépni; de nincs semmi logikai ok arra, hogy a büntetőtörvények alól kivételt tegyünk s a párbajt kivételes bünténynek állapítsuk meg, melyre nézve a büntető eljárás valóságos komédiává válik, mert az elítélt emberölő előre is biztosnak érzi magát s tudja, hogy fogságának ideje a büntetés elengedése által nem sokára meg fog rövidülni.

Ennek következtében a jelenkor Molochjának oltárai erősebben állanak, mint bármily vallás oltárai s a véráldozatok nem szűnnek meg előtte. Így kívánja ezt még a jelenkor civilizációja!

647 XII/9

P

HOMEROS

IRTA

CSENGERI JÁNOS

Győr, 1888.

KIADJA GROSS GUSZTÁV.

~~~~~
Nyom. Gross G., és Tars. Győrött 1888.

Ki ne hallotta volna hírét Homerosnak, a költők fejedelmének, a költészet atyjának? Élete folyásáról ugyan semmi bizonyosat nem tudunk, nem tudtak maguk a görögök sem; de megvannak költeményei, azok a halhatatlan alkotások, melyek nem évülnek el az idő forgásával, hanem napról-napra becsesebbekké válnak. Miért? mert az a költészet, mely bennök nyilvánul, utánózhatatlan, utolérhetetlen. Utánózhatatlan, mert az a kor, melyről és melyben Homeros zengett, örökre letűnt, és utolérhetetlen, mert az az egyszerűség és természetesség, mely őt kiválókép jellemzi, csak akkor volt lehetséges, mikor maga az emberi élet is egyszerű és természetes volt. E költemények tették halhatatlanná a Homeros nevét. Fájdalom, csak a nevét, mert életét a régiség homálya fedi. Mint valamely rég elveszett világrész, letűnt csillag, melynek csak a végtelenségből hozzánk jutott fé-

nye van még meg, mert talán századok kellenek, míg sugarai hozzánk eljutnak : úgy Homeros maga rég letűnt világ álló csillaga, mely maga is elveszett, csak a fénye ragyog folytonosan. Beszéltek róla regéket a görögök a nélkül, hogy valami biztosat tudtak volna mondani életéről és működéséről. Igen, mert mikor Homeros élt, még nem volt igazi irodalma a görögöknek, nem tettek történeti följegyzéseket ; az írás mestersége vagy ismeretlen volt, vagy csak épen hogy lassanként terjedni kezdett. Halála után, mikor már mindenütt áhitattal hallgatták költeményeit, a merre csak a görög szó elhatott, szerették volna ismerni élete folyását s mesék jártak szájról-szájra az istenek és hősök ihletett dalosáról. E regéket később írásba is foglalták azok, a kik elhitték, pedig, hogy mily kevésbé lehet hitelt adni nekik, abból is kitűnik, hogy a legfőbb dologra nézve is teljesen eltérnek egymástól. Mindjárt a nevét a legkülönbélebb módon próbálták értelmezni. Egyik író szerint a Homeros szó ke z e s t, másik szerint v a k o t jelent. Csakugyan általában azt hitték róla s máig is emlegetik, hogy vak volt. Erre a hiedelemre költeményeiben is találtak némi bizonyítékot. Van az Odysseában egy vak dalos : Demodokos, a ki vak-

ságáért kárpótlásul nyerte a múzsától az ének adományát. Azt hitték az emberek, hogy ebben a dalosban maga-magát rajzolta Homeros. Hiszen meg lehet, hogy öreg korában megvakult, de hogy eredetileg nem volt vak, azt eléggé bizonyítják költeményei, a látható világ e hú tükrei. E költeményekben t. i. oly ritka ember- és világismeret nyilvánul, hogy minden iránt érdeklődő nyílt szem és minden hatás iránt fogékony lélek nélkül lehetetlen lett volna megalkotni őket. A régiek is csodálták ezt a nagy világismeretet és azzal igyekeztek megmagyarázni, hogy Homeros nagy s messze utakat tett. Nem is lehetetlen, hogy vándoréletet élt és akkori énekesek (rhapsodosok) szokása szerint hol itt, hol ott zengte költeményeit.

Születése helyére nézve is nagyon szétágazók a tudósítások. Régi dolog, hogy hét város vetekedett azon a dicsőségen, hogy ő szülte Homerost, mint egy régi vers is mondja :

Smyrna, Rhodos, Kolophon, Salamis, Chios, Argos, Athene.

De nemcsak hét, hanem tíz-húsz város is magát hirdette a nagy költő születése helyének. Későbbi korban Ptolemaios Philopator templomot emelt Alexandriában ; abban Homeros képe is ott volt s az érte versengő városok szobrai vették körül

Legvalószínűbb s az ókorban is leginkább úgy hitték, hogy Homeros Smyrnában, Kisázsia partvidékén született, többnyire Chios szigetén élt és Jos szigetén halt meg. Itt mutogatták is a sirját és ez volt sirkövére vésve:

„Itt fedi a szent földnek hantja, Homerost,
Férfiak és hősök remek isteni énekelőjét.“

Hogy mikor született, arra nézve még nagyobb a bizonytalanság. Egyik adat azt állítja, hogy a trójai háboru idejében (1184 Kr. e.) élt; más adat szerint 500 évvel Trója feldulása után. No már, a hol ily eltérők az adatok, ott a valóti tudni lehetetlen. Legszavahihetőbb a tanuk közül a történetíró Herodotos. Ő azt mondja, hogy Homeros a Krisztus előtti 9 ik században élt. Ebben megnyugodhatunk, mert ezt már adatok is támogatják.

Minek emlegessük azokat a kalandos regéket, melyeket élete folyásáról meséltek? A mythosok ihletett dalosának az lett a sorsa, hogy maga is mythossá vált népe ajakán. De nevének varázsa felér egy hiteles életrajzzal s költeményei, az Ilias meg az Odysseia, melyekben, mint epikus művekben természetesen egy szót sem szól magáról, bibliájává lettek a görög népnek s mintájává

minden igazi költészetnek. Nem is volt a görög életnek olyan mozzanata, a görög tudományosság-nak és művészetnek olyan ága, melyet erős szálak ne kötöttek volna Homeros költeményeihez. A görög nevelés és tanítás kezdete és vége, a jó és szép kimerithetetlen forrása lett a homerosi költészet.

E költemények szerencsére teljesen megvannak. Ha tehát Homerossal meg akarunk ismerkedni, költeményeit kell vizsgálnunk. Mert bár az elbeszélő költő nem szól magáról, de azért, mikor mások gondolkozását és tetteit elmondja, egyuttal gyakran saját lelkének legtitkosabb redőit is feltárja előttünk. A legtárgyilagosabb (objectivabb) mű is kifejezi szerzője egyéniségét, mert erkölcsi világát, gondolkodás- és érzésmódját tükrözteti vissza.

A hagyomány nemcsak az Iliast és Odysseiát származtatja Homerostól, hanem istenekre írt 33 hymnust, kisebb eposokat, a Batrachomyomachia (békaegérharcz) című komikus költeményt stb; — azonban általános meggyőződés és már a régi kritikusok is azt tartották, hogy csak az Ilias és Odysseia való tőle. Ezeket 24—24 énekre osztották a régi tudósok. Az Ilias 15,390, az Odysseia

12,106 verssorból áll. Az a kérdés merül itt fel, hogy maradhattak fenn ily terjedelmes költemények akkor, mikor az írás használata még alig volt elterjedve Görögországban? Valószínű, hogy maga Homeros még nem foglalhatta írásba költeményeit, hanem élő szóval adta elő s tanította be városról-városra járó vándor lantosoknak, kiknek egész rendje volt. Chios szigetén pl. sokáig fenn-tartották magukat az ugy nevezett Homeridák, kik épen Homérostól származtatták magukat s azzal foglalkoztak, hogy a homerosi költeményeket fentartsák és terjeszszék. Aoidosoknak vagy rhapsodosoknak is hívták az ilyen énekeseket. Ha már ilyen hivatásos dalosok is voltak, kik Homerossal foglalkoztak, akkor nem csoda, hogy emlékezetükben is jó ideig fenn tudták tartani.

„Száll a madár ágról-ágra,
Száll az ének szájról-szájra“

Hogy az lehetséges volt, érdekes bizonyság a finnek nemzeti eposa a Kalevala (magyarra is le van fordítva Barna Ferdinánd által), melyet egészen a nép ajkáról írtak össze a tudósok. A nép emlékezete századokon keresztül megőrizte az egész nagy költeményt. A magyar népköltési gyűjtemények is a nép ajkáról szedett költeményekből ál-

lanak. Így van ez más népeknél is. A nép mindenütt sokat mesél és dalol. A népszellem folytonos működésben van s látatlanul is gyarapodik és terjed, mint a föld alatti ércz-erek. De az Ilias és az Odysseia mégis nagyon különböznek más népköltési termékektől. Ezek t. i. már egységes nagy művészi alkotások, a népköltészet talajából származnak ugyan, de egy lángelme teremtető erejének köszönhetik művészi egységüket és tökéletességüket. Viszont az a nagy szerencsénk volt, hogy már jókorán nemcsak a nép ismerte el a magáénak, a nemzeti köz-szellem édes szülöttének, hanem a legműveltebb körök is ideje-korán valóságos nemzeti kincsnek kezdték tekinteni, a melyet a romlástól megőrizni legszentebb kötelességük. Így aztán természetes, hogy, mihelyt az írás használata csak némileg is elterjedt Görögországban, — az Ilias és Odysseia voltak a legelső irodalmi művek, melyeket írásba is foglaltak, hacsak azért is, hogy a rhapsodosok ne változtathassanak rajtok kényük-kedvük szerint. A görög nép akkor sem olvasta, hanem hallgatta e költeményeket a dalosok ajkáról. E költemények nagy tiszteletére mutat nem kisebb embernek, mint az athéni törvényhozó Solonnak az a rendelete, hogy a rhapsodosoknak

nyilvános ünnepeken csak a hiteles homerosi szöveget szabad előadniok. A spartaiak meg azzal dicsekedtek, hogy az ő híres törvényhozójuk, Lykurgos volt az első, a ki egy samosi költő-nemzetségtől megkapta e költemények teljes másolatát és Görögországba vitte. De még több fűződik e tekintetben Peisistratos athéni kényúr nevéhez. Ő meg akarta menteni a homerosi költeményeket a további változástól, romlástól s néhány tudós férfit bizott meg az összegyűjtésükkel, sőt díjat tűzött ki minden homerosi versre. A nagy Athena-ünnepeken szintén jutalom volt kitűzve Homeros legjobb szavalója számára. Későbbi korban, a Kr. előtti 3-ik században Aristoteles is készített tanítványa N. Sándor számára egy Homeros-kiadást. Ezt N. Sándor drága kövekkel kirakott szekrényben mindenüvé magával vitte. A Krisztus előtti 2-ik században egy nagy tudós foglalkozott a homerosi költemények hiteles megállapításával: t. i. Aristarchos. Természetesen Homeros akkori kiadásai mind kéziratok voltak. Az első nyomtatott kiadás Krisztus után 1488-ban Florenczben jelent meg.

De a középkorban kevés ember olvasta Homeroszt. A legműveltebb emberek is inkább csak

latinul tudtak, görögül nagyon kevesen. Inkább vonzódtak a tudós költészethez, mint a népieshez. Sokkal többre becsülték Vergiliust, sőt valódi prophétát láttak benne. A népköltészetről még nem tudtak semmit, vagy nem vették figyelembe; Homeroszt, a ki a görög nép költészetét egyesíti magában, csak híreből ismerték. Csak a mult század közepe táján ébredt fel a figyelem a népköltészet termékei iránt. A franczia Rousseau azt hirdette, hogy a természethez kell visszatérni nevelésben és életben egyaránt, mert nagyon eltérünk tőle minden téren. Művészetben, irodalomban, nevelésben a mesterkéeltség uralkodik. A német Lessing és Göthe különösen a költészetben akarták meghonosítani a természetest, a népiest. Megismerkedtek Homeros műveivel s arról győződtek meg, hogy azokban található fel az igazi költészet, melynek a természetesség és egyszerűség a forrása. Egész nagy szellemi forradalom keletkezett ekkor irodalomban és művészetben. Ekkor történt a homerosi költemények történetében is egy oly mozgalom, melyet meg kell említenem. Mindaddig mindenki szentül hitte, hogy mind az Iliast, mind az Odyszeiát Homeros költötte. Az ókorban csak két ember akad a Kr. e.

2-ik században (Xenon és Hellanikos), a kik azt hirdették, hogy csak az Iliast költötte Homeros, az Odysseia nem tőle való. Ezt pedig abból következtették, hogy az Ilias és Odysseia egyes adatai ellenkeznek egymással. De senki se adott hitelt nekik. Inkább hittek a hagyománynak és Aristarchosnak. A mult század elején azonban már sokkal erősebb alakban nyilvánult a kétség Homerosról. Egy olasz tudós, a nápolyi Vico azt állította egy művében, hogy a homerosi költeményeket sok költő szerzette, kezdetben nem írták le, az Odysseia pedig legalább száz évvel későbbi keltű. Csakhogy Vico nem igen tudta bizonyítékokkal támogatni ezt az állítást. A 18. század végén élt egy német tudós: Wolf Frigyes Ágost, hallei egyetemi tanár, a ki ismét ilyen állításokat hangoztatott s azt bizonyítgatta, hogy a homerosi költeményeket sok apró íratlan költeményből állították össze; ezeket különböző időben különböző költők szerzették. Ezt ő annak a kimutatásával bizonyította, hogy Homeros idejében az írás mestersége még ismeretlen volt a görögök előtt. De, mint említők, sok példa igazolja, hogy hosszú költemények sok ideig a nép ajakán is fenmaradhatnak. Görögországban annyival köny-

nyebben megtörténhetett ez, mert a rhapsodosok épen Homeros szavalásával keresték kenyeröket. Aztán akkor, mikor az írás ismeretlen volt, természetesen sokkal élesebb volt az emlékezet ereje. De meg a ki az Iliast és Odysseiát végig olvassa, el nem képzelheti, hogy ezek a költemények, melyekben egy-egy cselekvény összefüggőleg halad végig, különböző szerzőktől, más-más időben keletkezhettek volna. Igaz, hogy mind a két költeményben vannak egymásnak ellenmondó helyek, de nem csoda, hogy addig, míg le nem voltak írva, egyik-másik rhapsodos saját tetszése szerint is toldott beléjük részleteket, a melyek az egésznek öszhangját zavarták.

Akadtak Wolf után más tudósok is, a kik más-más feltevessel iparkodtak megfejteni a homerosi kérdést, azaz a költemények eredetének kérdését.

De nagyon természetes, hogy biztos eredményre nem juthattak, mert a gyanítás még nem tudás, a valószínűség még nem bizonyosság. Mi megnyugszunk a hagyományban, hogy az Ilias és Odysseia egy embertől származnak, a kit az egész ókor Homerosnak nevez. Nagyon valószínű, hogy Homerosnak a görög népköltészet volt a forrása, valamint álta-

lánosan ismert népmonda volt költeményeinek a tárgya, de ez semmivel sem csökkenti az ő érdemét. Mert valamint nem kisebbség Arany Jánosra az, hogy Toldijához Ilosvai Toldija adta meg az anyagot, vagy hogy Murány ostromának tárgyát már Gyöngyösi is feldolgozta: úgy Homerosnak is csak érdeme, ha teremtő munkájába a görög nép költészetét is bele tudta olvasztani.

Lássuk közelebbről a költeményeket. Az Ilias szó Ilionról azaz Trójáról szóló költeményt jelent. Trója Kis-Ázsia észak-nyugati részében, Mysiában fekvő város volt. Ilionnak azért hívták, mert egy Ilos nevű király építette. Ilos egyik utódjának, Priamosnak volt egy Paris nevű fia. Ez egyszer utazása közben Menelaos, spártai királynál mulatott s annak távollétében elszöktette feleségét Helenát, a világ legszebb asszonyát s még hajóját is dúsan megrakta a király kincseivel. Nagy sértés volt ez a vendégjog ellen, melyet a görögök mindig nagy tiszteletben tartottak. Menelaosnak meg épen Agamemnon, mykenai király volt a testvére, a kinek egész Görögországban nagy volt a tekintélye. Mert tudni való, hogy Görögország sok apróbb nagyobb királyságból állott. Menelaos tehát hatalmas testvéréhez folyamodott és

együtt tanakodtak a bosszúról. Ez annyival könnyebb volt, mert Helena kezét nagyon sok hős és király kérte volt s az atyja megeskette a kérőket, hogy bármelyiküket választja is a leánya, a férjet minden bántalom ellen oltalmazták. Most tehát Agamemnon bosszúra szólította a volt kérőket, sőt más görög hősoket is, a kik Görögország elleni sértést láttak az idegen királyfi jogtapodásában. Nestor, pylosi király és Palamedes vezér bejárták Görögország partjait s harczra buzdították a görögöket. De nem minden görög vezér váltotta be szívesen a szavát. Odysseus pl. Ithaka szigetének királya úgy akart kibúni kötelezettsége alól, hogy örültnek tettette magát. De Palamedes kifogott rajta. Mikor Odysseus király amaz egyszerű kor szokása szerint épen szántott, Palamedes az Odysseus kis fiát, Telemachost az eke elé tette. Odysseus persze kikerülte s ezzel elárulta ép eszét. Így aztán neki is el kellett mennie. Ellenben Achilles nem volt kérője Helenának, mégis elment a harczba, noha édes anyja, Thetis, tengeri istennő megmondta neki, hogy ha harczba megy, dicsőséget szerez ugyan magának, de kora halállal fizet meg érte ; ellenben ha otthon marad, bár dicstelen, de hosszú életet fog élni.

Achilleus többre becsülte a rövid dicsőséget a hosszú tétlen életnél és elment Trója alá.

Mikor már minden előkészület megtörtént, Boiotiának Aulis nevű kikötőjében gyülekeztek a hadak. Összesen mintegy 1200 hajó volt 100,000 emberrel. De mindjárt az indulással meggyúlt a bajuk. Agamemnon magára haragította Artemis istennőt azzal, hogy szent szarvasát elejtette. Az istennő szélsendet küldött s a hajók nem indulhattak útnak. Kalchas jós kinyilatkoztatta, hogy Artemis Agamemnon leányát Iphigeneiát kívánja engesztelő áldozatul. Agamemnon kénytelen volt engedelmeskedni az istennőnek. De Artemis egy szarvast tett az áldozatra szánt leány helyébe az oltárnál, őt magát pedig elvitte Taurisba, temploma papnőjéül. Ekkor aztán a görögök eljutottak Trója alá. A trójaiaknak is voltak szövetségeseik a szomszéd országokból. Leghiresebb volt köztük Sarpedon, a lykiaiak vezére és Aineiás (latínosan: Aeneas), a dardanusok vezére. Magában Trójában is volt egy kiváló vezér, Hektor, Paris testvére. De ő sem mert Achilleussal szembeszállani. A trójaiak megijedtek a görögök nagy hadi erejétől s városuk falai mögé húzódtak, onnan védekeztek. Így fejlődött ki a tízéves ostrom. Ezalatt nemcsak Tróját vívták a

görögök, hanem a környékbeli városokat is rendre fosztogatták és dulták, mert zsákmányra, eleségre volt szükségük. Egy ilyen rabló-portyázás alkalmával Achilleus kifosztotta Chryse városát s foglyul ejtette Chryses pap leányát, a szép Chryseist. Ezt a görög nép az osztozáskor Agamemnonnak adta rabnőül, mert Achilleusnak már volt egy előkelő fogoly rabnője; Briseis. *I t t k e z d ő d i k a z I l i a s c s e l e k v é n y e.* Chryses, Apollon papja a görög táborba érkezik és fényes váltságdíjat ajánlva, kéri a görögöket s Agamemnont, hogy adják ki neki a leányát, tiszteljék Apollont, a kinek ő papja. Agamemnon durva fenyegetéssel utasítja el az esdeklő papot. Chryses Apollonhoz fohászkodik bosszúért. Apollon meghallgatja és dögvést bocsát a seregbe, mely kilencz napon át szedi áldozatait. Tizednap Achilleus összehívja a népet s megkérdezi Kalchas jóst Apollon haragjának oka felől. Kalchas kijelenti, hogy Apollon papja megsértéséért haragszik s csak Chryseis visszaadásával lehet megengesztelni. Agamemnon haragra lobban, mindamellett kész visszaadni Chryseist, de kárpótlást követel azonnal s fővezéri hatalmával visszaélve, elveszi Achilleustól annak rabnőjét, Briseist. Achilleus annyira megharagszik ez önkényes eljárás és érzékeny bánta-

lom miatt, hogy csapatával együtt visszavonúl a harctól, felfogadja, hogy többé nem segíti a görögöket. Kérésére anyja, Thetis istennő is elmegy Zeushoz az Olymposra s megígérteti vele, hogy a görögök mindaddig vereséget fognak szenvedni, míg Agamemnon be nem látja dőreségét s fényes kárpótlást nem ad Achilleusnak.

Achilleus visszavonulása csakugyan nagyot fordít a dolgok állásán, mert a görögök mindjárt elcsüggednek; ellenben a trójaiak felbátorodnak, elő mernek jönni falaik közül s a síkon nyílt csatába bocsátkoznak a görögökkel. Még a nyílt csata kezdete előtt Menelaos párviadalra szólítja Parist s a két sereg elhatározza, hogy a győztesé legyen Helena kincseivel együtt. Menelaos győz, de Parist megmenti védő istennője Aphrodite, s az egyesség megtartására senki se gondol; a fegyverszünetet pedig — igaz, hogy a görögöket pártoló Athene istennő ösztönzésére — megsérti és felbontja a trójai részen levő Pandaros azzal, hogy orozva nyilat bocsát Menelaosra és megsebesíti. Erre aztán kitör a harcz. Achilleus helyét Diomedes foglalja el s Athene segítségével hős tetteket visz véghez, úgy hogy a trójaiak részén harczoló isteneket, Aphroditét és Arest is megsebesíti s ret-

tegést kelt a trójaiak között. Hektor a városba megy, hogy a trójai nőket anyjával együtt felszólítsa, imádkozzanak Athenéhez, hogy mentse meg őket Diomedestől. Ezalatt történik a csatatéren az a kedves jelenet, hogy Diomedes és Glaukos össze akarnak csapni, de megtudván, hogy nagyatyáik jó barátok voltak, megajándékozzák egymást a csatatéren. A vendégbaráti viszony e tisztelete kiáltó ellentét a Paris tettével szemben. Hektor ezalatt Trójában fölkeresi nejét, Andromachét, ki ép a bástyáról jó, hol a harcz folyását nézte, aggodalommal telve férje miatt. Rá akarja venni a férjét, hogy csak a bástyáról igazgassa a trójaiakat, ne juttassa őt özvegységre s kis fiát árvaságra.

„Te vagy oh Hektorom, édes anyám nékem,
Te apám, te bátyám, te szerető férjem!
Könyörülj én rajtam, maradj itt a bástyán,
Ne hagyd nőd özvegyen, kis. fiadat árván!”

Hektor nem engedhet neje kérésének, mert ő mindig első sorban szokott harczolni.

„Erre dicső Hektor fia felé nyúla.
Az pedig a dajka keblére simúla
S ijedten kiáltott látva kedves atyját,
Remegé vas vértjét és érczgombu sisakját,
A melynek tetején lószőrtaraj lógott,
Szerető szülei mosolygák a dolgot.

Hektor hát fejéről sisakát levette,
Csilloga-villoga, hogy a földre tette.
Fiacskáját aztán tele hinté csókkal,
Simogatá s istent imáda e szókkal :
„Zeus atya ! engedd, s istenek az égben,
Hogy kis fiam egykor méltó másom légyen,
Olyan erős férfi s Trója dicső nagyja,
Hadd mondják el róla : emberebb mint atyja,
Hogy a harczból megtér, hozva remek zsákmányt
S örvendje az anyja szívében e látványt !
Igy szóla s gyermekét nejének od' adta,
Az pedig illatos keblére fogadta
S mosolygott is, sirt is ; megsajnálta Hektor
S czirógatva, lágyan szóla neki ekkor :
,Te szegény teremtés ! mit gyötröd a lelked ?
Nem esem el addig, míg a sors nem enged.
Sorsát pedig el nem kerülheti ember,
Se jó, se rossz, hogyha világra jött egyszer.
Menj haza hát már most, dolgoz után lássál,
Szolgáloíd vásznat szőjjenek a háznál.
Férfiakat illet harcz, háboru dolga,
Kiket Trója nemzett s engem első sorba !
Siska után nyúla e szavakkal Hektor,
Kedves felesége haza indult ekkor.
Vissza-vissza nézett, lopva meg-meg fordult
Szép szeméből könnyek hév barmata csordult.“

E jelenet talán a legszebb, a mit a költészet általában fölmutathat.

Mikor Hektor visszatér a harczba, felbátorodnak a trójaiak. Hektor mérközése Aiassal eldön-

tetlen marad ugyan, de a görögök helyzete egyre szorultabbá válik. Fallal és árokkal körítik táborukat. Hiába, mert Zeus most már elérvén azon czélját, hogy a Diomedesnek engedett sikerrel a már-már haza futó görögöket a harc folytatására bírja, teljes mértékben valósítani kezdi Thetisnek adott ígéretét. Megtiltja az isteneknek a harcban való részvételt s az Ida hegyére hajt szekeren, hogy onnan szemlélje a harc folyását. A csata e második napján a trójaiak az árkon belül szorítják a görögöket. Most már Agamemnon is kész mindenre, csak hogy segíthessen népén. Elismeri hibáját és követség útján gazdag kárpótlást és Briseis visszaadását igéri Achilleusnak, csak térjen vissza. Achilleus hajthatatlan marad, csak annyit ígér meg nagy nehezen, hogy ha az ő hajói közül is lángba borítanak egyet a trójaiak, akkor harczra kél. Ezután már mindinkább tornyosodnak a fellegek a görögök feje fölött, mert bár Agamemnon egy ideig vitézül harczol, csakhamar ő is megsebesül Diomedessel és Odysseussal együtt. A görögök már egészen hajóikhoz nyomulnak. Ekkor Achilleus legkedvesebb barátja, Patroklos, nem bírhatván rá Achilleust a harczra, addig esdekel neki, míg meg nem engedi, hogy legalább ő tör-

hessen a trójaiakra az Achilleus fegyverzetében és embereivel. De azt kiköti Achilleus, hogy mihelyt visszaverte az ellenséget, azonnal térjen vissza, üldözni ne merje őket. Patroklos csakugyan visszaveri a trójaiakat, de sikerén elbizakodva Trója falai alá nyomul, a hol Hektor Apollon segítségével megöli s holtteste birtokáért szörnyű harc támad. Már-már a trójaiak ejtik hatalmukba, mikor Achilleus fegyvertelenül megjelenik s kiáltásával visszaretenti az ellenséget, úgyhogy Patroklos holtteste a görögöké, Achilleusé marad. Achilleus fájdalma végtelen. Most már harczra készül, hogy barátja halálát megtorolja. Új fegyvereket Thetis kérelmére Hephaistos isten kovácsol számára. Most már Zeus is megengedi az isteneknek a harczolást. Achilleus iszonyú öldöklést visz véghez. A Xanthos folyó megárad a lemészároltak véréből. Utoljára Hektort is megöli, holttestét hadi szekerehez kötve meghurczolja Patroklos sirja körül s halotti játékokat rendez Patroklos tiszteletére. Kielégíthetetlen bosszujában újra meg újra meghurczolja Hektor holttestét, úgyhogy ezt az istenek sem tűrhetik tovább s Zeus megizeni neki, hogy adja ki Hektor holttestét illő váltságért Priamosnak, egyúttal hozzá küldeti Priamost. Achilleus részvéttel fogadja a

szerencsétlen ősz királyt s kiadja neki fia holttestét. A trójaiak nagyszerű végtisztességet adnak Hektornak s ezzel véget ér az Ilias.

Látható e rövidke vázlatból is, milyen tárgy érdekelte a költőt Trója ostromából. Nem a tíz éves ostrom, nem Trója feldúlása, hanem a legvitézebb hősnek Achilleusnak haragja s e harag gyászos következményei, tehát az emberi lélek érzelmei és szenvedélyei, erényei és bűnei. Achilleus haragja jogosult, maga Zeus is helyesli; csak hogy saját becsének érzete elbizakodottá teszi a hőst. Kéjeleg a bosszú érzetében s a legfényesebb elégtételt sem fogadja el. Ez a szertelenség, túlság az, mely a görögök szerint is mindig előkészítője a bukásnak. A mit nem tett meg a görögökért, hogy csak valamit is engedjen, megteszi barátja kedvéért. Mikor aztán Patroklos elesik, nem a békülni vágyás viszi a harczba, hanem a bosszúvágy, a barátja iránti szeretet. S ez igazán emberi, humanus vonás, hogy jobban szereti barátját, mint gyűlöli megsértőjét, erősebb a szeretetben, mint a gyűlöletben.

De épen a barátja iránti szeretet kelt benne újabb, még elkeseredettebb gyűlöletet Hektor iránt, kivel emberi irgalom nélkül bánik, míg az istenek

tisztelete jobb belátásra nem bírja. Meg kell gondolnunk, hogy görög ember nem képzelt szörnyűbb sorsot, mint a temetetlenül maradást, mert akkor lelke ki volt zárva az alvilágból, nem nyugodhatott. A temetetlenül hagyás tehát görög fel fogás szerint a legirtózatosabb bosszú, a legnagyobb büntetés.

Három erkölcsi eszmét látunk tehát kifejezve, mint az egész cselekvény alapját: a becsületet, (melyet Achilleusban megsért Agamemnon), a barátságot, (melynek kedvéért büszkeségét is feláldozza Achilleus) s az istenfélelmet (melylyel Hektor holttestét kiadja s az agg Priamost tisztelettel fogadja.)

Hómeros csakugyan nem Trója ostromát akarta megénekelni, hanem Achilleus gyászos haragját; ezért is kezdi így költeményét: „Énekel meg, Múzsá, a Peleusfi Achilleus gyászos haragját.“ Csakhogy e harag a trójai háborúhoz volt fűzve. Ugy énekelte meg tehát, hogy egyúttal az egész ostromról hű képet ad. Trója bukását nem vette fel költeményébe. Hektor balálával, ki „egymaga védte Tróját“, Trója veszte is annyira elő van készítve, hogy e hős eleste a városa nézve is befejező actussá válik.

Achilleus maga sem érte meg Trója bukását, csak előkészítette. Homeros az által, hogy így nemzetre kiható nagy esemény keretében tudta feltüntetni egyes kiváló egyének lelki életét, valódi hőskölteménynyé tette művét, vagyis oly költeménynyé, mely tárgyánál fogva is az egész nemzetet érdekli s az egész kort hiven feltárja a hallgató (vagy olvasó) előtt. S honnan vette Homeros költeménye tárgyát? Nem egészen maga találta ki, alapjában a görög népregék gazdag világából merítette. S ezzel nem lett kisebb az ő érdeme, mint már említettük. Mert nem abban áll a költői alkotás, hogy mesét találjon ki a költő, hanem hogy bármi legyen is a tárgya, (csak méltó tárgy legyen), mindent okadatoljon, az egész cselekvényt az emberi lélek tükrévé tegye, s az embereket tetteikkel jellemezze. A ki meg akarja tudni, hogy miben áll ez a költői okadatolás és jellemzés, az olvassa el Ilosvai Toldiját s utána az Aranyét. Látni fogja, hogy az Ilosvai verse száraz krónika, az eseményeknek rendetlen halmaza, míg Aranyánál minden a szereplő személyek jellemének természetes kifolyása. Így tett Homeros is a görög mondavilággal. Azt énekelte, a mit népe is szentül hitt és édes magáénak vallott.

Ezzel szerzé meg az úgy nevezett epikai hitelt, mely nélkül semmiféle igaz nemzeti epos nem lehet el. Nem az a kérdés tehát, hogy teljesen igaz történet játszódik-e le valamely hőskölteményben, hanem hogy igaznak hiszi-e a nép? A mit Homeros mond, azt ő és népe szentül hitte.

Ezért van, hogy úgy tudja előadni a legcsodásabb dolgokat is, hogy szinte mi is elhiszszük. Homeros költeményeit úgy tekinthetjük, mint magának a görög népnek költészetét művészi alkotássá tökéletesítve.

Lássuk most az Odysseiat. Az Odysseia Odysseusról (latínosan Ulixesről) szóló költeményt jelent. Odysseus, Ithaka királya, a legeszesebb volt a Tróját ostromló vezérek között. Mint ilyen szerepel szavával és tetteivel gyakran az Iliasban is. Tudjuk, hogy az ő cselével vették be Tróját a görögök. Az ő tanácsára t. i. egy roppant nagy fa-lovat készítettek s szemén-szedett hősokeket bujtattak el benne. Ezután színleg elvonultak s egy közeli tengeröbölben elrejtőztek. A fa-lovat ott hagyták egy furfangos göröggel együtt, a ki aztán rá tudta venni a trójaiakat, hogy vigyék be városukba az Athene istennőnek szentelt nagy lovat, mert az áldást hoz rájuk. A trójaiak megtették

s nagy vigságnak adták magukat, hogy megszabadultak az ostromló hadtól. Éjjel aztán, mikor a trójaiak mind gondtalan álomba voltak merülve, a csalfa görög kinyitotta a ló titkos ajtaját, lassanként a görög sereg is visszahajózott s a védtelen várost feldúlták.

Trója bevétele után haza iparkodtak a görögök. Odysseus és társai is elindultak hajókon hazájok felé, de útközben nagyon rosszul jártak az egyszemű óriás Kyklopsoknál, mert Polyphemos, kinek barlangjában tanyát fogtak, hatot megevett társai közül. Odysseus azonban lelészegítette a kyklopsot s egy tüzes doronggal kiszúrta a szemét. Még így se menekültek volna meg kegyetlen dühe elől, mert Polyphemos a barlang szájához állott és a roppant követ elhengerítvén, egyenként eregette ki juhait. De Odysseus a kosok alá kötözte társait, maga a legnagyobb kos bundájába fogózott s szerencsésen kijutottak. A siker elbizakodottá tette Odysseust: a hajóról gúnyolni kezdte Polyphemost s a nevét is megmondta, nem tudta magában tartani. Polyphemosnak Poseidon, a tenger istene volt az atyja. Ehhez fohászkodott bosszúért az óriás s Poseidon csakugyan folytonosan veszedelmeket támasztott Odysseus megrontására. Egy

szigeten Kirke varázsló istenasszony disznókká változtatta társait, de Odysseus Hermes isten segítségével kifogott Kirke hatalmán, s társai visszanyerték emberi alakjokat. A bájos dalukkal örvénybe csalogató Sirénektől csak úgy tudtak menekedni, hogy Odysseus viasszal dugta be társainak a fülét, magát pedig az árboczhoz köttette, csakhogy a Sirének ellenállhatatlan hangja el ne csábítsa őket. Megjárta a borzalmas alvilágot is. Ott a jó Teiresias arra intette, hogy ne bántsák a Nap marháit Thrinakia szigetén, mert különben elvesznek. Odysseus meg is eskette társait, hogy nem vágják le a marhákat. De a tengeren háborgó vihar egy hónapig odazárta őket arra a szigetre, s oly éhséget szenvedtek, hogy egyszer Odysseus alvása alatt lakomát csaptak a Nap isten marháiból. Meg is kapták büntetésüket, mert alig indultak útnak, villám csapott hajójukba, s mindnyájan elvesztek, csak Odysseus menekült ki kilencz napi hányódás után Ogygia szigetére, Kalypso nymphához. Kalypso 7 évig tartotta magánál s szerelmével ostromolta, férjévé akarta tenni; de Odysseus csak az ő felesége és háza után kívánczik s reménytelenségében halni vágyik. Ez alatt nejét Penelopét otthon több mint száz kérő ostromolja, kik évről-évre Odysseus házában dő-

zsölnek s javait kiméletlenül fogyasztják. Penelope még reménykedik, hogy nem halt meg a férje s hogy időt nyerjen, azzal biztatta a kérőket, hogy akkor választ közölök férjet, ha az ipának, Laertesnek szánt halotti lepellel elkészül; csakhogy, a mit nappal szőtt, azt éjszaka mindig kifejtette mindaddig, míg egy cselédje el nem árulta a kérőknek. Azok most annál inkább sürgették.

Athene istennő, Odysseus pártfogója, nem nézheti tovább e kétségbeejtő állapotokat, hanem felszólal az istenek tanácsában s megnyeri Zeustól, hogy Hermest azonnal elküldik Kalypsóhoz azzal a parancscsal, hogy haladéktalanul bocsássa útjára a hőst; maga Athene pedig Ithakába megy, hogy az immár ifjúvá serdült Telemachost atyja kérésére ösztönözze s tette serkentse. Ezzel kezdődik tulajdonkép az Odysseia, az eddig említett dolgokat az Odysseiában szereplők szájából halljuk. Telemachos elindul, megjárja Pylost és Spartát, ott Nestornál, itt Menelaosnál kérdezősködik atyja felől, de biztosat senki se tud mondani felőle. Ezalatt Hermes tudtára adja Kalypsónak Zeus határozatát. Kalypso nehéz szívvvel engedelmeskedik. Odysseus tutajt ácsol magának s 17 napig baj nélkül hajózik, de a 18-ikon Poseidon szét-töri tutaját, csak egy tengeri istennő segítségével juthat

Scheria szigetére, a hol a boldogan élő feákok laknak. Míg ott elcsigázva a parton alszik, Nausikaa, Alkinoos király leánya mosás végeztével hölgyeivel együtt épen labdázik. A labda a vízbe pottyán, a leányok sikoltoznak. Odysseus felébred. Borzasztó külsejétől mindenki megijed, csak Nausikaa marad bátran a helyén s részvéttel tudakozódik sorsa felől, ruhát adat neki, megfüröszteti s megmutatja neki az atyjához vivő utat.

„A bajnok hát testét vízzel a tajtéktól mosta,
A mely a két széles vállát s hátát becsapdosta,
Letörle az iszapot, mely fürteit befesté;
A mint aztán jól megmosta, olejozta testét,
S a hajadon-adta ruhát magára felvette:
Zeus lánya, Athéne most még dalibbá tette,
Alakját még teljesebbé, s fejéről nyakára,
Mint a jáczint, oly hullámozó dús fürtöt bocsáta.
Mint az ötvös, ki ezüstöt arannyal befuttat,
Hephaistostól vagy Pallastól sok remeket tudhat,
Hogy örül az ember lelke csoda-műve láttán:
Ugy hinte szét kellemet a fején meg a vállán.
Ő azután odább lépdelt s leült a víz partján,
Bájos szépség csilloga rajt', bámulta is a lány,
S széphajú hölgyeihez így szól vala menten:
„Fehérkarú cselédeim, halljatok csak engem!
Ugy sejtem, hogy ez Olympos isteni akarták,
Hogy az ember érje dicső phaiakoknak partját;
Lám, az imént oly hitványnak tűnt vala fel nékem,

Most meg akár egy istenség, ki lakozik égben.
Vajha nekem valamikor ily férjem akadna,
Ki itt laknék s szívesen is közöttünk maradna!
Adjatok hát neki, lányok, enni-inni rajta!”

Odysseus Alkinoos palotájában is igen szívesen látott vendég. Alkinoos örülne, ha vejétül megnyerhetné. De minthogy minden áron haza kívánczik, megígéri neki, hogy hazájába szállíttatja. Másnap nagy ünnepet tartanak s versenyekeket rendeznek, melyekben Odysseus nagyon kitünteti magát. A vak Demodokos dalt zeng Achilleusról és Odysseusról. Odysseus eltakarja az arcát és könnyezik. Alkinoos végre megkérdezi, kicsoda és miért sír, ha Trója dolgait emlegetik. Odysseus megmondja nevét és elbeszéli kalandjait. Másnap gazdagon megajándékozva elszállítják Ithakába. Itt először koldus-alakban hú kanászához, Eumaiioshoz megy, a ki nem ismer reá. Ide jön Telemachos is, kikerülván a tengeren a kérőktől vetett lest. Apa és fiu most azon tanakodnak, mikép álljanak bosszút a kérők garázda hadán. Odysseus koldus-alakban megy a házába is.

Senki se ismer rá, csak hú kutyája, Argos, de már nem futhat hozzá, mert örömében kiadja páráját. A kérők nagyon döllyfösen bánnak a koldussal, hiába inti őket Telemachos, zsámolyt és

cosntdarabokat vágnak Odysseushoz. Penelope jó indulattal fogadja az ismeretlen koldust s Athene sugallatára kinyilvánítja a kérők előtt, hogy ahhoz fog menni, a ki férje nyilat felajzza s 12 fejszefokon átlő vele. Hasztalanul próbálkoznak, nem tudják felajzani az íjat. Ekkor előáll a koldus s a kérők ellenkezése mellett is könnyedén megoldja a feladatot. Ezalatt Telemachossal együtt gondoskodott a termék elzárásáról; most a kérők ellen fordítja íját s mindnyájokat leöldösi. Ekkor visszanyeri régi alakját s megismerteti magát feleségével s másnap atyjával Laertessel, ki kertjében a mezőn kapálgat. A megöltek rokonai fegyvert fognak Odysseus ellen, de Athene kibékíti őket.

Ezzel véget ér az Odysseia. Befejezést nyert a fő cselekvény: Odysseus megtérése hazájabeli javainak a birtokába. Hogy mily egységes a cselekvénye, azt Aristoteles is kiemeli Poetikájában, midőn így szól: „Az Odysseia foglalatja rövid: Valaki több esztendeig távol kénytelen maradni hazájától, mert Poseidon gátolja; magára marad; azonkívül otthon kérők emésztik vagyonát s fia is veszélyben forog. Sokat hányják a szélvészek, míg hazaérkezik s megismervén némelyeket, a kérőkre támad, s így maga is megmenekszik,

elleneit is kiirtja. Ennyi a foglalat, a többi mind közbeszövés.“

Itt sem a kalandos bolyongás a fődolog, (nem is a költő adja ezt elő, hanem Odysseus beszéli el Alkinooséknak), hanem annak feltüntetése, hogy a férfias elszántság semmi veszélyben nem csügged el és hazája, családjá utáni vágyát semmi sem irthatja ki az igaz emberből. A haza és család cultusa a költemény világító tornya. Odysseus bátorságát nem törik meg a tenger vészei, hazája és neje után való vágyát nem győzheti le semmi élvezet, kecssegtetés, még a halhatatlanság ígérete sem, melylyel Kalypso kínálja. Nausikaának, a kedves hajadonnak a vonzalma mindenesetre a legnagyobb kísértés volt reá nézve, de ez sem ingatta meg hűségében. Célját soha sem véti el szem elől: a vadságot, durvaságot furfanggal, csellel viszonozza. A görög nép kétféle férfi-eszményképet állított fel: a dicső tettek és az okosság emberében. Ezt a két ideált örökítette meg Homeros. Az Iliasban Achilleus, mint a vitézség megszemélyesítője szerepel; az Odysseiában Odysseus, mint az okosság embere működik. Achilleus az ifju, Odysseus a férfi ideálja. Achilleus mindenesetre ragyogóbb jelenség, valódi üstökös. a görög nemzet harcziás

szellemének leghűbb kifejezője, nemzeti epos hősé-
nek való. A görögök mindig szeretettel és büszke-
séggel csüggték az ő alakján. Odysseus valódi álló-
csillag, az élet küzdelmeiben való kitartás példája.
S méltó párja Penelope; neki nem kevésbbé veszé-
lyes ellenséggel — a kérők tolakodó hadával —
szemben sikerül megőrizni a házat, a családi tűzhely
szentségét. S méltó fiok Telemachos, ki apja kere-
sésére indul, veszélyekkel száll szembe s mintegy
szemünk előtt fejlődik férfivá. Odysseus és Pene-
lope a húsz évi távollét alatt hivek és méltók ma-
radtak egymáshoz: megérdemlik, hogy szenvedé-
seik után ismét boldogok legyenek. Ez az Odys-
seia erkölcsi eszméje.

Magát a hős bolyongását úgy tünteti fel a
költő, mint a győzelem mámorában kiejtett elbiza-
kodott szó, s az általa provokált isteni harag kö-
vetkezményét, azon alkalommal, midőn Odysseus
a megvakított Polyphemost gúnyolja. A költemény
második része pedig azt mutatja, mikép torolja
meg az istentől kedvelt hős a kérők bűnös garáz-
daságait. Az első felében tehát Poseidon haragja
üldözi Odysseust, a másodikban Odysseus haragja
bünteti meg házi tűzhelye megszenteltlenítőit. Az
Odysseia meséje s szerkezete bonyolultabb, mint az

Iliasé. Az Odyssseus házában történő dolgok: Telemachos utazása s Odysseus bolyongásai eleinte párhuzamosan haladnak egymás mellett s később egyesülnek egy mederben. A fő cselekményt, Odysseus hazatérését pedig az teszi teljessé, hogy Alkinooséknál ő maga beszéli el bolyongásait.

Könnyű a két epos közt különbségeket, eltéréseket találni. A két epos jelleme elüt egymástól. Az Ilias a harczok világa, az Odysseia az utazás és család életképe. Ott büszkeség és vitézség uralkodik, itt okosság és higgadtság. Az Iliasban a dicsőség a cél, az Odysseiában a nyugalom. Az Odysseiában sem hiányzik ugyan harcz és veszély, de a családi és mezei élet számos kellemes jelene fűszerezi. Ezért mondta egy angol philologus (Bentley), hogy az Ilias a férfiak, az Odysseia a nők Homerosa. Jean Paul az Iliast a naphoz, az Odysseiát a holdhoz hasonlította. De efféle különbségek még nem bizonyítják, hogy a két epos nem egy költőtől való. A régiek jobban lelkesültek az Iliasért, de újabb korban az Odysseia népszerűbb, mert kalandjai, idylljei regényesebbek, képzeletünket jobban foglalkoztatják, hősei közelebb állanak hozzánk. Az Odysseia az európai társadalom első regénye s az akkori idők legtökéletesebb képe. Homeros az egész ak-

kori világot feltárja eposaiban. Egy egyszerű cselekvény rajzában a világnak és az emberiségnek teljes képe tükröződik vissza. Érezzük az üde természet lehelletét s elkísérjük az embert háborúban, békében, otthon és a piacon, bölcsőjétől a sírig, sőt le az alvilágba is. Homeros teljes világképet rajzol az emberiség ifjukuráról. A vallás, a háború, a béke, a családi élet, a barátság, társadalmi és politikai viszonyok, mesterségek és foglalkozások mind megjelennek előttünk. Az embert minden korban és minden életviszonyban megtaláljuk. A serdülő ifjuideálja Telemachos, a hajadoné Nausikaa. Miért is találta volna ki Homeros Odysseusnak Nausikaával való találkozását, melyet a fő cselekvény nem kívánt, s mely a mondában bizonyára nem volt meg? Mert jellemezni akarta a szüzies gondolkozású hajadont. Miért van szükség Telemachos utazására? Elmaradhatna a cselekmény csorbája nélkül, de akkor nem ismernők meg a tette vágyó derék ifju eszményképét. Mire való Hektor és Andromache találkozása? Semmit se lendít a fő cselekvényen. Igen, de a szerető házastársakat ismerjük meg benne, a házasság szentségét ünnepli a költő Paris és Helena vétkes házasságával és könnyelműségével szemben. Achilleusról és Odysseusról

már szoltunk. A bölc s öregkor leghívebb képviselője az öreg Nestor. A szülői szeretet is bőven ki van fejezve Priamos és Hekabe, Hektor és Andromache személyében. Egy dologra nem volt tér sem az Iliasban, sem az Odysseiában: a mester-ségek és békés foglalkozások feltüntetésére. De erre is talált módot a költő, elmondja, hogyan készítette Hephaistos az Achilleus pajzsát s leírja azokat a képeket, melyeket az isteni művész rája vésett: ez eget, földet, egy békés és egy ostromolt várost; szántást, aratást és szüretelést; csordásokat gulyával, juhnyájjal, tánczoló ifjakat, lányokat s a paizs szélére az Okeanost, a földet körülvevő nagy folyót.

Beszéltünk eddig a homerosi költemények tartalmáról és tárgyáról. Most még az alakjukról kell szólanunk. Milyen költői formában jelennek meg mindezek Homerosnál, mik az ő költői eszközei s tulajdonságai? Kimondhatjuk, hogy Homeros nemesak az epos műfajának, hanem előadás módjának is örök időre megadta a mintát, mely már mintegy törvénynyé vált. Ez az előadás mindenütt egyszerű és természetes. Kiváló figyelmet érdemelnek a leírások. Lessing, a nagy német kritikus Homeros nyomán indulva állapította meg a képírás és költészet határait, őket egymástól elkü-

lönítő szabályait. Homerostól tanulta, hogy a költő nem vállalhatja magára a festő szerepét, mert nem térben dolgozik, mint a festő, hanem időben. Viszont a festőnek is le kell mondania arról, hogy időbeli egymásutánt rajzoljon; az övé csak egy pillanat, neki azt az egy pillanatot kell megragadnia, a legfontosabbat, mely az egész történetnek vagy helyzetnek góczpontja, melyből az előzmény is, a következmény is kitalálható. Ellenben tért annyit foglалhat el, a mennyit akar s mindent részletesen kidolgozhat rajta. Ily részletes leírásra a költő nem képes, mert ha sokáig tart a leírás, az olvasó nem tudja az előbb leírt részleteket a későbbiekkel egy képbe foglalva, együtt szemlélni lelki szemeivel. Így tehát a költőnek nem szabad részletekbe vesznie, hanem arra kell törekednie, hogy egy-két jellemző mozzanatban röviden és áttekinthetőleg az egész képet egyszerre szemünk elé teremtsen. Nem is rajz aztán az ilyen leírás, hanem cselekvés, mert időbeli mozzanatokot foglal össze. Legrövidebben úgy ír le valamit Homeros, hogy egyetlen egy jelzőt tesz a tárgy vagy személy mellé. Homeros pl. sohase mond egyszerűen „tegyvert“ vagy „hajót“, vagy „madarat“, hanem hozzáteszi legfontosabb tulajdonságukat, mely az ő figyelmét legjobban

megragadta. Így aztán a hajóról azt mondja: kétfelül öblös, fekete, gyors vagy jól felszerelt; a fegyver tündöklő; a madár szárnyteregető. Jelző nélkül alig marad valami fontosabb dolog. Ha le kell írni a dolgokat, akkor cselekvőleg tünteti fel őket. Így pl. nem írja le a hajót, de magát a hajózást oly részletesen festi, hogy a hajónak eleven képe tűnik ki belőle. Így válik a leírás elbeszéléssé. Így van az pl. Aranynál is. Arany-Toldiban nem írja le az alföldet, de oly sokat beszél a rajta történő jelenségekről, hogy maga az alföld képe is elevenen áll előttünk. (Lásd mind járt a „Toldi“ kezdetét I. ének.) Homerosnál Helena szépsége nincs rajzolva, pedig ő miatta foly az egész háború. Modern költő talán rá rakná a csillagokat. Hanem mikor Helena megjelenik Trója bástyáján, hogy nézze a harczot s Priamosnak megmutogassa a görög hősöket, a trójai vének álmélkodva sugdossák egymás fülébe, hogy bizony nem csoda, hogy ily asszonyért akkora háború folyik. Semmiféle leírással nem adhatott volna jobb fogalmat Helena szépségéről, mint azzal, hogy a hideg aggkorral is méltónak hirdetteti az annyi vérbe és könnybe kerülő háborúra. Az Odysseia változatos színtere és nyugodtabb menete több tért

enged a hosszasabb leírásoknak is. De azokban is minden csupa élet és cselekvés. Érdekes pl. hogy írja le Kalypso szigetét és lakását, mikor Hermes Zeus izenetével oda érkezik. Ime hű prózában :

„De mikor arra a távollevő szigetre érkezett, ott az ibolyaszín tengerből szárazra lépve haladt, míg a nagy barlanghoz érkezett, melyben a széphajfonatú nympa lakott s oda bent is találta őtet. Nagy tűz égett a tűzhelyen s messzire terjedt a szigeten a szaga a cedrusnak és jól égő thuja fának, a mint égtek. Ő pedig szép hangon énekelve s a szövő szék körül járva aranyos vetélővel szótt. A barlang körül buja erdő tenyészett: égerfa, nyárfa és illatos cziprus és szárnyteregető madarak tanýáznak rajtok: baglyok, sólymok és nyelvöltető varjak, tengeriek, melyeknek a tenger dolgaira van gondjuk. Aztán ott a boltozatos barlang körül dús szőlőtő terült el s fürtökkel duzzadozott. Forrás sorban négy folyt fehér vízzel, közel egymáshoz, más-más irányban. Köröskörül puha ibolya- és zellerrétek zöldeltek. Ott aztán akár egy halhatatlan isten is csudálkozhatott ezek láttára és gyönyörködhetett a szive, ha oda ment. Ott állott és álmélkodott a gyors kalauz (Hermes).“ Mily szép lehetett az a sziget s Odysseus

mégis haza vágyott róla! Mily jellemző ez rá nézve is! Még egy rövid leírást említünk fel, mely megragadóan jellemzi Zeus hatalmát, mikor Thetisnek ígéretet tesz:

„Mondá s barna szemöldökivel ráinte Kronón;

Meglobogának rá a király örök életű főjén

Ambroziás fürti, s megrázá a nagy Olymposzt.“

Azt olvassuk Strabonnál, hogy ez a fenséges leírás lelkesíté a híres szobrászt Pheidiaszt az olympiai Zeus-szobor megalkotására.

Ha aztán úgy akar valamit leírni Homeros, hogy ugyanazon érzelmeket keltse bennünk, mint a melyek az ő lelkén uralkodnak, akkor hasonlatához folyamodik. Nem az illető személyt vagy dolgot írja le, hanem egy más dolgot vagy jelenetet, a mi az ő lelkére hasonló hatással volt. De a hasonlatokat, a homerosi előadás fő díszzeit hiába ragadnók ki az összefüggésből s hiába magyaráznók annak, a ki Homeroszt nem olvasta.

S mivel éri el Homeros, hogy költészete minden időre példaszerű, sőt utólérhetetlen? Ő az emberiség ifjúkorát hasonló ifjonti érzéssel rajzolta. Benne az emberiség ifjúkorával, egyszerű gondolkodása-módjával ismerkedünk meg. Nála nincs

semmi hatás-vadászat, mindig a tárgy szerepel, a dalos elűnik tárgya mögött. Maga-magáról nem beszél a költő. Az ő tárgyilagossága páratlan s igazságszeretete soha el nem hagyja. Legjellemzőbb tulajdonságai öntudatlan természetességéből, naivságából származnak. Az ember nála zavartalan öszhangban él a természettel. Az élet, a hogy van, kielégíti az embert. Mi már harczban vagyunk a természettel s messze eltávoztunk tőle. Homeros költeményei visszavezetnek bennünket a természet ölére, ezért becsük nem szűnik meg soha.

9471 xij 6422

22

AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁRÓL

IRTA

SZÁSZ KÁROLY

GYŐR, 1889.

KIADJA GROSS GUSZTÁV.

A németeknek egész „Faust-irodalmuk“ van, nekünk alig néhány számbavehető dolgozatunk van Madáchról s genialis művéről: Az ember tragédiájáról. Pedig mióta színpadra került a mű, valóban népszerűvé lett. Kétszeresen fontosnak tartottam tehát Szász Károlynak e részletes és beható dolgozatát az Egyetemes Könyvtárba felvenni, mely 1862-ben jelent meg Arany Szépirodalmi Figyelőjében. Öröömre szolgált, hogy a szerző ismert előzékenységével adta meg a kiadásba beleegyezését, sőt az egész dolgozatot átsimította.

Szerk.

I.

Nem szokásunk hirtelen lelkesedni s elragadtatásunk első mámorában hosszánát kiáltani. De a fenczimzett műről ismertetésünket annak nyílt és örömteljes bevallásával kell kezdenünk : hogy azt költői irodalmunk igen nagy nyereségének s általában feltünő jelenségnek tartjuk. Feltünőnek nemcsak azért, mert írója nem czéhbeli, hanem olyan, kinek fellépését ugyan tisztelettel s rokonszenvvel üdvözlők más téren, de eszünk ágában sem volt, hogy tőle költői művet nyerhessünk ; nem, hanem saját belső érdeménél fogva, mely olyas, hogy irodalmunkban ma, bármely első rangú költőnknek is nagy köszönettel tartoznánk érette s valódi eseménynek is mondhatjuk.

Ma inkább, mint bármikor ; s ez a szó egy kis igazolást kíván. Egy barátom, a szigorú műformák embere, azt mondá nekem egy napon : irodalmunkban van tartalom, íróink eszmében nem szegények, szeretnek s tudnak is gondolkozni —

egy bizonyos határig, addig, míg a mű megfogamzik (míg a conceptió megvan) — de aztán eszményöket művészileg bevégezni, tökélyes formába*) önteni nem tudják, legjelesbjeink torzot adnak, vagy durván nagyolt szobrot, mely azt a sóhajt csalja ajkainkra: „mi lehetett volna belőle, ha az ihlet perczeit képes lett volna megállítani a költő, ha az eszme erejéhez öntudatos művészet járul — hogy a dicső anyagot (mint minap mondák) architektorikával rendezze.“ — Így szólott barátom. S én feleltem: ellenkezőleg, nekem úgy tetszik, hogy mi a formákat elég könnyűséggel, sőt néha feltűnőleg ügyesen kezeljük — de a mi hiányzik, épen az eszmék ereje. Tudunk írni hatásos szinművet, mely tapsra ragadja a t. c. publicumot, irunk regényt, melyben szellemdúsan beszélnek, sőt egész bonczteni virtuositással elemezvék az emberek; verseink ellen sokszor nem lehet kifogást tenni. De a mit nem, vagy igen ritkán találunk: az egy eszme pharosa, mely vihart s tengert világítson be, szóval, a valódi tartalom. És a két vitázó fél közül melyiknek van igaza? Nem akarom újra vita s eldöntés alá vetni. Mert félek, hogy bizo-

---

*) Barátom itt nem a kül-, hanem a belformákat értette.

nyos határig mindkettőnek ; félek, hogy szigorú kritikával arra a meggyőződésre jutnánk, hogy mai irodalmunk (a potiori fit denominatio) mind eszmében, mind a művészi formák tökélyében hátrább áll, mint első tekintetre látszik, s magunk is hinni szeretnők. Világért sem czélom, irodalmunkat kisebbíteni azért, hogy egy új mű kiemelkedésének könnyebben szolgáljon talapzatul ; hiszen én is ez irodalom egyik napszámosa vagyok, s rossz madár, mely saját fészket piszkolja. De lehetetlen nem látnunk, hogy nálunk mai napság mily nyereség oly mű, mely mély gondolkodás eredménye, s mely eszmei tartalomban az egy napi életű irodalmi termékek színvonalán felül áll.

S főleg ebből a szempontból üdvözljük az *Ember tragédiáját*. Egyébiránt mint drámai költemény, formai tekintetben is sok jelességgel bír. Szabad legyen, mielőtt ítéletünk bővebb indokolásába ereszkednénk, röviden érintenünk, mit értünk mi drámai költemény alatt, mit követelünk attól ? Csak dialogizált történetet, vagy dialogizált értekezést-e, mely a dráma szokásos külalakjában, annak belső alakítását s tartalmi kellékeit egészen nélkülözheti ? világért sem. De mivel nem mondjuk egyenesen s kereken, hogy dráma, hanem csak

drámai (drámaféle) költemény: — világos, hogy a dráma szigorú követelményeiből itt némi lealkuvás s leengedés történik. Nem hinné az ember s mégis úgy van, e leengedés nem tartalmi, hanem formai. A dráma főkövetelményei: a cselekvés, s mi ezzel együtt jár, a küzdés ép oly kevésbé hiányozhatik a drámai költeményből is, mint nem a határozottan egyénített jellemek, a cselekvésnek a kitűzött irányban haladása s az eszmei beltartalom, mi az egésznek lelkét teszi s a költői igazságtételben oldatik meg mint csomó. S miután a dialog t. i. a dráma kül (technikai) formája szintén meg van a drámai költeményben és pedig nemcsak a beszélgetési alakban, hanem a drámai nyelv s szólam erejében is, mely az egyéniségek s a szenvedély nyelve, szólama; végre is az egyetlen pont, miben ez a szorosan vett drámától különbözik, csak a forma bel-oldala t. i. a s z e r k e z e t, mely szerint a drámai költemény nem követeli (a legtisztább eszme-egység mellett is) a cselekvény-egység ama szigorát, a részletek egymás mellé állításának azt a teljes folytonosságát és végre a színpad s előadás (a dráma e természetes légköre) tekintetbe vételét. Egy szóval a conceptió, cél, jellemek, cselekvény, külalak, mind a drámáé; a s z e r k e z e t szabadsága

leveti annak szigorát. Csak ez a különbség, a mi Goethe Faustját, Lord Byron Manfredjét, Shelley Beatrice Cencijét nem engedi drámákká lenni, hanem a drámai költemények sorába utasítja. S mihelyt a dráma egyéb követelményei hiányoznak, a dialogizált regény vagy bölcselmi értekezés ép oly kevésbé érdemli a drámai költemény nevét, mint nem Platon dialogusai, csak azért, mert épen dialog alakban irattak. S vajmi sok — ugynevezett dráma, színpadon és színpadon kívül, távolabb áll a valódi drámától, mint az említettem drámai költemények.

Az E m b e r t r a g é d i á j a megérdemli, hogy ama világhírű költemények sorába állíttassék, melyeket imént említünk. Kétségtelenül magas polcon áll költészeti irodalmunkban s világirodalmi fontossággal csak azért nem bír, mert általában irodalmunk még nem foglalt egyenjogú helyet az európai irodalomban. Egyes remekíróinkat, — jobbgyöngébb fordításokban ismeri a külföld — többnyire mint kuriosumot; elismeri jelességeiket, eredetiségeiket, de nem úgy beszél róluk, velök, mint a társaságban az otthonossal, az egészen bevettél, hanem csak mint az idegennel szokás. Ezért van, hogy Petőfit nem emlegetik az újabb kor legnagyobb lyrikusai között, — mint br. Eötvöst általánosan

elismert nagy műve nem állíthatá a világ véleményében arra a rangra, melyet érdemelne, az utóbbi három évtized legelső állambölcsei s politikai írói közé. Hiában, ez szerencsétlenségünk. Mert az angol, francia és német nagy irodalmakkal — nem egyes nagy lángelmék — hanem szintoly nagy irodalom által versenyezhetnénk s válhatnánk egyenlőkké; — nekünk pedig, ha néhány nagy írónk van, de nagy irodalmunk nincs. Azért bizonyos, hogy az *Ember tragédiáját* Faust mellé állítani, sőt talán még megismerni is a külföld nem egyhamar fogja. Nekünk pedig úgy tetszik, hogy ha a világ egyik legnagyobb elméjének ama remek művét mindenben el nem éri is, de van pont, melyben felülmulja. És ez — épen eszmei tartalma, nagyszerű conceptiója. Mi egyébiránt, mint már érintők, legerősebb oldala is. Mert az *Ember Tragédiájának* írója nagy gondolkodó, de e tehetségével képzelő ereje nem áll egyensúlyban, holott e kettőnek egyensúlya tenné a művészt. Költeménye hatalmasan van kigondolva, gyöngébben megalkotva; eszméje bámulatra ragad, kivitele nem ragad el; a bölcészet egész meggyőző erejével bír, a költészet édes bűbája hiányzik, nem jól mondtuk: — kisebb mértékben

meg van benne, mint óhajtanók, mint amaz előnyök mellett követelnők.

De hogy mind ez világosabb legyen s hogy nézeteinket tőlünk kitelhetőleg indokolhassuk, szükséges az Ember tragédiájának alapeszméjét s az eszme költői kivitelét bonczolás alá vennünk; s ezt alig tehetjük máskép, mint az egész tartalomnak, főmozzanatai szerint részletes — de a menyire lehet összeszorított előadásával.

Az Ember tragédiájának tartalmi köre az emberiség egész történetét, és pedig nemcsak maig, hanem a mesze jövődőkig, s így sok ezer évet foglal magában; azonban csak pár óra keretében, egy jós-álomban, melyben az első ember, nemének sorsát, küzdelmeit — bukásait — új küzdelmek s mindannyiszori bukások hosszú során át (s ez az ember tragédiája) — látásképen megálmodja. Ez álmot, nem csak mint esetleges előzmény, de mint lélektani szükséges alap s előkészítés, az ember első bukása a paradicsomban, onnan kiűzetése s munkái első sanyara s szabadságának keserű büszkesége előzik meg; — és az ébredést, szükséges költői engesztelésül (mi a különben vigasztalan tragédiában legszükségesebb) az ember kibékülése sorsával, a teremtető biztató sege-

delme, s a már valóban kezdődő küzdelmek erkölcsi bátorsága követi, — s végzi be egyszersmind a művet.

Az első szín (felvonások s jelenetek helyett az egész költemény tizenöt színre van osztva) a mennyekbe vezet, hol az Ur, az épen bevégzett teremtés után, dicsőtől környezve ül trónján s gyönyörrel indítja mozgásba a világ gépezetét. Az angyalok dicsőítik, karban előbb, azután a főangyalok egyenkint hódolnak: az Eszmének, az Erőnek, a Jósnak. Távol kereng már a parányi föld, de már ki van mondva róla a végzet:

A nagy ég áldása rajtad!

Cak előre csüggedetlen!

Kis határodon nagy eszmék

Fognak lenni küzdelemben . . . .

S bár a szép s rut, mosoly s könny

Mint tavasz s tél, kört vesz rajta:

Fényes, árnya lészen együtt

Az ur kedve és haragja.

De az angyalok dicsénekébe egy kicsinylő, kárhoztató hang vegyül — Luciferé, az anyag s tagadás szellemeé. Előre látja s mondja ő már, hogy az ember, mint

— sárba gyurt kis szikra, mimeli

Urát, de torzalak csak, képe nem;

Végzet, szabadság egymást üldözik . . .

Az Úr megveti az átkodott ellenmondót s működési térül, az osztály részét követelőnek, két sudar fát mutat ki az Éden közepén; de ez neki elég; egy talpalatnyi föld, hol a tagadás megvethesse lábát.

A második színben a paradicsom tárul előttünk fel, közepén a tudás s az élet fáival. Ádám s Éva, első szavaikkal jellemzik magukat:

Ah élni, élni: mily édes, mi szép!
mond az asszony.

És urnak lenni mindenek felett!
a büszke férfi. S midőn Lucifer rá megjelenik, az ijedtében futásnak induló Évát elég „kecses hölgynek“ mondania s kérnie, álljon meg s engedje: egy perczig, hogy csodálhassa; — és a biú nő, — „mintakép, mely milliószor újuland meg“ — kész maradni. A megvetés, melylyel Ádám a szellemet tekinti s gyanuját, mintha megrettent volna, visszatartja: szintén úgy mutatja fel őt is, mint jó őst a büszke férfinemnek. — A csábítás célta ér. S az isteni tilalom első pontja megszegve; esznek a tudás fájáról. És már épen az örökéleté után nyulnának: midőn a cherub utjokat állja s az Ur kitiltja őket Édenből. — Éva, ki első lelkesült, első is érez csüggedést. Ádám az esésben is megtartja kevélységét.

A harmadik színben az emberpár s kísérőjük Lucifer, az Édenen kívül vannak. Ádám egy darab helyet foglalt már s azt magáénak mondja, mert úgymond :

— birok vele,
Megvédem azt, a kártevő vadaktól,
És kényszeritem nékem azt teremni.

A tulajdon eszméje. Melyhez a nő mindjárt a családét teszi; — a világnak ez lesz kettes mozgatója; e két eszme nő majd szüntelen,

A mig belőle hon lesz és ipar,
Szülője minden nagnak és nemesnek
És felfalója önnön gyermekének.

De az ember első élményei már éreztetik vele, hogy léte s örömei fáradság s kín árán vannak kiérdemelve, s hogy az anyag őt az anyaghoz, élete a földhöz lánczolja. Lucifer megmutatja neki a természeti erők titkos működését, az anyag összes ellenhatásait, s ő érzi, hogy e zűr között elvész énjének zárt egyénisége s magát föltartani nem bírja. A föld felidézett szelleme csak növeli rettegését s tehetetlensége érzetét. Elborzad jövőjétől önmagának s el azon fajnak, mely az ő egyéniségének, mint állandó egyén örök folytatása leend. Jövőjébe óhajt vetni egy tekintetet,

hadd lássa, mért küzd, mért szenved? Azt kéri Éva is:

„Hadd lássam én is, e sok ujlásban
Nem lankad-é el, nem veszít-e bájam!”

Kérésök könnyen megadva. Lucifer, bűbáját szállítván reájok, hagyja, hogy a jövőnek végeig belássanak. De ugymond:

— ha látjátok, mi dőre a czél,
Micsulyos a harc, melybe utatok tét,
Hogy csüggedés ne érjen e miatt.

egy kis sugárt ad, a reményt. A reményt, hogy mind ez tán álom, s hogy minden lépés jobb és sikeresb lesz, mint az előbbi vala. . . .

Ez a prolog. Az egésznek magva benne van: ez örök remény, örök csalódástól kísérve; mindig az eszmény magasztos képe s reá mindig a kiábrándulás lehangoltsága, üressége: — ez az ember tragédiája, mely az emberiség történelmének fő mozzanataira vezet át — s im most nyílik meg —

A negyedik színnel. Egyiptomban vagyunk, a történelmi idő elején, Ádám (az ember mint ifjú) — trónon, mint Phárao. Bir mindent s elégedetlen; mert engedelmességet, szerelmet, gyönyört, hatalmat, — mindent a parancsszó lánczol hozzá; a zsarnok gyönyöre: undor, elteltség, unalom. Nincs, úgy véli, másban boldogság, mint a dicsőség-

ben s neve fenmaradásában, melyet egy óriási pyramissal biztosít. Azt építteti; erős az, hogy daczoljon idővel, elemekkel s mutassa meg, hogy az ember erősebb lett Istennél. Milliók dolgoznak rajta — de csak fáradság övék s a korbács, — a dicsőség Pháraoé egyedül! — s azt hiszi, megtalálta az utat, egyedül, léte céljához. Kiábrándulásához nem sok kell. A felügyelők egy munkást vérig korbácsolnak, s az kétségbeesetten, oltalomért esdve a trón lábához szalad s ott összerogy; a sokaság közül neje bontakozik ki s borul szerelemmel reá, enyhíteni sebei kinját. E nő Éva. S az első férfi — és nő ily alakban találkoznak. A munkás átokkal hal meg, e szóval

— milliók egy miatt.

Rettentő beszéd ez Ádámnak s érezni kezdi, hogy a dicsőség útjában s a lét céljában csalódott. Most szerelemre gyúl Éva iránt; trónjára veszi s öleléseivel halmozza el. De a nép leánya nem tud boldog lenni, míg korbácsolt faja jajjait hallja; s mint vert test egy ize, érzi az egésznek fájdalmát. Általa, vele érez Ádám is! csak egy szikra kell még, s ezt Lucifer teszi hozzá, midőn megmutatja Ádámnak álmodott nagysága semmiségét: a szobort, mit a homok befű, eltemet s önmagát, midőn be-

lőle mumia lesz — kíváncsisága iskolásfiuknak !
Nem kell több. „Legyen szabad, úgymond a szol-
ganép !

— Mit is ér a dicsőség,
Mit egy személyben ér utól az ember,
Milljók vesztével és milljók jajával.

Fölvillan benne a köz — a milljók jogának
eszméje s előbbi csalódásából kiábrándulva, azt
hiszi, szabad államban enyészni kell az egyénnek,
s a millióknak kell érvényt szereznie.

Az ötödik szín a demokrata köztársaságba vezet. Ádám most Miltiades, a marathoni győző, ki épen távol van, Pharost sikertelen ostromolva. Mig oda van, aljas demagógok lázítják ellene a népet s a hálátlan részent megvásárolt tömeg halált kiált reá ; midőn a vezér hadserege élén közeleg. A gyáva nép most megfélemlve lábát csókolja s — kegyelmet kér. De midőn az, sebeiben nyugalmat óhajtva, seregét elbocsátja, a fegyvertelent ismét halálra kívánja az ingatag s rossz szenvedélyek és rossz bujtogatók által vezetett tömeg. Éva, mint Miltiades neje szerepel e színben, nemes görög hölgy, ki fiát a haza s szabadság szeretetének tejével itatja, ki férjét inkább akarja, méltatlanul gyanúsítva, mint a gyanut megérdemelve hatalmasnak látni. — Ádám kiábrándulása

a népjog álmából s a tömeg istenítéséből — a mily gyors, oly erős. S a visszahatás elhiteti vele, hogy a szabadság és népjog hiú ábránd, a férfi küzdelme oktalanság — s az embernek egy célja van a földön: a gyönyör.

A hatodik szín az érzékiségnek magában undorító, de itt költőileg eszményített tragédiája. Róma erkölcsi romlottságának korában vagyunk, midőn a bor és kéjhölgyek által nyújtott gyönyört, hogy valami ingerre legyen, gladiátorok halálküzdelmével kell fel-felfrissíteni — s midőn a dögvészes és rothadó öngyilkossága fölött a kereszténység emelkedő magas eszméje kezd kibontakozni. Ádám, Luciferkéjenczek, Éva egy a többi kéjhölgy közül. S mindenki vakon, behunyt szemmel rohan vesztébe, kárhozatába. De a gyönyör csak egy bizonyos fokig áramthatja a nemesebb természetet a megelégedés álmával; azután undort szül; s ez undor ösvényszélén tántorganak embereink. Ádám fogad egyik czimborájával, melyiknek gladiátora öli meg a másikat; a fogadásban Ádám Éváját, a czimbora kedvencz lovát köti le. Majd a hölgyek ledér dalokkal mulattatják kedves-iket; de Éván a nő jobb természetének eredeti vonásai látszanak, tisztaságukat visszasovárogva. Ádám is érzi szívében az ürt, de

nem találta még meg az eszmét, mely azt kitölthesse. Azonban a városban a dögvész dühöng s a halottak kísérete egymást éri. Épen halottat hoznak. Egyik kéjhölgy, csupa ingerkedésből, megcsókolja a hullát — miért ne, ha kedvese dögvészes ajkait csókolhatja. „A döghalál“ ez irtózat kiáltása hangzik — s a tömegből Péter apostol lép ki. A keresztyénség! Meg van találva az új vezető eszme, az életezél: a hit, a menny! A döghaláltól talált nő, utolsó perczében megkeresztelkedik s megenyhül. Ádám s Évája megtérnek . . . s kelnek

lelkessülni

Az új tanért. Alkotni új világot,
Melynek virága a lovagerény lesz,
S költészete: az oltár oldalán
A felmagasztalt női ideál . . .

A h e t e d i k s z i n e dicső ábránddal nyílik meg. Ádám mint a kereszt lovagja Tankréd, a szentföldről jöve, érkezik fegyveres kíséretével Konstantinápolyba. De a keresztyénség fővárosában nem talál éji szállást, a jó keresztyének azt kérdik tőle: a homousiost, vagy a humoiusiost hiszi-e? mert e vita kérdés az igazhit s az eretnekség jelszava. A szeretet vallása: eretnekek megégetését űzi ad majorem dei gloriam. Ádám elborzad. S mindjárt a lovagerény s a női-ideál —

tragikai összeütközésbe jönnek szívével. A kereszteseektől bántalmazott Izaura — Éva — fut hozzá védelemért, ő megvédi s szerelemre gyúl iránta. De a hölgyet szent fogadalom a zárdába hajtja. A vasrostély örök válaszfal a lovag s vágyai közt. Lucifer egy csontvázat, a bűn s önvád jelképét, idéz közéjük, véreket fagylalni. Ádám visszariad. A szent ábránd megcsalta szívét s a küzdelemben kifáradt. Lemond mindenről, nem akar többé lelkesedni sem — pihenni akar . . .

A nyolczadik, kilenczedik, tizedik szín egymásba fűzve Ádámot, mint Keplert láttatják velünk, a prágai császári udvar s csillag-torony körül. Éva, neje, könnyű szívű, ledér, bár nem egészen romlott nő; egy új typusa az ezeralakú asszonynak, — ki férje mellett udvarlókát tart, de a bukás perczében megutálja bűnét; férjéhez gyöngéd és gyöngédtelen egyszerre, kinozza és szánja őt. Kepler a tudomány embere, de tudományában hite nincs; az érző szívé, de érzelmét senki sincs, ki értené. Azért tudományát (bár önmaga előtt is szégyenkezve) kenyérkeresetül űzi, s szívével — mint a csiga — magába húzódik vissza. A világot rideg közöny, lelketlenség s hitlenség foglalta el — de ő sejti, hogy jó

a vihar, mely a felszín e látszó nyugalma felkavarja s

— új tetterővel

Szemébe néz az elavult lomoknak,
Bíróul lép fel, büntet és emel,
Nem retten vissza a nagy esz köztől,
Nem fél a rejtett szót kimondani,
Mely majd hatalmas görgeteg gyanánt
Haladni fog a végzetes uton,
S lezuzza tán a zt is, ki őt kimondta.

Ugy lesz. Kepler, mámorában a Marseillaise dal-
lamát hallja; elalszik rajta — s álmában ő Dan-
ton, ki a Gréve-téren, a guillotínon állva, szónokol.
Évája, ez egy lázas álomban két alakban jelenik
meg előtte; mint főrangú s magas lelkű hölgy, ki
üldöztetve is méltóságos, kit Danton szenvedélylyel
óhajt, de a ki magához közelíteni nem hagyja; —
s mint vad-dühtől részeg póruló, ki a szabads-
ság (!) érdekében tett szolgálataiért egy éjet kér
Dantontól, de kitől ez elundorodik. A szabadság s
forradalom fényes ábrándja véres, undok képpé
setétül s Danton sajnálat nélkül hajtja fejét a
nyaktilóra, melylyel csak az imént még ő paran-
csolt, de melyre most, Saint-Juste és Robespierre
az ő fejét fektetik. A kivégzés perczében ébred —
s ismét Kepler alakjában áll előttünk, kit legjobban
sebez az, hogy

E hitvány korban —

Csak a mámor teremt nagyot!

A vénült korban, megvénülve maga, kétkedik magában s mindenben, a mit tud, akar, tesz. De egy sejtelen mondja, hogy más kor készül: a tett, élet, munka, tevékenység kora, — s ő arra bízva vár.

A tizenegyedik szín — e várva várt időt mutatja s ez idő: jelenkorunk, napjaink, — e vásári zsibongás, hajhászat, torzsalkodás s anyagiség kora. A világ e meghasonlott kedélye, mely a szemlélő előtt, első pillanatra, oly nagyszerű élet műfolyamát mutatja, míg a böles meggyőződik, hogy az falánk sajtkukaczkok életműködése, kik saját sirjukon dolgoznak, élnek, esznek, élveznek s vesznek el. Ádám Luciferrel, a londoni Toweren állva, nézik az alattok sürgő, zsibongó életzajt. A karének, mely a sokaság morájából egygyé olvadva hat fel hozzájuk, lecsalja őket az élet sodró árájának közepébe. A legtarkább jelenet bontakozik itt ki előttünk. Az emberek mulatnak, kereskednek, csálnak, játszanak s kijátszatnak; az egyért milliók mint Egyiptomban itt is, igaz, — s a g a z d a g gyárosnak — a s z e g é n y munkások itt is rabszolgái; a külszín minden, s a lényeg vajmi üres buborék . . . Ez izgalmas jelenet változatai

közt pillantja meg Ádám az ő Éváját, ki mind szende lányka épen a templomból jó anyjával. A szegényesen öltözött Ádám elutasittatik a szende lányka s derék anyja által. De Lucifer szándékosan ejtett szava, mintha Ádám átöltözött lord volna, kinek négy hajója érkezik Indiából, hamar más gondolatra veszi a nemes hölgyeket s Éva Ádám karjára fűződik, mig Lucifer karpereczekkel ékesíti fel a lányka szép kezeit. Egy váratlan fordulat világosságra hoz mindent s Ádámot és Lucifert már a rendőrség akarja elfogni — midőn hirtelen eltűnnek s ismét a Tower bástyáján állanak. Ádám megundorodva e silány, jellemtelen vásár hajhász élettől, melyet előbb oly nagyszerűnek képzelt, érzi csalódása sulyát, s most más, tökélyesb társadalomért sóhajt, melyet nem az önérdek s az egyesek rossz szenvedélyei vezetnek, hanem a minőt a tudomány kigondol s az elmélet rendez, állit össze tökélyesen . . . De mielőtt ez uj ábrándját megláthatná, Lucifer felnyitja szemeit s megmutatja, hogy e nyomorult, eszmétlen társadalom, melyet most láta, tudtán kívül mint ássa ön sirját s mint ugrik, kétségbeesve vagy remélve, mindnyája bele. Ádám — vágygyal, reménynyel fordul a jövő felé.

A tizenkettedik szin ebbe a „tökély

társadalmába“ vezeti Ádámot, minőt a socializmus rajongói képzelnek s elmélnek. A hon, nemzet, tulajdon, család — mint kisszerű fogalmak tűnnek el! A phalanstère állt helyökbe. Ádám, bár a hon szent fogalmát sajnálja egy kevésbé — lelkesülve kiált fel:

Beteljesült hát lelkem ideálja,
Ez mind derék! ezt így kívántam én is.

Mi nagyszerű: az ember egyénisége hátrál a közérdek előtt! mindenki az egész javára működik! s az egész, mint elvont egyén parancsol, s él örök-életet! Ádám s Lucifer először is a Tudóssal beszélnek, ki felszámította, hogy négy ezer év alatt a nap kihül, s a föld tenyészetete megszűnik. De az nem baj! a tudomány nyomon van már: föltalálni oly valamit, mi a nap melegét s világát pótolja; mi a tenyészetet nézi, a chemia már elleste az élet művezet titkát s még csak egy lépés, hogy lombikjaikban a tudósok életet gyártsanak, s növényt és állatot(tán embert is)készítsenek! Majd cseppetnek. Az összegyűlés, munkaszünet, ítélet s rendelkezés órája. A bíró, egy aggastyán, tesz törvényt, s Luther, ki a katlan alá nagy tüzet rakott, Cassiust, ki verekedett, Platót, ki elmerengve elszalasztotta a marhát, Michel-Angelot, ki megunt a széklábat egyenesre

faragni — egyszóval, nagy szellemeket, kikből a közrendet zavaró egyéniség ki-kitör, — gyerekesen megbüntet. Azonban két anyának épen kitelt szoptatási ideje azért tőlük gyermekeik elvétetnek, koponyatani meghatározás nyomán egyiket orvosnak, másikat pásztornak determinálják, az anyákra pedig csődöt hirdetnek. A két anya egyikében, ki gyermekét erőszak nélkül nem adja át, Évára ismer s őt magának követeli a nemesen fellobbanó Ádám. De a bölcsek őt örültnek tartják — s nem nyerheti meg vágya és szerelme hölgyét; sőt már, mint elmebeteg, kórházba akarják vinni. Lucifer segít s szerencsésen eltűnnek.

A földön nincs mit keresni már s a tizenharmadik színben az ürben szállanak. De az hideg, a földtől elkülönzött ember tehetetlen s egyéni léte megsemmisülését érzi. A föld szelleme visszahívja őt — s ő a magasabb látkörből szintazzal a lehangelő csalódással tér vissza, mely földi léte különböző alakulásait is mindig nyomon kísérte. Még egy életszak van hátra — s azt

a tizennegyedik szín mutatja föl. Ádám, ki Egyiptomban mint ifju, mint Trankéd férfiú, a Toweren megélemedett s az ürben való röptekor öreg volt — mint teljesen megtört aggastyán

lép a szintén megvénült földre, melyet egyenlítője alatt is a polusok jege borit, moh s zuzmó teng rajta s a nap, mint ködös éj holdja, hidegen és sugártalanul pislog felette. A küzdő emberiséget egy satnya, nyomorult eszkimó képviseli, oly szánandó kicsiny lélekben mint testben, kinek harcza már csak fókákkal van s egy pár élni irigy szomszédjával, kikkel a kevesbülő fókák birtoka felett küzd élet-halál harczot. Neje, a nyomorult Éva, bevonja a bámuló idegent a kunyhójába. Ez szédül ily testi, lelki súlyedtség láttára — s iszonyú álmából kibontakozva, a valóra sovárg vissza :

Segítség Lucifer ! El, innen el,
Vezess jövőmből a jelenbe vissza ;
Ne lássam többé ádáz sorsomat,
— A hasztalan harczot.

mire Lucifer

Ébredj hát, Ádám ! álmod véget ért.

Ébred — s a tizenötödik szin ismét azon helyre teszi őt vissza, hol Évával együtt elszunnyadt. Éva alszik még — Ádám ellopózik mellőle s Luciferrel marad. Előbb azt hiszi, álma oly tanulság volt, mely bukásától megőrizendi őt... De oh, a felejtés — s remény, ezek nem engedik okulni az embert ! Fölötte a végzet áll s az ellenállhatatlanul hajtja, viszi őt ; az akarat szabadsága

csak ábrándjainak egyike . . . Most egy eszme villan agyába: az öngyilkosság; szabad még életével, őt a sors, őt Isten sem kényszerítheti e hasztalan küzdésre; sem arra, hogy apja legyen e szerencsétlen fajnak. Csak meg kell ölnie magát — s a jövőtől megszabadul ő, megszabadul meg sem születő faja. Indul már — a mélységbe ugrani a szikláról, midőn Éva jó s mosolygva tudatja vele, hogy a jövő már biztosítva van, ő anyának érzi magát, a világ anyjának.

Uram, legyőztél!

rebecé Ádám térdreesve. Az Isten erősebb, mint ő. S már hiába ijeszti őt Lucifer, hogy e gyermek, ki bűnben, trón biborán (?) fogamzék, bünt és nyomort hoz a földre; mert biztatja Éva, hogy

Ha úgy akarja Isten, majd fogamzik

Más a nyomorban, a ki eltörüli,

Testvériséget hozván a világra . . .

A dühös Lucifer tehetetlenül támad most Ádám ellen:

Fel porból állat!

Ordít s hozzá rúg. De az Ur megjelenik, s

A porba, szellem,

Előttem nincsen nagyság!

szól s lesujtja őt. A kibékülés van még hátra. Az úr biztatja küzdelme kezdetén az embert; a szel-

lemvilág, az angyalok kara, segedelmet ígér — s a tragédiának vége van, hogy a tragédia megkezdődjék.

II.

Igyekeztünk e tökéletlen vázlatban (mert ily vázlatok a szellemet akarnák előtérbe tüntetni s rendesen épen a szellem finomabb lüktetése vész el bennök) a főbb mozzanatokot emelni ki, melyekben az Ember tragédiájának alapeszméje érezhető. S ha ez igyekezetünk csak valamennyire sikerült is; olvasónk tisztában van az iránt, hogy e költemény conceptiója nemcsak szerencsés, de valóban nagyszerű, mennyiben az emberi szellem legmélyebb megoldású kérdései körül forog, s valódi tragikum erejével bír.

Mi az elsőt illeti: az Ember tragédiája az ember egész sorsát, történelmét, létezelját öleli fel, és pedig nem a könnyelműség felületességével, hanem annak mélyébe hatolva. Mit a vallás s a szent könyvek, kijelentésben és látásban — mint tételt állítanak fel s mint kérdést oldogatnak fel; mit a bölcsészet mint feladatot ismer, mint fejtegetési tárgyat elfogad s mint végeredményt keres: —

a bűn és tulajdonítás, az akarat és végzet, az emberi vágy, törekvés — és a körülmények kimene-tele s a csalódás, az erkölcsi ember által fölvet- s föl nem vehető elemek összeütközése — im e szirteken hányódik s fordul le az Ember tra- gédiája. Az ember létének, akár mint veszszük nem célja a küzdés, de pályájának oly természe- tes járuléka s a meddig lát oly elmaradhatlan tőle, — hogy utolsó mozzanatul s így czélul — ép az a küzdelem tünik fel előtte, mely kiindulási pontja s folytonos kísérője vala. És ha az esetet, a mint kell s egyedül lehet, csak allegorikai mythosznak te- kintjük is, ha nem látunk benne egyebet, mint az ember természetes küzdelmét Isten akaratával s a kötelességgel, — azt minden bölcsészetnek el kell ismernie, hogy a „régí történetet, mely mindig új marad“ — tökélyesben, találóbban nem lehetne ér- zékitni, mint azt a Mózes, vagy inkább a hagyomá- ny — a monda, ez a minden költészet első s leg- mélyebb forrása tevé. Ezer változatban ez ismétlődik az Ember tragédiájában, — ama nagyot, a valót értjük, melynek ez a kicsiny tüköre. Ez a küzdés; — a történelem és az élet, nagyban, kicsinyben: a milliókban s az egyes szívében. S hogy e küzdés ezerszer ismétlődik s mégis újra kezdődik, — hogy

a tanulság mindig megjő s mindig elmarad, hogy az első jelenete mindig remény, ábránd, lelkesülés — s az utolsó mindig csalódás s lehangoltság, — hogy a harcz kezdetén mindig van erő s végére soha sem marad, — im épen ez benne a — tragédia.

Mondtuk, hogy ez a történelem, a miliókban s az egyén szívében; az Ember tragédiájának conceptióját épen ez teszi nagyszerűvé, hogy írója a világtörténelem óriási keretébe az emberi szív valódi képét tudja illeszteni. A világtörténet forduló pontján látjuk állani az embert, kit azért, mivel az összes faj egyénítése nevez Ádámnak mindenütt; a nép baromiségének s az egyes erőszak-uralmának korát, éles ellentétben, a demokratia nemes, de hiú küzdelmei, — ezt a gyönyör és romlottság rothadása, — ezt a hit rajongásai, — ezt a tudomány hideg skepsise, — ezt a forradalom vér-vihara, — ezt az anyagiség torzsalkodása, — ezt a közérdek ábránd világa követi, váltja fel; megannyi fordulópont az ember életében, megannyi ellenmondás törekvéseiben — de az ember mindannyiban ember marad, egyénileg más más árnyalattal, de ugyanazon családi hasonlóság szembetűnő vonásaival. Nem félünk azt mon-

dani, hogy költőnk a világtörténelmet, lényegében valódi bölcsész eszme-mélységével fogta fel, — de szintugy el kell ismernünk, hogy az emberi természet felfogásában nem kisebb psychológiával járt el. Az előtüntetett képek, összefüggő sorozatukban, a történelem szellemének való kinyomatát adják előnkbe, és mind kiválasztásukhoz, mind jelentőségükhöz alig férhet gáncs; de mint egyes képek, egyenkint szintoly igazán s mély értelemmel mutatják az ember belső világának különböző oldalait. S innen foly ki az Ember tragédiájának egyik, az egész mű minden változásain átvonuló nagyszerű eszméje. Az egyén viszonya ez, az egészhez: összes fajához, melynek csak közös alapsajátságait tünteti föl különböző árnyalatokban, korához s a társadalomhoz, melyben él s melyet, ha vezetni vél is, csak vezettetik általa. Az egyén küzdelme érvényre jutni — megtörik az erős ellenében, mint Lucifer mondja:

Hiú törekvés. Mert egyént sohasem
Hozandsz érvényre a kor ellenében . .
Kiket nagyoknak mond a krónika,
Mind az ki hat: megérté századát,
De nem szülé az új fogalmakat.

S mind emellett az egyén tovább küzd jogáért. Az egésznek és az egyénnek e folytonos küz-

delme — mind nagyban, mind a részletekben, következetesen van felfogva az Ember tragédiájában.

Körülbelül szint' ezt az összeállítást tehetjük a mű tragikai ereje körül, egészben s részletekben. A mi az egyes jeleneteket tragikaivá teszi, a küzdés, mely győzelemre nem vezet, mert iránya ferde, vagy csak ábránd; — az elkedvetlenedés, mely a a leghőbbben ölelt eszmék utáni rajongást természet-szerűen követi; — nemes természet, mely teljes részvétünket tévedései közt is bírja s ez örök tévedés, mely az inga természeti törvénye szerint a a középponttól innenről mindig a középponton túl-
nanra vetődik s túlságból túlságba önmagát lendíti; — az egyes jelenetekben mindig ismétlődő eme tragikum oly sorozatot tart, mely az egészet mint egészet, hasonló érdek s hasonló kimenetel körül csoportosítja. A tragikum e valódiságát — nem rontja le, mint talán első tekintetre látszik, — az a körülmény, hogy az egész álomban történik, melyet ébredés követ. Mert ez álom a valódiság egész öntudatával találkozik bennünk s a végső fel-
ébredés nem egyéb, mint az egyes jelenetek átmenetének ismétlődése nagyban, mert mint mon-
dók már: a tragédia csak azért végződik, hogy a

tragédia kezdődjék; az ébredés nem nyomja az álomra a valótlanúság bélyegét; — s az első lépés, mit Ádám ébredése után tesz, igazolja álmait. Ébren ugyanaz, aki álmában volt: a rajongó bátorsággal kezdő, a lehangoltan végző — ember, Ádám minden egyes alakja — tragikus személy, sőt mondhatjuk, jogosult arra, hogy tragédia hőse legyen; de mindeniknél tragikusabb maga Ádám, egészben. Esete a paradicsomban, daczolása a paradicsomon kívül foglalt területen; vágya, hogy jövőjét, küzdelmei célját, végét lássa, s Istennel szemben maga dönthesse el, méltó-e küzdeni, méltó-e élni? elszakadása a földről s vakmerő akarata, hogy e portekét kirúgja lábai alól és daczoljon a föld szellemével (a természet erőivel); végre ébredése után öngyilkossági szándéka ismét csupa daczból Isten ellen s rögtöni legyőzetése: im összes jelleme tragikumának elemei. Hosszúra nyulna, egyes alakjai mindenikének tragikai összeütközéseit elemezni s ami mélyen valódiak, épen oly szembeötlők s könnyen felfedezhetők azok különben is; mindazáltal szabad legyen egy pár ily alakot megvilágítanunk. Azokat választjuk, melyekben leginkább cselekvőleg áll hősünk, hol a tragikum egyszersmind legdrámaibb is. E célra Sergiolus és Danton

alakjait vesszük elé, a hatodik és hetedik színben.

Sergiolus a kéjencz, midőn legmohóbban iszsza a gyönyört s minden tekintet nélkül pazarol vért, bort, pénzt s lelkét; érzi, hogy mánora csak részegség, nem boldogság s szomja eltompitva, de eloltva nincs.

Miért is vonz a kéj, Tantalusként,
Ha Herkulesnek ereje hiányzik,
Ha Proteusként nem változhatunk —
S egy megvetett rab, kinos hét után,
Oly órát élvez, milyet hasztalan
Ohajt ura? Vagy a gyönyör csak egy
Ital viz-e hát a meglankadottnak,
S annak halál, ki habjaiba dül?

Az irigység mellett, melylyel a szerelem adta gyönyört kin után s annál teljesben élvező nyomorult rabszolgát tekintí, igen jól jó ki az egész sivár gyönyör vadászatot lerontó bölc s tanulság, hogy enyhítő hab s eltemető ár egy és ugyanazon forrás. De ő könnyen fogad Juliájára, egy paripa ellen, s alig örül midőn megnyeri. A ledér dalok már nem hatnak rá, s szinte örvend, hogy kedvese nem akar énekelni, mint a többiek. A sejtő szó, melyet ez mélán ejt ki, egyszerre szíven találja — s a gyönyört mindjárt ellöki magától. A megfeszített

rajongók (keresztyének) jaja velejébe hat s nem tudja miért. Péter apostol beszédére első érzése, hogy megtérni késő s a lélek halála csüggesztőbb mindennél — s a második, hogy meg kell térnie s még élhet. Társai közt ő volt az első, ő az egyedüli, ki a gyönyör ürességét érezte — s ő az utolsó, a ki megtér; ez az erősebben küzdő lélek természetében fekszik. S hogy küzdése ily szűk keretben részletes kifejezést nem találhat: az nem hiba; mint egy gyúpontra összevont sugarak, annál égetőbbben nyilatkozik a lelkét egész erővel megkapó új eszme:

Oh, ha él az Isten,
Ha gondja van ránk és hatalma rajtunk,
Új népet hozzon s új eszmét világra;
Amazt, a korcsba jobb vért önteni,
Ezt, a nemesbnek, hogy legyen köre
Magasra törni. Érzem, elkopott mind,
Mi a miénk volt, — s ujat létre hozni
Erőnk kevés. Hallgass meg, Istenem.

Danton jelenete elején, egész bátorsággal, a meggyőződés teljes erejével, hirdeti a forradalom tanait. Következő kiábrándulásának még semmi jelét nem látjuk rajta. De midőn a harcz s vér jeleneteinek hire árnyát veti lelkére: akkor érzi s kimondja, hogy az ellenség nem a határokon van,

hanem magukban a forradalom vezéreiben, — teremtményeiben. S még most sem sejti, hogy még bennebb — magában a forradalomban, annak téveszméiben s látszólagos egyenlősége alatt óriási igazságtalanságában, a szabadság álarcza alá rejtőző iszonyú zsarnokságban. Hamar föl fog világosulni. A nadrágtalan atyafiak egy ifjú marquist s ennek nővérét hurczolják Danton elébe. A marquisban erősebb a meggyőződés, daczosabb a büszkeség, mintsem a forradalom nyomása, sőt a guillotine félelme előtt is meghajoljon. Danton látja, hogy az elvek egyedárussága nem övék. A mellett szerelemre gyúl az urhölgy nemes, finom alakja iránt. De az büszkébb, mint ő maga, s szentebb, mintsem véres kézzel érinteni lehessen. Egy sóhaj s egy sikoltás nélkül hal meg. Mindez elég, hogy Danton saját ereje s elvei iránt megintgattassék hitében. A nép undok leánya, a vér-ittas nőfarkas, iszonyú ellentétet s mégis oly csodás hasonlatot mutat neki az elvérzett nemes leányhoz.

Azon vonások, termet és beszéd,
Minden, — csak egy kicsinyke semmiség,
A mit leírni sem lehet, hiányzik,
S minő egészen más lőn az egész!
A z t nem bírhattam, védte gloriája —
E t t ő l pokolnak gőze undorit el!

Ily kiábrándító tapasztalás után nem fáj a lépés, a vérpadra fel. Ki annyit ölt, megérdemli, hogy a nyaktiló szegje el fejét — s kit meggyilkolnak, megjósolja, hogy gyilkosai is mihamar követni fogják.

Im az E m b e r t r a g é d i á j á n a k c o n c e p t i ó j a , a f e l f o g á s n a g y s z e r ű s é g e é s t r a g i k u m a s z e m p o n t j á b ó l . D e e c o n c e p t i ó t m i n d e n b e n h i b á t l a n n a k m é g s e m m o n d h a t j u k , s h i b á i t é p o l y ő s z i n t e s é g g e l k e l l m e g j e l ö l n ű n k , a m i l y ö r ö m m e l m u l a t u n k j e l e s s é g e i n é l .

A harmadik szín végén előbb Ádám, reá Éva, nyilvánítják vágyukat: belátni jövőjükbe; amaz
Hadd lássam: mért küzdök, mit szenvedek ?

emez:

Hadd lássam én is, e sok ujulásban

Nem lankad-e el, nem veszít e bájam!

s mindkettő egyesült kértére mondja Lucifer:

Legyen. Bűbájat szállítok r e á t o k ,

És a jövőnek végeig b e l á t t o k

Tünékeny álmok képei alatt . . . .

Világos tehát, hogy a költő első eszméje az vala: mindkettővel láttatni az álmot, életök, jövődjük tagédiáját. Ennek azonban tovább semmi nyomát nem találjuk. Míg Ádám nemcsak mindenütt a látások sarkpontja s azokban részint cselekvő fő

szereplő, részint azon szemlélő, kiért az egész panorama felállítva lenni látszik, sőt több helyütt némi — majd világosb majd homályosb öntudatával bir annak, hogy ő tulajdonkép nem Phárao vagy Miltiades, nem Tankréd vagy Kepler, hanem csak Ádám, a ki épen álmodik (mire még visszatérendünk) — addig Éva, az egész tragédiában csak úgy szerepel, mint a többi mellékszemélyek bármelyike, mint Hippia kéjhölgy, vagy a konstantinápolyi patriarcha, vagy Rudolf császár, vagy bármelyik azok közül, kik Ádám álmainak kiszínezésére szolgálnak. Staffage mint a többi. Álomkép, aki semmi öntudattal nem bir. Nem úgy Lucifer; ő Lucifer marad minden alakban s e tekintetben magával az álmodó Ádámmal egyrangú az Ádám álmában. Sőt egyszer még fölébe emelkedik, s midőn ez, a phalansterben, hirtelen indulatában, kardot akar ragadni, — Ádámmra kiált: Álomkép, ne mozdulj! — vállára teszi kezét s az megdermed. — Végre, mikor az ébredés jő — Ádám mindazt, mit látott, min átment, tudja. Éva mitsem abból! ő csak aludt a lugasban s még azt is elfeledte, mi vágygyl alvék el.

Látni való, hogy itt különös dualizmus van, és pedig nemcsak a kivitelben, netalán ennek nehéz-

ségei miatt, hanem egyenesen a conceptio gyökereiben. Vagy Évának nem kellene az egész jövőbe pillantási vágyról tudni, nem kellene elaludnia — hanem az egészben kizárólag Ádámról volna szó; vagy (a mi kétségkívül sokkal nehezebb, s már eszméjében is ellenmondást rejtő) Ádámnak és Évának egy s ugyanazt kellene álmodnia, s mint Ádám egy ízben felismeri Évában Évát, úgy ennek is sejtelemmel kellene birnia Ádám kilétéről s hozzá való viszonyáról, — mindenen fölött pedig az ébredés után Évának is ugyanazon öntudattal kellene birnia, melylyel Ádám bir. Egyetlen egy esetben van mégis Éva ily sejtelmének némi nyoma. A hatodik színben, midőn mint Juliát, Sergiolus énekre szólítja fel, mond többi közt ennyit:

Ugy érzem, mintha álomban fekünném.

De ezt erre vonatkozáknak venni nem merjük. Ha igen, csak növeli az említett dualismus zavarát.

Említők, hogy Ádám néha egészen beleolvad illető alakjainak „zárt egyéniségébe“ — és sem arról, hogy ő tulajdonkép nem ez vagy az, hanem Ádám, sem arról, hogy ő előbbi alakjaiban mit küzdött, mit élt, mitsem tud, hanem tökéletesen úgy szól s tesz, mint azon illető egyénnek jelleme

hozza magával; máskor ismét részint Ádám-voltáról világos tudalma van s a mellette álló Lucifert felismeri és mint Luciferhez szól hozzá, — részint egyik vagy másik lejátszott szerepére emlékezik s tesz czélzásokat. Egy pár példát idézhetünk. Midőn, mint Miltiades, kiábrándulásában ezt mondja:

— én voltam bolond,

Hivém, hogy ily népnek kell a szabadság
az előbbi jelenet Pháráo alakjára czéloz, mit Lucifer is ezzel erősít:

Átláttad-e, hogy a bódult tömegnek

Nemesb ura voltál, mint ő neked?

s ugyan erre vonatkozik, a Tower magasán, hová az alanti zaj eszményi dallamszerűségben hallszik fel:

Egyiptomban sem hallott volna fel

Ilyen magasra a rabok nyögése . . .

Midőn, szint' e jelenetben, a nyegle bájitalát árulja s annak hitelére ép azon személyeket sorolja elé, kikben Ádám előbbi alakjait élte le, — reájok emlékezik, mint önmagára. Legvilágosb ez emlékezés Ádám utolsó alakjában, midőn az emberiség nyomorult végét, a kihült föld színén, szemlélve, így kiált fel:

Ah Lucifer! ki egykor ottan álltam

Az ember bölcsejénél, a ki láttam,

Mi nagy jövő reménye ringa benne,
Ki annyi harcztát mind végig csatáztam stb.

Sőt néha, a mű körén kívül, a világtörténelmi ember oly alakjaira s egyéneire is emlékszik vissza Ádám, mint önmagára, melyeket nem szemünk előtt személyesített s melyekről nem az Ember tragédiájából, hanem egyebünnen lehet csak tudomásunk. Midőn pl. azt mondja Cassiusnak:

Ah Cassius! ha ismernél, ki véled
Philippinél csatáztam.

S általában, hogy eme phalansteri jelenetben Lutherre, Platóra, Michel-Angelora s a többire ráismer, (bár azok felléptetésének eszméjét a legszerencsésebbnek mondjuk) — különösen ellenkezik a mű más szempontból tartott helyeivel. Lucifer is egy versen arra emlékezteti Ádámot:

Nem vérezél-e el Chaeroneánál
A megbukott szabadság védletében —
És Constantinnal nem küzdél-e később
Világ uralmát hogy megalapítsd?

holott céljára magából a mű köréből is hozhatott volna szintoly jó példát fel: a Pharao és Miltiades ellentétében; mint utóbb némileg teszi is talán Tankréd és Keplerre célozva:

Nem vesztél-e el hit-martyr gyanánt.
S később a tudománynak fegyverével
Nem álltál-e a hitnek ellenében ?

Nem mondjuk hibának azt, hogy Ádám némileg megtartja alap-létét, alakjainak egyéni változásai közt, s bir sejtelmével küzdelmei egész sorának szorosb összefüggéséről, mert ezt a műegysége kívánja így; sőt elismerjük, hogy ily különös dualizmus némileg az álom állapotával tapasztalatilag s lélektanilag megegyeztethető, álunkban néha tudjuk, hogy az csak álom s homályosan érezzük magunk lételét, majd ismét kilétünk érzete elhagy. De mind ezt megengedve, e kettős felfogást mégis a conceptio tisztaságának akadályául tekintjük. Ha Ádám öntudata csak homályos sejtlemként derengene át néhol, mint Éváé egy ízben, a fentebb idézett helyen, igazolva látnók mint pl. a Tankréd-alakban, midőn Izaurának a szerelem édes sejtelmességével mondja;

Ugy rémlik : egykor már ismertelek,
Hogy együtt álltunk Isten zsámolyánál :

de hogy az, ki imént egészen Kepler volt, s mind az, mi Keplernek fáj, szivét mélyen s valóban gyötré, — a jövő perczben higgadt, sőt hideg reflexiót tegyen arról, mit mint Phárao vagy Tankréd

látott, tett, élvezett: ez a, mit sehoggy sem igazolhatunk. S e pontnál már, mielőtt többet mondanánk róla, számot adhatunk azon legelőször kiejtett szavunkról, hogy az Ember tragédiájának írója nagyobb gondoló, mint képzelő erővel bir. Tisztán látjuk, mi jól és erősen vala Ádámja kigondolva: az ember teljesen elvontan, és egyszersmind egyénítve; alaptulajdonai s jelleme folytonos megtartásával s aztán egyénisége árnyalatainak reá rakásával; most Pharaó, majd Miltiades; most Tankréd, majd Kepler, igazán, valóhiven — de mindenik alól kicsillámlik s kimosolyog az eredeti Ádám.

Oly formán, mint a legművészbib színész: egészen Lear, egészen Hamlet, egészen Otthello — s mégis Kemble vagy Aldrige vagy Egressy. — A szerző felfogása előttem tisztán áll. Hiába! képzelő ereje nem tartott egyenlő lépést az eszme erejével; a költő nem érte utol a bölcsészt. Ennek tulajdonítjuk, mire később ismét visszatérendünk, azt is, hogy a gondolat sok helyt egész meztelenségében jelenik meg, úgy mint philosophiai vitáiban keresnők, és nem csak személyesítést — mint drámában kellene — nem talál, de még a képzelődés köntösét, költői kifejezést s nyelvet is nélkülöznie kell.

De előbbi ösvényünkre visszatérve, még egy hibát kell megjelölnünk az E m b e r t r a g é d i á j á n a k egészében, mielőtt az egyes jellemek, alakok s egyéb részletek birálatára mennénk. Az E m b e r t r a g é d i á j á b a n az embert, a küzdő, cselekvő, szabadakaratú s végzetteljes sorsú embert Ádám képviseli. Természetes következés abból, hogy nemcsak az egész mű, hanem minden egyes cselekvény középpontja ő legyen. S ez így is van kifogás nélkül egészen a tizenegyedik színig, hol a jelenkor képét vázolja egy mozgalmas képben, költőnk. Itt már Ádám nagyobb részint csak szemlélő — bár még magának is jut a cselekvésből. A következőkben mind kevésbbé kevésbbé látjuk a küzdő embert s mindinkább a tőle külön, — álmodó s vizsgáló Ádámot. A phalansterben Ádám egészen Á d á m - t u d a t á v a l lép fel s előbbi életéről és az emberiség egész történetéről, mind éberrelében, teljes tudalommal rendelkezik emlékezőseiben, s csak a jelenet végén, Évájára akadva, lép még, mint idegen közbeszóló, cselekvőleg fel. Az ürben tett utazás már semmit, épen semmit nem tartott meg az az előbbi felfogás-módból; de itt, úgy látszik, a dolog természete s a körülmény sajátossága követeli, hogy Ádám egészen csak

távoiról való szemlélő-lehet a földre nézve. De már a végjelenetben, ha az előbbiekkal egy uton halad, Ádámnak kellene a nyomorult eszkimónak lenni — hogy ébredésekor annyival mélyebb legyen süllyedtségének nyomasztó érzete, s eme képet is bevehesse élményei közé. Talán az lehet gáncsunkra a felelet: hogy az ébredés felé az álom láthatára tisztul, közelg a valódisághoz. De részünkről e különbségét a mű előbbi s utóbbi részeinek, a felfogás tisztasága elleni hibának tartjuk — s legfőként ezt okoljuk a már említett dualismus miatt is, azokban a szerepekben, midőn Ádám mint cselekvő egyén lép fel, ritkábban esik ki abból a szerepből, melyet épen játszik; az utóbbiakban, midőn a szemlélődő túlnyomó benne a cselekvő felett, — sehogy sem lehet tisztába jönnie (sem neki, sem az olvasónak) — Ádám-e ő, vagy az, kinek nevét s alakját viseli? S a mely arányban ekkor nagyobb benne a reflexio, azon arányban csekélyebb a költészet s képzelődés ereje.

III.

Midőn a mű egészéről egyes alkatrészeire térünk át, először is a jellemeket kell vizsgálat alá vennünk.

A főjellem, Ádám, kinek különböző alakváltozásait már ismerjük. Tudjuk, hogy ő az egész drámai költeményben mint cselekvő és küzdő jellem — s tehát drámailag, sőt tragikailag van előállítva, miből csak a kijelölt helyeken érezhetünk némi visszaesést. Most azon kérdés áll előttünk — vajjon elég következetesen Ádám-e ő mindenütt s eléggé egyén-e egyes jellemalakokban? Ádám e kettős jellemzése nem leggyöngébb oldala a műnek s az Ember tragédiájának költője e jellem kivitelében eléggé bebizonyította magas drámaírói tehetségét. A jellem fokozatos fejlődése, hogy alapiában ugyanaz legyen, de körülmények — idő tapasztalás által lett változások meglássanak rajta: amúgy is a legnehezebb feladatok egyike; Dumas Sándor Három testőri-jét s annak folytatásait, véget érni nem akaró kalandjaik daczára becsülni tudjuk azért, mert a három vitéz, s még inkább a negyedik d'Artagnan, jelmeze, mint ifjaké, 20 év múlva mint férfiaké s

még 10 év múlva mint aggokké, következetesen s fejlődésökben hiven van feltüntetve bennök. Mennyivel nagyobb feladatot vállalt költőnk: a típus-embert minden idő-koronát hiven s változatosan festeni. Midőn az első megjelenés percében abban gyönyörködik:

— úrnak lenni mindenek felett!

s megfeddi az asszonyt, hogy neki, úgy látszik élelve a függés — már tudjuk kivel van dolgunk. Csakugyan, bár a nála gyöngébb iránt oly gyöngéd, hogy önmagát nála nélkül haszontalannak s semmit érőnek kész vallani — midőn Lucifer azt követeli, hogy tán tőle fél, kevélyen feleli:

— tőled hitvány alak?

S ismét, midőn az Ur kitiltó szavára Éva csüggedvén, gúnyosan kérdi a gonosz: Csüggedtek? Ádám felelni siet korán se hidd! mert nem tűri, hogy gyávának tartassék. Egész léte s minden küzdelmei során ez ismétlődik, — mert mindig újra kezdett harcza mi egyéb, mint a törekvés, független lenni, lebirni az ellenkező sorsot, kivívni egyénisége jogát, dacolni végre Istennel, a természet erejével s a korszellemmel. Istentől lett eltávozása nem mint veszteség, hanem a nyereség színében tűnik fel előtte:

Érzem, hogy a mint Isten elhagyott,
Üres kézzel taszítván a magányba —
Elhagytam én is. Önmagam levék
En-Istenemmé, és a mit kivivok,
Méltán enyém. Erőm ez és büszkeségem.

Bántja függése a föld szellemétől s minden
áron azon van, hogy annak láthatlanul finom s
épen ezért oldhatlan kötelékeit leszagassa magá-
ról. E törekvés kíséri őt mint Pharáot, midőn az
idővel s elemekkel daczoló pyramist emeli, azt
állítván

Nincs földindulás, nincs vész, mely ledöntsén :
Erősebb lett az ember, mint az Isten ;
mint Tankredot, midőn

— titkos szó sugja szüntelen,
Hogy e kort nékem kell ujjá teremtni ;
mint Dantont, midőn millió élet urának véli magát
mondván :

— A kit mutatni bírok, az meg is halt
s elkiséri egész addig, midőn a földtől valóban el-
szakad s már légköre és vonzó ereje határán is
át akarna lépni, midőn ez visszarántja őt.

A férfi büszkesége után, mely oly nemes,
midőn az ellenségtől sebesült s a hazától vádolt
Miltiadesszel mondatja :

Nagyon gyötörne a seb, hogyha szólnék
Védelmemül.

e büszkeség után legfeltűnőbb jellemvonása Ádámunknak a — szerető szív. A paradicsom első jelenetétől az ébredést követő végjelenetig ez sehol sem tagadja meg magát. A küzdő férfi minden viszony s alakulás közben meggleli Éváját s mindenütt forrón szereti, sovárogo utána, s bár nagy céljáért, a lelkesülés első lobbanásában, mindig mellőzi, mindannyiszor visszatér hozzá, s ölelésében leli meg újra a mit elvesztett, a mit eljátszott. Pharao ugyanaz a szerető, ki megtalált Évájáért a rabokat szabadon bocsátja, mint Tankred, ki a zárda ajtaja előtt eped érette. Sergiolus a kéjencz, kit kedvese melája magával sodor, azon szívvél bir, melylyel Kepler a legmélyebb érzéssel s a legreszketőbb hangon tesz szemrehányásokat ledér nejének, kit jobban szeret, midőn érzéketlenségét szemére hánnya. A londoni munkásnak, s a phalansteri egyenruhába öltözött Ádám ugyan az, midőn egy percznyi hazugsággal s egy kardcsapással akarja Éváját magáévá tenni. Danton rajongása s undora — az eszkimó nő előtt habozva álló Ádám szívéen összeolvadva reszket keresztül. S mégis e következetes ugyanazonságban, mily gazdag változatosság! Mi más mindig az a mindig szerető szív — s az egyéniség érvénye a természet alapszinezete fölött

mily teljesen van kivive! A vád, hogy a képzelet gyöngébb az eszménél, s a költő kisebb mint a philosoph az Ember tragédiája írójában — Ádám szerelmeinek jellemrajzait nem érheti.

Hasonlót mondhatnánk Éva különböző alakjairól is, ha sajnálattal nem kellene hozzátennünk, hogy míg általános jelleme teljes következetességgel látszik ugyanazon szín-alapon, egyes feltűnései, néhol, kevésbbé vannak egyéni vonásokkal részletezve. Miltiades neje, Julia, Kepler neje — e tekintetben legtökélyesbek s a jellemzés megannyi kis mesterművei. Tankréd Izaurája a szenvedlges általános szinezetében van tartva; a pháraó Évája Danton két alakuja, a phalansteri anya, s az eskimó nője — mindcsak egyetlen vonással vannak feltüntetve; s egy vonás — bármily mesteri ecseté legyen is, az általános képet is megadni s a mellett egyéníteni is alig lehet elegendő. Bár igaz, az egyes vonások néha csakugyan mesteriek. Ne említsünk egyebet, mint a Danton Éváját, kinek hirteleni átváltozása, a mily merész, ép oly valóban költői, eszmében és kivitelben. Tovább menve — a londoni kis Éva teljesen kivitt jellemkép, jeles genre, ha végszava egészen meg nem zavarna. Midőn a

közös sirba ugrik, mint a többiek egy-egy emlékkerseccskével, ő ezt mondja :

Mit állsz, tátongó mélység lábaimnál !
Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt :
A por hull csak belé, e föld szülötte,
Én glóriával általlépem azt.
Szerелеm, költészet s ifjuság
Nemtője tár utat örök honomba ;
E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

E fellengő s részint magasztos szavak sehogy sem illenek annak a silány és üresszivű hölgyecskének szájába, ki az egyik ifjutól virágcsokrot, a másiktól pogácsa szívet egyenlő mosolylyal vett el, — a szegényes Ádámot sértődve lökte el s a vélt lord nyakába szégyentelenül varrta maitressül magát. Szerettük volna, ha ez egész alak kimarad Éva alakjai közül. Nem puritánizmus mondatja ezt velünk, hanem egyedül a mű költői érdeke. Kepler nevében épen eleget láttunk e szivtelen, ledér, holott nem egészen romlott fajból, — melynek

— a jó sajátja,

Mig büne a koré, mely szülte őt ;

a nő aljas, állatias oldalát Danton fölgerjedt pór-nőjében s az eszkimó szegény párjában eléggé képviselve leljük ; — a kéjvágy s szenvedély rom-

lásait a veszett Róma kéjhölgyei s a korunkbeli „kéjhölgy“ bőven feltüntették. És épen e jelenkori Évában lett volna módja a költőnek azt az alakot tüntetni fel, mely így képcsarnokából hiányzik: egy szegény, erényes, munkás nőt, a kor és viszonyok áldozatát — a gyáripár s nagyvárosok e szerencsétlen áldozatát, ki jobban érzékitette volna korunk egyik legégőbb sebhelyét, mint az a néhány munkás s a Lovelféle halványan kivitt epizod.

Az Ember tragédiája írójának már többször érintett hibája, az erősebb gondolkodás mint költői képzelés és alakítás, Lucifer jellemének kivitelében legkézzelfoghatóbb. Lucifer elejétől végig csak eszme — hideg és rideg, és alig egy-két percze testesül alakká, egyénné. A tagadás, kétkedés, gúny s lázadás szelleme volna ő, de míg Ádámban ez indulatok gyöngébb szikrái is erélylyel, mert egyénileg nyilatkoznak: benne csak a szenvtelen gondolatot halljuk beszélni. Kötelességünk azon egy-két helyet megjelölni, hová e gáncsunk nem tartozik. Az első színben az Ur elteni beszédeit nyers erély jellemzi, mely alapszínzetnek egészen kielégítő volna, — ha aztán reá a többiekben tényt és árnyat látnánk rakva. Hogy

Athénben a pogány templom látásánál az „örök szépnek látása“ zavarja; hogy Rómában a „kereszt“ feltűnésével, e látvány „kissé borzongatja hátát“ — hogy a Lucifer adta ékszerek, az oltárkép érintésénél gyikokká változnak — mindez csak egy vonás s annyira közönséges és néptudalmi, hogy már alig nevezhetjük jellemzetesnek. Hatalmasabb s mindnyája közt leghatalmasabb, midőn a felbozszantott Lucifer az ellene ágaskodó — Ádámhoz dühösen rúg hozzá:

Fel a porból, állat!

s azonban mindjárt megsemmisülve görnyedez, midőn az Ur visszatorolva őt, szólott:

A porba szellem!

E vonást, amily jellemzetesnek, oly költőinek s oly eredetinek is kell vallanunk. De mit nyujt Lucifer alakja?

Inkább egy közönséges skeptikus bölcs, mint a gonosz szellem tagadásait. Elmélkedései, néha egy-egy kis szarvas okoskodás leszámításával, elég közönséges emberi okoskodások, s az ördögi maró humor, a vakmerő és az ember eszét megállító gonosz ellenvetések, a lelket rontó s foglyul vivő csábítás és kísértet káröröme és gúnyvigorsága többnyire hiányzik belőle. Többnyire mond-

juk, mert nem akarjuk tagadni, hogy Lucífer e szükséges elemei néhol felcsillámlanak. Nevezetesen, a mi még leggyakoribb, néha hiuságánál fogva ingerli, csalfa point-d'honneurrel uszítja az embert, azt a gyöngé elméjű s szivű Ádámot, ki mint tudjuk, előbb akar rossz, mint nevetséges lenni s nem tűri, hogy kicsinylőleg a kijátszatás gyanuját vessék rá. Így pl. midőn Romában, dőzsölő pajtásait a temetési menet közeledtével azzal bosszantja:

Talán bizony valaki fél közöttünk,
Vagy épen megtért.

Csakugyan az ördögi gúny nyilatkozik mindjárt erre, midőn szeretőjét arra biztatja, hogy csókolja meg a halottat, és lopja ki szájából az obolust; de a nő itt is felülmulja az ördögöt, midőn azzal tromfolja vissza:

Ha tégedet csókollak, őt miért ne!

De mennyivel több, s általán az egész Lucíferben tulnyomóbb az amolyan alakatlan abstractió, mi őt egyénné domborodni nem engedi. Ha ilyformán okoskodik:

Exact fogalmat nem birván az elme,
Ti mégis mindig ezt keresitek
Önátkotokra, büszke emberek.
Vagy nézd e kardot, hajszállal nagyobb-,

Kisebb lehet, s lényben nem változott ;
Ezt folytathatnók véges végtelen
S hol az exact pont, mely határt tegyen ?

a régi iskolai furfang-kérdést halljuk : egy szem
homok még nem domb, kettő sem, száz sem, ezer sem
— épen hány szemnél kezdi érdemleni a domb
nevet — a mi ugyan üres spekulatio. Vagy mikor
ily — nehezen érthető szavakban gunyolja Ádámot:

Ha nagy lelkedre, amint hivod azt,
Hiú vagy mely lüktette kebledet,
Mig szivedben ifjú vér keringe :
Halottas ágyadnál ne kérd hogy állj :
Csodálatos átvizsgálása ez
A gazda nélkül készült számvetésnek ;
A hagymázos láz elriasztja mind
Az életláz csillámló képeit,
Aztán ki tudja, melyik a való —

nemcsak így kikapva, de összefüggésben olvasva
sem segít arra, hogy tisztán tudjuk, mit mond s
miért mondja.

Átalában, a fölvetett álmalak Lucifer egyéni-
tését s erős jellemzését lélektanilag is fölötte nehezíti.
Ádám álmában a többi mellékalakok egyikévé kell
neki is törpülnie, s iutézői magasságra nem emel-
kedhetik. Az olvasó képzelődése sem kísérheti az
álm alakjait oly megerőltetett gondolattal, mintha
azok (Ádámon kívül) maguk nevében cselekvő ala-

kok volnának, s ez Lucifer önálló működésének élet veszi, szárnyát szegi.

A költemény egyéb mellékalakja többnyire bárcsak egy-egy vonással jellemezve, elég világos képet hagynak lelkünkben. A költő drámaírói ereje e vázlatos s mégis egészen határozottan jelzett alakok teremtésében is félreismerhetlen, mint a festő művészt sokszor egy odavetett contour jobban elárulja, mint tömérdek gonddal pepecselt olajfestés. Az ilyenekből is kell néhányat említenünk.

Miltiades fiában, a kis Kimonban a görög gyermek erőteljesen s igazán van előnkbe állítva. A megvásárolt nyomorult szavazók mi jellemzeten szólnak maguk mentségére! Egyik azzal felel:

Engedj meg asszonyom, kettőnk közül
Csak egyik élhet. Három gyermekemmel
Tart, a ki így szavaztat.

A másik meg:

Ah, asszonyom! keservesen esik bár,
De mit tegyünk, ez a néphangulat!
Kockáztatja minden birtokát,
Daczolva a fölgerjedt habokkal!

Péter apostol remek, nagyszerű alak. Az egyházi szórszálhasogatás ugyan mondhatná reá: hogy a mit beszél, inkább Pál apostol szellemében van; részünkről azonban, feledve, hogy Romában a ka-

tholikus Pétert, a protestáns pedig Pált keresi, ez alakban a költőileg egyénített apostolt látjuk csupán, s mint ilyen ragad meg.

Izaura szobalánya, Helene, teljes plasztikával kivitt alak és pedig a nehezebb kivitelűek közé való, mert nem szenv — hanem inkább humor kell rajzához. Méltó pár-darabja : a Keplerné udvarlója. A londoni vásárban egész seregével találkozunk a mozgó és élő alakoknak. Akár a korcsmárost, akár a kis ibolyaárus-leányt, akár a mesterlegényt, akár az Éva anyját tekintsük : mind jó. S hát az a koldus, ki a másikat elúzi helyéről, mily remek egy vonással ! Csak még a phalansterben feltűnő négy történeti alakot emlíjük — hogy a sor legméltóbban legyen bevégezve. Ezekkel szemben azonban, néhány következetlenséget, vagy hibásan jellemző vonást is kénytelenek vagyunk fölhozni.

Midőn már a paradicsomban Éva, kinek az érzelmiséget s nem az eszmék harczát kellene képviselni, először is ily Lucifer-féle syllogismusokat kezd csinálni :

Miért büntetne ? — Hisz, ha az utat
Kitűzte, melyen hogy menjünk, kívánja,
Egyuttal olyanná is alkotott,
Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon.
Vagy mért állított mély örvény fölé,

Szédelgő fejjel, kárhoztatra szánva?
Ha meg a bűn szintén tervében áll,
Mint a vihar verőfényes napok közt,
Ki mondja azt vétkesbnek, mert zajong,
Mint ezt, mivel éltetve melegít?

minden szépsége daczára azt kell mondanunk: nem jól van, mert ez nem az Éva szívének, hanem a scholastikusok szőrszálhasogató elméjének okoskodása.

Lucifer sem igen következetes, midőn Pháraót először nagysága s boldogsága képeivel költőileg mulattatja s midőn az reá hasonló modorban felel — mindjárt ezt veti szenvelgőleg utána:

S oh Pharáo, mégis boldog vagy-e
E képzeletben? — tedd kezed szívedre!

Még nagyobb Ádám következetlensége, midőn a felszabadítani parancsolt rabszolgákra vonatkozólag azt mondja Lucifernek:

Hirdesd ki nekik, ámde jól siess,
Hogy míg megbánom, késő is legyen már.

Nem jó, mert Ádám oly lelkéből szólt s adott szabadságot a raboknak, hogy azon perczben arra gondolnia sem lehet, hogy még meg is bánhatná tettét. Őt előbbi parancsára egyenesen szenvedély vitte — s a szenvedély nem hisz saját kihülésében.

Ádám szónoklata mint Dantoné — nem tudjuk, azért tetszik-e csak oly kevésbé jellemzetesnek, sőt köznapinak, mivel a francia forradalom phrasisai úton-útfélen elkopva hevernek már s nehéz volna valami praegnanst mondatni Dantonnal — de annyi igaz, hogy Péter apostol beszédéhez képest (melyhez igen jó pendant lehetne) ezt egészen banalnak éreztük.

A cigány jósnő is kiesik egyszer szerepéből, midőn elárulja, hogy ő maga hívta vissza Évát, holott ő azt előbb úgy adta, mint megjósolt s nem mint általa véghez viendő dolgot. A szerző azért volt kénytelen így hozni ezt elé, hogy a cigányasszony pénzt kapjon jutalmul; de tehette volna, hogy a pénzt előbb, a jóslatkor adják neki.

Mikor Ádám a világ-vásár üzérkedései fölött kiábrándulva sohajtoz, többi közt ezt mondja:

Mi verseny ez, hol egyik kardosan

Áll a mezetlen ellenek szemébe?

Mi függetlenség, száz hol éhezik

Ha az egyes jármába nem hajol?

Kutyáknak harcza ez, egy konc felett.

gyönyörű — s csak azért hoztuk fel, mert a szóban forgó jelenetben, fájdalom, korunk erkölcsi s anyagi nyomorának épen ezen oldala nem volt elég mélyen s elég erősen jellemezve.

A phalansterbe érkezéskor is némi következetlenséget veszünk Ádámban észre. „Beteljesült hát lelkem ideálja!” kiált azzal a lelkesülő örömmel, melyet benne minden új szín elején találunk — s rögtön reá már sajnálja a „haza fogalmát” — és e sajnálat folytán egyenkint rontja le mind azt, minek úgy örült előre. Igaza van, — de később, tapasztalásai után kellene ezeket mondania és nem előttük. Aztán ismét előbbi lelkesedése hangját halljuk:

— vezess, hogy lelkem kéjelegjen
a boldogságban —

Még csak egyet. A kihűlt földön recapitulál Lucifer. Azt véled, Leonidás meghal, ha fekete leve-se helyett kelet kéjpoharát üríti vala? Cato meghal, ha a szép Porciát megölelheté s a harc-z fáradságait kiheveri vala? Tehát a nélkülölözés szülte erényöket. S mégis:

Hogyan tenyész a bűn, hogy a nemesség?

Nem ronda lég, nyomor szülé-e azt,

Nem napvilág s szabadságérzet ezt?

a mi ha nem homlokegyenesti ellenmondás is, de bizony nem is következetesség. És szintoly kevéssé illik Lucifer szájába, a mint folytatja:

Ha nagy Hunyad nem méltó-nép körében

Jó a világra,

Mi lesz első hőséből a keresztnek?

a magyar író átérzik, midőn a mindent gúnyoló, kicsinylő, gáncsoló Lucifer szerepéből kiesve, Hunyadot nagy n a k, népét méltón a k nevezi, s szinte lelkesül a kereszt első hőseért.

De hagyjuk a szőrszálhasogatást. Még sok vizsgálni s mondani valónk volna, a mit az eddigiek után már csak dióhéjba szorítunk. Utaltunk főlebb arra, hogy „a gondolat sok helyt egész meztelenségében jelenik meg, költői személyesítés nélkül“ s mondhatnók, mint a csontváz hús és vér nélkül. Ez mindannyi közt legerősb bizonyosága annak, hogy költőnknel az eszmei tartalom emelkedik túlsúlyra a költői alkotás fölött. Hiba. A költői mű, legyen bármily célja, iránya, eszméje, tartalma, — mindenek fölött első céljául csakugyan saját költőiségét kell hogy ismerje, — s a tiszta művészi célnak, a philosophiai, politikai vagy erkölcsi cél csak alárendeltje. Tudni, igen jól tudja ezt az E m b e r t r a g é d i ájának írója; egyhelytt azt mondatja Ádámmal:

A művészetnek az legfőbb tökélye,

Hogy úgy elbú, hogy észre sem veszik;

a mi ugyan nem látszik ide alkalmazhatónak, pedig éppen ide talál. Mert mihelyt az eszme ki-

mondja magát, s azt kiáltja: itt vagyok, — az épen olyan, mintha a művészet annak fitogtatásában keresi diadalát, hogy ő milyen nagyművészet. Ez utóbbi hibába nem esik költőnk, de annál többször s úgyszólván minden lépten-nyomon az elsőbe. Miért? Hisz számtalanszor kimutatta, s mi is idéztük példáit, mily drámai erővel képes jellemezni, egyéníteni. S nemcsak a főalakokban pedig, hanem az egy vonással festett mellékesekben is; és épenséggel nem osztozunk egyik bírálójának amaz állításában, hogy Ádám s Évája sem nőheti határozott alakká ki magát, — reméljük, hogy az ellenkezőt eléggé megbizonyítottuk. Miért hát mégis, hogy az eszme, költői személyesítés nélkül oly sokszor alkalmatlankodik? Azt hisszük azért, mert költőnk több akar lenni, mint költő, s azt is, mint a művészet (általában vagy legalább nála) nem bír személyesíteni, ő eszméül ki akarja fejezni. Olyforma (minden hasonlítás sántít) mint a ki a költészetben akarja utánozni a zenét, vagy a festészetet — melyek más körrel, más feladattal s más segédeszközökkel bírnak. A meddig az Ember tragédiája íróját kíséri költői ereje, képzelődése s alakítási tehetsége, addig meglepőleg jelest s igazat nyújt; de ő to-

vább megy — s a hol szárnya elhagyta, lábán megy s kezével kapaszkodik a bölcsészet rideg szirtjein fel. Mindenesetre jobb hiba, mint az ellenkező volna: ha eszméi szünnének meg előbb s üres képzelődéssel röpködne tovább.

Hogy az Ember tragédiája, bár szinpadi előadás — s hatásra épen nincs számítva, scenirozásában, személyei fölvezetésében s a párbeszédekben legtöbbnyire valóban drámai, sokszor szinpadiasan meglepő, megragadó s mindig érdekes; —

Hogy nyelvezete, szólama — bár néhol nem egészen szabatos, a verstannal nem mindig kibékíthető s olykor még prózaiságba is esik egy-egy perczre — általán véve erőteljes, költői, eszme- s érzés-dús, egyes vonásoknál mesteri, szóval legtöbbnyire drámai, úgy, hogy pl. egyes sorait szebbekkel, simábbakkal talán cserélgethetnők, de kifejezés teljesebbekkel, erősebb s oda-illőbbekkel alig;

Hogy a költői szellem, a mű számos egyes momentumában, nemcsak határozottan, de sokszor nagyszerűen nyilatkozik;

S hogy mindezek mellett, bár általában a kedélyhez kevésbé szól s szívünket ritkán melegíti fel, ritkán vonja magához, — mindazáltal a gondolkodó embert általános életvalósággal lepi

meg és elégíti ki; — mind ezt, az előbbieik után, már elégnek tartjuk, egyszerűen csak kimondani.

Még egy pont van, melyet részletesebben kell megvilágítanunk, bár reméljük, ezzel is elég röviden végezhetünk.

IV.

„Alig látott világot az Ember tragédiája — úgymond a Kisfaludy-társaság titkára évi jelentésében — midőn a fellelkesültek már két, világirodalmi remekkel: az „Elveszett paradicsommal és Fausttal kezdték összemé-regetni.“ — Mi az Elveszett paradicsomot illeti, az azzal tehető hasonlítások csak a költemény keretére — az elsőbb és utolsó színekre vonatkozhatnak, s megvalljuk, itt is csak kevés érintkezési pontot tudunk találni, az alapszínben csak annyi a közösség, mennyit mindkét költő a bibliából s az eset általános bölcselmi felfogásából merített.

Természetesbnek találjuk a Fausttal való összemé-regetést. Már a drámai forma is leginkább erre utal. A szereplő személyek megfelelő-sége nem kevésbé. A „Prolog im Himmel“ ugyan-

azon személyekkel játszik, mint az E m b e r t r a g é d i á j á n a k első színe. Ádám és Faust, Éva és Margit (Gretchen) — Lucifer és Mephistopheles — csaknem fedezik egymást, mértani jargonnal szólván. Az alapeszme s a mű erkölcsi czélja, ott és itt, első tekintetre sok hasonlóságot mutat. Az elégületlen s magasabbra küzdő,“ a legfőbb tökélyt áhító ember, — a küzdelmében épen a tökélytől elszakadó, s függetlenség-keresésében rosszabb szolgaságba eső ember; — aztán ez élet változatos, tarka kosmorámája; a kiengesztelődés, mely hogy igaz legyen, csak fél — és sejtelmes lehet: im, mennyi közös elemet talál a legelső rávetett pillantás Faustban s az E m b e r t r a g é d i á j á b a n.

Nem utasíthatjuk el azért magunktól a szükségességet, kivált, miután a szó irodalmilag kimondva s százszor ismételve lőn: a kérdés őszinte vizsgálatába bocsátkozni, — mi viszonyban áll a két mű egymással s az utóbbi az elsőtől kölcsönzött-e valamit, ha igen, mit?

Hogy Faust nélkül lett volna-e az E m b e r t r a g é d i á j a, hogy költőnkben az eszme első csiráját, ingerét, lendületét F a u s t olvasása költötte-e fel? ez, azt hiszszük, meddő kérdés. Mert végre is eligazodni nem lehetne rajta, nemcsak

nekünk, tán magának a költőnek sem, mert a gondolat első fogamzását ritkán leshetni meg, — mint az anya is csak akkor tudja bizonyosul, hogy az, midőn magzata már megmozdul. S ha úgy volna is: ebből (mint tán némelyek akarnák) ugy sem lehetne plágium-kérdést sütni ki, mert hisz eszme eszmét ébreszt s gondolkodó ember nem azért olvassa a nagy elmék műveit, hogy azok mint merev idegen elem maradjanak csak emlékezete jéglapján, hanem hogy szelleme részeivé váljanak s termékenyítsék gondolatait. S vajjon az E m b e r tragédiája írójának célja volt-e kiegészíteni Faustot, vagy pár- vagy ellendarabot írni hozzá? Szintoly kevésbé vizsgálhatom, már csak azért is, mert m a g á b a n a m ű b e n eligazító feleletet nem látok találhatni, azon kívül pedig a költő intentióit keresnem nem szabad.

A Faust kérdés tehát nekem legalább, ide reducálódik: van-e a szóban forgó költeményekben hasonlóság, alapeszmében, szerkezetben, kivitelben, részletekben?

Van, azt senki sem tagadhatja. Már a főlebb elészámlált érintkezési pontok is eléggé megállapítják a hasonlatosságot. S annyit azért mondhatunk, hogy az E m b e r tragédiája, mint világiro-

dalmi mű nem bir az elsőség s újság azon előnyével, melylyel *Faust* birt megjelenésekor. De ha e hasonlóságot, s abból eredő hátrányt, az első felületes pillantáson túl jobban megtekintjük, nem kevés ellentétet s előnyt is fogunk fölfedezhetni.

Ellentétes mindjárt a két mű eredete, anyaga. Goethe — mondai alaptól indult ki, az egyenesen német nemzeti mondának mondható *Faust*-mondából merített; s mit annyian (különösen az angolok) csupa vallásos kegyelet-érzésből oly igen kárhoztattak kezdetben, t. i. a mennyei prolog, egyedül azért nyert végre is kegyelmet, mert mondai alapja ki lőn mutatva, s a költő ahhoz méltóan, egész naivsággal kezelte a kényes jelenetet.

Hiszen a bibliában, a *Jób* könyve is épen oly jelenettel kezdődik, minő a *Faust* prologja s az *Ember* tragédiájának első színe.

Madách mondai alap nélkül, egészen az eszmei világból indult ki; s első színe inkább a bibliai *Genesis* és *Jób*-féle eszmék reproductiója, mintsem Goethe követése. A német mondában *Faust* az erényes és tudós férfi, e két minőségben esik a csáb áldozatául: — tudományát a mindentudóság óhajta s az emberi tudás nyomorultságának megvetése, — erkölcsét pedig az érzékek ereje és saját

elbizakodása vesztegetik meg. Goethe ez egybeforrt kettős eszménél maradt meg (tragédiája első részéről szólunk itt) s a világ és élet gazdag képe ez egyszerű s tisztán körvonalozott mondai alap keretébe van állítva. Madách, mert mondai alap nem köti, szabadabban kezeli tárgyát. Alapeszméje az embernek nemcsak ama két (egyébiránt sokat ki-merítő: értelmi és erkölcsi) — hanem összes szellemi oldalait öleli fel s hogy ezt egész sikerrel tehesse, választja keretül a világtörténelmet.

Bizonyos tekintetben tehát az Ember tragédiája szabadabb és önállóbb alkotás; ámbár szívesen megvalljuk, hogy a mondai alapot erősebbnek és biztosabbnak ismerjük el az eszmeinél, s e tekintetben Goethenek adjuk a szerencsés választás és — a siker elsőségét. De annyit készek vagyunk vitatni (s ezt már cikksorozatunk elején is érintők) hogy az Ember tragédiájának conceptióját tartalmasabbnak s ennyiben nagyszerűbbnek is tartjuk. Igaz, hogy a mű nagyszerűsége nemcsak tárgya nagyságától s mintegy a felölelt mező geometriai vagy historiai terjedelmétől függ, — ezt nevettség volna állítani; de hogy, egyebek egyenlőknek tétetvén fel, ez is dönt: világos. Goethe megelégedett: Faustot alkotni meg, egy — bár természeti-

leg gazdag és sokoldalú egyént, ki az egyén határain belül lehető legtöbb oldalú tüköre az általánosnak, de mégis csak egyén; Madách az egyén rajzát beleolvasztotta s alárendelte az ember általános rajzának; és ennek amazok (különböző egyének) egyes oldalait, alkatrészeit teszik; azért is van hogy az egész mű folytán, Ádám nem mint Phárao, Miltiades, stb. — hanem mindig mint Ádám szól, szerepel — és a költő elégnék tartja egyszer a szín elején megmondani, hogy az „általános“ Ádám most ez vagy amaz egyéni alakba van öltöztetve s a környezet természetesen sehol sem tud az ő Ádám-ságáról, de Lucifer nem egyszer mint Ádámot szólítja meg őt (mit már főlebb is megjegyzénk).

Hogy a siker, aránylag — nem egyenlő Faustban és az Ember tragédiájában, nem fogjuk tagadni, mert Goethe tökéletesen megoldotta feladatát, míg Madách, eszmei magasságának alatta maradt költői erejével; ennek oka a két költő tehetettségének különbségében van, itt csak azt a tényt akartuk megállapítani, hogy az Ember tragédiájának tárgya s azzal együtt alapeszméje is nagyobbyszerű, mint Fausté: annyival, mint az összes emberiség lét- s haladási küzdelme, a legfőbbet kereső tudós a kisértettel vivó nemes szív küzdelménél. Ha Faust

második részét is bevonjuk a vizsgálat körébe, látni fogjuk, hogy abban Goethe általánosabb s magasabb célt tűzött ki az elsónél, abban az egész erkölcs polgárzati, sőt a világegyetemi eszmekört akarja felölelni, — de bármit mondjanak róla (kevés számú) rajongó bámulói: a világ kimondta róla ítéletét, hogy az agguló költő hanytló ereje a ropant zürben azt nem bírta lehelni, mi a Chaoszt világgá teszi: világosságot és rendet. Ha kivitel és forma tekintetében csak Faust második részével mérnök az Ember tragédiáját össze, nem kételkedünk, hogy a kísérlet emennek részére ütne kedvezőleg ki. Másképp az első részszel, de erről később.

Ha a két költemény tárgyának vagy inkább eszmei anyagának egészétől az egyes alkatrészekhez fordulunk, mindenekelőtt a szereplő egyéneket mint jellemeket kell, ott és itt, egybemérnünk. Lucifer és Mephistó egészen megfelelnek egymásnak (nem a két jellem kiviteléről van most szó, mert ebben óriási a különbség); szerepök ugyanaz a meghasonlás, a csábítás, a tagadás, — szóval a r o s s z szellemét képviselik, úgy mint azt minden vallás ismeri, mint különösen a biblia személyesítette, mint Goethe a mondában s Madách a bölcsészetben találta. De már Ádám és Faust s még-

inkább Éva és Gretchen közt roppant különbséget találunk. Ádám a nagy emberiség, szándékosan tágitja lánczait, mik őt Istenhez kötik, ha az elhagyá őt, a paradicsomból kiüzvén, ő is elhagyja azt; szakadása teljes és akaratos: öntudatosan teszi a kísérletet: maga erején küzdeni föl magát a tökélyre, s amaz önhitt képzzettel ámitja magát, hogy lehet teljesen független; az elveszett paradicsomon kívülről indul ő meg s maga szabja ki — lépésről-lépésre, a vágyott utakat, melyet egymással cserél, váltogat. Maga teremti sorsát — legalább azt akarja s úgy hiszi; s függését részint nem érzi, részint lerázni akarja, részint eltagadja. — Egészen más alapon áll Faust; őt a csömör dobja a gonosz karjai közé, barátsága Mephistoval kezdetben inkább különczség s ingerkedés, mint komolyan vett szerződés, utóbb a feltámadó érzéki-ség köti őt ahhoz, ki azt táplálni, annak hizelegni tud s kielégíteni is egyedül látszik képesnek; elszakadása Istentől nem is bevégezett tény; elszakad annyiban, mennyiben a kívánság s a bűn maga az elszakadás; de nem áll harcban vele; bölcsellete, melylyel a Legfőbbet, az Általánost tekinti, nem hasonlik meg azon gyermeki kedélylyel, mely a szív valásának alapja s mit Gretchenben sze-

mélyesítve találunk s talál ő is ; emlékezzünk csak arra a jelenetre : Mártha kertjében, midőn Gretchen Faustot katekhizálja. — Még nagyobb a köz — Éva és Gretchen közt. Gretchen a legtökélyesb nőalak, mit költő valaha teremtet, Shakespeare legtisztább teremtéseivel kiállja a versenyt : a legkövetkezetesebben kigondolt s kivitt egyén. Hogy Éva, ki Ádámnál is kevésbbé van egyénítve s csaknem egész átalánosságban tartott typus alakja az emberiség ösanyjának, kinek egyes egyéni vonásai egymással épen azért annyira ellentétesek, hogy a nő általános képét, körrajzban, egészen megalkothassák, hogy ez az Éva — egészben alig érintkezik Gretchenel, azt már felesleges is mondanunk annak, ki az *Ember tragédiáját* vagy bár a mi ismertetésünket is olvasta. A mellékalakok összevetését a részletek elősorolásához tartjuk fenn.

E részletekben, valóban meg kell vallanunk, sokat találunk, mi Faustra akaratlan is emlékeztet. Azon erős meggyőződésünk mellett, hogy az *Ember tragédiája* eredetében s alapjában egészen más mint Faust, helyt kell adnunk annak a véleménynek is, hogy a két költő utai sokhelyt érintkezvén, a későbbi — s kisebb elme — nem szabadulhatott, nem birta magát függetlenné tenni az előbbi

és nagyobb költő befolyásától. E befolyás, melyet az egész mű conceptiójában és eszméi megalkotásában csak a felületes vizsgálat vél feltalálhatni — a részletekben kétségbevonhatlan bizonyossággal kimutatható; s ezt egészen természetesnek találjuk, különösen, ha nem feledjük, hogy Madách erős gondolkodó, de képzelődése aránylag szegényebb, s azért egészen függetlenül bírta megteremteni műve alapeszméjét, de a kivitel részleteiben nem bírta megőrizni önállóságát. Egész sorát lehetne felhozni az inkább vagy kevésbbé Faustra emlékeztető helyeknek; elég legyen azok közül, futtában csak néhányra reámutatni.

Az első színben az égi jelenet kétségkívül a Faust-benyomás alatt van dolgozva; más ugyan az alaphang: a Goethe Herr-Gottja naivságának a a komoly Urban, s a Mephistó szeszélye kódódásának a ridegebb Luciferben, alig van nyoma; de az angyalok dicsénekei, a nagy különbség mellett sem tagadhatják el származásukat. Madáchnál Gábor az Eszmét, Mihály az Erőt, Rafael a Jóságot dicsőíti; Goethenél mindhárom a teremtés dicsőségét magasztalja, de három különböző oldalról, Madách itt is általánosabb s magasabb szempontot keresett, de a fokozás maga, melylyel él — Goethe angyalaié.

Hogy jó nagy ugrást tegyünk, az első színről a tizedikre, Kepler tanítványa egy hajszálig hasonlít Mephisto Schülerjéhez. A különbség a jeletben csak az, hogy Madáchnál Ádám maga benevolizálja a tanítványt, s ez az ő Keppleri minőségéhez elég jól is illik, — de még sokkal jobban Goethenél Mephistopheleshez, ki Faust hosszú talárjába bujva ördögileg bánik el a tapasztalatlan Schüler-rel. Maga ez mindkét helyt egyforma. Mikor amannak Ádám azt mondja:

Sokat kívánsz. Paránya a világnak,
Hogy lássad át a nagyszerű egészet?

s emezt arra inti Mephisto:

„Doch müsst ihr euch nicht zerstreuen lassen“
mintha csak szabad fordítást olvasnánk, annyira egy nyomon látjuk menni a két költőt . . .

A tizenegyedik szín, ama tarka és érdekes életkép, melyet először a Tovernél néz Ádám s utóbb maga is vásári zajába merül — mindenestül fogva felettébb emlékeztet Faustra. Nem ugyan egyes jelenetére annak, mely után emez szolgálilag volna másolva: hanem több helyből, inkább remniscenciák mind utánzás módjára, látszik ez, s nem is annyira kigondolva — mint kivive lenni. Mindjárt elől a kar, mely a vásári zsibongástól egygyé olvadva hangzik a magasba fel, mint egy kivont

szesze azoknak a különböző karoknak, miket Goethe annyira szeret Faustjában alkalmazni, minők most a husvét reggeli sétajelenetben a nők és angyalok, meg a katonák s parasztok kara, majd a szellemkar a tanulószobában, stb. A felépő személyek közt alig van olyan, mely hasonlóságban s rokonos szereppel, vagy a sétajelenetben, vagy Auerbach pinczéjében előnkbe ne ötlenék. Maga Éva, azáltal, hogy oly ártatlan — szendét játszik s épen templomból jó, akaratlanul is Gretchenre emlékeztet, bár az óriási különbséget hamar átlátjuk; de az említett mellékszemélyeknél néha különbséget sem birunk felfedezni, pl. hogy többet ne említsünk, a tanulók itt s ott még a szavakban is meglehetősen találkoznak. Pl.

„Die schönsten Mädchen, und das beste Bier,
Und Händel von der ersten Sorte . . . .“

ismét

Ein starkes Bier, ein beizender Taback,
Und eine Magd im Putz, das ist nun mein Geschmack,

s a mit reájok a polgárlány mond:

Da sieh mir nur die schönen Knaben!
Es ist wahrhaftig eine Schmach;
Gesellschaft könnten sie die allerbeste haben,
Und laufen diesen Mägden nach!

mindezt csaknem szórul szóra ott találhatjuk a magyarban is.

A tizenkettedik színben, a tudóssal s áltanítványaival némileg ismétlődik a már említett tanítványos jelenet. Azonkívül itt a tudós vizsgálódásai s chemiai kutatásai felette emlékeztetnek a Faust-féle eszmékre; itt is üvegben látjuk az életműves természettől ellopott műfolyamot (állítólag) készülni, forralni — s Faust „homunkulus“-ával (üvegben készült „embercse“ mely Faust második részében szerepel) — csaknem színről-szinre találkozunk.

A tizenharmadik színben a légüri vándorlás a Harzgebirgi Walpurgis-Nacht szeszélyes kóborlását idézi elménkbe, bár kétségtelenül egészen más felfogással. Ott a szellemvilág zajával, szörnyeivel találkozunk s az egész jelenet egy zilált álomkép gyanánt tűnik föl, majd megbontva agyvelőnket; költőnk ellenben fejlődési lépcsőit egyik legfontosbikául a többiek egész józan higgadtságával, állítja be emezt is, s kezeli — minden phantasticus elemtől elvontan.

Mi Faust és az Ember tragédiája szerkezetét illeti: ezeket alig mondhatná jó lélekkel valaki hasonlóknak, egyformaságuk csak a drámai formában van s abban, hogy mindkettőben önálló és inkább vagy kevésbé összefüggetlennek látszó jelenetek vagy képek sorozata követi; — felvonásokba cso-

portosulás nélkül, egymást. És így csak külsőségekben. Egészen különböző az az eljárás, melylyel Madách, attól, melylyel Goethe érvényesíti kitüzött célzatát. Nemcsak abban, hogy az Ember tragédiája egy álom keretébe szorul, míg Faust, szellemlátó jeleneteiben is ébernek van állítva; hanem abban is egészen más, hogy az Ember tragédiája céljához s alapeszméjéhez képest, mint gyöngysort fűzi egymás végtébe egyes alkatrészeit, de úgy, hogy első pillanatra kitűnjék, mikép azok, bár egyenként is önállóak, egymás szükséges követői s az alapeszme egységes szoros logikai sőt historiai rendben tartja össze őket. Faust egyes részletei bár idő s térbeli elkülönítés nélkül s drámai egymásutánban követik egymást, köztök a szükséges benső egybefüggés nem oly szembeötlő, mint a német mondja: „liegt nicht so auf der flachen Hand“; csak, ha egészen benne vagyunk, beleéltük magunkat: érezzük az alkotó erő hatalmát, ez oly szeszélyesen szétcsapongó részek összetartásában. Ha egyszer ennyire eljutottunk, Faust-ot szerkezetére nézve is tökéletesnek fogjuk (emberileg) vallani; a mi a szerkezet főnehézsége, a folytonos emelkedés s mindig gyorsabbuló közeledés a célhoz, a nélkül, hogy az mégis egészen

elárulva lenne előre, — meglevén benne. E nagy dicséretet az E m b e r t r a g é d i á j á r ó l, oly teljes mértékben legalább, nem mondhatjuk. Emelkedése, mint fennebb is kimutattuk, nem folytonos, s szerkezete a mellett olyan, hogy annak titka Ádám elalvása előtt már, s így úgyszólván a Prologban el legyen árulva, az egésznek nyitja a harmadik színben már kezünkbe van adva némileg.

Az E m b e r t r a g é d i á j á n a k kivitele egyáltalában sokkal hátramarad Fausté mögött; s ha e tekintetben mérjük a kettőt össze, fogjuk érteni, miért hagy eszmei magassága daczára, csaknem megindulás nélkül hagy Madách műve. Nincs benne a kivitel költői ereje; ama titkos hatalom, mely egyes helyeken, különösen Gretchen rajzában. oly édes bűbájjal önt le, máshol — mint a templomi és a börtönjelenetben, összeszorítja szivünket s elfojtja lélekzetünket; mely ezer változatot kölcsönöz a hangnak, sőt hangszerévé — abszolút rendelkezési joggal, saját kedélyünket teszi, és a pórriástól a legnagyobb páthoszig, a humortól a tragikumig, a dajkadal ringató refrainjétől az egetföldet rázó dördülésig, a legvégetlenebb hanglétrán vezet — vagy nyargaltat keresztül — mely a képzelődés és alakítási tehetség páratlan gazdaságu

kaleidoskopjába, a legkisebb kézrázintásra, új, soha nem látott alakzatokat, de mindig szépet, mindig arányost s mindig valót mutat föl; mely végre a nyelvvel — soha nem látott virtuózi, csaknem mindenható bánása által ragad el; — ez, ez a költészet csoda-bája, csoda-ereje, aminek hiányát (vagy legalább kelleténél kisebb mértékét) az Ember tragédiájában soha élénkebben nem érezzük, mintha azt Fausttal mérjük össze, azzal a Fausttal, mely e tekintetben legalább, a világirodalomnak már vitatáson felül álló legelső remekműve.

S mégis egy pontban jobban tetszik nekem (egyéni vélemény, mint a többi) az Ember tragédiájának kivitele. Örömmel jelölöm meg e pontot, hogy a Fausttal való összeméretezéséből legalább kellemes utóíz maradjon. Az Ember tragédiája, mint egy tökéletes gyűrű, oda tér vissza, ahonnan kiindult s eszmei egységét ez által hatályosan nyomja be lelkünkbe. Faust első részének végén, az égből hangzó engesztelő szózat:

Sie ist gerettet.

csak sejtelemmel tölt; igaz, hogy itt a mű nincs befejezve, Mephisto tovább is magával ragadja Faustot, s a második rész csakugyan egy magas-

tos éji jelenettel végződik ; de egy az, hogy megszoktuk a tragédia első részét tekinteni a tulajdonképeni Faustnak, más az, hogy az említett végjelenet, bár az egész műnek egyik első rangú fénypontja, — de magát az Urat, Mephisto felett ítéletet tenni s Faustot kegyelmébe fogadni, színre nem hozván, az első éji jelenetnek (a Prolognak) tulajdonképen mégsem felel meg egészen, — csak Gretchent veszi fel Una poenitentiam névvel jelölve, az idvezültek seregébe, beteljesítve az első rész végszavát!

Azonban elég s sok is. Még némely világ-irodalmi jelesebb művel való hasonlatosságát akarám érinteni Madách tragédiájának, de előbb egy észrevételt kell tennem az egészre, mi itten nincs ugyan helyén, szorosan véve azonban, ha tekintjük, mennyit felölel Faust második része, itt elmondható, a logikai kapocs megtörése nélkül. Értem a teljességet.

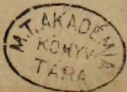
Ha teljesség szempontjából tekintjük az Ember tragédiáját, nagy gazdagsága és változatos sága mellett is szemünkbe fognak némely hiányzásai ötlenni. Az embert minél több viszonyában, a világ történetet minden fordulataiban kellene előnkbe állítania ; de hol van a vallási világos és szabad tudat

felé küzdő ember? Hol van az egyéniségének testi, — dologi függetlenségét elvesztett s azt visszaszerezni áhító ember? Egyszóval, hol a pápaság óriási hatalmának s a reformatio világforradalmának képe egyfelől; a feudalizmus és a rabszolgaság képei másfelől? — Lehetetlen ezeket lényeges hiányoknak nem jelölni oly magas czim alatt mint az „Ember tragédiája.” Annak ami van, jelességből nem vonhat ugyan le, ami nincs, de az egészet csonkává teheti ily hiány.

És most lássunk némi igen rövid párhuzamot. Azok kedvéért, kik mindenütt hasonlatosságokat keresnek, egy kis éles elműséggel szintily hosszú szemléket lehetne tartani Byron „Heaven aud carth” és „Kain” czimű mystériumai vagy „Manfréd”-je fölött — pedig Isten látja! — ezek s az Ember tragédiája közt csak annyi a rokonság, hogy nagyjában ugyanazon eszmevilág tág birodalmában járnak, hol rajtok s Fauston s az Elveszett paradicsomon s Hamleten s a Századok Legendáján kívül még egy egész sereg minden formájú remekmű elfér.

A századok legendáját említők, s nem ok nélkül. Talán a földolgozási forma különbsége tevé, hogy azon nagy hasonlóság még senkinek eszébe nem ötlött, mi az Ember tragédiája s Hugo Victor nagy-

szerü rege cyclusa közt van. Részemről azt hiszem az általam s mások által említett világremek egyike sem áll, alapeszmében, szerkezetben, sőt némileg a kivitelben is — oly közel Madách költeményéhez mint ez. Hugo is a teremtesen kezd s a jelenen és az időkön túl végzi. Ő is az emberi nemzet küzdelmeit festi, erőteljes képekben mindenütt a forduló pontokon. Ő is az összes világtörténelmet állítja keretül, körülbelül ugyanazon eszmének. Igen is, körülbelül, mert előbeszédében többi közt ezeket mondja: „az emberi nem, úgy tekintve mind összes (collectif) nagy egyén, mely korról korra, cselekvények bizonyos sorát végzi a földön, két szempontból tekinthető: történelmi-ből és legendáiból.“ — „Az emberiséget valamely sorozatos (cyclique) műben festeni, egymás után s egymás mellett minden szempontokból: a történelem, bölcsészet, mese, vallás, tudományából melyek mind egy, óriási mozgalomba: a világosság felé küzdésbe olvadnak össze; fölmutatni, fényre és sötét tükörben, e nagy alakot, mely egy és sokféle, gyászos és ragyogó, kárhozott és szent: az Embert; im az eszme, mely a Századok Legendáját szüli.“ „A szerző, magányában, egy terjedelmes költemény vázlatát készíté el, melyben

amaz egyetlen föladat tükröződik: a Lény hármas arczával, melyek: az Ember, a gonosz, a végetlen; a haladó, a viszonylagos, az általános — s innen az egész mű három része: a századok Legendája, a Sátán vége, Isten.“ „Az emberi nem fejlődése századról századra, az ember, a mint a homályból a fény felé küzdi fel magát, a földi pokol paradicsoma átalakulása, a szabadság virágának lassu, fölséges kinyílása, jog az életre, felelőség a másikkal szemben . . . stb.“ Magából a műből, annak mindenütt elszórt vonatkozásaiból még jobban lehetne illusztrálnunk e hasonlóságot, de részletekre nem terjeszkedünk. Csak még azt jegyezzük meg, hogy az egész mű szakaszokra osztásában is fedezhetünk fel bizonyos párhuzamos-ságot, egy nyomon járást, Hugó sokkal több, összesen 36 jelenetet*) (illetőleg történetet) dolgoz föl, s a részletekben végtelenül gazdagabb; de művét 15 fő szakaszra osztja — s ezek sorozata az Ember tragédiája 15 színével érdekesen állítható össze, a nélkül, hogy egymással épen összeesnének. De például a „D'Éve a fésus“ — az Ember tragédiájában az 1—3 színnek; „Décadence de Rome“

---

*) Ehez a Légende des Siècles második sorozatában még 28 járul.

a 6-diknak; „Cyc'e hereque chrétien“ és „Les chevaliers errants“ a 7-iknek; „Les trônes d'orient“ a 4-iknek; „Les Mercenaires“ a 9-iknek; „Maintenant“ a 11-ik; „Vingtième siècle“ a 12-iknek felelne meg.

Szolgálsanak ezek a jegyzetek pusztán csak curiosum gyanánt, mert a mint képzelem, hogy az „Ember tragédiája“ több évi munkálkodás jól megért gyümölcse: több mint valószínűnek látom, hogy annak eszméje, sőt terve is készen volt már, midőn a századok legendája (1859.*) megjelent.

Ideje az igen is hosszúra tejedt ismertetést bezárnom. Az olvasó talán a mű nagy érdekeért csak a végből is figyelemmel kísérte közleményemet, hogy tévedéseimet magában kiigazítsa. A szerző pedig a nagy elmék nagy elküségével fogja tán hibakeresőnek látszó, de őszinte borzolatot venni irodalmukban korszakot alkotó művének.

*) A második sorozat 1877-ben jelent meg; arról tehát a tanulmányban szó sem lehet.

5

UJABB ANGOL KÖLTŐK.

ANGOLBÓL

DR. KOLTAI VIRGIL.

GYÖR, 1887.

KIADJA GROSS GUSZTÁV.

A faint circular stamp is visible in the bottom right corner of the page, containing illegible text.

~~~~~
Nyom. Gross Gusztáv- és társánál Győrött.

I.

Tennyson. — Browning. — Clough. — Arnold.
Browningné.

Ha az utolsó harmincz-negyven év költőit azokhoz mérjük, kik a század kezdetén virágoztak, fel fog tűnni, mennyire lehült a remény és lelkesedés légköre. A Shelley haláláig terjedő évek képezik azon időt, midőn Európát a legtüzesebb törekvések hevítették; nem egyedül a szörnyű háboruk vihara, az emelkedő és eső trónok zürzavara izgatta fel az emberi kedélyeket; új szellem lépett fel: az egyenlőség szelleme volt ez kezdetben, nem tanítva, nem elhitetve, hanem kényszerítőleg hatva azon hatalmas tényezők által, amelyek első kitörése lerombolt mindent, vagy csaknem mindent, ami útjában állt. Nem lehet ily látványra közönyösnek maradni. Némelyek eliszonyodtak; de azok, akik *mindent remélni* elég bátrak valának, reméltek az események nagyságának megfelelőleg vérme-

sen. Lehetett vitatkozni arról, hogy aminek megszülésében a kor vajudott, jó lesz-e vagy rossz? de nem arról, hogy az csodálatos mindenek felett; s azért, akik az ellenkező jelenetek daczára azt hitték, hogy jó, bámulatos és rendkívüli jónak gondolták. És ezek osztályába tartoztak a mozgalom kezdetekor (bár később némelyek elpártoltak) a kor legnagyobb költői. Ezeknek nem kellett tárgyat keresniök, a miről irjanak, sőt majd czélt tévesztettek képzeitek tömege, hevők ereje s az által, hogy nem voltak képesek a józanság azon fokán maradni, amelyen még meg lehet különböztetni az igazat a hamistól. E pont az, amelyben *Shelley*, ki leginkább magán viseli kora bélyegét, a leggyengébb. Költőietlen nem lehetett, ő mindig költő volt: mert a világban sok oly dolog van, mi nem képes ihletre gyujtani, inkább rideg, visszataszító, de a mit mégis figyelemre kell méltatni s ezt *Shelley* soha számba nem vette. Ő mindig olyan volt, mint *Pythia*; ott ült a triposon s jószolt olyanokat, a melyek a hideg szemlélő előtt örülségnek látszottak, de a melyek mélyen szivökre hatottak azoknak, a kiket hasonló lelkesedés hevített.

Az az író, a ki a kort, melyről szólottunk,

összeköti Tennyson és Browning korával, nem vers-
író, sőt megvetését a költészet iránt ki is fejezte,
de a ki maga is nem kevésbé költő — az *Carlyle*.
Vádolhatnának, hogy véleményünk különczködő s
mégis mi nem vagyunk részrehajlók Carlyle iránt,
sőt, ha szükség volna, hozhatnánk is fel ellene
vádakat; de nekünk úgy tetszik, hogy semmiféle
történeti eseményt nem fogott fel egyes író a maga
egész terjedelmében, körülményeiben és kihatásai-
ban oly teljesen, mint Carlyle a francia forradal-
mat, nem csupán és főleg az ő „A forradalom
története“ czimű művében, hanem vegyes irataiban
is, amelyekben megmutatja, miként fogamzottak
meg az új ideák Német- és Franciaországban, a
bölcselek fejében miként öltöttek formát és terjed-
tek el s miként jöttek összeütközésbe azoknak ki-
merült, lankadt szellemével a kik névleg valának
uralkodók, államférfiak és tanítók; a ki olvasóinak
megmutatta mennyi természetszerű és emberi volt
azon nagy dráma minden egyes jelenetében, mely
Voltaire-rel kezdődött, Robespierreben tetőzött és
Napoleonnal végződött. Carlyleben még nem aludt
ki az a tűz, mely az előző nemzedéket, mint az ese-
mények tanuját jellemzi; benne kevésbé vad ugyan,
mint társaiban, de sokkal állandóbb s a valóság

erős érzetével levén társítva, ez őt az éleslátás oly hatalmas fokára emelte, hogy hozzá hasonlót alig tudnánk találni a történetírók között. Forradalmak a legalkalmasabb tárgyat képezték Carlyle szellemének a feldolgozásra. De hogy hasonló méltánnyal tudott volna írni rendes békés korról és országról is, az előzményekből következtetve, nem tartjuk oly valószínűnek.

Igy tehát az izzó és érzékeny szellemek, a melyek a világ folyását figyelemmel kísérték, a külső eseményekben találtak kész és bő anyagot, hogy lángoló reményeik és rokonszenveik kívánait kielégítsék. De nagy a változás, ha a legközelebbi nemzedéket tekintjük, mely nem állott az említett események közvetlen hatása alatt. A waterlooi ütközet után Európa kifáradva, nem kutatott messzeható elvont elveket. Oly dolgok, a melyek ébren tartják a heves, izgékony szellemeket, ritkán fordultak elő; prózai légkör illetett úgy az 1832 iki reformbillhez, mint a juliusi forradalomhoz. Több nevezetes esemény történt ugyan 1815—1848, de azok inkább csak hasznosak, mint megragadók valának, kivéve a görögök függetlenségi harcát. A francia forradalom eredményei fenmaradtak, az igaz, a népek fokozódott tevékenységében, a mo-

narchák óvatosabb modorában és abban az általános érzetében Európa népeinek, hogy van *egy közös ügyük*. De megjött a kijózanodás; nem hitte többé senki, hogy az eredmények bár jók, képesek volnának a földet paradicsommá átalakítani. Így a költők is elfordultak a politikai eseményektől, e téren már nem találhatták fel lelkesedésük tárgyát. S e változás nagyon rögtön történt *Tennyson* az első, a kiben ez észrevehető. Költeményei összességében alig találunk egyet, mely a nyilvános eseményekre vonatkozik, kivéve két-három czélzást Franciaországra. Három hazafias versét is nyugodt méltóság jellemzi. Azt lehete várni, hogy *Browning*, az emberi természet éles megfigyelője, a nemzetek gazdag életében fog találni költői hevét felgerjesztő tárgyat: de csak egy rövid költemény az, — „Az elesett vezér“ — a melyben lelkesedésének kitejezést adott, mert „Lovag - énekei“ és „Strafford“ inkább egyéni sajátságok visszatükrözései, mint messzeható szenvedélyek kitörései s ugyanezt mondhatjuk Itáliára vonatkozó költeményeire is és csak ezek utolsójának végső soraiban lüktet erősebb indulat. *Browningné asszonyról* azt el kell ismernünk, hogy legmeghatóbb és legélénkebb költeményei Italia tö-

rekvéseire vonatkoznak, amelyet olyannyira sze-
tett s mely nem is volt iránta hálátlan, midőn em-
léktáblával jelezte meg Flórenczben azon házat,
amelyben lakott*) De Browningné asszony, távol
attól, hogy kivételt képezzen, az ifjabb nem poli-
tikus költők közül, nem elég erős lerázni magáról
néhány tárgyak uralmát és sem a későbbi *Arthur*
Hugh-Clough sem *Matheew Arnold* nem éreztetnek
többet, mint hogy a világ-események reájuk nézve
csak napi érdekekkel bírnak.

Bizonyára igazságtalanság volna, ez említett
tény alapján arról vádolni a tárgyalandó költőket,
hogy érzés- és gondolatviláguk szűk, de azt is el-
 kell ismerni, hogy oly hathatós s magukkal raga-
dó események nem kölesönöztek nekik oly erőt,
mint aminőt gyakorolt a politikai lelkesedés az
előbbi költőkre. A tárgy legtöbbször nem gyako-
rolt rájuk kényszerítő befolyást, mehettek szaba-
don s kereshették azt.

Nem mondjuk, hogy hiba, ha a költő keresi
az alkalmas tárgyat amiről írjon, sőt ellenkezőleg;
de legjobb, ha az alkalmas tárgy eléje akad a nél-

*) Browning Roberttel való házassága után hama-
rosan hanyatlott egészsége s azért költözött Florenczbe, hol
1861-ben meghalt.

kül, hogy keresné. S noha nem lehet állítani Coleridgeről, Wordsworthról vagy Shelleyről, hogy leginkább a politikai eszmék megéneklésére valának készek, vagy hogy legjobb költeményeik megírására azok lelkesítették, — de kétségtelen, hogy a nagy politikai mozgalmak, a melyeket láttak, zavarták fel lelkük legmélyét s adtak nekik ügyességet s gyorsaságot azon képek felfogására és közlésére, amelyekhez őket lelkületük természetes hajlama különösen vonzotta. Röviden, azt hiszszük, hogy Byron, Wordsworth és társaik valódi költői előnnyel bírnak a későbbi nemzedék felett, mert életük azon időbe esett, amidőn mindennap történt valami csodálatos, megdöbbentő s midőn a költő, ha nem is egyenesen azon eseményekről irt, de önkénytelenül is azokból vette azon erőt és tüzet, amely benne a közhelyek korában nem ébredt volna fel.

Azonban ne vizsgáljuk, hogy *mik nem voltak* Tennyson és Browning s *mít nem* nyujtanak nekünk, hanem inkább foglalkozzunk azon sokkal kellemesebb kérdéssel: *mik valának ők s mit adtak nekünk?*

Bizonyos határozott családi hasonlatosság van Tennyson, Browning, Clough, Arnold és Browning-né asszony között. Bár több pontban különböznek,

de feltűnő, hogy szellemüknek egy iránya van s egy közös eszme által vannak áthatva. Midőn költői iskoláról beszélünk, az gyakran helytelenítést vagy ócsárlást foglal magában; így például sokkal inkább beszélhetnénk Racine, mint Shakespeare iskolájáról, mivel az előbbi egyéniségét stíljében és alkotásaiban kevésbé látjuk kialakulva. De minden ócsárlástól menten nevezhetjük az előbbi költőket egy iskolának. Tanulók valának ők, tudományukat fontolva és munkával, fáradtsággal gyűjtötték össze és pedig jó részben könyvből. Egy sem hasonló Horáczhoz vagy Burnshöz, kik tapasztalás által nyertek uralmat az emberi természet tág mezeje felett. Oly tárgyak, melyek tanulást vagy elvont gondolkodást igényelnek, töltik ki költeményeik nagy részét. Tennysonban a tudományos czélzások nagyon közönségesek, így például, midőn úgy szól, hogy előbb kezdék az erek a csontokat mésszszel táplálni s folyásukat végezni, mint az ember tudatra ébredt; vagy midőn ily képet használ:

Te ür, hideg könyek mély edénye,
Melyeket a bánat megfagyasztott.

De ami első pillanatra jellemzi e költők tudós természetét, az azon körülmény, hogy philoso-

phiai és vallási elmélkedések nagy tért foglalnak el
költészetükben. Nagyságuknak az képezi lényeges
elemét, mert ez teszi, hogy túllépik a tisztán egyéni
érzelmeik határait. Mihelyt lelkük oly hangulatban
van, hogy kész foglalkozni oly dolgokkal, melyek
tartalmasabbak, mint egyéni tapasztalataik vagy
indulataik, azonnal azon irányba törekszenek. S ez
jellemzi őket mint tudósokat, mert tanulás nélkül
senki sem i. hat sem versben sem prózában, sokat az
olyan dolgokról. S ha kérdezzük, mint származott
e törekvés? nem nehéz megfelelni. *Ha a világban a ve-
zéregyéniségek nem elég nagyok magukhoz vonzani a köl-
tőt, akkor az magát a fő gondolkodókhöz és vezéreszmék-
hez kénytelen alkalmazni, ha valami nagyszerűt akar
írni.* Nagyon lehetséges, hogy a reakció azon
iskola részéről, melynek legkitűnőbb tagja Comte,
mely a vallás és philosophia teljes haszontalansá-
gát vitatja, vitte a kutató szellemeket arra, hogy
rendkívüli odaadással vizsgálják a religio és
philosophia jelentőségét. Az bizonyára nagyon ter-
mészetes dolog, hogy azon férfiak, akik bizonyos
dolgok iránt kiváló érdeklődéssel viseltetnek, ha
ezekről a vitatkozás nekik megtiltatik, (akár kirá-
lyok, akár parlament vagy philosophok által, az mit
sem tesz), sokkal hevesebben vizsgálják azokat,

mint előbb. Azonban bármint legyen is ez egyéb esetekben, kétségtelenül igaz azon költőkről, akikről szóink.

De lássuk egyenként e költőket. Az általános jellemvonás, a melyet mindegyikben feltalálunk, természetsszerűleg minden egyesben különbözőkép módosulva van már egyéni sajáttságok által.

Hogy először *Tennysonról* szóljunk, kénytelenek vagyunk kimondani, hogy műveiről még eddig nem jelent meg valódi bonczoló kritika s azoknak rideg méltánylata nagyon is nehéz, sőt némelyek előtt talán hiúnak is fog látszani. Résztint, mert hosszú ideig csupán ő volt az egyedüli kiváló angol költő, résztint, mert az emberek úgy tekintették a költészetet (amint még ma nap is sokan), mint pusztá ékeskedő beszédet és szórakozási eszközöt s nem mint oly tényezőt, mely nemesíti és felüdíti úgy az író, mint az olvasót, a rokonérzés varázsával vonja be az emberek minden munkáját s foglalatosságait: nem pusztán, hogy túlhalmozták magasztalással, hanem oly sajátságokat is tulajdonítottak neki, a melyek valódi érdemeivel ellenkeznek. Azt hitték, hogy eredeti mély értelme van, pedig csak erős elfogadó szelleme; azt hitték, hogy drámai tehetség, pedig kevés költő alanyibb,

mint ő. Igazságot kell neki szolgáltatnunk annak kimondásával, hogy az ő valóban kitűnő munkái csak ritkán becsültettek értékükön túl; kevésbé érdemes művei, a melyek az értelmetlen tömeg izlését eltalálták, emelték őt a meg nem illető magaslatra. — Ez nem ritka eset, de azt hiszszük, megfogjuk mutathatni, hogy Tennyson valódi szépségét és kedélyvilágát teljesen tudjuk méltatni.

Az, ami az ő vonzó erejét, varázsát képezi, (mert minden igazi költőnek megvan a maga varázsa), mi az embereket hozzá vonja, az: *egyéni érzelmeinek mélysége és heve*. Ez az, ami valóságot, őszinteséget és erőt kölcsönöz egyéb jelességeinek: zenei érzékének, a külső szépségek iránt élénk fogékonyságának, a philosphiai igazság utáni törekvésének, melyek máskép mind csak csupa külsőségek és hamis utánzásai volnának a szépnék. Ez nem mindegyik költőnél van így; Wordsworthban például a természet szeretete egyesülve van mély és nyugodt érdeklődéssel az emberiség iránt, mi túlsúlyban van az egyes emberek iránti érzelmek felett s ez a lelkiület merőben különböző Tennysonétól. Tennyson megható lapjai közt nincs egy, melyből ne éreznénk azon benső szeretet gyönyörét, a melylyel egyes egyének iránt viseltetik. Se sze-

retetet nagy egyszerűség és tisztaság jellemzi. Hogy mily természetes és egyszerű Tennyson (daczára stilje nagy műgondjának) nem méltatták kellő figyelemre. Egyszerűsége olyan, mint a természetes nő kedvessége, távol a raffineriától, vegyítve bizonyos gyakorlati éleslátással, távol, csekély kivétellel, az indulatok vadságától. S a mint egyszerűsége olyan, mint az ily asszonyé, úgy olyan állhatatossága is. Lelkülete nem lenge s nem képes megbántódni. Egyik tekintetben sem hasonlíthatjuk össze lyráját Horatius, Burns, Byron, Heine lyrájával. E költőkben közösek az emberi gyarlóságok és erények: indulat, állhatatlanság, sokoldalu és körültekintő okosság s különösen válogatva keresése a gyönyöröknek. E sajátságokból a négy utolsó alig van meg Tennysonban csak csekély fokban is; az indulat is sokkal csekélyebb benne, mint a gyengédség, ezen női ellenképe a szenvedélynek.

Tennyson összes költeményei között az „In-memoriám“ a legjellemzőbb; leginkább visszatükrözi egyéniségét. Egyebekben is s különösen a „Maud“ (A részeg) részeiben megragadó a hév, de az sem ad oly sokat egyéniségéből, nem adja életét, gondolkodás- és érzésmódját. S valóban, ha végig olvassuk e költeményt, meglepő gazdagságban

találjuk a leggyönyörűbb képeket, kifejezve egyes sorok vagy néhány stanza által. A mint alig van az érzelem 'tisztaságára és gyengédségére nézve Tennysonhoz fogható angol költő, úgy alig van, akinek lelke fogékonyabb lenne az érzéki benyomások iránt. Ő szépséget lát ott is, hol más csak rútat vesz észre, zenét hall ott is, a hol a közönséges fül semmi benyomást nem érez. S amit lát és hall, azt másoknak oly szavakban mondja el, a melyek tán egy kissé sok gonddal vannak összeállítva s a kifejezés rövidsége miatt kissé nehezebben érthetők, de ha egyszer megértettük, nem egy könnyen feledjük el. A természet legegyszerűbb tüneményei s a gondolatok és képek, a melyeket ezek keltenek benne, nem állanak oly küzdelmekhez s nem tudja azokat oly élénken kifejezni, mint azok a költők, kik a század elején éltek, de a tájképek számtalan apró részleteiben, melyekkel naponkint találkozunk, a mező látni s hallani valói s a nyugodt tengeri képek festésében tökéletes mester. Sohasem festi azokat hidegen és kiszámítva, hanem reájok önti szívének melegét s mintegy megfelelőleg izzóvá teszi.

Ép most emeltük ki a rövidséget, mint Tennyson egyik kiváló jellemvonását s valóban ez

igaz nemcsak leírásaiban, hanem egész írásmódjában. Senki sem tudja az igaz érzelmet kevesebb szóval s azért nagyobb súlylyal és hatással kifejezni, mint ő. Szükségtelen előhozni ily sorokat:

Többet ér szeretni s veszteni,

Mint soha nem szeretni.

De ami Tennysonban nincs meg s ami nem ellenkezik a kifejezés rövidségével, de mégis ettől annyira különböző, hogy ritkán található együtt, az: *a gondolat és kifejezések gazdagsága és tartalmassága*. Kevés írónak van hatalmában a kettőt egyesíteni, kevés ember szelleme terjedt ki oly széles körbe, hogy a világban ott is észrevegye a fényt, a hol még másoknak az meg nem nyilatkozott s mégis annak kifejezését oly rövidre vonja, hogy másokkal csak a rideg igazságot éreztesse s az őt semmi különködő beszédre ne vezesse. Mégis vannak emberek, akiknek ez sikerült, de ezek közé Tennyson nem tartozik. — Nyelve egyszerű, józan, kifejező, de nem körülíró. Minden műve különálló lyrai vagy festői helyek sorából áll, tudatosan alkalmazva és mégis különválasztva nem pedig egy hosszú szakadatlan sor, valamely nagy gondolat, mely apró részletekbe árad, de uralkodik a részek felett! az egyes elemeket

egy alaphangulat hatja át, de ezek nem egy mély s mindent magába olvasztó gondolat által keletkeznek nem egy czél szolgálatában állanak, mely irányítja, alakítja őket s új értelmet ad nekik a köztük lévő kölcsönös viszony ereje által. Ezt látjuk, ha olvassuk a „Herczegnőt (Princess),“ e stanzákat: „Könyek gyáva könyek!“ vagy a melyek így kezdődnek: „Haza hozza halott hőst“ s még néhány ezekhez hasonlókat. A történetek, tréfák, de azon élezz nélkül, ami szükséges, hogy a tréfa hasson, s értelme legyen. Itt van egy történet, melyet bizonyára fontos kérdések javasoltak; itt is világos legalább egy részletből, hogy Tennyson e kérdéseket tisztá, ha nem is éles szemmel és gyengéd szívvel vizsgálta; azt mondja ugyanis hogy „Tökéletlen férfi a nő, de a férfitől különböző; ha férfi volna, az édes szerelem kihalna: ez a nő legdrágább kötelessége. Nem hasonló a hasonlóhoz, de a különbözőségben hasonló. Azonban a hosszú évek lefolyása alatt hasonlóbakká lesznek egymáshoz. A férfi nőiesebb s a nő férfiasabb.“ De az egész költemény nem mutat fel több ily részletet, mely magánosan is megállhatna. Mert nem is beszélve Shakespeareről, ha oly költeményt tekintünk is, mint az „Agg tengerész, (Ancien Ma

riner)“ vagy például Don Juanból Haideé episódját, mindegyik részletet szükségesnek s a többihez tartozónak találjuk.

A „*Király-idyllek*„ Tennyson leggondosabb műve; s mégis az egy „Princess“ kivételével, ez határozottan bizonyítja képtelenségét valamely nagyobb terjedelmű anyag feldolgozására. Ez egy kizárólag lyrikus tehetségnek erőlködése a drámai alkotásban; és pedig a költőnek e téren gyengeségét mutatja az a tény, hogy az egész kötet az érzelmes (sentimental) körébe tartozik. Az Arthurmondák régi gyűjteménye, a „*Morte d' Arthur*,“ a melyen Tennyson műve is alapszik, nem mutat valami gazdag képzelő tehetségre, de gyönyörködtet egyszerűsége és természetes pathosa által. Az legalább, t. i. az eredeti románczíró, pathosa mellett, kizárólagos gyönyörűségét találja a harcokban: lovagjai szilárdsága, bátorsága és diadalai szívére hatnak s teljes hévvel írja le azokat. Ellenben Tennyson békés korban élván, nem sokat törődik a harcokkal; elmondja, miként vágta le egy csapásra Geraint Doorm király fejét, miként győzött le Lancelot mindenkit a tornában, de a szív hiányzik elbeszéléséből; pusztakülsőség uralkodik stíljében, midőn költeményében

e részekhez ér. Ez a különbözőség az „Elaine“ és „Ivanhoe“ tornájának leírása közt, a korból származik s azért Tennyson sokkal rövidebb, mint a románczíró; azonban szűkkörűbb csak egy más kor felfogásában, mert hogy Tennyson sokkal élesebb tekintetű, mint a „Morte d'Arthur“ szerzője, tagadni oktalanság volna. De az „Idyllek“ a különböző emberi jellemek ismeretének csekély nyomát mutatják; hogy egy csattanós példát lássunk: Arthur alakját az Idyllek alakjai közül leginkább dicsérik és Arthurnak egyedüli fontosabb beszéde az, a melyet Guinivere királynéhoz intéz, midőn vele hűtlensége felfedezése után először találkozik. Kérdés, vajon e beszéd is természetes-e, vagy nem? „S most asszony szégyenedre elhagylak; az oly férfi a közjó legnagyobb ellene, ki magáért és gyermekéért a botrány miatt meghagyja hűtelen nejét tovább a ház kormányzatában, mert eltakarva rosszaságát s őt meghagyva helyzetében, mint valamely járványos, az emberek előtt ismeretlen betegség, ellenőrzés nélkül hat a tömegben, megrontja szemeinek villáma barátainak hűségét, az ereken ördögi keringésbe hozza a vért s megmérgezi félig az ifjúságot.“

Bizonyára ez sokkal művészből van kike-

rekitve, hogy sem természetes lehetne. Erkölcsű maximák és okoskodásokban nem szokott nyilatkozni a mély érzelem; de Arthur úgy beszél, mintha Mathew Arnoldnak a fenséges stílről adott tanítását tartaná szemel előtt.

Az „Idyllek” népszerűségét betudhatjuk egyrészt a mű érzelmességének, a mi különösen „Elaine” részében kedves és vonzó; másrészt a régi tárgy modernizálásának, mi az érdeklődésnek örök forrása, (noha benne a régi és új elemek nem forrnak össze egy teljes harmóniába) s végre a stíl könnyűségének; mert sokan, a kik megszokták Tennyson-t nehézkes írónak, noha nagy költőnek tekinteni, most meglepetve látták, hogy oly művet írt, melyet ép oly könnyen megérthetnek, mint a kölcsönkönyvtár leghitványabb novelláját. Igazságtalanság volna tagadni, hogy az Idylleknek bizonyos tekintetben nagy érdemük van: egyes sorok kiváló szépséggel és mély értelemmel bírnak, de az egészre nézve egyet értünk az éleslátású kritikussal, Taine-nel, hogy az Idylleket és Enoch Ardent is messze felülmulja a „Maud,” mert a különczködő bekezdés és befejezés daczára a közepe gyengéd és finom költészetet lehell, aminek példájául — bár többet hozhatnánk fel, — csak két lyrai.

bekezdést emlitünk fel: „Otthonomba vittem őt. Szerelmem és egyetlen barátom!“ és: „Oh ha az lehetne!“ A „Maudban“ kevesebb van a gondos művészből, mint Tennyson egyéb műveiben s ez csak látszólag vád, tulajdonkép dicséret, mert köl- tőnk legtöbbször túlzott gonddal hajhászsa művei- nek művészi hatását.

A szoros kapcsolat hiánya, a mi Tennyson- t tárgyai kifejtésében jellemzi, hasonlókép feltűnik akkor, ha tárgyát az értelem szolgáltatja. Hogy napjainkban kiváló elmének tartják, azt jól tud- juk; azonban ő nem volt új eszmék felfedezője, nem kutatott mélyen ismeretlen régiókban és ő maga is többféleképen csalódott, midőn azt hitte, hogy mások kutatásait, eszméit irányozta. Mind- össze annyit mondhatunk róla, hogy a vallás és philosophia kérdéseinek vizsgálatához, a melyeket legtöbbször gonosz kutatók gonosz szenvedélyei indulatos és zavaros okoskodásai homályosítanak el, tiszta lélekkel fogott. Ő nem oldotta meg a kérdéseket, nem vetett felvilágosító fényt a rokon és érintkező dolgokra; nem alkotott új fogalma- kat s nem állított fel fiam megkülönböztetéseket, noha, mint magas képzettségű férfiú be tudott ha- tolni mások eszmekörébe és megkülönböztetéseibe.

Vizsgálat alá vette az Isten, az ember, a halhatatlanság eszméit, közelebb hozta azokat, nem értelmünkhöz, hanem kedélyünkhöz, gondolkodott azok felett s összekapcsolta azokat a mi tapasztalatainkkal, szeretetünkkel és reményünkkel. Így lesz ő, mint mondtuk, értelmi hatalommá, nem valami különös eredeti lángész által, hanem, mert rokonszenvei és a valóság ereje által lefegyverezvén az előítéleteket, összekötő láncszemként tűnik fel a közönséges emberek és bölcselők között. És stíljének rövidsége, amiről már megemlékeztünk, kifejezéseinnek méltóságot kölcsönöz.

Az „In memoriam“ nagyon sok kifejezése a legegyszerűbb, de ott a gondolatok is meg lehetős közönségesek. Pedig vannak dolgok, a melyekhez a kifejezéseknek nem egyszerűsége, hanem szövevényesebb volta illik s azt eltalálni Tennysonnak nem sikerül. Politikai reflexiók ritkán fordulnak nála elő, de ha vannak, rendesen helytelenek és igazságtalanok, mint pl. ez:

Social truth shall spread
And justice, even though thrice again
The red foolfury of the Seine
Should pile her baricades with dead.¹⁾

¹⁾ A társadalmi jog és igazság fog uralkodni, ha mindjárt Páris vérdühe harmadszor fogja is barricadjait holttestemből felépíteni.

A „Princess“ egyik kifejezése pedig merőben nevetséges, a melyben a *hazafiasság* hangját alkalmazza azon nagy és fontos fogalomra, melyet *világnak* nevezünk :

This fine old world of oure is but a child
Yet in the go-cart. Patience! Give it time! ¹⁾

Vagy hogy más tárgyat tekintsünk, mily máskép fejtegetné Browning azon physiologiai tüneményt, a mely a következő sorokban van előadva :

I frust I have not wasted breath —
I thing we are noth wholly brain,
Magnetic mockeries, not in vain
Like Paul with beasts, I fought with death.

Not ouly cunning casts in clay:
Let Science prove we are, and then
What matters Science unto man
At least to me? I would not stay.

Let him the wiser man, who springs
Hercafter, up from childhood shape
Her actions like the greater ape
But I was born to other things.²⁾

¹⁾ E kiművelt világunk csak gyermek, de mégis halad. Türelem! engedjetez neki időt! stb.

²⁾ Bizom, hogy keblem nincs megromolva : Hiszem, hogy nem vagyunk pusztá velő, delejes játékok, nem hiába küzdtem a balállal, mint Pál a vadakkal. Nem vagyunk

Mi megvalljuk, teljesen mentek vagyunk a félelemtől, a mely e sorokban ki van fejezve.

Az éles értelem, mely nem sajátja Tennysonnak, kiválóan jellemző vonása *Browningnak*. Mind a két költő sokat foglalkozott a világegyetem titkaival, de modorukban a legélesebb ellentét van. Röviden kifejtve: Tennyson egy sort sem ír oly dolgokról, a melyek nem valamely közönségesen ismert gondolaton alapulnak; Browning nem vet a papírra egy oly eszmét sem, a mely másokkal közös volna. Tennyson mindig azon van, hogy magát másokhoz áthasonítsa és idomítsa, Browning pedig, hogy elkülönítse magát másoktól, felfegyverkezve, azokat magától távol tartsa s reájuk csak távolról tekintsen. Tennyson összes törekvése közönséges dolgokban remekelni; Browningé oly dolgokat fedezni fel, a melyek nem közönségesek. Senki sem olvashatja egyrészt az „In memoriam“ másrészt a Bishop of „Blougram“ és „Caliban upon Setebos“ czimű költeményeket, hogy e különbséget azonnal észre ne vegye. Az „In memoriam“ puszta agyag-minták. Hadd bizonyitgassa a tudomány, mik vagyunk s aztán, mi viszonyban van a tudomány az emberrel, legalább velem? A bölcs ember, ki ezután fogszületni, hadd idomítsa gyermekségétől fogva tetteit a nagyobb majomhoz hasonlóan, de én másra születtem.

csodálói, bármily nagyszerű legyen is általában a költemény, 18—19 éves fiatal lányok, ami nem áll a „Bishop of Blongramról.“ „Nézzük mikép képzelet az ítélet napját Browning „Easter-Days“ (Husvét napja) cz. költeményében :

Éreztem hogy itt az
Ítélet napja. Visszalépni már
Késő. Valóban (azt mondtam
Magamban) ezen a napon
A szemlélet eloszlatá
Lelkem setétjét s mereven
Dermedve álltam ; s tudom, hogy
Világfi valék, a tény
Ítélet után pusztán,
Menthetlenül előttem állt.
De agyam megtartá azért
Érzékeit és dobogott
Szívem, sőt mindkettő ezen
Veszélyben megsegíte. Nem
Veszték egy perczet — a veszély
Bátorrá tett. Védem, miként
Lehet magam, s mindkettő tapsol.
Igy beszéltem : „Igy alkotál,
Igy használtam, miket adál,
Érzékimet. Világod oly közel
S kedves vala, nem állhaték
Ellent. Feléd is tekinték
Múló gyönyör között, de itt,
Rövid létben lemondani,

Nehéz vala a gyönyörről :
A poharat félig üritni
Képes valék, de egészen
Lemondani sulyos vala,
A tiltó szó elég erős
Nem volt, hogy lelkemet
Mélyen s erősen hassa át,
De te, ki mindent tudsz, tudod,
Hogy ajkimtól törekedék
Néha, (bár fájdalom későn)
Megvonni gyönyör-csöppeket,
És nem szeszély-e így, hogy Te,
Kinek világa nyujt gyönyört,
Bevégzésül pokolra vetsz.

Browning elméjének szigorúsága oly nagy, hogy még akkor is, ha legalanyibb, mint itt, önmagát is mintegy kívülről tekinti; s amilyen erős satirista, önmagát szigorubban vizsgálja és bírálja, mint másokat, s valóban ez az egyedüli feltét, a mely alatt a satyra elviselhető. Browning a fájdalom okául a téves szándékot, (terveket) önbizakodást, vagyis boldogságunk kizárólagos vágyát tekinti; ez az ő bánatának oka, ezt akarja ő kimutatni és a homályból napfényre hozni. Ez azon alap, melyen Browning gunyolódik. Így a guny nem a világfi, hanem a philozophus gunyja. Azonban philozophusok ritkán voltak satiristák; mert a

mélyreható gondolkodással nehéz egyesíteni azon könnyüséget, a mi a jó satírához megkívántatik. Mindazáltal Plato, Carlyle, Browning satiristák. S ez az, ami különös jelleget kölcsönöz Browning érettebb költeményeinek, főkép annak, amelyet a legkiválóbbnak tekintünk: „Caliban upon setebos“-nak. Az emberek minden korban saját tulajdonságaikkal szokták isteneiket felruházni. Azokat magukhoz hasonlóknak festik, a kik tőlük egyedül csak hatalmuk nagyságára nézve különböznek. A mit közönségesen anthropomorphismus neve alatt értünk, nem egyéb, mint ráruházása az emberi indulatoknak a mindenség szellemi középpontjára, kutforrására, ami természetesen helytelen, de a jámbor köznép legnagyobb részénél semmi sem közönségesebb ennél. Ezek számára veszi fel a parabolicus alakot Browning „Caliban“, mint alakja mutatja, jámbor teremtés; erkölcsisége bizonyára alsóbb rangú s valjon mégis alkalmul szolgálhat-e ez az embereknek, hogy magasabb erkölcsiségükkel kérkedjenek.

Azonkívül meg kell jegyezni, hogy Browning Calibanba jóformán beleöntötte saját egyéniségét: éles megfigyelését és hatalmas okoskodását. S ez áll általában Browning jellemalkotá-

sairól. Nem úgy alkotja jellemeit, aminőknek azok magukat a való életben mutatnák: tisztán és egyszerűen, hanem, mintha önmagukat vizsgálnák, egy kivüleső szempontból, a mely azonban nem másé, mint Browningé.

„Bishop Blougram“ nem kevésbé csattanós példája Browning modorának. A püspök, mint akik olvasták a költeményt, jól emlékezhetnek, — kételkedő, erős hajlammal a hitetlenségre s ő védelmezi magát a hypocrisis támadásai ellen, hogy ily körülmények közt is megtarthassa állását. Védelmének élessége és valószínűsége bámulatos. Modora sikeres; bebizonyítja mindenki várakozása ellenére, hithűségét. Kimutatja, hogy élete szabályszerű; kérdez benneteket, (s nehezen tudtok reá felelni), hogy miért ne követné a rendszabályt, amelyhez ő esküdött? Mert bizonyára nem könnyű valakinek magát annyira meggyőzni, hogy beismerje saját gonoszságát, s főkép egy olyan embernek, ki nyiltan, leplezetlenül hajhászná önérdekeit, minden más érdek kizárásával. Az ilyeneket rendesen gazembereknek mondják s rólok semmi jót nem tesznek fel s ezt bizonyára jól tudta Blougram püspök is. Mi azt mondjuk, hogy egy valódi Boulgram nem lett volna ily nyilt; ő csak keresztülsurrant

volna kétes szavakkal lelke mély önzésén s nem akarta volna elveszteni a hallgatók jó véleményét, hogy bebizonyithassa, mennyire felüláll minden megtámadáson.

Browning tehetsége tehát nem tűnik fel előttünk oly drámainak, mint aminőnek többször gondolják. Egyénisége alkalmas arra, hogy azt más jellemalakokra kényszerítse. Erejéről kétség nem lehet, de oly erővel teljes költeményeket, mint a minőkről most megemlékeztünk, többet nem írt. Előnyösebbnek tartjuk most költeményei közül azokról szólni, melyekben kevesebb az erő és több a gyengédség; mert Browning nagyon is tud gyengéd lenni; hibáz ugyan, midőn nagyon ömledezni akar, de van bizonyos közép hangulata, amiben kitünő. Találó példa erre: „Andrea del Sarto“.

Az enyhe olasz est, a bánkódás a geniuszért, mely elvesztette fenségét és meghiusítva látja reményeit, nem saját hibája nélkül, a visszautasított szerelem érzése, minden sorából kiérzik.

Browning legtöbb e nemű verse rimes. Azt hisszük, több fogatkozás van rimes verseiben. Nyelve mindig rövid de nem zengzetes s ez az a hátrány, a mi ellensúlyozza gondolatai élvezését,

de ezt a hátrányt a rimtelen versekben megszünteti a kitünő tartalom.

Nem válhatunk meg Browningtól, hogy meg ne emlékezzünk, bár röviden „The Ring and the Book“ cz. nevezetes költeményéről. Sokkal behatóbb méltatást érdemel, mint a minőt itt adhatunk, de hogy művei általános értékét megállapíthassuk, nem mellőzhetjük. Az első gondolat, a mely támad, nem mondjuk az olvasóban, de mindenkiben, a ki csak rátekint is a négy kötetből álló műve, hogy ez a leghosszabb a költemények között. Olvasás után, higgadt megfontolással kevesen tagadhatják, hogy *valóban nagyon is hosszú*. Még a szemet is kitérasztja a sokféle okoskodás pro és contra — ugyanazon ok sokfélekép változó árnyalatai — egy bűnesetben, melyben annyi sok a nemtelen anyag s oly kevés az elvitázhatlanul nemes, mint gr. Guido Franceschini esetében. A tárgy maga is alacsony és kisszerű azon ügyesség és gondhoz képest, a melyet Browning reá fordított; mert ez ügyesség és gond magukban véve legkevésbé sem arra valók, hogy kegyetlenséget szolgáljanak; de itt a költő a tiszta aranyat adja durva vegyületben, a földdel és közönséges kavicszal. A költemény egy ötödnyi hosszúsága lehetne s csak javulna

kihagyások által. Azonban távol vagyunk attól, hogy becsméreljük. Mint minden, mit Browning irt, ritka őszinteség bélyegét hordja magán, semmi sincs benne a népszerűségre törekvésből, semmi az igazságra és arravaló törekvésen kívül, hogy meggyőzze az olvasót, hogy a kifejezett érzelmek szükségeseek és megszívlelendők! Határozott erkölcsi törekvés vonul át az egész költeményen. Nincsenek benne folyton előre tolakodó erkölcsi kitérések, nincs olyan tanúság, mit a végen néhány csinos, tömör mondatban ki lehet fejezni; de igen, az emberi tények s az élet problémái feletti beható eszmélkedések. Kevés költő képes okoskodásokat és ítéleteket úgy előadni, hogy tanítóvá ne válják s daczára annak, hogy Browning a népszerűséggel nem törődik, mélyen együtt érez kora embereivel. Határozott ragaszkodás a valóhoz, a melyet ismer s határozott, tudatos tartózkodás a költészet szokásos s képzelt ékességeitől és függellékeitől, jellemzi minden versét.

Hogy *Arthur Hugh Clough* költeményei nem lettek valami nagyon népszerűek, oly tény, a min nem lehet nagyon csodálkozni. Ő maga sem igen törekedett népszerűség után, nem mintha azt nem óhajtotta volna, hanem egyéb vágyai erősebb és

tartósabb hatást gyakoroltak rá. Talán philosophiai lelkületénél fogva is kerüli a sokaságot s azokat, kik a közvéleményt csinálni és vezetni szokták.

Clough philosophus költő oly értelemben mint Lucretius óta senki. Minden más költőről és philosophusról ki lehet mutatni, minő hajlamok bennük a túlralkodók. Így például Tennysonban és Browningben is sok van a philosophusból, de első sorban mégis mindakettő költő, a philosophia bennük csak másodrangú. Platóban ellenkezőleg sok költőiség van, de tulnyomó benne a philosophia. Coleridge költő volt és philosoph, de legszebb költeményeiben csekély a philosophia s philosophiájában a költészet nagyon alárendelt. De mind Cloughban, mind Lucretiusban a költészet és philosophia elválaszthatlanul van egyesülve. Philosophusok volnának, mert mindkettő főképp arra törekedett, hogy a mindenség titkainak megoldásához a kulcsot megtalálják s az életkedv, szerelem, szépség, nem okoztak volna nekik élvezetet, csak mint kutatásuk tárgyához tartozók. E kutatásban Lucretius hitte, hogy célhoz jut, Clough nem hitte. Lucretius nem volt népszerű a rómaiak között s a jóval későbbi kor is eléje helyezi Ovidot, ami kitünőségének valódi

tulsága volt, az okozta nála az ügyesség azon hiányát, mely nevét elhomályosította. Mily magasan áll Clough mint ember, nem akarjuk meghatározni; de biztosak vagyunk, hogy azokban, kik átérteni képesek erőfeszítését és törekvései sikertelenségét, a legnagyobb bámulat meleg érzetét kelti fel.

Költeményei egyike, a mely bár ki van nyomtatva, de nyilvánossá téve nincs, azonban mindenki ismeri, ki a szerző iránt érdeklődik, a „Dipsychus“, — két lelkű ember. Ez oly lelkületűnek mutatja, hogy Hamletre emlékeztet. Élénken érezve a világnak és az azt körül folyó rejtelmeknek nagyságát, világosan látta a két elvet, a két osztályt, mely a világot soha nem végződő harcban szétválasztja; azokat, a kiknek szeme előre és kiké hátratekint, a liberálisokat és conservativeket, azokat, a kik még el nem ért, nagy dolgok után epednek s a kik a már elnyertek elvesztésétől félnek. Az inkább anyagi emberek sokszor határozatlanul haboznak e két elv között, de az ilyenek végre is határozott véleményt alkotnak mindkét kérdésről; változást óhajtanak itt, majd ellene vannak amott; majd a szabad választás mellett vannak, majd ismét a nemzeti egyház megszüntetése ellen; majd iskolakötelezettséget akarnak, de az általános szavazás

ellen vannak. Hogy Clough határozottabb véleményyt nem alkotott, az részben gyengeség volt benne.

De az embernek azon jellemjegye, melyet azon költők által akarunk jelteni, „kik előre és hátra tekintenek”: tökéletesen meg van benne. Ő oly serényen tekintget előre és hátra, hogy a jelenre vonatkozó vizsgálataihoz nem volt képes kulcsot találni. Azért, ha a jelennel foglalkozik, teszi azt vagy a szomorú scepticismus szellemében vagy keserű ironiával. Mindig Hamlet felkiáltása látszik ajkán lebegni:

Kizökkent az idő; — oh kárhozat!

Hogy én születtem helyre tolni azt. Arany ford.

Vagy hogy saját szavait halljuk, ime egy részlet az „Easter Day” cz. legnagyobb költeményéből, a melyben véleményének kettőssége határozottan kitűnik, mert bizonyára Strauss vagy Renáu ép oly kevésbé irhatták volna ezen sorokat mint egy tanulatlan keresztény:

Midőn Nápoly népes utczáin bolyongék,

Égőbb fejjel, mint felettem a nap ég,

Szivem lángolt, míg végre ajkam így szólt, —

S agyam egyszerre megvilágosult:

Krisztus nem támadt fel!

Nem támadt fel — nem!

Alant rothad el;

Krisztus nem támadt fel.

Egyél, igyál szórakozz' s gondold, ez a menny,
Ez s csak ez a menny,
Nincs más pokol,
Mint a föld, mely céljának szolgál kétszeresen jól :
Kímért arányban látogatja
A világ java s alja,
Áldás és átok s egy füst alá kerül
Igaz s elvetemült
Krisztussal, ki nem támadt fel.
Eszünk, iszunk s meghalunk, lelkünk nincs,
A magas ég alatt kétségbeesve
Csak mi vagyunk, egykor reménynyel telve,
S hitetlenek, kik legjobban hívénk.

Hamuból hamu, por a porból
Lesz a gonosz és jámborból,
De mégis egy igaz marad,
Az a nagyon gyászos mondat :
Krisztus nem támadt fel !

Azután sokkal nyugodtabb hangulatban így ír :

Nem sirni, jajgatni e hantra ül,
Nyugodt szível tekints magad körül.
Bárhová tekints,
Földön pokol nincs.
Most is olyan az ember s élet,
Mint a midőn lett ember s élet,
A mi csak a magas ég alatt él,
Bánkodik és vigad, lemond s remél
Remény legyőzi a bajt, öröm a bűt.

Hitetlenség a hit előtt fut,
Bár meghalt, nem halott.
Itt van, bár eloszlott,
Nem vészett el, hár eltűnt,
Szól az evangelium és hitün :
Ő valóban feltámadott,
Krisztus feltámadott!

A „legujabb tiz parancsolat“-ban (The latest decalogne) pedig erős gúny nyilatkozik. Élete utolsó néhány évében jelleme, hogy úgy mondjuk, szelidült; különös tehetsége kevésbé kitűnő utolsó befejezetlen költemény csoportjában a „Mari Magno“-ban. E költeményeket természetes, tiszta leírás, tiszta érzelmek, finom és világos jelleg különböztetik meg. E különbség tisztán érezhető. Meg kell jegyeznünk, hogy legismertebb költeménye „The Bothie of Tober-Na-Vuolich“ a mit kevésbé előbb adatott ki, hasonlóké aránylag egyszerű. A hatos-vers, melyben ez s az Amours de Voyage van írva, kétségtelenül akadályozta népszerűségüket. De volt is ok, a miért a Bothie mértékben írta, mert stilje gunyos-hősi. Hatásos, derült, komikus hangulat hatja át az egészet.

Átmenve Cloughtól Mathew Arnoldra annyi, mint átmenni attól, ki egész lelkét versbe öntötte ahhoz, kinek a versírás csak kellemes fel-

üdülés volt. Mathew Arnold költeményei rendkívül kedvesek, határozott jellegük van ugyan, de még sem oly erős, hogy teljesen magába mélyesztené s magával ragadná az olvasót. Költeményei között kétségen kívül a legszebb „Trisztan és Izolde“. S ez a lehető legegyszerűbb mind felfogásban mind megalkotásban, de valami hiányzik belőle, ami még inkább hiánynak tűnik fel az oly költeményekben, mint „Sotrat és Rustum“ és „Mycerinus“, nincs bennük t. i. igazi tűz, élet, mi kárpótolná a gondolat és reflexió hiányát. Arnold azt vallja, hogy példányai a görög drámairók; s a görög drámairók mindenesetre kimért léptekkel haladnak s nem rohammal. Azonban Aeschylosnak és Sophoklesnek anyaga annyira bő, hogy lehetetlen azt máskép, mint némikép szétáradó compositióba foglalni, de Arnoldnak nincs ily mentsége. Az olyan sorok, mint a következők, igazabbak és megragadóbbak, mint az antik mértékre írottak :

Oh nem! derült a boldog ifju álma,
Miként a napnak kedves szép világa ;

— — — — —
Nyugalmat álmodik, de nem oly mélyet,
Hogy mint a márvány holt legyen az élet
Azt mondja szívének minden hangja :
Jó a nyugalom, de nincs élet abba?.

Az ember lelke azt keresi talán,
De nem óhajtja ifjúsága hajualán.

Ez bizonyára igaz. S habár Arnold kissé későn fedezte fel s ha bár költeményeiben nincs meg az a bőség és mélység, melyet bírnának, ha már korábban féket nem vetett volna természetének ha kevésbbé kereste volna a kora-érett nyugodt komolyságot s megnyugodott volna azon tényben, hogy az élet bármily csendesnek lássék is kívülről, alapjában nyugtalan az és háborgó; de senki sem csukhatja be az utolsó kötetét a nélkül, hogy nem érezné, hogy ő élénken érdeklődik más emberek vágyai, félelme s kétségei iránt és hogy valódi emberbarát.

Senki sem mondhatja Browningné asszonyról, hogy ő valami nagyon affectálja a vidámságot. Hibája épen az ellenkezőben áll, hogy t. i. nagyon túlozza szenvedéseit s fájdalmát. Régibb költeményeiben azt oly mértékben tette, hogy nem volt élvezet azokat olvasni. Mindjárt kezdetben lehetett érezni, hogy őt nem közönséges nagyravágás heviti s oly kitartó és sajátos szándék, minő a férfiak közt is ritka, így ő már rég ismeretes volt, ha nem is népszerű, midőn még valami maradandó becsű művet alig írt. Az első

mű, melyben valódi eredetisége tűnik fel, volt „Aurora Leigh”; ez és utolsó kötete „The last poems” az egyedüliek, a melyek miatt róla megemlékezünk. Kellemes e valódi fejlődést tapasztalni úgy ő nála, mint Arnoldnál a későbbi években; a mint szomoru dolog látni, mi történik némely írókkal, a kik ifjúságukban sokat ígérnek, de ígéreteiket aggkorukban nem váltják be valami igazán méltó munkával. Kedves dolog, ha a költőkben látjuk, hogy nem sokat aggódnak a poétai mesterség miatt, hanem inkább tartalmat igyekeznek adni. „Aurora Leigh” ellenben telve van ilyen részletekkel, mint a mely így kezdődik:

A költemények mely formája legjobb?
Formával s külsővel nem gondolok,
A szellem s józan ész alkot formát,
Különben szolgává s nem szabaddá
Tesszük a szellemet. Belülről hat az élet.
Legyen a dráma ötszakos.
Mért nem tizenöt, — tiz, vagy csak hét?
Mennyi levél szükséges a fához,
Hogy éljen és nőjjön? Szó szerint vegyük
Idő s tér egységét, midőn a szenvedély
Nem ismer tér s időkorlátokat?
Az képtelenség.

Mind igaz, de helyén kívül van mondva.
Browningné asszony alig gondolta meg jól, a mit

fennebb mondott; — a módszer, a melyet ajánl, lehet saját ösztöne, de nem oly határozott elv, melyet nyíltan ki kellene fejezni szavakban s annál kevésbbé kellene papírra leírni. Azonban magának kellett volna legalább követni a tanácsot, amit ad.

„Keveset gondolok a formával és külsővel“ mondja s mégis keményen megítmadja a kritikuskat s azok elveit, a melyek a versformákra s a külsőre vonatkoznak. A fő dolog az, hogy nem szokván meg figyelmének a cselekvényre központosítását, ha cselekvényt ad elő, bámulatosan ügyetlen. Költeményei szövevénye darabos és valószínűtlen a legvégső fokig. A hős Romney Leigh valószínűtlen. Nem kételkedhetni, hogy egy-két neki tulajdonított tettet végre hajthatott: komoly szándéka lehetett Aurora iránt s vissza lőn utasítva — lekötelezte magát a pór leány, Marianna iránt — sereget alkothatott — lehet, hogy kipörkölték saját házából, megsebesítettett s megvakítottattott azok által, akiket megszabadított — és végre, hogy Aurorát nőül kapta. Mindez lehetséges. De ezek mint különálló dolgok vannak elmondva a költeményben, nincs köztük összefüggés és a jellemek fejlődése, nem találjuk meg Romney Leigh

jellemének nyitját, a melyet megmutatni lett volna kötelessége a költőnek.

Azonban „Aurora Leigh“ mégis kiválóbb költemény. Összehasonlítva a „Princes“-sel, oly költeménynyel, mely szélesen tárgyalja a nő helyzetét a világban, — mindenki láthatja, hogy az meny-nyivel gazdagabb anyagban és gondolatokban, noha Browningné asszony sohasem emelkedik Tennyson lyrájának magaslatára. S megengedve, hogy valamely művész törekvései kitűnő tárgyául szolgálhatnak valamely költeménynek, nem lehet tagadni, hogy Browningné asszony azokat hiven festette. Nem vezet tévutra érzelmei gazdagsága, noha nincs mindig bennük a szükséges világosság. De a Franciaországra vonatkozó részben a hatodik könyv bekezdésében nemcsak nemes, hanem igen értelmes is:

Szeretem én a nemes francziát,
E költői népet, mely mindig álmodik
Valamely szép eszményről és azt űzi,
Bár háztartása gyakran roszt fordul.
Egyenlő férfi s nő, szeretni is szabad,
A testvériség nem kényszerítve jó.
Gazdag segít szegényt, kincsbe nem ful,
A többségnek szabadsága meghajol
Néhány belátása előtt. Hősi álmok!
Főlséges álm ez, természetes az ébredés!

A „Lust Poems“ gyűjtemény néhány darabja felülmul mindent, a mit Browningné asszony valaha irt. A „Forced Recruit“, „Bianca among the Nightingals“ és „De Profundis“ cziműekben az erőszakoltság hasonlithatatlanul csekélyebb. Összes műveinek koronája pedig az „A Musical Instrument“ czimű.

II.

A. Ch. Swinburne.

Azoknak a költőknek, a kiket eddig tárgyalunk, ifjúsága s némelyeknek érettebb éveik is a béke idejére esnek. De 1848. óta ismét nagyobb nyugtalanság támadt, és az utolsó tiz évi időköz alatt oly változások történtek, a melyek, ha nem is a körülmények erőszakosságára, de talán kihatásuk fontosságára nézve, azokhoz hasonlóak, a melyek a század elején uralkodtak.

Ch. Kingsley egyik legrégibb s legjobb elbeszélésének hőse, azon költői befolyásokról szólván, a melyek lelkére legnagyobb benyomást tettek, a legmagasabb helyre Tennyson műveit teszi. E tényből általános elvet akarván vonni, felteszi e kérdést s arra meg is felel: miért van az, hogy az említett költő legnagyobb befolyást gyakorol az ifjak lelkére? Csak nem a merő ujság-inger miatt? Ennek oka valójában az, hogy a költő ugyanazon remények, kétségek és kísértések között, a meg-

figyelés ugyanazon légkörében élven, mint ők, határozott kifejezést és alakot ad azon kérdéseknek, a melyek határozatlanul és némán foglalkoztatták szívüket.”

A felhozott tény és annak ezen megfejtése, határozottan, szembetűnően igaz. Az élő emberek érzései és gondolatai hatékony formáját egy harmadrangu élő költő sokkal élénkebben és hivebben tudja visszaadni, mint a halott Homerek, Dantek, Shakespearek. Így minden korban nagy baj az, ha a kor nem tud kiváló tehetségű költőket teremteni. „C a r e t v a t e s a c r o” a legszomorubb ítélet, a mit valamely nagyobb tehetség nélkül szükölködő korról mondhatni. Ez a nemzeti szellem érzelmi vagy képzelmi világának közönyét vagy kihaltát jelenti s ez vagy együtt lehet vagy nem gyakorlati törekvésekkel vagy philosophiával, de részvétlenül a jelen s jövő iránt, megelégedve a mult alkotásaival és eredményeivel s nem engedni remélünk, hogy az elgyengült nemzedék fajunk művelődési történetében nyomot hagy maga után.

Ily szerencsétlenség — mely soknak okozott félelmet — fenyegette a most férfiasodó nemzedéket. Nehéz volna túlozni azon befolyás erejét, a

melyet a „koszorus költő“ (Tennyson) népszerűsége virágában gyakorolt az ifju angolokra — kíváloan egészséges befolyást és talán még üdvösebbet, mint Byron és Wordsworth, de még sem teljesen olyant, mely a növekedő költői nemzedék összes szellemi erőire kiterjedt volna.

De bárminő volt is e befolyás, — annyi kétségtelen, hogy ereje már megcsökkent. Legteljesebb hatásában mintegy husz év előtt volt, de azután folyton gyengült s végre helyet adott a higgadt kritikai méltánylatnak. Tennyson költeményeit most is olvassák, a mint olvasni is fogják, mint remek műveket, de többé már nem lelkesednek azokért egy, mint felvilágosító isteni igékért, barátokért, tanítókért, vezérekért és vigasztalókért. Mióta a koszorus költő legjobb műveit megírta, az élet-körülmények meglehetősen megváltoztak, nem azok a problémák várnak megoldásra, nem azokért az eszmékért hevülnek s nem ugyanazon akadályokat kell leküzdeni. Az idő egy új ígehirdetőt kíván, eddig siker s általában ezután is vérmesebb remény nélkül.

Énekesekben, valódiakban és hamisakban, nincs hiány s valóban, csodálatos volna, ha „az üres polyvával, a mit szemnek vélnek, telt mé-

rőkben,“ a mivel telve vannak a könyvkereskedések, esetleg néhány buzaszemet nem lehetne találni. De még egykoru költészetünk azon csekély részében is, amelyek való értéke van, elszomoritólag kevés teremtmény erőit találunk.

Eltekintve most a koszorus költőtől, többi költőink legnagyobb részéről elmondhatjuk, hogy megelégszik az utánzással, ha pedig nem utánoz, megszűnik költői lenni. A kivétel kevés, de figyelemre méltó.

Browning sajátos philosophiát hirdetett bámulatos versekben lelkes tanítványai csekély körének de nem emelkedik s úgy látszik, nem is akar felemelkedni a formatökély tisztaságára és kedvességére. Utána tehát két-három költő bölcselkedik versekben. A többi azt a nótát fujja, amelynek változatait Tennyson már kimerítette, a mint ő maga is panaszkodik egy kedves kis allegóriájában, mely az „Enoch Arden“ után következik :

Most fakadhatnak a virágok,
El van vetve mindegyik magva ;
Köztük néhány csinosat látok,
De több ugyan nagyon satnya,
S a legtöbbet a nép
Gaznak és gyomnak tartja.

Ilyen volt a költészetkedvelők kilátása Angolhonban; ha előre tekintünk, semmi sem volt, ami e sokféle utánzástól felszabadulást jósolt volna, de nem is emelkedett fel és nem is tisztult meg még soha egy ember és egy nemzet sem a pusztá, bár legügyesebben utánzó csiripelés és sipolás által. E körülmények között egy új költő feltünése általános érdeklődést keltett. Négy-öt évvel ezelőtt (1860–2-ben) a „Spectator“ olvasóit kedvesen lepte meg néhány e folyóiratban megjelent rövid költemény, a melyek ha nem voltak is tökéletesen eredetiek, de nem is pusztá utánzatai Tennyson és Browningnak. Költőjük bizonyára oly befolyások hatása alatt képződött, a melyek nem közönségesek. A héber próféták szenvedélyes túlzásai különös hévvel jelennek meg nyelvében; de meritett a görög és római írók gondolatforrásának mélyéből is és ha pályáját valamely újabb költői iskola irányította is, az korántsem volt napjainak kicsiszolt s élesgetett idylli költőinek, hanem a nyersebb francia romantikusok iskolája. E költemények alá e név volt írva: *Algernon Charles Swinburne*.

Kezdett irányában azonban nem volt lehetséges oly műveket teremteni, a melyek, minden

kitünőségük daczára is, általánosabb és tartósabb népszerűségre juthattak volna. Ez főkép akkor tűnt ki, midőn Swinburne erejét oly műbe öntötte, a mely sokkal terjedelmesebb és nagyobb gondal volt kidolgozva, mint azon rövid versek, a melyek nevét ismertté tették és — jövője kétségessé vált. Az 1865. év tavaszán jelent meg „Atalanta in Calydon“ ; a kritikusok nem fojthatták el a méltánylást „de zavaruk ép oly nagy volt, mint tetszésük.“ Hogy egy semmiféle irányhoz nem tartozó költő tűnt fel, azt elismerték : hogy e költő a zengetesség, dallamosság bájának gazdag erével birt, hogy elevenen tud írni, ugy a festői művekben, mint drámákban s hogy felülmulhatatlan ügyességgel tudja a klasszikus versformákat az angol olvasó elé adni, azt is legalább részben elismerték. De egy, a könyvkereskedések idylli költészetébe magát beélt kritikai irány, nem volt képes Swinburne költészetét a maga lényegében felfogni és méltányolni. Megdöbbsent és pedig nagyon, azon merészségtől, a melylyel az új költő némely és pedig az emberi élet legfontosabb kérdéseit tárgyalta, azon merészség által, mely rögtön visszaidézte emlékezetébe Shelley Maab-királyné-jának legdarabosabb és legerőteljesebb részeit. Így tör-

tént, hogy, bár az olvasók legnagyobb része „Atalantát” szívesen üdvözölte, érdemeit nagyon csekély mértékben ismerte fel.

Swinburne, talán érezve, hogy az első nagyobb művében oly sympathiákra és izlésre számított, a melyek a szó szoros értelmében *népszerűtlenek*, nagyon rövid időköz után, próbára tette másodszor az olvasó-közönséget egy a tárgyban, tárgyalásban, formában váltig különböző művel, de a mely sokkal magasabb foku drámai tehetségre vall. „Chastelard”-ban utánozta az Erzsébet-kori dráma alakját, mint „Atalantá”-ban a klasszikaiét, s egyik esetben úgy, mint a másikon a formát a szellem gazdagsága sugalmazta. — De a közönség és kritikusok elégedetlensége, a melyet „Atalanta” legalább látszólag elkerült, talált és sietett is felhasználni az alkalmat, hogy kitörjön Chastelard irányában. Az elégedetleneket bántotta az, hogy a költő Stuárt Máriát és költő kedvese Chastelard tüzes, szenvedélyes természetét nem jellemezte „Enoch Arden”, és „Aylmer’s Field” nyugodt és egyenletes diktációjával. A színezés nagyon meleg, mondják, az alakok merészen rajzolvák, „erkölcsileg visszataszító”, „sértő a veleszületett gonoszságnál fogva”, tulhalmozott érzéki képekkel,

„szabados, profán“ — ime néhány a választékos jelzők közül, a melyekkel Swinburnet elárasztották. Így azon kritikusok, kik harmincz évvel előbb a természetet az akadémiai modell után csodálták — összealkotva az egész, hideg szürkéből, halavány zöldből, egy darab vízből fölötte palaszínű éggel — méltatlankodtak, midőn Turner merészelte festeni a valódi természetet, a nap keltének és lenyugtának, fénylő, izzó fehérségét és biborát.

Azonban a „Chastelard“-nak több hatása volt, mint csak az, hogy felfegyverezte a költő ellen azon homályos és ösztönszerű ellenszenvet, a mely őt kezdettől fogva, mint irodalmi eretneket, üldözte. E hatás még egy egészen más irányban is működött. Sokan, a kikben előbbi művei emléke már kihalt, vagy gyengült, meg tudták érteni, s képesek voltak rokonszenves érdekekkel kísérni a skót királyné életének sokkal emberibb — legalább modernebb küzdelmeit. És sokaknak „Chastelard“ szenvedély-tüzesítette eszméje, a mi erélytelen, lágyhangu verseink között úgy tűnt fel, mint valamely öntudatlan, tervnélküli, ismeretlen erő és szépség megnyilatkozása. Az így keletkezett bámulat gyakran rávezeti a csodálót egy korábbi költemény zordonabb szépségeinek felismerésére és ér-

zésére is, rajongássá válik és beható tanulmányra csábít. Így történt, hogy midőn Swinburne egy újabb lyrai gyűjteménye megjelenését hirdette, az olvasóközönség egy, bár kisebb része, kedvező hangulattal fogadta, noha egy évvel előbb teljesen mellőzték volna. De másrészt az ellenséges kritikusok nagyon is készek voltak a gyengébb darabok megtámadására s bátran mondhatjuk, hogy ilyen gyengébbeket találni elég könnyű volt. Midőn a „Poems and Ballads“ gyűjteménye megjelent, az éles kritika oly keserű támadásaival találkozott a minőket időszaki sajtónkban jól ismerünk, mióta hasonló okokból egy nagyon is sikeres támadás intéztetett a szegény Smith S. hírének megölésére.

A „Poems and Ballads“ ellen keltett vészárma egy ideig sikeres volt. A nagy kölcsönkönyvtárak nem fogadtak el a könyvből példányokat, szerzője ki lett kiáltva az irodalom „mauvais sujet“-jének. Swinburne megkísérlette egy röpiratban megczáfolni az ellene felhozott vádakat és fejtegetései némely pontban be is győzték igazságát s minden tekintetben érdekesek. Azóban nagyon is elvesztette a kellő mérsékletet és leszállott megtámadói alacsony színvonalára, durva czimeket használva és megvetőleg beszélve a sajtó embereiről.

De nem időzhetünk e kérdésnél: mi volt illő s mi nem azon vitában, mely Swinburne és kritikusai között folyt? Feladatunk fejtegetni, habár csak futólagosan, azon köteteket, a melyek oly sok vitát idéztek elő. Ami véleményünk az, hogy Swinburne hivatva van ugyanazon hatalmat gyakorolni a közönség képzeletére, a melyet egykor Tennyson gyakorolt, de a melylyel ő már kétségtelenül nem bír. Azt hiszszük Swinburnében nem hiányzik egyike sem azon tulajdonságoknak, a melyek szükségesek annak, aki az emberek gondolkodását irányítani akarja; s nincsenek oly hibái, amelyek elavithatnák vagy lemoshatnák hatását. Megengedjük, hogy eddigi működése inkább csak ígéret, mint tény: de költészetünk ily inséges állapotában, mint a minőről panaszkodtunk, az ily ígéret, ha nem is kielégítő, de legalább vigasztaló.

Swinburne költészetének elemzéséhez némi habozással fogunk. Legjobb lesz annak kitejtésével kezdenünk, mi nincs benne, minek hijával van? Megegyezünk a kritikusok egy részével abban, hogy az elmélkedés és szemlélődés kevés nyomai-val találkozunk ugy Atalantában, mint Chastelardban s a „Poems and Ballads“ cz. gyűjteményben s hogy Swinburne nem kísérelte meg a leírást sem-

miféle arányban és módon, sem Wordsworth finom és pontos, sem Byron merészebb és talán sokkal hatásosabb modorában. Azonban az erkölcsi fogatkozások Swinburne költészetében sokkal jelentékenyebbek, mert nehezen helyrehozhatók. Vizsgáljuk meg azon vádat, mely azt mondja, hogy nagy hajlama van az erkölcstelen tárgyak iránt és szereti festeni azt, a mi valóban silány és visszataszító; mert e vád, ha csakugyan igaz, költői hírnevére végzetes csapást mér. Van egy hibája, mely vita alá nem eshetik és kétségkívül súlyos. Mindenből, a mit Swinburne irt, hiányzik a hit; a fatalismus ugyanaz a sajátságos komorsága vonja be „Atalanta“ pompáját, „Chastelard“ szilaj, tüzes indulatait, s a „Poems and Ballads“ sokoldalú, sokszínezetű világát. És hit alatt nem az egyszerű vallási hitet értjük, hanem erkölcsi erőt, elvet, mely alapja és alakítója életünknek, tetteinknek — vagy a kötelesség, vagy a szabadság, vagy az erény hitét. Ilyesvalaminek még csak nyoma sincs nála. Az erkölcsi tökéletlenség átka, mely Byront sujtotta, kétszeres erővel és hévvel üldözi a „Dolores“ és „Faustine“ költőjét.

Örömmel hagyjuk abban a hálátlan feladatot: kimutatni a hibákat és átnegyünk a sokkal kelle-

mesebb kötelességre: méltányolni a legujabb költőnk érdemeit. Már első tekintetre is műveiben semmi sem látszik megragadóbbnak, mint a drámai és lyrai elemnek és erőnek az a sajátságos vegyülete, mely ritka mindig és különösen napjainkban. E vegyület világos bizonyítéka finom és erős képzelő tehetségének mind a tárgyi, mind saját emberi világában. Ezt látjuk Aischylosban Shakespeareben, Goethében, de másban nem. A mi drámai erejét illeti, Atalanta és Chastelard egyformán bizonyítékai annak, mire képes Swinburne, míg az előbbiben a Karok, habár nem állanak egyenlő fokon a görög eszménnyel, önmagukban is kedves lyrai költemények; de lyrai tehetsége legremekb nyilatkozatának azon ódáját kell tekintenünk, a melyet a candiai felkelésre irt (Ode on the Insurrection in Candia). Nem igen kell bizonyíthatnunk, hogy az indulatnak és fájdalomnak ezen kitörése, fokozottabb és szilajabb érzéseket nyilvánítva, mint a minőket Swinburne előző költeményeiben találunk, nem áll alább azoknál, a mik e nemből nyelvünkön irattak.

A „Poems and Ballads“ két részre oszlik: tulajdonképi lyrára, és drámai lyrára, az utóbbiak azon költeményeket foglalja magában, a melyek

formára lyraiak, de lényegükben drámaiak. Swinburne legjobb műveinek nagy része ez utóbbiakhoz tartozik. Néhány sorban az élet történetét ismerjük meg, a jellem fejlődését, az összeütközés eredményét s mind ezt nem a költő elbeszéléséből, hanem inkább a cselekvényből.

E költeményekre nézve, melyek a lyra és dráma összevegyüléséből származnak, mint figyelemre méltó ténytet kell megjegyeznünk, hogy a kedvelt formát, a melybe a költő e nemű műveit öltözteti, az anapaesticus rhythmus némely változatai alkotják. E mérték sebes folyása különösen alkalmas a tágyi és alanyi világ egyesülésének kifejezésére. Nevezetes, hogy a görög tragoediában anapaestus használata jelzi az átmenetet a kar heves, lyrai emelkedettségéből a dialogusokra.

De bármily mértéket használjon is Swinburne, mindegyikben változatos, és finom zenei érzéket árul el. Mindenféle rhythmust át tud sajátítani és abból sajátos csengést, melodiát csal ki s e melodiában nincs soha egyhangúság. A drámák szabad verse, „Atalanta” szövevényes chorusa. „Anactoria” rohanó, emelkedő szenvedélye (noha a mértéket közönséges hősi népénektől vette) a gyorsan ragadó anapaestusok balladáiban, még a kisebb

költeményeket, fordításokat és utánzatokat is, ugyanazon kedves zengzetesség jellemzi. Máskép áll a dolog a diktációval, Swinburne bár ebben is elég gazdag és eredeti, de e tekintetben még nem bírja a szükséges „*limae labor*“-t. Ugyanazon, vagy hasonló kifejezések és módok gyakori előfordulása unalmas és néha határozottan bántó.

Némely nevezetesebb hatások nyomaival is találkozunk Swinburne műveiben. Ilyen először Walter Savage Landoré, a kiről Swinburne a legnagyobb elragadtatással beszél, mint kortársai között legfényesebb névvel bíróról. Landor hajlama a klasszikai és különösen pogány szellemhez, téves szabadságszeretete, heves gyűlelete mindenféle társadalmi szokás és illem, ugyszintén a többség véleménye ellen, mély benyomást gyakorolt ifjú tanítványa jellemére. S egy más személyes összeköttetése még határozottabb hatással volt rá, Swinburne sokkal többet tanult a francia költőktől mint bármely modern angol írótól. Különösen Hugó Victorhoz csatlakozott. Neki ajánlja Chastelardot mint „az élő költők legnagyobbikának kora első drámairójának. Annyit el kell ismernünk, hogy a francia költők hatása műveire jótékony volt. A mit Hugó Victor ír, az mind lángol a

szabadságba vetett hit és emberszeretet tüzétől. Azonban Swinburne legnagyobb hibái nincsenek meg mesterében, s ha meg fogja tőle tanulni a hit és szeretet nagy tanításait, remélheti, hogy versenyre kelhet szellemi erejének fenségével.

Hogy, a mennyire képesek vagyunk, ez állításunkat bebizonyíthassuk, röviden tekintsük meg Atalantát és Chastelardot és vizsgáljuk behatóbb figyelemmel a „Poems and Ballads“ cz. gyűjteményét. A két dráma sokkal ismeretesebb olvasóink előtt és sokkal kedvezőbb fogadtatásban részesültek, mint az utóbbi kötet s így nem szükséges velük huzamosabban foglalkozni.

„Atalanta“ kétségkívül az antik görög tragedia legsikerültebb ujkori utánzata. A dialogok és lyrai részek egyaránt csodálatraméltó kifejezései az atheni drámának; a díkezió teljesen görög és a főszíne: ellenállhatatlan előre törése a kérlelhetlen és kikerülhetlen Fátumnak, a mit mi talán, nem is vagyunk képesek tökéletesen felfogni, de a mi báját és varázserejét képezi Oedipus gyászos mondájának. Azonban az is igaz, hogy az angol drámákban az emberi indító okok és cselekvények behatóbb figyelmet nyernek mind a jellemekek mind a kar által, mint a hogyan ezt a gö-

rög tragédia felmutathatná, s azután a görög dráma azon élénk rokonérzést a természet szépségei iránt sem tüntethette fel úgy, mint a miként ez áthatja az angol dráma cselekvényének minden mozzanatát. De mi nem vitatkozhatunk a klasszikai példányoktól való ez eltérések felett. Ezeknek tulajdoníthatjuk a legszebb lyrai zengzeteket, mint a leghivebb lélekrajzokat és a hősi lemondás nyugodt méltósága kifejezését. Kevésbé megbocsátható hibája Swinburne-nek a festések zordonsága és teljes sötétsége. Ez nem görög jellemvonás. A nagy görög drámákban az emberi szabadság és végzet örökös küzdelmeit látjuk ugyan, de bár a győzelmet a végzetnek juttatják, nem alacsonyítják le és nem nyomják el teljesen az emberi szabadságot sem. A fatum beárnyékozza a fényt, de sohasem homályosítja el teljesen a kitartható állhatatosság vonzó világosságát.

Szinte fölösleges volna idézeteket hozni fel, oly művekből, a melyeket a költészet minden kedvelője ismer; mégis előre bocsátott megjegyzéseink felvilágosítására nem mellőzhetjük el az „Atalanta” harmadik karának ódájából néhány sornak idézését. Az egész részlet kiválóan szép, noha kissé elnyújtott, gazdag és változatos s összehasonlítható

az atheni példányokkal. Azokat a sorokat hozzuk fel, a melyek bizonyítják, mily teljesen tudja Swinburne a görög szellemet visszaadni s melyek hasonlitanak Sophocles Antigonéjának azon fenséges részéhez, mely így kezdődik: Ἐφ' ὧς ἀνίστατε μάχην (Ant. 781—805).

Nem volt a földön, oh anyám!
Elég gonosz baj s fájdalom?
Meggzűlve már az emberrel
Pusztitva földön és felülről,
Az égből a vihar inséget rázva le,
S kiterjedvén a tengerekre
A zátonyok s szirtek veszélye?
És könyek, a melyek a vigság
Helyén fakadnak s folynak szét?
Szárnyaid vannak, mint galambnak
S vágyad leköt a földi röghöz
Azt kell követned s reá tolnod
Lelkednek lángoló szerelmét.

Ez a költészet, mely nem egyhamar válik avulttá.

Mondottuk, hogy főkép az „Atalanta“ bizonyítéka Swinburne lyrai és drámai erejének és valóban, senki sem fogja állításunkat kétségbevonni a ki olvasta a visszafojtott indulat rettentő jeleneit, a melyek Althae anyai érzelme és ujonnan feltámadt boszuvágya közötti összeütközést festik.

A maga nemében szint ily hatalmas a vadkan halála hirnökének leírása. Ez és az egyes versekben vezetett párbeszédek a klasszikai stilnek legügyesebb utáinzatai, a minőt még nem olvastunk.

Ezután a megjelenés, ha nem is a megalkotás sorrendje szerint következik Chastelard. Két, tárgyban és stilben oly annyira különböző munka egy írótól egy év leforgása alatt még nem jelent meg. Ha „Atalanta” tanuságot tesz is, a mint valóban tesz, a drámaíró teljes erejéről és ügyességéről, célját tekintve, mégis tévesztettnek mondható, főkép, ha összehasonlítjuk társával. Swinburne legtüzesebb bámulói és tisztelői sem voltak elkészülve Mária királyné udvarának ily részletes és merész festésére. De nem is lehetett volna a görög dráma nyugalmas, szoborszerű fenségéből következtetni arra az éleslátásra, az ember jellemzésében arra a művésziességre, a gyenge de indulatos lélek ingadozásának s az erős lélek küzdelmeinek rajzában arra az ügyességre és az emésztő szerelem izzó tüzeinek olyan kitöréseire, mint a minőket Chastelardban találunk.

Nyilvánvaló e két dráma összehasonlításából, hogy Swinburne irodalmi törekvései általánosak. „Atalantá”-ban határozott törekvése és vágya az

atheni, a „Chastelard“-ban az erzsébetkori drámát utánozni. De Aischylos Swinburne-nel egyesülve sem rontja le Shakespaere uralmát.

A klasszikai és romantikai iskola legjobb irányai vannak Swinburneben egyesülve s általa elsajátítva részrehajhatlan eccecticismussal, amit maga is gyakran nyilvánít, de kevésbbé gyakorol. „Chastelard“ jellemei nagyon különböznek a legtöbb modern dráma jellemeitől. Akár elfogadjuk, akár elvetjük Swinburne Stuart Máriáját, mint historiai személyt, művészileg valónak kell elismer-nünk. Hasonlitsuk össze ezt e nő bármely költői, vagy historiai jellemképével Scott Walter vagy Schiller rajzában, látni fogjuk, hogy amabban valódi élet van, ezek pedig, bár szebbek, de hamisak. Senki sem vitathatja el Mária, Chastelard vagy Beaton Mária szenvedélyes jellemének igazságát. És ha a jellem élethű és a szenvedély vele összhangzatosan van festve, akkor még igazabb való-szerűbb lesz a jellem, a cselekvény szövése a katastropha komoly nagyszerűsége, bámulatos felfo-gása és keresztülvitele által. Egykoru irodalmunk-ban nem ismerünk senkit, a kinek drámáiban a fenséges és megindító jelenetek oly sorával talál-koznánk, mint a „Chastelard“ ötödik felvonásában.

A nélkül, hogy szemet hunyánk Swinburne költészetének erkölcsi és művészi hiányai előtt, részrehajlatlanul bírálva is el kell ismernünk, hogy a „Chastelard“ sokkal magasabb drámai erőről tanúskodik, mint bármily más angol mű, a mely Shelley legkitünőbb műve a „Cenci“ óta megjelent. Minden lap, sőt minden sor az erzsébetkori drámaírók gondos tanulmányozását mutatja, noha látszatja sincs az utánzási törekvésnek s noha a klasszikai irány szoros szabályai korlátozzák a költő kitörő erejét. Shakespeare hatása látszik a Chastelard és Mária közti jelenetekben a hálószobában és a börtönben.

A szenvedélyes érzékiség vádjával, melylyel e dráma ellen tellépnek nem kell sokat foglalkoznunk. A dráma meséjének alapja: egy szenvedélyes jellemnek egész az őrülésig fokozott szerelme s ha egy ily eszmét drámailag fejtünk ki, nem tudjuk elképzelni, hogyan lehetne ezt mérsékeltebben és tisztábban tenni, mint Swinburne tette e drámájában. A szenvedély heve megrettenthet és visszariaszthat némelyeket, de a nyelv tisztasága, a mely által az nyilvánul mindenki bámulatára méltó.

Swinburne legjobb szabadversei a „Chastelard“-ban vannak s különösen megragadó rész az,

melyben Mária királyné azon óhajtságát, erős vágyát nyilvánítja, hogy bár férfinak született volna mily hős lett volna és mint magasztalják a férfiak hősiességét. Valóban élénk festmény; ha hiányos is a finomabb árnyalatokban, de elég merész a körvonalakban.

A „Poems and Ballads“ megalkotásában kevesebb a műgond, mint a drámákban; de az egyes darabokban oly gazdag képzelőtehetség nyilatkozik, hogy a költészet tanulmányozójának talán még érdekesebbek a drámáknál. Röviden mondjuk, el véleményünket a kiválóbbakról és alkalmasszerűleg megvizsgálhatjuk a „profanizálás“ és „illetlenség“ vádjait is.

Vizsgálat alá véve, mindenekelőtt a szerelmi költeményeket, lássuk először azokat, a melyek a drámai lyra közébe tartoznak. Itt vannak „Laus Veneris“, „des Noyades“, „The Leper“ s még néhány más kevésbbé figyelemre méltó. Főképp ezen költemények miatt zúdult Swinburne ellen az a hangos vád, nem anynyira művészi, mint erkölcsi szempontból. S valóban az első helyen említett műben a szenvedélynek még a Chastelardénál is magasabbra fokozott őrültsége, mely megsemmisíti a hitet, legkevésbbé sem helyeselhető, a

ragaszkodás az érzéki szerelemhez, nem helyeselhethő s nagyon fájó gondolatokat kelt. Az egyházi szolgájának hithagyása, ki azután Venus rabszolgája lesz, igazi középkori felfogás. Nem tagadjuk, hogy ilyenekkel lehet hatni, de az erkölcsi undokság rajza, semmi ellentét által nem enyhítve, soha sem lehet költői mű tárgya. A „Bélpoklos“ (The Leper) a legdurvább értelemben undorító s bár el kell ismernünk, hogy a költő a legnagyobb óvatossággal tárgyalja, lehetetlen megbocsátanunk tárgy választását. Ennyit ezek ellen a kritika szempontjából, de már a mi a harmadik: „Les Noyades“ cz. költeményt illeti, valóban bámultuk azon kiváló mérsékletet, a melylyel a költő tárgyról énekel, úgy, hogy sem tárgy sem előadás szempontjából azt megtámadni nem lehet.

A remekművek, amelyekre most figyelmünket fordítjuk: Anactoria, Hymus Proserpinához, Ityhus, Faustine. Mindegyik ellen, kivéve Philoméla szomorú történetéről szóló gyönyörű éneket, az érzékiség vádját hozzák fel. „Anactoria“ körülíró visszhangja Σαφὴς ἡρὸς Εἰς Ἐρωμένην ódájának, annak a költeménynek, a melyet tisztelettel legyen mondva, nagyon nevetséges módon magasztal Swinburne. Ha megfigyeltük a gondo-

latokat és azon módot, a hogyan az eredeti költemény meg van alkotva, be kell vallanunk, hogy Swinburne utánzata hathatós ugyan az állhatatos szenvedély kifejezésében, de művészi ítélő képességének hiányáról is kiáltó bizonyítékot nyújt. „Faustine“ nem esik ezen megrovás alá. Vannak benne kifejezések, reminiscentiák a classikusokra, de a tisztátalanságnak nincs nyoma sem. Legkiválóbb darabja e kötetnek a „Hugó Victorhoz“ intézett hymnus. Nem pusztá dicsőítése ez a nagy francia költőnek, hanem kifejezése az öreg és ifju lantos lelke közötti viszonynak, válástétel politikai elveik egyezéséről és különbözéséről, segélykiáltása egy ifjunak, ki a reménytelen végzetesség sötét útján bolyong, az öreghez, századunk Miltonához, aki hasonlóan nagy előképéhez, remél és nem tud lemondani a szabadság győzelmében vetett hitéről. De kétségtelenül legmagasabbra emelkedett Swinburne azon lélektan trilogiában, amelynek allegorikai czélzatát oly ékes-szóloán s bámulatra méltón fejtette ki jegyzeteiben, értjük a *Dolorest*, *Proserpina kertjét* és *Hesperidát*. Az első mintegy társfestménye Faustine-nek s ennél még élénkebb színekkel rajzolja egy tisztán érzéki jellem szellemi történetét, mely min-

den nemzedékben reprodukálja magát. A „Proserpina kertje“-ben azon rövid nyugalomát élvezzük az érzésnek és gondolatnak, midőn a lélek a jó és rossz reménye és félelme nélkül, éhezi és szomjuhossa a csendes boldogságot. A „Hesperia“-ban pedig azon végső jelenetet látjuk előttünk, midőn a vágyak uralma megszűnt, s az indulatok őrült vihara kitombolta magát. „Új szerelem vezérli a szívet, nem az önzetlen ifjui szenvedély heve, nem az érzéki gyönyörnek a vért felzaklató vadsága, hanem „a fulánktalan szerelem, az ártalmatlan vágyódás.“ A trilogiának minden eleme megvan itt: cselekvés, szünet, visszahatás, tétel, összefoglalás, ellentétel. A drámai fejlődés teljes, a cél és eszme különös erővel és ügyességgel kifejtve.

De most már kérdehetjük, miként mondhat-
tak az izlés és erkölcs szigorú őrei oly kemény
ítéletet ezen költeményekre? „Fragolettá“-ban,
„Felise“-ben, az „In the Orchard“ cz. és talán
még egy-két költeményben lehet, hogy a szenvedélyek
nyelve nagyon is világos és izzó, de rész-
rehajlatlanul mondhatjuk, egy esetben sem olyan,
hogy vétkes gondolatokat keltene. Így a vonatkozá-
sok, a melyeket állításunk ellen a „Dolores“ és
„Faustine“-ből fel lehetne hozni, mind olyanok,

a minők közönségesek a görög és latin irodalomban jártasak előtt.

A profanizálás vádjával nem sokat foglalkozunk. Ilyennel vagy tudatlanságból, vagy felfogási képesség hiányából, vagy e költemények legtöbbjének drámai jellegéről való megfélekezésből lehet előállani. Egyik kritika épen Swinburne személyes meggyőződéseül tünteti fel a fájdalmas siránkozást a pogányság megszűnte felett és az elkeseredett gyűlöletet a kereszténység ellen, a mi a „Hymn to Proserpine“ tartalmának legnagyobb részét teszi.

Swinburne méltó haraggal szól azon mértékről, a melyet némely kritikusok mindenféle irodalmi témákra alkalmazni kívánnak. „Ki nem hallotta mintegy vég- és győzelmes ítélet gyanánt ezt a kérdést: Felolvashatja-e az anya leányának ezt, vagy amaszt a könyvet? Soha sem dolgoztak a művészek ezen mérték szerint és most sincsenek közöttünk kivételek.“ Az ellenvetés, bár tetszetős, de hamis. Sokan határozottan állítják, hogy oly tárgyak, a minőkkel Swinburne foglalkozik, nem a költészetbe valók. De a kik ezt ily határozottan állítják, bizonyára olvasták az iskolában Theocritot, Ovidot és ha csak nem akarják szellemi erejük gyengeségét elárulni, bizonyára nem

állíthatják, hogy Aristophanesben nincs költői erő mert „Lysistrat“-ot írta, vagy, hogy Juvenal nem költő, mert a hat satírárt készítette.

Swinburne egyenlő könnyűséggel tud írni a legalacsonyabb, mint a legfelségesebb tárgyakról és épen ez árt művei maradandó értékének.

Azonban bármily fájdalmas szívvvel látjuk is az eltékozolt erőt, a kisebb költeményeknek, főkép a melyekben a hevesebb érzés nyilatkozik, lehetetlen nem éreznünk bizonyos, szóval kifejezhetetlen kellemét, kedvességét, zengzetességét. Egy ezek közül, a „Rococo“ panasz az elmúlt szerelem miatt, mely teljesen feledve van egyrésztől, de örökké él másrésztől. Ez csak egy adoma; de élő költőink közül hány képes versenyezni e tréfa hízogó zenéjével? Két hasonnemű költemény még a „The Triumph of Time“ és „The Ballad of Burdens“. A „Match“, „Love at Sea“ (franciából Gautier Teofil után) ugyanazon jellegűek, félszomorú s félkönnyelmű változatban. Azonban több ily költeményből hiányzanak a művészet magasabb követelményei s azért a gyűjteményből ki is kellett volna maradniok. E kötetnek legveszedelmesebb két hibája, hogy a nyelvet nagyon is szabadosan használja bizonyos fogalmak kifejezésére és némely

tulvitt verselési fogások. E hibákba Swinburne ép azon ügyessége által esik, a melylyel ő az „erőszakolt-gyengeség“ fogásaival tud élni. Alliteratio-
kat bámulatos tömegben használ; de ha minden lap telve van ugyanazon mássalhangzók ily mes-
terkélt változataival, az ily gazdag ebéd, bizony elrontja a gyomrunkat. A művészi tisztasággal el-
lenkező kifejezések példáit nagy számmal idézhet-
nénk. Azután Swinburne inkább szereti a dikeziót,
mint a gondolatot. Phrasisok, a melyek hatása
azok meglepő fordulatától függ, (a melyek tehát
nem sokkal állanak a szójátékok felett), nála na-
gyon közönségesek. Ettől nagyon kell Swinburne-
nek őrizkednie; de ez nemcsak az ő, hanem álta-
lánban iróink hibája, s csak a rhythmus természe-
tes erejére és a nyelv egyszerű folyékonyságára
való törekvés által győzhető le.

Nem lehet kétségbe vonni, hogy Swinburne
költészete kifolyása és eddig leghatalmasabb nyilat-
kozata azon bár csendes, de erős visszahatásnak,
mely Wordsworth költői elvei és gyakorlata ellen
támadt. Egy század negyeden át ez irány uralko-
dott az angol költőkön, élő költőink legnagyobbika
sem tudott szabadulni varázsa alól és csak egyéni-
sége veleszületett ereje volt képes megóvni, a fon-

tosabb pontokban, az eltévelyedéstől. Nem akarjuk Wordsworth tehetségét ócsárolni, mert ez a maga nemében páratlan; de azt a költő leghevesebb tisztelőinek is el kell ismerniök, hogy befolyása költészetünkre nem volt egészen jótékony. Bizonyos, hogy a „The Excursion“ után támadt bámulat-láz, mely 30—40 évi mellőzés után elfogta Angliát, korunk minden költői hibáinak ápolására szolgált. *Corruptio optimi fit pessima*. A tulajdonságok, amelyek Wordsworthot nagy költővé emelték, felkeltették a szárnyrakelő ifju poeták zsenge karát, s énekeltek hegyekről és vakandturásokról, megbele vágtak a metaphisica birodalmába is. A Wordsworth némely műveiből, látszólag, de nem valóban hiányzó finomság arra csábította az ifju sereget, hogy durva és gondatlan, pongyola legyen: és ugyancsak e példányból vonták le azon theoriát, hogy nemcsak hősök élete és tettei képezhetik a költészet anyagát, hanem tejes köcsögök és bábok is.

Swinburne költészete visszahatást képezvén ez esztelen és negédes költői irány ellen, mint láttuk, ellenkező végletbe csapott át, nem törődve a legáltalánosabb formákkal és művészeti elvekkel sem.

Korai volna még azt kutatni, hogy Swinburne minő hatást fog gyakorolni az irodalomra. Akár mély, állandó, jótékony lesz e hatás, akár felületes, muló és kártékony, egyaránt a költő személye, jelleme erejétől függ. Nem lehet kételkednünk, hogy Swinburne meg van áldva költői tehetséggel, de lehet, hogy azt elpazarolja méltatlan tárgyakra. Literaturánk, sőt mondhatjuk általában az egész újabb literatura nagy hőseinek felét, nagy tévedések jellemzik. Mi csak azon nagy szellemeknek kicsiszolatlan vagy befejezetlen alkotásaira figyelmeztetjük az olvasót, a kik körülmények vagy éppen szeszély miatt nem juthattak a befejezett tökély magaslatára, vagy talán nem is törekedtek arra. Ez a körülmény, a mi oly éles különbséget okoz a régi és modern művészetek: szobrászat, festészet és költészet között. Ez részben súlyedés, de elválhatatlan folyománya műveltségünk elemeinek: a modern Europa nagyobb változatosságának, sokoldalúságának, forrongásának szemben Göröghon és Róma egyszerűségével és nyugalmas derűjével: a sokféle erőtesztésnek, egy tulnépes és munkával túlhalmozott világ fárasztó szükségleteinek. Azért teljesen egyetértünk Mill-lel a ki bevezető beszédjében egész ékeesszólásával

ugy hivatkozik a görög és latin irodalom termékeire, mint az emberi szellem legcsiszoltabb és legtökéletesebb műveire, a melyek az emberi élet feltételeinek változtával is, a jövőben is megőrizvén kitünőségüket, alig állithatók párhuzamba a modern termékekkel. Azonban alacsonyságunk nemcsak ebben áll. Íróink érezvén természetes tehetségük erejét, nem is gondolnak arra, mennyivel állanak magasabban Athen drámaírói a mi legnagyobb költőink, Shelley, Byron, Keats felett s az összehasonlítás ezeknek mily nagy hátrányára üt ki, nemcsak a műgond tekintetében, hanem azért is, mert erejüket elpazarolják oly tárgyakra, a melyek épen nem emelik a költői tehetséget. A mint Mathew Arnold helyesen sürgette: költőinknek mindig szemük előtt kell tartani azt, hogy a cselekvényt minden más dolog fölé helyezzék, azt úgy adják elő, hogy saját egyéniségüket teljesen háttérbe szorítva, a cselekvényben levő kiválóbb mozzanatok szakadatlan folyamatban mintegy maguktól természetszerűleg fejlődjenek ki.“ Alig szükség mondanunk, hogy ez nem alkalmazható a lyrai költészetre: de meggyőződésünk az, hogy Swinburne költészete nem lyrai és lényegében nem is lehet az, bár a lyra formájában jelenik meg s azért ő leginkább

ki van téve azon káros befolyásoknak, a melyekről most, mint a modern költői művekben leginkább uralkodókról szoltunk s melyek abban nyilvánulnak, hogy a gondolatot alá rendelik a kifejezésnek, alszerű tárgyakat dolgoznak fel s a kidolgozásban nincs kellő műgond.

Nem állithatjuk, hogy Swinburnet e fogyatkozások nagy mértékben bélyegzik, de azt sem mondhatjuk, hogy egészen ment tőlük. A kifejezések túlaradó bőrsége, a melylyel Swinburne rendelkezik, néha elfajul puszta szóhalmazzá és üres cifrasággá; a könnyűség gyakran csábítja köznapiságra; gyakran mellékösvényeken virágokat szed és kavicscsal játszik, holott azon a göröngyös, lejtős uton kellene haladnia, mely a dicsőség templomához, a tökéletes szépséghez vezet. Oly kisértéseknek ellenállni, a melyek ő nála nagyobbakat is, mint, hogy csak egy félszázaddal menjünk vissza, Byront, Keats-ot félrevezették, ahhoz a jellemnek rendkívüli szilárdsága és a tiszta művészet iránt őszinte rajongás szükséges. Talán tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ezek Swinburne-ben megvannak, hiúság, türelmetlenség, hibás felfogás megakadályozhatják ezek kifejlődését, de egy dologról nem lehet kétség. Ha Swinburne ko-

molyan törekszik művészi tökélyre és hatni kíván követői nemesebb természetére, akkor erejének némely tulkapásai nem fogják tévutra vezetni. Senki sem szerzett hírnevet a maga megfékezése és szerénység nélkül, a művészet magaslatára csak komoly munka és kitartás által juthatunk. Ő is így juthat oda; a költőnek sokat kell elsajátítania, de sokról is kell leszoknia és ha a küzdelemben meg nem tántorul, végre is elnyeri a borostyánt.

III.

Longfellow.

Nincs élő angol költő, ki nagyobb népszerűségnek örvendene Angliában, mint Longfellow. Művei megvannak a szegény földmives gunyhójában a polczon vagy asztalon, a hova Tennyson vagy Browning soha sem jutottak be. Nem ily kedvező az eset Amerikában, legalább a mint mi tudjuk. Bár Longfellow-t, mint irodalmunk egyik legfényesebb csillagát ott is nagyra becsülik polgártársai, de ott még is inkább úgy tekintik, mint tökéletes tudóst és műértőt s nem mint a legnagyobb osztály kedvelt és mintegy családi költőjét. Ő nekik az, ami nekünk Tennyson és Browning: kedvelt irodalmi barátja azoknak, akiknek izlésük és érzékük a műveltség bizonyos fokára emelkedett. Ha ez így van, miből származik e különbség? Hiba volna azt tenni fel, hogy ennek a mi népünk átlag magasabb műveltsége és értelmisége

az oka. Ellenkezőleg, mondtuk többször, hogy összehasonlítva az Egyesült államok népével, vagy legalább az uj-angol államokéval, Nagy-Britannia munkás- és alsóbb-középosztályát, ez műveltség tekintetében — fájdalom — annak mögötte áll. Hogy Longfellow költeményei az Atlanti-oczeán e pontjain oly rendkívülien népszerűek, azt nem annak kell tulajdonítani, hogy az alsóbbfoku műveltséggel bírókat kielégítik, hanem egyszerűen a nemzetközi kiadó jog hiányának s a roppant sok olcsó kiadásnak Londonban.

Longfellow különböző alkotásait vizsgálván, vissza kell mennünk egy negyed-századdal előbbre. Ennyi ideje annak, hogy először megismerkedtünk egy rövidebb költeményes gyűjteménnyel, a melyben „*Éji hangok*” (*Voices of Night*) lyrai költemények két vagy három elbeszélés és egy csoport vegyes darab van. Ezek közül némelyek tanító-erkölcsi irányuak voltak, versbe szedett rövid beszédek. Értékük különböző, és a „*The Psalm of Life*,” a melyet oly sokat idézgettek társas összejövetelek alkalmával, e nemben a legkevésbé sikerült. „*The Ladder of st. Augustin*” sikerült s méltánylással idézte Tennyson is az „*In Memoriam*” egyik szakában. Az „*Excelsior*” mondhatjuk inkább csinos,

mint emelkedett, benne az érzékies fantazia különös küzdelmét érezzük. E korábbi költemények egynémelyikében, amelyek az érettebb férfiúi gondolkodást nem elégitették ki, a népi és csinosabb egyházi szónoklat hangja csendül meg. Tiszta igazságok és közönséges elvek elcsépelt kifejezései, alkalmatlan metaphorák egész sorával feldiszitve, a melyek mint a „The Psalm of Life“-ben, jók volnának vallási épülésre, de ártalmas például állanak a magasabb költői literatúrában.

Sokkal sikerültebb dolgok vannak Longfellow azon kisebb művei között, a melyek 1843-ban — ha nem később, — jelentek meg Londonban. Némelyeket még kollegiumi ifjúsága ideje alatt irt, a tökéletesség és kitűnés azon habozó és határozatlan vágya korában, midőn még az ember tudja segítségül hívni a „költészet lelkét“ s buskomoly hangon beszél „az életről.“ De csakhamar felhagyott evvel s elhatározta az élet jeleneteit, a természetet és az embert tanulmányozni. Költészetének iránya, mint Götheé, legnagyobb részt objectiv, a valóság tárgyaival foglalkozik, vagy legalább is, mint a költőn kívül esőt fogja fel s azért egészséges és derült. Mindnyájan ismerjük a „falukovácsát“ (The Village Blacksmith) s az, ki ezt illően

hallja énekelni, magát sokkal elevenebbnek és boldogabbnak érzi, mint volt előbb. Ez a hatás az, amit az igazi költő gyakorol az emberre: átalakítja a lelkét, örökmélekezetű benyomást gyakorol a szívre, közös emberiségünk némely valódi sajátságai által, a melyek felismerésével elfeledünk s megbocsátunk minden személyes bánatokat s az egész emberiséggel való rokonságunkat érezzük. Ki nem rokonszenvezne a kovácscsal? Erős munkában látjuk őt műhelyében „hétről-hétre, reggeltől-estélig és sulyos kalapácsával nagyokat ütve az üllő vásra, erős hangok, lángok és sziporkák közt tölti munkás életét:

Homlokán tisztos izzadtság,
Szerez amint lehet,
A világnak szemébe néz,
Nem adós senkinek.

Vasárnap reggel fiaival a templom karzatán látjuk, hallgatja a lelkész imáját és beszédjét; de lelkesen hallgatja kis leányát is, a karban együtt énekelve anyjával s a kovács durva vörös kezével édes fájdalom könnyeit törli ki becsületes szemeiből:

Dolgozva, üdülve, bánkódva
Megy át az élet útján,
A nap reggén új munkába kezd,

Bevégzi alkonyán ;
Egyet megpróbálva, mást meg is téve,
Nyugszik az éjszakán.

Ez merőben ellenkező az olyféle didactikai műveivel, mint a mely így kezdődik: „Hagyj fel a gyászos számokkal.“ Az a valódi, komoly életből egy részlet, elevenen élénk állítva, lelkesítve az érzelmektől, amelyekben mi is osztozunk ; és sokkal jobban segít bennünket tapasztalataink felfogásában, mint bármily erkölcsi tételek, a melyek végeredménye, hogy az „élet a való“ „az élet komoly“ s így tovább.

Hadd idézzük most költőnk egyik legtökéletesebb lyrai költeményét. „A hid éjjel“ (The Bridge at Midnight), cz., melynek dallama is van s valóban dal is, harmoniás kifejezése az egész az egyéni érzelemnek.

Mi gyakran ! óh mi gyakran
Óhajtám, hogy az ár apály
A végtelen tengernek
Ölébe ragadna át !

Szivem hő volt és nyugtalan,
Gonddal telve az éltem
Súlyát elviselhetni
Hajh ! de nem is reméltem.

De most már eltemetve
A végtelen tengerbe,
Csak mások búja, gondja
Von árnyékot szívemre.

A mult évek emléke,
Miként a sós vizpára
Hat rám, ha reá lépek
A folyó fahidjára.

És gondolom: e hidon
Sok bú gyötörte szívvel,
Hány ember ment át sújtva
Az életnek terhivel.

Látom a nagy sereget,
Miként ide s tova jár,
Az ifju nyugtalan s hön,
Az agg lemondva immár.

Járnak mindig örökké,
Amig csak foly a folyó,
Mig az élet búval jár,
Mig a szív lesz lángoló!

E költemény az érzelem melegségével, gyengéd,
egyszerű szavaival, a tiszta érzelem azon kifejezé-
seinek egyike, melyek önkényt megtalálják az utat
a romlatlan szívbe, mint a nyil beletalál a tölgybe
sokszor az íjász célzása nélkül is:

Egy dalt leheltem fel az égbe
S a földre, nem tudom, hol ére ?

Lyrai erejének méltatására újabb költeményei között is találhatunk példákat, a melyekre majd rátérünk. Tárgyainak választásában és tárgyalásában kezdettől fogva nagy változatosságot találunk. Uj-Anglia mezei élete, melyben a brit-szigetek képéhez hasonló vonások is vannak némely, sajátos fekvéséből származó jellemző jegyekkel, gyakran megjelenik előttünk. Látjuk a művelt mezőségeket s tiszta majorokat, a csendes folyókat s az Atlanti-oczeán merész partjait; a festői hegységeket, a rohanó folyamokat és vizeséseket, a félig még vad erdőségeket, az ős pompáját, a karmazsin színű kőrisfa legélénkebb szineivel, az aranyszínű jávorfát s az ezüst színű bükköt; nyáron minden szépen zöldel és élénk, mint a mi erdeinkben, az egyszerű falvakat árnyékos szilfa soraikkal az utakon, itt a magába vonuló családos ember kényelmes ódivatu háztartást vezethet, nyugalmas életet élhet, távol az üzérkedő Yankee-világ nyugtalan zshivájától. Gyakran halljuk a zugó szelet s a csepegő esőt ez inkább zord éghajlat alatt, a hol a dél-kelet férfiasága mintegy új életre kel. Longfellow szereti az esőt, mint Kingsley szereti a

keleti szelet, ismételten magasztalja, mert ismeri hasznát és szépségét. A havazást hasonlókép nagy szerencsével írja le. Gyengéden szereti a nap-sugarat, ha dús lombozaton szűrődik át. „Az ősi családfa alatt feküszöm a gyepen, s ez felemeli deres karjait, rám szórja széles leveleit, vidám hangok között, vigan csattogtatva kezeit.”

Ez a helyzet az, amelyhez képest a fejedelmek minden pompája nevetségesnek látszik. Valóban úgy van, hogy csak költők, philosophusok s más szép lelkek bírnak kiváltsággal háborítlanul élvezni „ezen kedves, biztos erdei életet, amelyet nekünk az istenek engednek, a nagyszerű nyári nap hajnalától alkonyáig.”

De a társas élet feltételeitől, mind az egyesített királyságban mind az Egyesült Államokban megvagyunk fosztva egy-két ünnepet kivéve, amelyekben érvénybe léphet a természetimádás. Azért Longtellow költeményei kilencztized részében az emberi jellem magyarázatával és fajunk erkölcsi feladatának megoldásával foglalkozik.

A legnagyobb nyíltsággal és hűséggel, mint Tennyson és Browning, törekedett halandó létünk erkölcsi feltételeit és szellemi viszonyait kifejteni s elmondani azokról az igazságot legjobb meggyő-

zódése szerint. Az ut, amelyen e törekvésében haladt, hasonló Browningéhez: tanulmányozása és művészi kifejezése az irodalmi hagyományok hosszú sorának, melyek legnagyobb részt külnemzetekre vagy elmúlt korokra vonatkoznak. Longfellow mégis ellentétben áll Browninggel, amennyiben céljához képest a középkori műveltségtől halad a classikaihoz. Ő a modern nyelvek tanára a harwardi egyetemen. Prózai tanulmányaiban és elbeszéléseiben: „Hyperion“ „Outremer“ mindenütt észrevehetjük az ő tudós jártasságát a különböző európai nyelvekben és legendákban.

Rajna melléke és Németország régi várai; Franciaország vidékei; Németalföld, Svájc, Spanyol- és Olaszország, Svéczia, Norvégia, Dánia s Izland is mindannyi váltakozó szállásai vándor muzsájának. Mindazáltal hiven visszatér Massachussetts vidékére, itt letelepszik, hogy elmondjon némely jellemző meséket a zarándokokról, a régi gyarmatosító kor puritanjairól, vagy az amerikai szabadságharcz merész hőseiről. A művelt uj-angliai tehát kozmopolita vagy inkább tökéletes humanista szellemi rokonszenvei szerint.

Longfellowról valóban el lehet mondani, hogy mindent felemésztő fordítója az idegen költészetnek, elsajátítója idegen tárgyakként. Ezen fordítói mun-

kássága azonban nem foly be arra, hogy őt, mint eredeti író is teljes érdemei szerint méltányoljuk. Fordításai francziából, németből s olaszból mind szabatosabbak, mind kedvesebbek, mint ugyanazon szövegnek mások által készült fordításai. Mindazáltal egy fontos kivétel van. A Divina Comedia teljes fordítása a legnagyobb, aggodalmas gonddal készült, legapróbb részleteiben visszaadja Dante czélzatait, mégis, mint angol mű, nem kelle-
mes. El van rútitva a korcs-szók sajátos vegyü-
lete által; sok közölök elavult, sok soha nem volt
használatban s csak erre az alkalomra készült s
némelyek oly értelemben vannak alkalmazva, mint
előbb még sohasem. S ez annyival inkább nevezet-
es, mert Longfellow előző iratainak, — versnek,
prózának egyaránt, — jellemző tulajdonsága a
nyelv kiváló tisztasága. Önkényes eljárása a fordí-
tásban csak azon feltevésből magyarázható, hogy
a fordításnak új módját akarta megkísérteni. Ő, a
mint látszik, az eredeti minden sorainak, amennyire
csak lehetséges volt, még hangzásbeli hűségére
is törekedett a fordításban s e célra nem habozott
a legkülönösebb szavakkal s a legmerészebb mon-
datszerkezetekkel élni. Az ilyen szeszélyt semmi
esetre sem helyeselhetjük.

Legnagyobb örömmel térünk át főbb eredeti munkái rövid fejtegetésére, a melyeket két fő csoportba oszthatunk. Azok, a melyek allegorikus vagy idegen eszményi jellemek történeteit adják, az irodalom tárgyaival beható foglalkozásra s e tanulmány eredményének ügyes visszaadására mutatnak inkább, mint természetes ihlettségre. Azok, a melyek egyszerű elbeszélések Amerika történetéből, vagy az amerikai élet idylli festései lényegükben eredetiek és ránk nézve sokkal becsesebbek. Költeményei másik csoportját a hosszabbak képezik, a melyek vagy drámák, vagy elbeszélések, vagy leírások. Kötelességünk kimondani, hogy amily nagyot hibázik Longfellow, mint drámaköltő, olyannyira jeles a lírában és festésben. Hiánya, hogy nem tud alkotni oly egyéni jellemeket, minőket a dráma megkíván, a kik t. i. önálló léttel bírnának s a cselekvés rugója önmagukban volna. Többet nem tud tenni, minthogy megjeleli a cselekvés mozzanatait s annak fejlődését ékesszóló beszédekkel igyekszik pótolni, a melyek elé a drámaiaknak lenni kellő személyek neveit illeszti, sem romantikus szindarabjában, „A spanyol deák“-ban (The spanish Student.), melynek cselekvénye egy cigány tánczos leány iránti veszélyes szerelem körül fordul meg ;

sem pedig az Uj Anglia tragoediáiban, melynek tárgya a quekkerek fanatikus üldözése és a XVIII. század massachusettsi puritánok boszorkányai, — nem képes a drámai érdek legfőbb feltételét teljesíteni.

Az „Arany-Legenda“ e hiány daczára egyik legcsodálatraméltóbb terméke költői geniusának; mert bár drámai formába van öntve, felvonásokkal, jelenetekkel, párbeszédekkel, inkább lyrai költemények összefüzése, egy középkori pathetikus történet keretébe illesztve. E tekintetben összehasonlítható Goethe Faustjával s azt hisszük, nem is méltatlan bizonyos tekintetben az összehasonlításra. Fő eszméje egy 12. századi german elbeszélésből van kölcsönözve. Hohenecki Henrik herczeg mondja ez, a ki gyógyíthatlan betegségben szenvedett, a melyet semmi más meg nem gyógyíthatott, mint mosdás egy szüz leány vérében, a ki t. i. önkényt áldozza fel érette életét. Fantasztikus és a természettel ellenkező história; de a lyrai kitörések és a természet megragadó költői leírásai, a melyek bőven vannak az „Arany Legendában,“ kiváló szépek. Humoros tekintettel néz az emberi lélek leg-sajátosabb rejtekeibe, rajzolván az utcán predikáló barátot, a kolostort szentjeivel s mulatságai-

val, a salernói egyetemen czivódó tudósokat, ami Browningra emlékeztet. Mint a vélemények és mód-szerek diorámája, megalkotva a középkor legendáiban való néphit által, e költemény is bir némi irodalmi súlylyal, de a műveletlen olvasóra sohasem fog hatást gyakorolni.

Az éjszakamerikai indián hőskor egyetlen mythosi eposában, „Hiawátha“ cz. regényes elbeszélésben, ethnologiai tanulmányok mesteri feldolgozásával gyönyörű költeményt alkotott s az emberi életre oktató emléket állított fel. Az első olvasásra nehezen kielégítő. Az embert boszantja e különös idegen nevek sokasága; a jelzők és kifejezések gyakori ismétlése, mint Homérben; a játszágos verselés, rimtelen nyolczas sorok, a melyek dudoló dallama hasonlít nyelvünknek angol-szász kori darabos verseihez. De a második olvasásnál már érezzük azt, hogy a „Hiawátha“ rythmikája, ha könnyedén és fürgén folyik, teljesen zenei; a különös szavak értelmet nyernek közvetlenül magából a szövegből; míg a falusinál és gyermekiesnél is nagyobb egyszerűség, mely főkép a lényegtelen részeknek mesterkéletlen felsorolásában nyilatkozik, végre nem tűnik fel unalmasabbnak, mint a görögök halhatatlan „Iliasa“ és „Odysseá“-já-

nak részei. A költő, aki itten nekünk elbeszél, nem a tudós harwardi egyetemi tanár, hanem a műveletlen nawadahai indián énekes, ki Tawasentha völgyében lakik és zengi ősi dalait vadon, oly szabadon, mint zengik az őserdők madarai, akik-től hallotta azokat, vagy mint a lápon s a nagy tavak partjain hangzik a dal:

Honnan e monda s hagyomány?
Telve erdő illatával,
Rétek dere- s barmatával,
Kunyhóknak bodor füstjével,
Nagy folyamok zúgásával
S ennek oly vad visszhangjával,
Mint hegyek közt, mennydörgése?!

Hogy teljesen élvezhessük a jelen költeményt képzelő tehetségünknek nagy munkásságára van szükségünk. Törekednünk kell mindazt bensőnkben átnézni, a mit a szegény vad Ajabuvaya és Dacotah érezhetett, feltéve, hogy valóban isteni hivatás által voltak kiválasztva törzsük főnökeivé; egy félisten, fia a nyugoti szélnek küldetik, hogy legyen vezérük és tanítójuk; hitelét megállapítva csodás jelek s az erő adományai által s az égi bölcsesség különös megnyilatkozása által felvilágosítva. Ilyen Hiawátha: a legderekabb, legnyájasabb, legerősebb és legügyesebb ember, a barátok legjobbika, a

szeretők és férjek példánya, a természet kedveltje részvevő társa minden élő teremtménynek, beszélve minden vaddal és madárral. Vitéz bajnok, hatalmas vadász, találékony kézmives, a tudomány és törvények, művészetek és szokások alkotója; de mégis csak halandó, minden emberi szomorúságnak részese s arra kárhoztatva, hogy csodálatosan eltűnjék végre közülök akkor, midőn az első civilisáló keresztény missiót üdvözli. Ez valóban nagyszerű, gyönyörű felfogás. Longfellow e művében egyesítette az erkölcsi bölcselő ismereteit és éles belátását a költő legbensőbb érzésével s legragyogóbb képzeletével. Hajlandók vagyunk hinni, hogy költői tehetsége sokkal inkább híresedett a „Hiawatha” eredetisége, mint sokkal nagyszerűbb történetei s dalai által.

„Evangeline” a (Tale of Acadie) egyike ezeknek s általában nagyon kedvesnek tartják: de az angol olvasók többségének füle nem barátkozott meg a hexameterekkel, a melyeket a német költők: Voss „Luise”-ban, Goethe „Herman und Dorothea”-ban, ugyanazon jellegű elbeszélő költeményekben, teljes sikerrel már régóta alkalmaztak.

„Evangeline” meséje, a francia gyarmatosok-

nak történetére Uj-Skócziában vonatkozván, azon nemes, rokonszenves törekvéssel bir, hogy az érzelmet finom tisztaságaival az ártatlan leány kellemét s az ártatlan, bünnélküli mezei életet, a hősnő gyengéd érzelmeit s az amerikai jeleneteket festő leírás által bemutatván, kellemes olvasmányt nyújtson. De mindenütt bujkál, mint Hiawatha, a halandók bánatának árnya, a mely a lemondás és alázatosság, de nem a kétségbeesés szellemét lehell.

Panaszos szavak hangja kísér bennünket minden utunkon, amint követjük a vándorló szerelmes párokat, kik egymást mindig tévösvényeken keresztül keresik, éjszaktól délig, kelettől nyugotig s ismét vissza a messze nyugottól Penn apostol városáig, míg végre mégis nyugalmat találnak a népes utca mögötti katolikus temetőben. Mint Éjszak-Amerika nagyszerű s legnagyobb mértékben változatos dioramájában, fejlenek ki szemeink előtt e gyönyörű költemény leíró részleteiben az Atlanti-oczeánnak hűvös és mérsékelt levegőjü partjai, a tenger és erdők között, gazdáival, favágóival és tőkehal-balászaival; vagy a széles medrű Mississippi az ő lassu folyásával s a félig-meddig tropikus ég alatt a partokon tenyésző narancs- és citromliger-teivel; a magasabb talajon cyprus- és cédrusfákkal

a pelikánoknak langyos tavakra siető seregével; az uttalan s végnélküli nyugati mezők hullámzó füveivel, folyton árnyék és napfény alatt ringva, beterítve ragyogó virágok végtelen változatu sokaságával; a bivalcsordák, jávorszarvasok, farkasok, vadlovak tanyái, vagy mély szakadékok s üregei a sziklás hegyeknek, a melyek rovátkos csucsait örökös hó fedi. Longfellow bizonyára tehetsége javát fordította hatalmas szülőföldje festői tájainak megénekelésére.

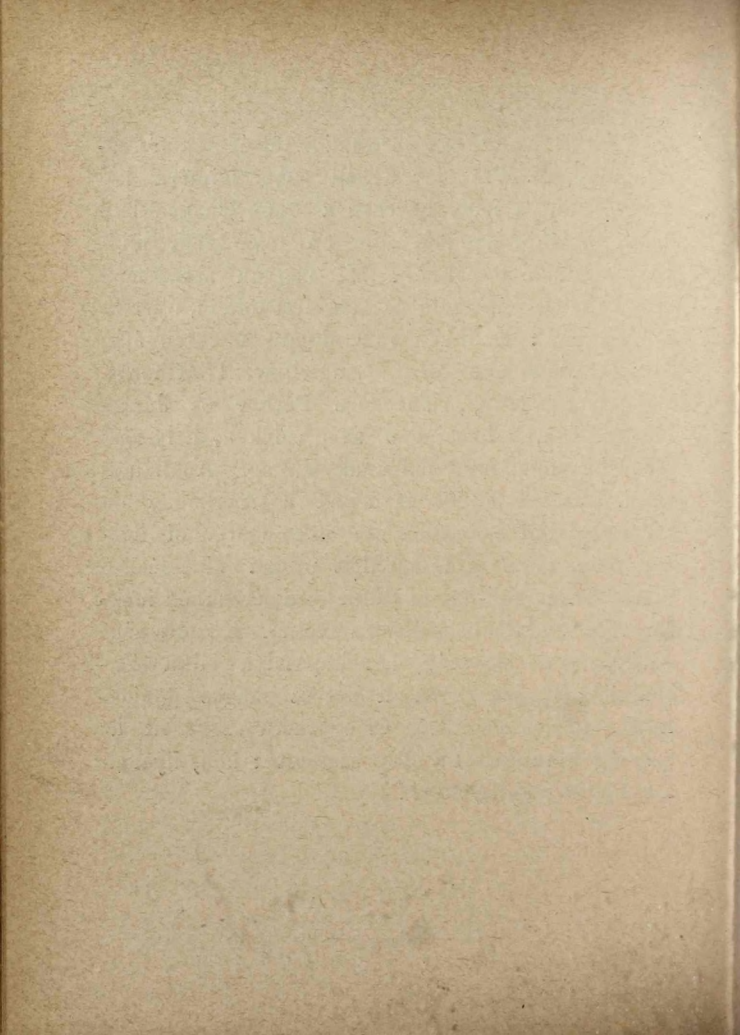
Hazája iránt költői lelkesedésének egy másik kiváló példája a „The Courtship of Miles Standish“ (Miles Standish szerelme), mely hasonló modoru elbeszélés, mint Evangeline, hatalmasabb, férfiasabb, élénkebb, ha nem is oly gyengéden kedves. Az elbeszélés alapja egy tény, mely a puritánoknak Plymouthba, a Massachusetts-öböl vidékére telepedésének első éveiben történt. A királyi Akadémiánkban van egy festvény Boughthontól, mely nagyon találó képét adja a kemény vezérnek, a mint nyolcz fegyveres társával bátran kivonulnak helységükből egy indián Homobok vezetése mellett, hogy megküzdjenek vad ellenségeikkel. Ezen derék, becsületes, makacs, indulatos és néha nevetséges angolnak, kiben a szabadság hősenek vitézsége a szeren-

csés katona tapasztalataival egyesül, jelleme méltó volt, hogy Scott Walter is lefesse. Ugyancsak a valódi angol leány Priscilla is, az ő kedves őszinteségével és dévajságával, asszonyias boszankodásával kérője esetlen modora telett és nyílt vorzalmával John Alden iránt, méltó társa Anna Page-nak. Bármily művész, akinek nincs kedves tárgya az erdei jeleneteket ábrozoló kép alakjaihoz, nagyon helyesen teszi, ha azonnal John Alden alakjához fordul amint vezeti a fényes csapatot, hazafelé a menyegzői napra, menyasszonyával, a ki nyeregposztón s karmazsinvánkoson ül, az amerikai fák őszi lombozata alatt, mely az éghajlat és időszak aranyos színeivel van átszőve.

Még többet és gyönyörrel irhatnánk erről, ha megengedhető volna, midőn Longfellow más műveinek érdemeit is kiakarjuk emelni, amelyekről még nem emlékeztünk meg. Lyrai gyűjteményei: Vándor madarak (The Birds of Passage) A tengerparton (By the Seaside) A kandallónál (By the Fireside) némely legjobb költeményeit foglalják magukban, Tales of Wayside Inn „King's Olaf“-ját kivéve, melynek norvég jelleme van s a mi ízlésünknek nagyon zordon, olyanok, hogy bármikor is szívesen olvassuk. A „The Midnigh Ride

of Paul Revere," egy megindító történet a forradalomból, A „Prelude“ ugyan azon mintára készítve, mint a mely bevezeti a többi Chancer halhatatlan elbeszélései sorába, ép oly szép, mint bármelyike e meséknek. Mi nagyon szeretnénk egy kellemes elbeszélő és dalestélyt tölteni, ily szép társaságban: Sudbury régi divatu énektanyáján Massachusetts államában, Longfellow, Hawthorne, Bryant, Emersonn, Theodore Parker és James Russell Lowell hazájában, azon vidéken, mely nem kevésbé angol, mint magának az agg Angliának térei. Vannak helyek és népek Uj-Angliában — ha társadalmi életüknek oly szempontjaiból ítéljük meg, minőket Longfellow prózai elbeszélésében „Karanagh“-ban találunk — amelyeknek megismerése végtelenül kellemes volna. Köztársasági őszinteség és józanság, összekapcsolva ritka észbeli finomsággal, egyszerű élet és magas gondolkodás, házias elégtelenség és egyszerű szokások, az igazság keresése és a szép szeretete: ime, ilyenek a szabadság gyümölcsei!

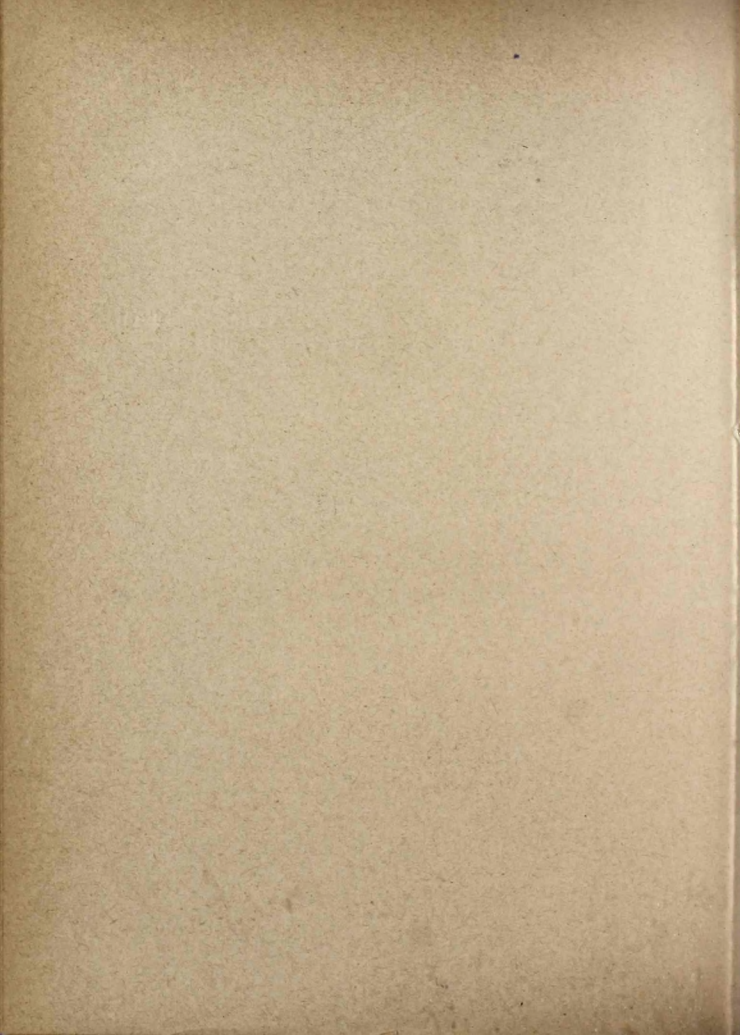

TARTALOM.

oldal

I. Tennyson. — Browning — Clough. — Arnold.	
Browningné.	1—42
II. A. Ch. Swinburne	43—74
III. Longfellow	75—93

HEINE KÖLTEMÉNYEI

13

FORDITOTTA

ENDRÓDI SÁNDOR.

GYÖR.

KIADJÁK GROSS TESTVÉREK.

Nyomatott Gross Testvéreknél.

I.

DALOK.

Képtárakban gyakran látod
Azt a büszke hőst, a ki —
Lándzsát s paizsot ragadva
Harczba készül szállani.

De a pajkos amorették
El-lopkodják fegyverét
S megkötözik rózsalánczczal
Védekező két kezét

Gyönyör és bánat ép így verik
Bilincsekbe lelkemet,
Mig mások a zúgó század
Nagy harczában küzdenek.

Hótól fehér tak alatt ülsz
 S hallod a szél vad zúgását,
 Fenn, fölötted, ködbe burkolt
 Néma felhők serge száll át.

Lenn, alattad, völgyek, erdők
 Végől-végig mind kihalva;
 Tél körötte, benned is tél,
 És szíved, — az meg van fagyva.

De hirtelen sűrű pelyhet
 Hullatnak a zizegő fák
 S rossz kedvvel már azt hiszed, hogy
 Egész hóvihar szakad rád.

Nem hóvihar! Nem hóvihar!
 Boldog ijedéssel látod:
 Oh azok a fehér pelyhek
 Mind illatos, friss virágok.

Megdöbbentőn édes csoda!
 Tavasz lesz a tél borúja,
 Hópelyhekből virág támad
 S szíved, — szíved szeret újra.

2

Elbűvülön, szűziesen
Fakadoz az erdők zöldje,
A nap vigan lemosolyog:
Szép tavasz, légy üdvözölve!
Csalogány! Már hallom dalod'
A hogy zendül édesdeden,
Hosszan, fáján zokogóan —
Merő szív az és szerelem!

3

A tavaszéjnek csillagezre
Biztatva néz a földi utra:
Ha a szerelem porba sujtott,
Ne csüggedj, várj! fölemel újra.
Csalogány csattog fenn a hárszon,
Oly kedves, bűvös az az ének!
S ahogy a lélek mélyeig hat,
Akként tör fölfelé a lélek.

4

Szeretek egy virágot, és bánt és fáj nagyon,
Hogy nem t'om melyiket?
Beletekiltek minden virágkehelybe és
Keresek egy szívet.

Az alkonyi homályban csak illatoznak ők

S a csalogány dalol.

Egy mély szívet keresnék, minő az én szívem,

Ha tudnám: merre, hol?

A csalogány csak csattog. Én értem teljesen

Az édes éneket.

Nagyon beteg mindkettőnk, beteg és szomorú,

Szomorú és beteg.

5.

Tavaszz, tavasz van újra,

Virul a lomb, virág;

Kék égen rózsaszínű

Felhők lebegnek át.

Csalogány is dalolgat

Ott fenn az ágbogon;

Báránycák ugrándoznak

A tarka pázsiton.

Én nem tudok ujjongni,

Betegem fekszem itt

S álmodom hosszan, hosszan —

Az isten tudja: mit!

6.

A lepke szereti a rózsát,
Körötte röpköd szüntelen,
Reá meg aranyos sugárral
A nap ragyog szerelmesen.

Kibe szerelmes hát a rózsza?
Szeretném tudni igazán:
Talán a zengő csalogányba,
A néma est-csillagba tán?

Nem tudom, hogy kibe szerelmes,
De én, — én mindenbe az vagyok:
Szeretek lepkét, napot, rózsát,
Csalogányt s esti csillagot!

7.

Halk zenével lelkemen
Édes dalszó zendül át;
Kis tavaszdal, zengj vigan,
Vigan zengj és szállj tovább!

Virágokhoz küldelek.
Szállj, repülj el, messze ki!
S hogyha köztök rózsza lesz:
Üdvözlöm őt! mondd neki.

Könnyet nekem! szerelemtől,
Édes bútól lángolót!
S félek, hogy e balgatag vágy
Teljesül is még utóbb.

Boldog nyomor, keserű kéj,
Égi kin, — oh szerelem!
Sebeiből ki se' gyógyult:
S újra téped kebelem!

9.

Egy szép csillag tűnik fel éjszakámon
És beragyogja sivatag magányom,
Biztatva tündökölve néz felém . . .
Ne csalj meg, égi fény!

Mint hold felé sötét tenger dagály:
Emelkedik és csapkod lelke árja
Feléd, új élet álma, szebb remény . . .
Ne csalj meg, égi fény!

10.

Tűz van! tűz van! Zúg a vészharang,
Elvesztettem végkép a fejem!
A tavasz és két szép szemsugár
Titkos tervet szőnek ellenem.

A tavasz és két szép szemsugár —
Uj örvénybe csalnak engem ők!
Azt hiszem: a rózsá s csalogány
Szintén komoly összeesküvők.

11.

Reám tekintesz kék szemeddel
Ragyogón, kedvesen,
S egyszerre oly zavart leszek, hogy
Nem bírok szólani sem.

Mosolygó kék szemed egész nap'
Szemem előtt lebeg
És kék ábrándok óceánja
Zsong a szívem felett.

12.

Hogyha mellettem elhaladsz
S ruhád érinti csöndesen:
Szívem ujjong és rohanva
Száll utánad, édesem.

Ekkor aztán visszafordulsz,
Rám emeled nagy szemed
S szívem alig bir követni,
Ugy megdöbben, megijed.

13.

Virágok közt bolyongok
S velők virágozom;
Akár csak alva járnék,
Tántorgok az uton.

Leánykám, tarts erősen,
Mert könnyen meglehet,
Hogy lábaidhoz omlok . . .
S a kertben — nagy tömeg!

14.

Ibolyákat küldök reggel
(Kora szedés erdőmélyen!)
Esténkint meg rózsát viszek,
Melyet alkonytájba' téptem.

Tudod-e, hogy illatnyelven
Mire kérnek ők, angyalom?
Nappal légy jó, légy hű hozzám
S éjjelenként szeress nagyon.

15.

Mint a holdnak halvány képét
Rengeti az éji hullám,
Míg maga a hold nyugodtan
S biztosan száll égi útján:

Te is olyan nyugton, bizton
Jársz galambom; csak képmásod
Remeg, reszket a szivemben.
Mert szivem is reszket, látod.

16.

Oly tiszta, kedves, szép vagy,
Mint a virág, ki most virul;
Mégis, ha rád tekintek,
A szivem halkan elborul.

Úgy érzem: szűz fejedre
Kell tennem áldón a kezem,
Hogy őrizzen meg Isten
Ily szépen, tisztán, kedvesen!

17.

Volt egy öreg király,
Szive komor volt, ősz volt a feje;
Szegény öreg király!
Fiatal, szép asszony volt a neje.

S volt egy apródfiú,
Szép, szőke, víg — öröm gondolni rá;
A szép apródfiú
A királyné uszályát hordozá.

Hallod a régi dalt?
Oly búsán szól és olyan édesen:
Még kellett halniok.
Mivel szerették egymást végtelen!

18.

Ugy-e jó karjaimban
S szivemen jó nagyon?
Eged vagyok leánykám,
S te legszebb csillagom!

Nézd, ott alant bohó nép
Lót-fut, nyüzsög, remél:
Kiabál valamennyi,
S mind igazat beszél.

Bolondok! Egy a mással
Ok nélkül hajba kap
S a fej-beverés köztük
Még mindig szép divat.

Be jó így messze tőlük,
Jó, édes így nagyon!
— Rejtőzzél hű egedbe
Ragyogó csillagom!

19.

Bár örökké bájaiddat
Zengi lantom, énekem:
Ne aggódj', hogy szerelmünket
A világnak fölfedem.

Rózsza-erdő legmélyén van
Az az égő, nagy titok;
Az a titkos, rejtelmes tűz
Csöndben, híven ott lobog.

S ha a rózsák szikrát szórnak,
Az sem okoz semmi bajt:
A világ nem hisz csodában
S költészetnek tartja majd!

20.

Fölségesen töltöttem a napot
S az estét még fölségesebben;
A bor nagyon jó volt és Kitty szép,
Szivem meg végkép telhetetlen.

Azok a piros ajkak mily vadul,
Mily részegítőn csókolgattak!
Azok az éjszemek mily szeliden,
Esengve, kérve marasztaltak!

És végre még szöknöm se' lehetett
Máskép, mint egy kis csselfogással:
Összekötöztem hófehér kezét
Elomló, szénsötét hajával.

21.

A papság prédikálhat
Az égről énnékem :
Én csak szemedet látom,
Szemed az én egem.
Istenről is papolhat,
Olyat nem ismerek,
Nem ismerek más istent,
Csak a te szivedet.
Én nem hiszek pokolban.
Pokolkinokba' sem,
Csak tűz-szemedbe s szived
Poklába kedvesem!

23.

Ki a szabadba! zöld erdőbe, hol
Virágok nyílnak és madár dalol,
Mert majd a sírban szemem és fülem
Földdel lesznek borítva rémesen,
S nem láthatok virágot nyílni már
És nem hallom, ha dalt zeng a madár . . .

23.

Szivünk hát megkötötte
Immár a szent frigyet;
Szived megértett engem
És szivemen pihent!

Csak a rózsát, mely kebled'
Ékité angyalom,
— Szép szövetségünket —
Nyomtuk végkép agyon.

24.

A tenger napfényben ragyog,
Aranyos egész felszite:
Barátim, hogyha meghalok,
Temessetek a mélyibe!

Mindig szerettem én a tengert
S bizonyynyal ő is engemet:
Elomló, zsongó habja gyakran
Lehűtögette szívemet . . .

25

A partot mossák, ostromolják
A habok szilajon,
Zúgnak, omolnak s szertefolynak
A szürke homokon.

Erős, hatalmas árral zúgnak,
Növekszik erejük,
Sőt valóságos dühbe jönnek —
Mit használ ez nekünk?

26.

A lányka sóhajtozva állt
A tengerpart felett,
Nagyon megindította őt
A pompás naplemenet.

Kisasszony, legyen ön vidám,
A sóhaj mitsem ér:
Itt elől most szépen lemegy
S hátul majd visszatér.

27.

Árny-csókok és árny-szerelem
Árny-élet, — oh ennyi csak!
Hiszed, bohó, az örökre
Változatlant, igazat?

A mit birtunk és szeretettünk,
Mint az álom eltűnik:
Szívünk feled, éjbe borul
S becsukódnak szemeink.

28.

Csak még egyszer csókolhatnám
Fehér liljom ujjacskaid'
S szóríthatnám a szívemre.
Édes, csöndes zokogás közt!

Ibolyakék szemed párját
Éjjel-nappal egyre látom
S egyre kinoz: mit jelentenek
Ezek a nagy, kék talányok?

29.

Sápadtra, kékre kinzott
Engem a lánsereg,
Azok gyűlöletökkel,
Szerelmökkel ezek.

Boromat megmérgezték,
Ép úgy kenyeremet —
Azok gyűlöletökkel,
Szerelmökkel ezek.

De ő, ki legfájóbban
Gyötört, ölt engemet:
Ő sohasem gyűlölt és
Sohasem szeretett.

30.

„Oh, a kedves, kedves költő!
Gyöngyszem minden költeménye!
Lenne csak itt, megcsókolnánk
Sok ezerszer, forrón érttel!“

Szeretetreméltó hölgyek
Igy gondolták ezt magokban,
S én ezalatt száz mértföldre,
Távol földön sorvadoztam.

S északon az mitse használ,
Hogy szép ideje van délnek
És elképzelt csókoktól a
Sovány szív nem lesz kövérebb!

31.

Emlékemben álmok égnek,
Melyek immár tovavesztek.
Mi zokog bús hangod árján,
Hogy engem így megremegtet?

Kérlek, ne mondd azt, hogy szeretsz,
Jól tudom: a földi szépség —
A tavasz és a szerelem,
Egykor csúful járnak végkép.

Kérlek, ne mondd azt, hogy szeretsz,
Csókolj s hallgass én angyalom
S mosolyogj, ha holnap majd a
Hervadt rózsákat mutatom.

32.

A tavaszéjnek hő lehére
Kibujt a kert minden virága,
Bizony szerelmes leszek újra,
Ha szívem nem vigyáz magára.

A sok közül melyik virág lesz,
Melyért majd szívem lánggra lobban?
A csalogányok arra kérnek,
Hogy a liljomtól óvakodjam.

33.

Legszebb, leghőbb vallomásim
Bút okoznak. Mint lehet ez?
Kérdezem, hogy kosarat adsz?
S erre rögtön sirni kezdesz.

Ritkán kérlek, jó istenkém,
Most hát segíts! Légy vele hát!
Törölgesd le hév könnyeit
S világosítsd fel az — agyát!

34.

Tudni vágyám: a szerelem
Okozta, hogy bolond lettem?
Vagy már bolod voltam régen
S ez okozta, hogy szerettem?

Mondd meg végre az igazat,
Mondd meg kérlek, drága Emma,
Bolond vagyok, szerelmes is,
S hozzá: gyilkol e dilemma!

35.

A levél, melyet irtál,
Mulattat angyalom.
Nem akarsz már szeretni,
De sokat írsz nagyon.

Tizenkét sűrű oldal!
Egész kis kézirat!
Ki túlad szeretőjén,
Nem ír ilyen sokat.

36.

Mindenki kedvesével jött ide,
És minden arcz oly nevető, vidám,
Hő nyári éjen, ünnepzaj között
Csak én bolyogok árván, egymagán.

Csak én bolyongok búsan, betegen,
Kerülve tánczot, boldog arczokat;
Terhemre van a fény, a zeneszó:
Elmém ott jár a távol ég alatt.

Tulipánt meg rózsákat tépdelek
Zavartan, szomorúan, csöndesen,
Csak tépem őket s nem tudni: kinek!
Mig elhervadnak, és velök — szívem.

37.

A nappal az éjbe szerelmes,
A kikelet a télbe,
Az élet a halálba —
És kedvesem, te belém.

Szeretsz s már körülötted
Lengnek a zord árnyékok,
Szived vére kiomlik
S virágaid szirma lehull.

Hagyj el! Légy csak a napfény
Árján lebegő, vig
Pillangók szeretője
S hagyj el engemet és az örök bút!

38.

Ibolyakék szemepárja,
Picziny ajka tűz-rózsája,
Fehér liljom kezeckéje —
Mint virulnak! Tönkre téve
Nincs egyéb, csak sziveckéje.

39.

Hegyre, völgyre őszi ködök
S hideg álmok fátyla hull,
Mint megannyi váz: a bús fák
Állnak koronátlanul.

Csak egy némán szomorú fa
Nem hullatta el diszét
S mintha sűrű könnytől áznék —
Meg-megrázza zöld fejét.

Szivem éppen olyan, mint e
Koronátlan bús vadon;
Még csak egy fa virul benne:
Emléked ez, angyalom!

40.

Egy szép lánykáról álmodám,
Haja befonva dús hullámban.

Együtt ültünk zöld hárs alatt
A kékszin' nyári éjszakában.

Szerettük egymást s csókolóztunk
Gyönyörben, búbán egyaránt;
A csillagok fenn sóhajtoztak
S irigységgel néztek le ránk.

Fölébredék. Körültekintek.
Magam vagyok a bús homályba'.
Az égen némán és közönnyel
Ragyog a csillagok világa.

41.

Wiswamitra feleségének
Láz fogyasztja a szivét —
Meg akarja hódítani
Wasitának tehenét.

Oh felséges Wiswamitra,
Bizony isten! nagy ökör vagy,
Hogy annyira töröd maga
Egy ostoba tehen miatt.

42.

A sárga lomb megrezdül,
Lehullnak a levelek,

Minden mi kedves és szép
Elhervad, aztán sírba megy.

Az erdők őszi ormán
Szomorú napfény lengedez:
Ez a bucsuzó nyárnak
Utolsó, fájo csókja lesz.

Ugy érzem, mintha hosszan,
Szivemből sirnom kellene;
Eszembe jut e képről
Válásunk, szivem élete!

Oh jaj! el kellett válnunk,
Bár tudtam: gyászos lesz a vég;
Te a haldokló erdő —
Én a bucsuzó nyár valék.

43.

Csakugyan úgy meggyüöltél
S olyan nagyon megváltoztál?
Bevádollak mindenkinek,
Hogy velem mily csúful bántál.

Oh ti háladatlan ajkak!
Hogy' bánthattok engemet.
Engemet, ki jobb napokban
Annyit csókolt titeket?!

44.

A mikor a rózsza nyillott
S csalogányok dalolgattak:
Keblem' akkor ölelgetted,
Ajkam' akkor csókolgattad.

Itt az ősz! A rózsza hervadt,
Dal se hangzik az avarban,
Jnmár te is tovatüntél
Es én egyedül maradtam.

Hideg, hosszú téli éjek! —
Meddig hagysz ily elhagyottan?
Vagy mindig csak a boldogság
Tünt álmiról álmodozzam?

45.

Nem sokáig hitegetett
Az üdv, mit hazudtál nekem:
Arczod — hazug álm gyanánt —
Keresztül lengett szivemen.

De jött a reggel, jött a napfény,
Köd és sötétség szertefolyva —
Bevégeztük már réges-régen
Mielőtt elkezdettük volna.

46.

Sok volt az érzés mindkettőnkben
S magunkat mégis jól viseltük.
Játékból „Házastársak“ voltunk
S mégsem pöröltünk, vereketünk,
Együtt ujjongtunk, tréfálóztunk
És váltogattunk gyöngéd csókokat,
Végül — no, csak úgy mulatságból —
„Bujósdit“ játsztunk sűrű fák alatt,
S esetleg úgy elbujtunk, édesem,
Hogy nem leltük meg egymást sohasem.

47.

A ki gazdag, nemsokára
Bizonyynyal még gazdagabb lesz.
És a kinek kevese van,
Kevese is könnyen elvesz.

De ha éppen semmid sincsen:
Sorsodat az ördög vigye!
Élni, lump, csak annak szabad,
A kinek van valamije.

48.

Ha két szerelmes búcsuzik:
Kéz kézbe téve van,

És aztán sírni kezdenek,
Sóhajtanak untalan.

Mi nem mondtuk, hogy „Ah“ és „Oh!“
Szemünk se könnyezett:
A sírás és sóhajtozás
Csak úgy — következett.

49.

A nagy hideg, akár a tüzláng,
Bizony csak épp úgy éget;
Ezért nyargalnak hóviharban
Sebesebben a földi lények.

Kemény, szigoru télidő, te!
Orrunk fagyosra, kékre válva
S fülünket majdnem széjjeltépi
A hangversenyek zongorája.

Mégis csak sokkal jobb a hév nyár!
Akkor a zöld erdőbe járok
S magányos bánatomnak élve
Szerelmi dalokat skandálok.

50.

„Kis méhecském, jól vigyázz,
Megégsz, hogyha lángba szállsz!“

De a kis méh nagy bolond,
Nem hallja, mit anyja mond.

Röpköd, száll a láng körül,
Zum-zum-zum! és úgy örül.

Mit sem ér a böles tanács:
„Kis méhecském, jól vigyázz!”

Fiatál vér, balga vér,
Szánja csapkod, lángot ér;
Most egy könnyű lobbanás!
„Kis méhecském, jól vigyázz!”

Tűz-sebével tovaszáll,
Tűz-seb után tűzhalál.
„Kis fiaeskám, böles szavak:
A lánykától óvd magad’!”

51.

Egy ifju szeret egy leányt,
A lány meg más ifjut szeret,
Ez ifju ismét más leányt,
Kit aztán oltárhoz vezet.

Boszúból, búból a leány
Férjhez megy rögtön, könnyedén,
Az elsőhöz, ki érte jön —
És ifja búsonghat, szegény!

Ejh! régi történet biz ez,
De mindig új az embere
S a kinek ilyen sors jutott;
A szive meghasad bele.

52.

Én boldogtalan Atlasz! Egy világot,
A línok egész világát hordozom,
Végtelen súlyú terheket, —
S szívem meg akar repedni.

Te büszke szív, — oh te akartad így!
Boldog akartál lenni végtelen,
Vagy végtelenül nyomorult —
S most nyomorult vagy, büszke szívem!

53.

Azt álmodtam nem régiben,
Hogy a mennyben sétálgattunk
En és te, — mert tenélküled
A menny is csak pokol volna.

Láttam ott a kiválasztott
Igaz népet, jámbor népet,
Kik az üdvért lenn a földön
Testeiket sanyargatták.

Egyházatyák, apostolok,
Ősz remeték és barátok,
Vén csoroszlyák s néhány ifju
Kriminális gonosz színben.

Hosszu képek, szent ábrázat,
Kopasz fej és szürke szakál
(Közbe néhány zsidóé is)
Huzódtak el szemünk előtt;

Elhuzódtak, nem néztek rád.
Bárha te oly enyelgően,
Oly kaczagva s kaczérkodva
Függöttél is karjaimon.

De egy mégis rád tekintett
És ez egy szép férfiú volt,
Legszebb abban a seregben;
Arcza csodás, gyönyörű volt.

Mély nyugalom szép szemében,
Ajka körül szelid jóság:
Ugy nézett le tereád, mint
Egykor Magdolnára nézett.

Ah, tudom, hogy ő jót gondolt,
Egyik sem oly nemes. tiszta;

De engemet, isten tudja,
Mintha féltés tépett volna!

S meg kell szépen vallanom, hogy
Nem éreztem jól magamat:
Ég bocsással! Üdvöztönk
Genirozott mondhatatlan!

54.

Magányos czellájában
Az ifju szerzetes
Könyvet lapoz. Sötét könyv,
A „Poklok kulcsa“ ez.

Kondul az éjfélóra,
Nem állja már tovább,
Sápadt ajakkal hívja
A lelkek táborát:

„Ti szellemek! a sirból
A legszebb nőt elém!
Legyen velem az éjen —
S hitemmel győzzek én!“

A szörnyü szót kimondja
És vágya teljesül.

Jön a kísértet-asszony
S szemközt, búsan leül.

Leül; hideg kebléből
Nehéz sóhaj szakad —
Csak nézik, nézik egymást
Szomorun, hallgatólag' . . .

55.

Óh ha dalolni hallom
Lánykám, a te dalod' —
Majd szétszakad a szívem,
Úgy fáj és úgy sajog.

Sötét vágy üldöz ekkor,
Mig elrejt a vadon
S ott könyekben könnyül meg
Mondhatlan bánatom.

56.

Álmomban újra láttam kedvesem,
E szenvedő, bús, árva nőt.
Olyan volt, mint a letörött virág.
Pedig mily szép volt azelőtt!

Ott csüngött karján egyik gyermeke,
Kezén csüngött a második;
Nyomor, bú árnyalá be termetét,
Járását, pillantásait.

Ingó léptekkel bolygott föl-alá;
Találkozánk egy ház előtt;
Rám nézett hosszan, — én nyugodtan és
Fájón így szólítám meg őt:

„Jőjj hozzám! Oh te halvány vagy s beteg,
Lelkedből az erő kihalt;
Én dolgozom majd, szorgalmas leszek,
Beszerzek ételt és italt.

Ápolni fogom gyermekidet is,
A mit kívánnak, megteszem, —
Csak te légy jobban egyszer; én szegény,
Én boldogtalan gyermekem!

Egy árva szóval sem hozom elő,
Hogy téged én szerettelek;
Ha meghalsz: gyászt öltök magamra és
„Zokogok hamvaid felett . . .“

57.

Filisternép, ünnepruhában,
Ki, a szabadba megy;
Van ugrálás, zaj! Így köszöntik
A szép természetet.

Apró szemekkel nézik, mérik
Hogy' virul minden ág

És élvezik — hosszú fülekkel
A verebek dalát.

De én gyászfátyollal huzom be
Napfényes ablakom,
Kisértetek bolygatnak engem
Szünetlen, éj-napon

Sírházából föl-föltámad, megjelen
A régi szerelem,
Jön és zokogva leül mellém,
És én is könyezem.

58.

Tünt évek egy-egy képe
A sirból megjelen
S hiven mutatja újra
Átélt történetem.

Az utcán álmadozva
Bolyongtam szerteszét.
Meggámult minden ember;
Bús voltam és sötét.

Az éj — nyugalmasabb volt,
Az utcák — üresek;
Szótlán tovább bolyongtam,
Csak árnyam követett.

Visszhangos lépésekkel
Mentem a hidon át;
Felhők közül a bús hold
Rám önté sugarát.

Házad előtt megálltam
S felnéztem: mereven,
Felnéztem ablakodra —
S nagyon fájt a szívem.

Tudom, hogy ablakodból
Jól láttál engemet,
A szobrot, melyen holdfény
Sugára reszketett . . .

59.

Együtt ültünk kis csónakunkban
Meghitten, kedvesem;
Nyugalmas éj volt, és mi szálltunk
A végtelen vizen.

A szellemeknek szép szigetjét
Holdfény ragyogta be:
Ott ködalakok jártak tánczot
S szólt bűvös, halk zene.

A zenehang mind szilajabb lett,
Vigabb a sokaság —
De mi vigasztalan repültünk
A tengeren tovább . . .

60.

A régi regékről
Regék tavaszából —
Dalt hallok csengeni
Tündéri világrul.

Ott alkonyi fényben
Epedve virulnak
Nagy kelyhű virágok —
S egymásra borulnak

Ott büszke sudarfák
Dalolva beszélnek;
A patakok zaja
Kész táncz-zene s ének.

És csengenek bongnak
Csodaszerű bájjal,
Mig meg nem őrjítnek
A kék italával . . .

Mennék! feledve a
Multakat s magamat:

Hadd lenne szívem ott
Boldog, büszke, szabad!

De csak álmaimban
Látlak, drága világom!
S reggeli napfénynél
Eltűnsz, mint hiu álom.

61.

Egy király-lányról álmodám
— Szederjes, nedves volt az ajka —
Ott ültünk a hársfák alatt,
Fejünk egymás keblére hajtva.

„Nem kell atyádnak trónja, nem,
Nem kell pompája, gazdagsága
És nem kell koronája sem,
Csupán te kellesz, kedves lányka!”

„Oh nem lehet!” szólt csöndes búval,
Engem már régen eltemettek
S hozzád csak éjiden jövök,
Azért, mert végtelen szeretlek“.

62.

Ragyogó, nyári reggelen
Kertben sétálgatok;

Minden virág susog, cseveg,
Én szótlán ballagok.

Susog, cseveg és szánakozva
Néz rám minden virág:
„Te sötét ember, ne légy oly rossz
Kis nővérünk iránt!”

63.

Virág lesz könnyemből,
Melyet hullatok,
Sóhajtásaimból
Csalogánydalok.

Ha szeretsz: virágim
Neked nyíljanak
S csalogánydal zengjen
Ablakod alatt

64.

Hegyek, várak alánéznek
A Rajna hullámiba;
Hajóm fénylő vitorlákkal
Vigan sikamlík tova.

Nyugton nézem aranyhabok
Játékát a víz színen,

S keblemben vágyak, álmok
Ébredneznek csendesén.

Nyájas arczczal, mosolyogva
Csalogat a vizi mély,
Ismerem! fenn tiszta csillám
S lenn halál és örök éj.

Arcza csöndes, keble csalfa
Kedvesem látom itt:
Ő is épen ilyen nyájas
S mosolya is ily szelid.

65.

Maga az izzó, hév nyár
Reszket most ajkadon
S hideg, komor tél reszket
Szivedben angyalom.

De hidd el, majd ez egykor
Mégváltozik nagyon:
Izzó nyár lesz szivedben,
S hideg tél ajkadon.

66.

Keserveim szép bölcsője,
Nyugalmam szép sirja, te —

Válnunk kell, óh kedves város!
Búcsuszómat hallod-e?

Isten veled te szent küszöb,
Hol kedvesem jár, lebeg;
Áldott hely, a hol először
Láttam őt, az ég veled!

Bár sohase láttam volna
Bűvös-bájos alakod:
Óh nem lennék ily nyomorult,
Mint a milyen most vagyok.

Nem kértem én szived álmát,
Szerelmet sem kértem én:
Ahol te élsz, csöndben élni —
Csak ennyire vágytam én.

S mégis te vagy, a ki vádolsz,
Elűldözöl engemet,
Őrjöngés dül lelkem mélyén,
S szívem vérzik és beteg.

Fogom hát a vándorbotot.
Ne lásd csüggedt alakom! —
Megyek, míg majd fáradt fejem
Távol, sirba hajthatom . . .

67.

Várj csak, várj te zord hajós még,
Megyek rögtön sebtiben:
Előbb hallják bucsuszómat
Európa s kedvesem.

Vérpatak foly két szememből
S szivemből is vérpatak:
Hadd irom meg meleg vérrel
Végtelen fájdalmamat.

Ejh, mért nézed épenség ma
Borzadozva véretem?
Halaványan, vérzön, — sokszor
Láttál te már engemet.

Az édenkert kigyójáról
Ismered a régi dalt,
Ahogy az a gonosz alma
Ős-szülőket törbe csalt?

Alma minden rossz szülője:
Éva tőle holtra vált,
Eris tűzvészt hozott vele
És te — tűzvészt és halált!

68.

Át fogsz ölelni forrón
Te életem, te lelkem!
Karoddal, lábaiddal,
Egész testeddel engem!

*

És át is ölelt immár.
Átkulsolt minden tagja
Engem, boldog Laokoont,
A kigyófaj legbájosabbja!

69.

Szerettelek s még mostan is szeretlek
S hulljon bár porba a világ,
A düledékek, a romok alól is
Kicsapkod e szerelmi láng!

70.

Tiszta, kedves csillaglángok
Mondjátok el rózsámnak:
Beteg vagyok s halavány,
De hűséges igazán!

71.

Rózsákkal, cyprusokkal vágynám
Ékíteni ezt a könyvet, lánykám,

Mint egy koporsót, mely magába
Dalaimat is mind bezárja.

Bár szerelmem is ott aludnék!
Sirján nyugalom-virág nyilnék;
Nekem csak akkor nyit az lelkem,
Ha már magam is sírba fekszem.

Im e dalok! ah, egykor szilajak!
Mint az Aetnából ömlő tűzpatak —
Törték elő a mély kedélyből,
Szikrázva izzó szenvedélytől.

Most némák, csöndesek, halottak,
Hűdegen, sápadtan nyugosznak —
De ha szerelmed éri őket:
Halál-álmából mind fölébred.

Ha megsiratod őket, lelkem,
Sok-sejtés hangot ád szivedben;
Kezedbe jut e könyv, bizton tudom,
Kezedbe drága, kedves angyalom.

És akkor e várázs is megtörik,
Reád bámul a halvány betű mind,
Szemedbe vágyón föltekintnek
S epedve suttnak szerelmet . . .

72.

Oh ez már elviselhetetlen !
Mondtam magamban untalan.
És aztán mégis elviseltem,
Csak azt ne kérdjétek: hogyan ?

73.

Tavaszzsal, hogyha nap nevet le ránk :
Bimbózik, pattan minden kis virág ;
Ha fénylő pályán a hold halad :
Körötte csillagok sugárzanak ;
És ha a költő szép szemsugarat lát,
Azonnal édes dal veri fel lantját ;
De dal, virágok, ékes csillagok,
Hold-, nap- és szemsugár, bárhogy ragyog,
Bárhogy tessék is, bárhogyan csodáljuk :
Még épenséggel nem teszik világuak' !

74.

Kedves kisasszony, kérem, szánja meg
A múzsák bús, beteg fiát,
Hadd hajtsa Nagysád hóheblére le
Fejét, mely álmodozni vágy !
„Uram ! hogy mondhat ilyesmit oly bátran
Nekem nyilvánosan, a társaságban ?“

75.

Álmomba' sirtam; azt álmodtam,
Hogy meghaltál, egyetlenem:
Fölébredék és két szememből
Könyek hulottak csöndesen.

Álmomban' sirtam; azt álmodtam,
Hogy hűtlen lettél angyalom;
Fölébredék és sirnom kellett,
Zokognom hosszasan nagyon.

Álmomba' sirtam; azt álmodtam,
Hogy szived hozzám hű maradt,
Fölébredék és ismét sirtam,
Most is sirok, csakúgy szakad!

76.

Hideg és néma volt az éjszaka
Az erdőn búsan jártam tétova:
Álmából mindenik fa föl ijedt
És szomorúan rázták fejöket.

77.

Kebled felett a hármasszín
Azt jelenti, hogy szived
Gyűlöli a szolgaságot
És szabadnak született.

Halld királynőm! Szép Mária!
(Szivemnek a — negyedik!)
Kik előtted uralkodtak:
Trónját most elveszti mind!

78.

Évek jönnek, tovatűnnek,
Sok nemzedék sirba száll,
De szivemnek lángszerelmén
Sohasem győz a halál.

Csak még egyszer láthatnálak!
Még egyszer hadd suttogom,
— Eléd hullva, haldokolva —
„Szeretem önt asszonyom!”

79.

Dalaim megmérgezvék . . .
Másként hogy' is lehetne?
Oh mérget öntöttél te
Virágzó életembe!

Dalaim megmérgezvék . . .
Másként hogy' is lehetne?
Sok kígyó s te is itt vagy
Oh kedvesem — szivembe!

80.

Északnak rideg ormán
Fenyőfa álmodik;
Jég s hó, fehér lepellel,
Födik be gallyait.

Egy pálmáról van álma,
Mely távol délszakon
Némán s magán busongva
Áll izzó szirtfokon.

81.

Az árboczhoz támaszkodám
S számláltam a hullámokat,
Isten veled te szép hazám!
Hajóm repül, a part marad.

Galambom háza beh ragyog!
Beh fénylenek az ablakok!
Majdnem kinézem a szemem':
Hejh, nem int onnan senkisé.

Ne jöjjetek pillámra a könnyek,
Hadd lássam még a partokat;
Beteg szívem, óh, ne szakadj meg
Nevezhetetlen bűd miatt!

82.

„Nem megyek egyedül; jöszte velem,
Jöszte, leánykám!

A kedves, a régi, a messze magányba,
A zord, szomorú, hideg, pusztai házba,
Hol a tornácz küszöbén ül édes anyám
S szorongó szívvel vár fiára, réám.“

„Hagyj el, hagyj el te sötét ember!
Ki hitt ide téged?

Lélegzeted izzó, jég a kezed,
Szederszin az ajkad, ég a szemed;
De én hadd örüljek, mosolyogjak
Rózsavirágnak, napsugaraknak!

„Hagyd a virágot, a napsugarat.
Te virágom, te napom;
Vesd magad köré hószinű fátylad,
Ragadd fel a lantot, hadd sírja utánad
A dalt, a te nászi dalod,
Mig az éjjeli szél közbe zokog . . .“

83.

Életem oh bármi bús volt —
Arczod fényt hintett felém;
De mióta nem ragyog rám,
Komor éjben élek én.

Ha sötét van: elfogódnak,
Félnek a kis gyermekek
S hogy elűzzék aggodalmuk' —
Hangos dalba kezdenek.

Bús sötétben én js ekként
Zengem most a szív dalát :
Hogyha nem is gyönyörködtet,
Bátrabbá tesz legalább

84.

Nem tudom, mért vagyok bús,
Mi bajom van nekem,
Egy régi regedal zsong
Körülem szüntelen.

Hús lég, borongó alkony,
Halkan a Rajna foly ;
A bércz lobog a napfény
Végső sugáritól.

Ormán a legszebb lány ül
— Soha ily csodát ! —
Aranyfésűvel bontja
Lengő aranyhaját.

Aranyfésűje csillog,
Szilajon zeng dala :

Észbontó és hatalmas
Ennek a dallama !

Hajós embert vad búval
Elbűvöl, megigéz ;
Nem látja ez a szirtet,
Csak a magasba néz.

S azt hiszem, hogy az örvény
Embert, hajót benyel,
Amért a Lorley olyan
Csodásan énekel

85.

Szivem, szívem nagyon bús,
De a tavasz vidám ;
Egy hárshoz dőlve állok
Vén bástyafal fokán.

A völgyből kék folyócska
Csillámlik ide föl ;
Csónakban apró gyermek
Horgásztat és fűtyöl.

Túlhan meghittem, tarkán
— Egész kis egyveleg —
Ökrök és rétek, erdők
Kert, házak, emberek.

Mosó lányok zajától
Harsog amott a rét;
Zakatol gyöngyöket ver
Távol malomkerék.

A szürke vén toronynál
Egy őrházacska áll,
Piros kabátos őr jár
Előtte föl és alá.

Fegyvere csillog, villog,
Játszik, mulat vele,
Most tiszteleg, felém tart —
Hejh, bárcsak löne le!

Szemedbe nézek angyalom
S tovatűn minden bánatom;
Ha még hozzá egy csókot lophatok —
Mindelnél egészségesebb vagyok.

Nyugtasd keblemre kis fejed':
A menny borul rám teveled;
Csak azt ne mondd: „Szeretlek, kedvesem!”
Mert akkor sirnom kell keservesen.

87.

Ajakad tedd az ajakamra,
Könnyeink hadd ömöljenek egybe!
S hogy lángunk is egybeverődjék:
Szivedet szorítsd a szívemre.

S majd ha a könnyek özönje
A lobogó lángokba aláfolyl:
Forró, szilaj ölelés közt
Hadd haljak meg sziveden a — vágytól.

88.

Álmomba nem rég láttalak,
Láttam bűbájos arcodat,
Szeliden ragyogott reám,
Mégis oly bús volt s halovány.

Piros ajak, szűz rózsaszál,
Fehérre csókol a halál
S odalesz égi fényetek —
Ti szelid, nyájas, szép szemek!

89.

A liljom hófehér kelyhébe
Meritem lelkeket;
A liljom illatozva zengjen
Terólad éneket.

És dala reszkessen, remegjen
Mint csókod, édesem,
A melyet egykor, mondhatatlan
Kéj közt adtál nekem.

90.

Bizony rút egy idő van,
Esző, hó, fergeg ;
Az ablak mellett ülök
És kitegingetek.

Ott egy kis fény csillámlik
S lassan tovább mozog ;
Lámpájával az utczán
Anyácska ballag ott.

Azt hiszem : tojást lisztet,
És vaját venni mén ;
Nagy leányának készül
Azokból sütemény

Ez csügett lámpájánál
Honn a karszékben ül,
Dús haja fénylőn folyja
Szelid arcát körül . . .

91.

Feljött a halvány hold,
Fényben reszketnek a habok :
Lánykám' ölelve tartom,
Szivünk hevül s elandalog.

A kedves lányka keblén —
Magán vagyok a part felett
„Mit sir a szél a füledbe?
Kezecsikéd, mond csak, mért remeg?”

„Az nem a szél sirása.
De hableányok éneke :
Nővérim ők, nővérim,
Kiket a tenger elnyele . . .“

92.

Szél süvölthet, hó havazhat,
Záporosó, jég szakadhat
S dörömbölhet ablakomon :
Én azért nem panaszkodom.
Keblemben a kikelet
S lánykám arca rengenek.

93.

Hogy' tudsz aludni nyugton
Még élek angyalom !

S ha boszum újra ébred :
Lánczom szétszakgatom.

Holt ifju éjfélorán
Sirgödréből kilép
S magával elhurezolja
A sírba kedvesét.
Ez régi dal ! De bennem
Az élet még buzog
S hidd el : a halottaknál
Hatalmasabb vagyok.

94.

Kinek tetszik, Máriához
Könyörög vagy Péter-Pálhoz ;
Én csak hozzád fohászkodom,
Csak te hozzád, fénylő napom.
Ölelj, csókolj, légy hozzám jó,
Áraszd rám irgalmadat :
Legszebb nap a lányok között
Legszebb lány a nap alatt !

95.

A ki boldogtalanúl
De először szeret isten !

Hanem a ki másodszor is
Szeret s nem üdvözülni nagy bolond!

Ilyen bolond vagyok én most.
Ujra égek s hasztalan,
Nap, hold csillag kikaczagnak,
Kaczagok én is — s meghalok.

96.

A postakocsin ketten, vigan,
Utaztunk egész éjen át;
Egymást érték az ölelések,
A tréfák és a hahoták.

De mikor hajnalodni kezdett,
Elakadt ajkunkon a szó.
Köztünk ült a vak isten, Amor,
Ez a kis pajkos utazó.

97.

Ha egykor nőm leszesz, meglátod
Irigység tárgya léssz:
Életednek minden percbe kéjbe
És gyönyörökbe vész.

Hapörlekedel, dúlsz-fulsz, tombolsz:
Nyugodtan elnyelem:

De hogyha verseim gyalázod —
Elválunk, kedvesem.

98

Éj leng az idegen vidékre ;
Beteg szív, elfáradt tagok.
Mint csöndes áldás, szelid holdfény
Önti el a sivatagot.

Szelid hold ! Sugárral vonod be
Az éjszakát, a rémeket ;
Égő fájdalommal lágyul, oszlik
S szemem harmatja megered.

99.

A halál : hideg éjszaka,
Tikkasztó nappal : ez az élet ;
Már alkonyúl, álom kerülget ;
Kifárasztott a lét zaja.

Egy dús fa áll ágyam felett,
Csalogány zeng azon szerelmet —
És bár az álom halkán elfed :
Hallom az édes éneket . . .

100.

„Égő, forró szerelmedről
Sohasem szólt még veled?
Nem olvastad ki szeméből,
Hogy talán ő is szeret?

Lelke titkát nem fődte fel
Egy-egy fénylőbb szemsugár?
Pedig az ilyen dolgokban
Te csak mégse' vagy — számár!⁴

101.

Belépek ama csarnokokba,
Hol ő hűséget fogadott
S hová könnyei hulltak egykor —
Ime kígyók nyüzsögnek ott . . .

102.

A tenger messze, mesze fénylett
Késő alkony sugárban;
Halászkunyhónál üldögéltünk
Magunkban, csendben, szótalán.

A köd felszállt, a víz habot vert,
A csüllő föl s le röpködött;
Kedves szemedből sűrű könnyek
Ragyogó árja gyöngyözött.

Láttam, a hogy kezedre hulltak
S érzém, hogy térdem megtörik:
Fölittam fehér kezeidről
Szemednek fényes könnyeit.

Testem azóta sorvadoz, fogy
S lelkem azóta oly beteg:
Ah, az a szerencsétlen asszony
Könnyüivel — megmérgezett!

103.

Engem ritkán értettetek
S én is ritkán titeket:
Egymást végkép megérténünk
Csak a sárban lehetett.

104.

Oh te áldott, kedves gyermek,
Piros ajak tiszta szem!
Szép világom, kis galambom!
Rád gondolok szüntelen.

Hosszú est a téli est ma!
Veled nem unnám magam:
Melléd ülnék s kis szobádban
Elcsevegnénk vidoran.

Ajkaimhoz vágynám nyomni
Kicsi fehér kezedet
S könnyel vágynám öntözgetni
Kicsi fehér kezedet.

105.

Veled akartam lenni,
Ölelni derekad —
De oh sietned kellett
A sok dolog miatt.

Azt mondtam, azt, hogy lelke n
Örökre a tied
S te csinos hajlongás közt
Kaczagtál engemet.

Sőt még jobban tüzelted
Szerelmi haragom
És csak egy bucsucsókot
Sem adtál angyalom.

Hanem azért ne bidd, hogy
Szétzúzom a fejem;
Mindez galambom, egyszer
Már megtörtént velem.

106.

„Kedves ur, te szerelmes vagy
S égsz az uj kin nagy tűzétől,
Szived mindig fényesebb lesz
S elméd mind jobban sötétül.

Kedves ur, te szerelmes vagy!
Oh bizony még eltagadnád!
S mellényeden keresztül is
Látni szived lobogását!”

107.

Ma nálunk társaság van,
Házunk fényben ragyog;
Ott fenn a fénylő ablakoknál
Egy árnykép leng, inog.

Te nem látsz. A sötétben
Itt állok egymagam.
Szivembe még kevésbbé
Láthatsz, boldogtalan!

Sötét szivem vadul ver,
Hiába vár vigaszt,
Vérzik, vonaglik, elhal —
De te nem látod azt

102.

A messze láthatáron
— Ködkép, mely reszket, ing —
Alkonyi fénybe' látom
A várost s tornyait.

Nedves szél veri szárnyát
A szürke habokon,
Halk evezőcsapással
Száll tova csónakon.

A nap bucsúzva, fénylőn
Még egyszer fölnevet
S látom a tájat ujra,
Hol — elvesztettelek.

109.

Ez a vihar zenéje:
Süvölt, bög, harsonáz,
Hánykodik a hajócska,
Vad és szilaj a táncz!

Haragos tenger árja,
Hömpölygő vízhegyek;
Itt órijás mélység tátong,
Ott tornyos hab lebeg.

Szitok, imádság, jajszó —
Rémülve hallgatom
S árboczfát ölelve
Szólok: „Jobb volna honn!”

110.

Szivem, szívem csak remél
Sorsa bármint sanyargatja.
Uj tavasz még visszaadja,
A mit elrabolt a tél.

Lám a föld oly szép, vidám
S mennyi gazdagság körötted!
És szerethetsz mindent, mindent
A mit szived csak kíván.

111.

Te nem szeretsz, te nem szeretsz!
Hang, hang, mely szívem nem talál.
Csak láthassalak, angyalom,
Boldog vagyok, mint egy király.

Sőt azt mondod: gyűlölsz, gyűlölsz
S rózsás ajkakkal jössz felém:
Csak csókolhassalak, szívem, —
Majd megvigasztalódom én.

112

A csillagok sok ezred óta
Állanak egy helyen,
S szerelmi búval mosolyogtak
Egymásra szüntelen.

Beszédjőknél szebbet, dúsabbat
Képzelní sem lehet,
De egy philologus sem érti
Ragyogó nyelvöket.

Én értem s nem fejeltem el, mert
Jól megtanultam ám.
Kedvesem szelíd szeme párja
Volt a — gramatikán.

113.

Iták a jó theát s beszéltek
A szerelemről hosszasan
Finom gyöngédséggel a hölgyek,
Az urak — aesthetikusan.

„A szerelem legyen plátói!”
Hangzott a tanácsos szava.
A tanácsosné mosolygott és
Ajkáról elrebbent egy „Ah!”

A kanonok nagy szájjal így szólt:
A szerelem, ha durva, sért
S könnyen megárt az egészségnek“
A kisasszonyka várta „Miért“

A grófné bús fohászsza mondá:
„A szerelem csak szenvedély!“
És azonnal egy újabb csésze
Theát tett a báró elé.

Az asztalnál még volt egy kis hely
— Miért is nem voltál jelen? —
Sok szépet regélhettél volna
Szerelmedről, szép gyermekem!

114.

Nagy fájdalmakból kis dalok —
Dalszim így születnek;
Kibontják zengő szárnyukat
És lánykámhoz sietnek.

Keblére szállnak reszketőn,
Majd megtérnek sötétben
És nem merik elmondani,
Hogy mit láttak — szívében.

115.

Csak csókolj s hagyd az esküket !
Nem hiszek asszonyeskünek.
Szavad édes, de csókod, a melyet
Ajkadról szedek édesebb ;
Ez birtokom, igaz, való :
Levegő, pusztá hang a — szó.

* * *

Csak esküdj, esküdj kedvesem,
Minden szavadat elhiszem,
Kebledre hullek, borulok
S azt hiszem : boldog is vagyok,
Hiszem, hogy szeretsz híven és nagyon,
Örökké, sőt tovább is, angyalom.

116.

Kössünk békét virágim,
Végződjék a harag :
Csevegjünk, nevetgéljünk,
Örüljünk ujjalag.

Fehér kis gyöngyvirágom,
Ti tarka szegfűvek,
Piros, ragyogó rózsák,
Kék nefelejts-szemek —

Jertek, jertek virágim!
A tietek vagyok:
De a rossz rezedáról
Tudni sem akarok.

117.

Szemét gyöngéden befogom,
Ugy csókolom meg ajakát;
Kiváncsi rá, hogy miért teszem
S faggat, hogy adjam az okát.

Késő estétől reggelig
Csak kérdez, faggat untalan:
„Miért fogod be két szemem,
Ha megcsókolod ajakam?”

Én nem mondom meg, miért teszem,
— Magam sem tudom az okát —
Szemét gyöngéden befogom
S úgy csókolom meg ajakát.

118.

Ha ifju szivek megrepednek,
Nevetnek fenn a fényes csillagok,
Nevetnek és a kék magasból
Lehangzanak hozzánk e szózatok.

„Szegény emberkéek! hogy' lobognak,
Lelkök teljes tüzével égnek!
És egymást mégis elkinozzák,
Halálra gyötrik a szegények!

E rontó, romboló érzelmet
Nem érezzük mi, boldog csillagok:
Azért halandó lenn az ember
S ezért vagyunk mi — halhatatlanok!“

119

Egy ezredéve, vagy régebben
Tűrjük egymást tesvérileg;
Te tűröd, hogy én elek,
S én tűröm őrzöngésidet.

Csak olykor, zord napokban,
Kinoztál kissé engemet
S vérembe mártogattad
Hízalgőn nyájas körmödet.

Barátságunk ma biztos
Sőt napról-napra biztosabb:
Már magam is őrzöngők,
S olyaná válok, mint te vagy!

120.

Hogyha bűnös vágyamat
Leküzdhetem: hősi tett;
De mikor nem sikerül —
Az is pompás élvezet.

121.

„Kit oly szépen megdaloltál,
Midőn szived reszketett
S égett izzó, csodás tűzben —
Mondd hová, lett kedvesed!”

Ama lángok kilobbanva,
Szivem hideg, vágytalan
S e kis könyv az urna, melyben
Szerelmemnek hamva van.

122.

Fekete frakk, selyem uszály,
Sima nyelvek könnyű bókja,
Udvarias, ügyes bábok —
Oh csak egy kis szivők volna.

Szivők, szivők a kebelben
S hév szerelem a szivőkben;
Ah, szerelmők s fájdalmaik
Hazug dala megöl engem!

Fel, a bérczre, a hegyekre!
Hol bizalmas gunyhók vannak,
S lengnek áldó, langy fuvalmak.

Fel a bérczre, a hegyekre!
Hol vad szélvész fákat zúgat,
Hol madár zeng, patak mormol
És rohanó felhők zúgnak.

Ég veletek: sima termek,
Sima férfi s női bábok!
A bérczekről majd lenézek
S lekaczagok vigan rátok.

123.

Mit akar e magányos könycsepp?
Mit akar én velem!
Ugy rémlik: a multból marad itt —
Zavarja a szemem.

Sok fénylő társa volt, a melyek
Lefolytak arczomon:
Az éj, a vihar tovamosta
Örömöm s bánatom.

Ködként osztak semmiségbe
Ama kék csillagok,

Melyek szívembe nevetgéltek
Az üdvöt és bánatot;

És álomköd gyanánt oszt el
Maga szerelmem is:
Te régi, bús, magányos könyesepp
Oszolj el hát te is!

124.

Dalaim zengő szárnyán
Elviszlek, el, szívem:
Hazád a legszebb táj lesz,
A Ganges mentiben.

Ott csendes holdvilágon
Egy bűvös kert susog
S nővéreikre várnak
A halvány lótuszok.

Szerelmes ibolyácskák
Nézik a mély eget
S a rózsák illat-nyelven
Regéket zengenek.

Szelid, okos gazellok
Fürgén ugrálnak ott —

És távol, halk morajjal,
Zúgnak a szent habok.

Jér! ott majd megpihenjünk
A pálmafák alatt
S álmodjunk boldog üdvről
Bűbajos álmokat . . .

125.

A lótuusz összevonja szirmát
Ha rátűz a hév napsugár —
Es álmodozó, csüggedt fejjel
A szelid éjszakára vár.

A bús hold: az ő szeretője,
Fényétől ébred a virág
Es arczáról leejti halkan
Szirmai sűrű fátyolát.

Villogva, illatozva, égve
Némán az ég felé mered —
S szerelmi kéjtől fájdalomtól
Sokáig sir, zokog, remeg . . .

126

Ezekről a kedves szemekről
Irom a legszebb dalokat

És legjobb terzináim tárgya!
Ezek a rózsás ajakak;
Hát még azok a tiszta stanzák!
Hogy' eldicsérik arczodat!
És hogyha szívecskéd is lenne lányka,
Sonettjeimnek mindjárt volna — tárgya!

127.

A világ vak és ostoba,
Izetlenebb lesz napról-napra;
Azt mondja rólad gyermekem,
Hogy jellemednek sok az alja.

A világ vak és ostoba,
Nem ért meg soha, soha téged:
Nem tudja azt, hogy csókjaid
Mily boldogító lánggal égnek!

128.

Te elfeledted immár teljesen,
Hogy szíved az enyém volt, kedvesem,
Az a te csalfa, édes kis szíved —
Édesebb s csalfább semmisem lehet.
Mely engem úgy ölt, úgy lobogtatott:
Feledted a szerelmet s bánatot,
Szerelmem volt-e több, vagy bánatom?
Ah, nagy volt mindenik — csak azt tudom!

129.

Ha látnák a virágok —
Ha látnák mély sebem':
Tudom, hogy megszánnának
S zokognának velem.

S tudnák a csalogányok —
Mily bús, beteg vagyok:
Tudom, fölzendülnének
A gyógyító dalok.

S ha fenn a csillaglángok
Ismernék bánatom:
Sugaruk mosolyából
Vigaszt nyernék, tudom.

Ők nem, — csak egy lény látja
Keservim tengerét,
Csak egy, és szegény szivem'
Az maga tépte szét.

130.

A rózsák miért oly sápadtak,
Mondd meg csak, kedves az okát?
Zöld fűben miért állnak oly némán
A kékszemű kis ibolyák?

Oly panaszos, oly szomorú dalt
A pacsirták mért dallanak?
Mért árad illatos virágból
Felénk ez a hallotti szag?

Miért sűt viruló ligetre
Hidegen, boszusan a nap?
S mint egy magányos, puszta sírdomb:
A föld miért oly sivatag?

S miért vagyok beteg, bú: én is?
Felelj, felelj hát én nekem!
Oh miért lettél hűtlen hozzám,
Miért hagytál el, életem?

131.

Te voltál hozzám legtovább hű
T tettél is értem eleget:
Inségeimben, uyomoromban
Biztattál, a hogy lehetett.

Gondoskodtál az élelemről,
Emellett kölcsönpénzről is,
A fehérnemű mosatásról
S később az — utlevélről is

Oh, hogy az isten óvjon téged
Hőtől, hidegtől, drága lény —

És ne fizessen vissza semmit
Abból, mit tőled nyertem én!

132.

A föld oly szép, az ég oly tiszta, kék,
Szelíd, langy szellők járnak szeretszét;
Harmattól ragyogóan, ékesen —
Virágok hajlongnak a ligeten
S ujjongó dalok zengnek körülöm;
De jobb szeretnék én is a sirba, lenni,
S ott lenn egy csöndes, holt lánykát ölelni. .

133.

Ha majd ottlenn, a sirban alszol,
A sötét sirban édesem:
Leszálok sírod éjjelébe
S hozzád simulok csendesesen.

Vadul csókollak, átkarollak,
Te halvány, hideg, néma kép.
S ujjongva, sűrű könnyet, ontva
Félholtan roskadok föléd.

Éjféli órán, égi tánczra,
Felgyűl a holtak ser'ge mind:
Mi nem megyünk! Nem hagyjuk abba
Szerelmes öleléseink'.

Ítéletnapkor üdvre, gyászra
Fölszúg a temetői had :
Mi nem törődünk semmivel se,
Pihenünk békén, hallgatag'.

134.

Hogy elhagyott kedvesem :
Nem tudok már sirni sem ;
Tréfa, é!cz, mind hasztalan ;
Jó kedvemnek már vége van.

S hogy elvesztém kedvesem :
Nem tudok már sirni sem ;
Búmtól szinte rozskadok,
De zokogui nem tudok.

135.

A régi álmot álmodám :
Tavaszi éj borult fölénk,
Egymásnak leugró hárs alatt
Örök hűséget esküvénk.

Ez volt aztán az esküvés !
Csókot is kaptam eleget,
S hogy eskünk' ne feledjem el :
Megharaptad a kezemet.

Az eskü csak megjárta vóu,
Hitetlen, pajkos kedvesem !
Hanem a harapás bizony
Fölösleges volt teljesen.

136.

Sötét pompájával szerelmem
Olyan mint egy rege,
Es miutha nyári éj csendjében
Búsan így zengene :

„Tündéri kertben két szerelmes
Némán, merengve jár,
Közöttünk zengő csalogányok,
Rejtélyes holdsugár.

A lányka most megáll szoborként,
S letérdel a lovag,
De jön az erdők óriása
S a félénk lány szalad.

A lovag vérzön összeroskad ;
Az órjas hazatér . . .
— Mikor majd engem eltemetnek
A rege véget ér.

137.

Itt állok fenn a bércezen
Búsan, ábrándosan.
„Ha én madárka volnék!“
Sóhajtok un'alan.

Ha én most fecske volnék:
Átusznám a leget
És ablakod fölébe
Raknám a fészkeket.

Ha fülemile volnék:
Szép csöndes éjeken,
Csak tenéked dalolnék,
Csak neked, édesem.

S ha gimpli volnék rögtön
Elfoglalnám szived:
Rád hat a gimpli-bánat
S gyógyítasz gimpliket.

138.

Minden lombon zene zendül,
Daltól hangzik minden fészek:
Ki lehet a karmestere
Ennek a zöld erdőségnek?

Talán az a szürke búbicz,
Mely ott guggol fontoskodva?
Vagy tán az a kakukk-madár,
A ki ott ül kakukkolva?

Vagy éppen a komoly gólya
Hosszu csőrrel kelepelve,
Mintha csak ő tudna hozzá —
Míg az erdő zeng körötte?

Oh bizony nem! A karmester
Itt van közel a szívemhez,
Itt veri a taktust, érzem,
S azt hiszem: a szerelem lesz!

189.

Kocsim lassudan tova-gördül
S robog az erdei utakon át,
Tündéri, virágos völgyben, a melyre
Nap hinti le tűz-sugarát.

Dobogó szívem halkán leborul
Kedves, szelid álmaira;
De ime most három lebegő árny
Bekacsintgat a zárt kocsiba.

Félénken s mégis gunyolódva
Ugrálnak, — benevetnek —

Ködként gomolyagnak előttem
S aztán sebesen tova lengnek . . .

140.

Kereszt-útnál lesz eltemetve,
Ki maga ölte meg magát;
Ott egy szomorú virág nyilik,
A gyászos passió-virág.

Kereszt-útnál sóhajtvá állok,
Köröttöm éj és némaság,
Fehér holdfényen búsan ing-leng
A gyászos passió-virág . . .

141.

A regék erdejébe járok.
Nyilik a hársvirág,
Szelid, búbájos holdfény hinti
Szivemre sugarát.

S a hogy tovább-tovább bolyongok:
Megzendül odafenn —
Eneked, édes csalogányom,
Dalod, oh szerelem!

Zendül a szerelem és bánat
Vig, gyászos éneke,

Könyek, keservek, eltűnt álmok
Ébrednek fel vele . . .

S a hogy tovább-tovább bolyongok,
Ime, előttem áll,
Tornyával fel az égbe nyúlva,
A komor ősi vár.

Az ablaksor bezárva végig,
Mindenütt gyász, némaság,
Mint hogyha maga az enyészet
Vert volna itt tanyát.

A kapunál egy szörnyü sphynx áll,
Egy bájos csoda-kő:
Oroszlán a patája, teste,
Feje és melle: nő

Fehér szemében lázas vágyak
Lobognak szilajon
S csöndes mosolya halkán játszik
A buja ajkakon.

A csalogány oly kéjjel zengett,
Forgott a föld velem —
S midőn a szép nőt megcsókoltam,
Végem lett teljesen.

A hideg márvány élni kezdett,
Láttam, hogy reszket, ég;
Lihegve, szomjuhozva itta
Hév csókjaim tűzét.

Majdnem kiszíta lelkem, aztán
Átfonta testemet
És éles oroszlánkörmével
Véresre tépdesett.

Gyötrő kéj! Boldog vértanúság!
Végetlen kéj s kinok!
A csókok: üdvözítő mámor,
A karmok: tör, gyilok.

S búsan zengett a csalogánydal:
„Oh szép sphynx! Szerelem!
Miért van égi üdveid közt
Pokoli gyötrelem?

Oh szép sphynx! Fejtsd meg végre nékem!
E nagy rejtély okát:
Én már gondolkodtam fölötte
Több ezredéven át!“

142.

Álmomba láttalak minden éjjel,
Mosolyogva jössz felém,

De hangosan zokogva hullok
Kis lábaidhoz én.

Szivecskéd mély szánalmat érez,
Megrázód szép fejed
S szemedből, ragyogó szemedből
Hév könnyek ömlenek.

Aztán egy cyprus-ágot nyujtasz
S egy szót mondasz nekem —
Ébredvén; nem tudom mit mondtál
S a cyprust sem lelem.

143.

Bárhol járjak, mély sötétség
Szárnya verdes engemet;
Mély sötét van, a mióta
Nem ragyog rám szép szemed.

Az a csillag hogy' kilobban!
Hogy' eltűnt az égi kék!
Lábam előtt örvény tátong —
Vég magadba, örök éj!

144.

A fákat őszi szél czibálja,
Nedves, hideg az éjszaka;

Az erdőn — szürke köpenyembe —
Sebesen vágatok tova.

S a hogy így vágatok, hát vágatok
A lelkem gondolatja mind:
Könnyen s vigan röpitnek engem
Oda, hol kedvesem lakik.

Ugatnak a kutyák; a szolgák
Gyertyákkal jönnek mind elélem;
Rohanok fel a csigalépcsőn
Zörgő sarkantuimmal én.

Világos, szőnyeges szobában
Illatos lég van s jó meleg
Ő vár reám itt — hadd repüljek,
Szép lánykám, hadd öleljelek!

Az éji szél süvöltve rázza
A tölgyfa-lombokat:
„Mit akarsz bolond álmaiddal
Te szegény, bolondos lovag? ...“

145.

Egy csillag hull a mélybe
Sugaras éjszaka;
Oh az a hulló fény a
Szerelem csillaga.

S hull, hull az almafáról
A virág, a levél,
Zörgő avarral játszik
A zúgó őszi szél.

A tónak sima tükrén
Egy hattyu száll, evez.
S mind' halkabban dalolva
Fénylő habokba vesz.

Szomorú, csöndes éj van:
Fuvalom nem fuvall,
A csillag rég kilobbant
S elhalt a hattyudal . . .

146.

Ólomsúly nyomta ajkam,
Éj ülte meg szemem' —
Eltompult agygyal s szívvél
Fekvém a sírba lenn.

Hogy meddig is aludtam —
Igazán nem tudom;
Ébredvén, úgy hallottam:
Kopognak síromon.

„Henrik, még most se kelsz fel?
A végső nap virrad,

A holtak feltámadnak
S várják jutalmukat“.

Lánykám, nem kelhetek fel,
Még mindig vak vagyok:
Szemem a sok sirástól
Nem látja a napot.

„Elcsókolom szemedről, ¹
Henrik, az éjszakát:
Látnod kell a sok angylt
S a mennynek csarnokát!“

Lánykám, nem kelhetek fel
A vérző seb miatt,
Melyet a szívembe vert
Egy éles gúunyszavad.

„Oh azt a sebet, Henrik,
Gyöngéden illetem
S nem fog vérezni többé,
B-gyógyul, hidd nekem!“

Lánykám, nem kelhetek fel,
Fejem is csupa vér,
Akkor lőttem keresztül,
Mikor másé levél.

„Hajammal betapasztom
A sebet fejedén
S ha vérep árja megszűnt,
Fölkelhetsz Henrikem!”

Oly szépen, kedvesen kért,
Hogy nem ellenkezém,
Hozzája vágytam újra
És fölemelkedém.

Sebeim mind föltörtek . . .
Csakúgy zuhogtatá
Fejem, szívem a vért, s lásd,
Fölébredtem reá.

147.

Megint a régi, régi úton
Az ismert utcán ballagok.
Oh milyen üres, mily rideg most,
Galambom, a ti házatok!

És szinte-szinte szűk az utca!
Gyalázatos a kövezet!
Fejemre hullanak a házak!
El, el! mig menekülhetek!

148.

A csillag vidoran kigyul,
Aztán az égről a földre hull.
Kérded, hogy mi a szerelem?
Csillag, szívem, a szemeten.

Förtelmes döggént fekszik ott,
Körötte sűrű szenny, piszok;
Kakasok, disznók csufja csak
S vágyával egyez a salak.

Oh bár hullattam volna én
A kertbe, virágim közé —
Hol annyszer sohajtozám
Fénylőbb sir s tisztább vég után!

149.

Óriás narancs gyanánt
Száll a hold a fellegekben
S beragyogja a vizet
Arany fénynél fényösebben.

Járok itt a part felett,
Hol a habok véget érnek,
És a fehér viz alól
Hallok édes, lágy beszédet.

Ah, az éjjel hosszú ma,
Szívem nem tud néma lenni:
Szép hablányok jöjjetek
Táncolni meg énekelni!

Öletekbe vágyom én !
Itt a lelkem, testem — jertek !
Csókra, dalra vágyom én :
Csókkal, dallal öljetek meg !

150.

Az istenek most alusznak
Köpenyükbe burkolózva,
Hallom szörnyű hortyogásuk, :
Attól van ily csúf időnk ma.

Szilaj idő ! Majd széttöri
Hajónkat a viharos hab.
Ki fékezi meg e szelet
S e gazdátlan hullámokat ?

Árbocz recszen, borda roppan —
De én erről nem tehetek :
Köpenyembe burkolódzom
S alszom hát, mint az istenek.

151.

Viztölcsér ! sebes forgatag
Rohan az óceán felett
S paskolja a bösz habokat,
Hogy szinte felüveltenek.

148.

A csillag vidoran kigyul,
Aztán az égről a földre hull.
Kérded, hogy mi a szerelem?
Csillag, szívem, a szemeten.

Förtelmes döggént fekszik ott,
Körötte sűrű szenny, piszok;
Kakasok, disznók csufja csak
S vágyával egyez a salak.

Oh bár hullattam volna én
A kertbe, virágim közé —
Hol annyszer sohajtozám
Fénylőbb sir s tisztább vég után!

149.

Óriás narancs gyanánt
Száll a hold a fellegekben
S beragyogja a vizet
Arany fénynél fényösebben.

Járok itt a part felett,
Hol a habok véget érnek,
És a fehér víz alól
Hallok édes, lágy beszédet.

Ah, az éjjel hosszú ma,
Szívem nem tud néma lenni:
Szép hablányok jöjjetek
Tánczolni meg énekelni!

Öletekbe vágyom én !
Itt a lelkem, testem — jertek !
Csókra, dalra vágyom én :
Csókkal, dallal öljetek meg !

150.

Az istenek most alusznak
Köpenyükbe burkolózva,
Hallom szörnyű hortyogásuk, :
Attól van ily csúf időnk ma.

Szilaj idő ! Majd széttöri
Hajónkat a viharos hab.
Ki fékezi meg e szelet
S e gazdátlan hullámokat ?

Árbocz recszen, borda roppan —
De én erről nem tehetek :
Köpenyembe burkolódzom
S alszom hát, mint az istenek.

151.

Víztölcsér ! sebes forgatag
Rohan az óceán felett
S paskolja a bösz habokat,
Hogy szinte felüveltenek.

Sötét magasból szilajon
Iszonyú zápor hull alá,
Mint hogyha ez a szörnyű éj
A tengert vízbe fojtaná.

Csüllő kerengi, röpködi
Körül a hajó-árboeczot :
Bizonyynyal rém-madár, a ki
Baljosló hírt rikoltoz ott !

152.

Ha reggel házatoknál
Búsan elballagok
S meglátlak ablakodnál :
Kissé felvidulok.

Fekete nagy szemeddel
Azt látszol kérdeni :
„Ki vagy te sötét ember
S szived mi tépdesi ?“

Költő vagyok, galambom,
Gaz, dudva közt virág ;
Nevem a jobb nevek közt
Említi a világ.

S mi bajom, drága gyermek ? !
Szivem majd szétszakad

Ha szólnak szörnyü búról, —
Búmról is szólanak.

153.

Csöndes az éj, nyugodt az utca,
Hol lánykám többé nem lakik;
Régesrég elhagyá a várost,
Hanem a ház, az itt van, itt.

Egy ember néz fel a magasba,
Úgy rémlik: szenved küzd nagyon:
Megborzadok, ha rátekintek,
Alakja — saját alakom.

Te halvány ember! Ellenképem!
Mit majmolod a régi gyászt
S mely holdas éjen engem ért itt —
A régi, szörnyü hervadást?

154.

Szerették egymást mind a ketten,
De büszke daczczal titkolák;
Mint ellenségek, nézték egymást
S szívöket perzselé a láng.

Azután elvált mind a kettő
S egymást álomban látta csak:
Régesrég halva voltak immár
S nem is sejtették sorsukat.

155.

Almomban hosszan, némán
Merengtem képeden
S a szép arczaim! föléledt,
Mozdult rejtélyesen.

Csodás, édes mosolygás
Vonult el ajkadon
És nagy könnyek ragyogtak
Sötét pilláidon.

Az én szememből is, nézd,
Hév könnyek ömlenek:
Oh! nem tudom elhinni,
Hogy — elvesztettelek.

156.

Legyetek csak türelemmel,
Ha még zeng a régi gyászdal,
És az újabb dalok között
Néha átsir bús szavával.

S várjatok! hisz halk sirása
Szüntelen fogy, egyre gyengül
S a begyógyult szív mélyén majd
Új kikelet dala zendül.

157.

Almodozó erdőségben
Bolygok csöndes estvelen.
És úgy rémlik: te is itt vagy
Te is itt jársz, kedvesem.

Ez nem a te fehér fátylad?
Nem a te jó arczod ez?
Vagy csupán a hold sugára —
Mely a lomb közt lengedez?

Saját könnyem hallanám-e
Folydogálni csöndesen?
Vagy igazán te vagy, a ki
Sírva jársz itt körülém?

158.

A nyugalmas tengerpartot
Fátyolos éj árnyba vonja,
Fellegek közt nyargal a hold
És a hullám ezt mormolja:

„Az az ember ott, bolond lesz
És lehet, hogy szerelmes is,
Mert oly búsan s vidoran néz,
Vidám is, meg keserves is.“

Hanem a hold lenevet most
S leszól égi magasából:
„Bolond is, meg szerelmes is
Meg költő is — ráadásul!”

159.

A mit ott szálni látok,
Az egy fehér sirály —
Sötét hullám felett leng . . .
A hold magasan áll.

A vizből bálua s rozmár
Lesködve kandikál.
Lecsap s felszál a csüllő . . .
A hold magasan áll.

Oh szegény üldött lélek
Fájdalmad könnyre vál':
Közel a hullám hozzád —
A hold magasan áll.

160.

Holdfényes, szép tengertükör!
A habok búgnak halkan.
Szivem úgy reszket, oly nehéz . . .
Dalt hallok szakadatlan.

Egy régi dalt, az emerült
Elsülyedt városokrul,
Hol néha most is ima zeng
S a harang meg-megkondul.

De istenem! mi haszna hát
Harangnak és imának?
Hisz a mi egyszer sírba szállt,
Az többé fel nem támad!

161.

Hogy szeretsz: oh azt tudtam,
Rég kitaláltam én,
De mikor megvallottad —
Alig hogy hihetém.

Fel a hegyekre másztam,
Ujjongtam odafent,
S a tengernél zokogtam,
Mikor a nap lement.

Tüzlángu büszke napként
Lobogva kél szívem,
S szerelmem tengerébe
Tünik le fényesen.

162.

A csüllő mily kíváncsin
Szállt el fejünk felett,
Látván, hogy ajkaidhoz
Tartom a fületem.

Bizonynyal tudni vágná
Mit adott ajakad:
Csókot adott-e, forrót
Vagy édes szavakat?

Magam se tudom mit zeng
Lelkem viszhangja, mit?
Úgy összefolynak benne
Szavad és csókjaid.

163.

Szürke éj a tenger felett,
Csillagok a halvány égen;
A hullámból néha-néha
Dalhang sir fel hosszan, mélyen.

Zizeg, zúg az északi szél,
Fénylő habot játszva renget —
Es a habok, mint megannyi
Orgonasíp, zengedeznek.

Csodálatos, különös dall
Imaszertű s mégis oly vad —
Merészen tör fel az égbe,
Csapkodva a csillagokat.

És úgy rémlik: a csillagok
Nőnek, nőnek, hihetetlen',
Végül: rémes tűz napokként
Keringenek a végtelenben.

Dalolnak a zene mellé
S daluk szava szerte szárnyal —
Mint megannyi tűz-csalogány
Sziporkázó sugárszárnyyal.

Mily hatalmas harsogás ez!
Égnek, földnek álma zendül —
És szívemen a gyönyörök
Zivatarra zúg keresztül . . .

161.

A lányka szunnyad. Rezgő fénynyel
Behull hozzá a holdnak sugara;
Odakünn hegedűszó hallszik —
Olyan mint egy keringő dallama.

„Ej! kitekintek ablakomból,
Hadd lám, ki nem hagy békén engemet?”

— Hát ott egy csontváz hegedülget
És dudoráztat ilyen éneket:

„Tánczot ígértél egykor nékem
És aztán még se jártad el velem;
De ma bál van a temetőben,
Jer hát a bálba, tánczra kedvesem!”

És megragadja a leánykát,
Kicsalogatja szobájából őt,
Ez megy, megy a csontváz után, ki
Hegedül és dalol a lány előtt.

Csak hegedül, csak tánczol, ugrál,
Zörgő bokáját összeverdesi,
És csontfejével a holdfényen
Gunyosan, egyre bólintgat neki . . .

165.

„Szerelem öldös téged,
Onnan e pusztulás . . .“
— Magam is hiszem végre
Mit rólam annyi más.

Feketeszemű kis lány
Mindig mondtam neked,
Hogy végtelen szeretik
És szörnyen szenvedek.

De csak úgy álmaimban
Beszéltem illetén,
És mikor összejöttünk,
Mindig hallgattam én.

A rossz angyalok, látod,
Lezárták ajakam
S miattok vagyok most ily
Nagyon — boldogtalan!

166.

A napkeleti három szent király
Minden városban megkérdezte:
„Ti kedves ifjak, szép leánykák,
Melyik ut vezet Betlehembe?”

Ifjak s vének közt egy se tudta
És tovább mentek a királyok;
Arany csillag vezette őket
S hintett utjukra dús világot.

Mikor elérték József házáat;
Megállt a csillag; ők bementek;
Az ökör bögött, sirt a kised
S a szent királyok énekeltek...

167.

Álmomban: búsan reszketett a hold
S a csillagok is gyászba vontan;
Bolyongtam ott, hol kedvesem lakik,
A távol városban bolyongtam.

Megálltam házánál és csókokat
Hullattam minden lépcső-fokra,
Melyeken átsuhaannak lábai
A ruhája lengő, könnyű fodra.

Az éj oly hosszú volt, oly hideg,
Hideg a lépcsők márvány-lapja;
Az ablakból szomorún kihajolt
Holdfényes, hervadó alakja . . .

168.

Szivem levert. El-eltűnődöm
A régi jó idők felett.
Mily otthonos világ az otthon
S mily nyugodt, boldog emberek!

De most? Mily inség, mily tolongás!
Az ember ész nélkül rohan!
Odafenn meghalt a jó isten,
És az ördög is halva van.

Minden oly felhős, beteges, bús,
Zordan, rend nélkül összefoly:
Ha az a kis szeretet nem vón'
Egy sugárt sem lelnénk sehol.

169.

Az ember nagyon boldoggá lesz
S fáradttá is határtalan —
Ha három csinos szeretője,
És összesen két lába van.

Reggel az egyik kedvesemhez,
Este a másikhoz megyek,
A harmadik maga jön hozzám,
Ha megkonditják a delet.

Csak két lábam van, három kedves!
Azért hát — isten veletek!
Falun akarom élvezgetni,
Csendben a szép természetet.

170.

Nem árulja el halvány arcom,
Hogy szívemet mi nyomja?
Azt akarod, hogy büszke ajkam
A koldus-szót kimondja?

Ajakam nagyon, nagyon büszke,
Csak csókol, tréfál kedvesem,
S lehet, hogy gúnyolódni fog majd,
Míg titkon haldokol — szívem.

171.

Itt az idő, hogy tiszta elmém
Győzzön a hobortok felett!
Eddig komédiásként játsztam
A bús komédiát veled.

Romantikus színekkel voltak
Befestve minden szárnyfalak,
Lovagköpenyem arany diszű,
Érzésem finom, olvatag.

S most, hogy magamról, im, letépem
A bohó, czafrangos ruhát:
Mintha még mindig komédjáznék —
Oh, érzem szívem nyomorát!

Mély öntudatlan bánat adta
Ajakamra a dalt, a szót:
Saját keblemben a halállal
Játsztam a — haldokló vivót.

172.

Van gyémántod és gyöngyöd
Pazarúl gazdagon ;
Szemed a legcsodásb szem . . .
Mi kell még, angyalom ?

Csodaszép szemeidről
Váltig zeng lantomon
Az örök dalok árja, —
Mi kell még, angyalom ?

Csodaszép szemeiddel
Kinoztál úgy agyon,
Azokkal tettél tönkre —
Mi kell még angyalom ?

173.

„Jó barátom ! mért nyaggatod
Mindig azt a régi nótát ?
Kotlós tyukként ülsz a fészken
S szerelmed zeng minden nótád.

Kotkodács ! és csipegve jön
Istenadta sok csibéje —
Jönnek egyre s te bázárod
Őket egy kis — könyvecskébe.“

174.

Szemeid, mind a zafír, kékek,
Igéző, bájos, szép szemek!
Oh boldog, boldog az a férfi,
Kire biztatva fénylenek!

Jó szíved olyan, mint a gyémánt
Tisztán világít s pazaron;
Oh boldog, boldog az a férfi
A kit ábrándja fénybe van!

Kis ajkad, mint égő rubintkő,
Szebbet képzelni sem lehet.
Oh boldog, boldog az a férfi,
Kinek bevallja, hogy — szeret

Csak ismerném e boldog férfit,
Oh csak találkoznám vele,
Ugy egyedül, a mély vadonban —
Meglátnók: boldog lenne-e?

175.

Kebleden úgy elhittem
Magammal, hogy lobogok,
S ím, komolylyá lett a tréfa.
Saját hálóm — megfogott.

Most, hogyha te, teljes joggal
Játszva hagysz el, gyöngyalak:
Búm szörnyű lesz és komolyan
Főbe lövöm magamat!

176.

Fejem sok gonddal, gondolattal
Küzdött napokon, éjeken,
De kedves, szép szemeid végre
Győztek fölöttem teljesen.

Most itt maradok, a hol ők rám
Oly hűn, okosan fénylenek:
Soha, sohasem, hittem volna,
Hogy újra szerelmes legyek!

177.

Ha elmondhatnám minden búmat
Egyetlen, röpke szóval én:
Vidám szellők szárnyára bízám,
Ezek elvinnék könnyedén.

E fájdalomtól terhes kis szót
Ők majd füledbe zsongának,
S amerre járnál, minden lépten
És minden órán hallanád.

A csöndes, államhintő éjnek
 Hiába fődne szendere:
 E kis szó mély álmod kódén is
 Folyton keresztül zengene . . .

178.

Adtak sok bölcs és jó tanácsot,
 A kitüntetés sem hiányzott,
 Biztattak szépen, hogy csak — türelem,
 Majd protegálnak és lesz kenyerem.

De tőlük — ekként pártfogolva —
 Bizvást éhen veszhettem volna,
 Ha rögtön egy derék úr nem kerül,
 Ki aztán tett is értem emberül.

Azóta van miből megéljek.
 Soh'sem feledem el: mivé tett!
 S kár, hogy neki csókot nem adhatok,
 Mert e derék Úr — én magam vagyok.

179.

Juliusban váltam el töletek
 S januárban ismét találkozáink;
 Akkor jó nyári hőben ültetek,
 De most meghült, kihült a régi láng.

Elválunk ismét, — ismét vizatérek
S nem lesztek sem forrók, sem hidegek,
Bolyongok sirjaitok csöndes ormán
És ön-szivem szegény lesz s öreg!

180.

Szép ajkaidról elszakítva,
Ölelő karjaidból szí! kitépve!
Csak egy napot még! Mindhiába!
Előrobog a kocsi s vége, — vége!

Ennyiből áll az élet, kedves lánykám,
Örökös búcsú, válás és jajok!
Szíved nem tudta szíved átkulcsolni?
Lekötni még szemed sem tudhatott?

181.

Hófehér vállaidra
Borulok csöndesen,
S szívednek titkolt vágyát
Most titkon meglessem.

Huszárok trombitálnak,
Megjött az ezred
S holnap el akarsz hagyni
Galambom, engemet.

Holnap a másé vagy már,
De még ma az enyém —
Illő hát, hogy ma végkép
Birjam a mennyet én!

182.

Huszárok trombitálnak,
Megyen, megyen az ezred;
Jövök immár galambom
S friss rózsákat hozok neked.

Vad sáska nép! Gonosz had!
Ez volt aztán a gazdaság!
Jó szivecskédben szintén
Sok beszállásolá magát.

183.

Ah, e szemek, mint régebben.
Most is olyan hűn ragyognak!
És ez ajkak is a régi —
Édesítő, kedves ajkak!

Hangja szintén a régi hang,
Ez tett olyan elbűvöltté:
Csak én magam változtam meg,
S nem vagyok a régi többé!

Szép karjai átölelnek
Szerelmesen, forrón engem
S nyugszom szívén szétdult szívvel,
Únottan és érzéketlen!

184.

Vágyom betelt. Fenékig ittam
A szerelemnek poharát:
Erős ital, mint a cognac-puncs,
Es fölemésztő, mint a láng,
Most a barátságot dicsérem,
A szívnek ezzel nincs baja,
S jótékony a kihűlt gyomorra,
Akár egy csésze langy tea.

185.

Az a sok szilaj hév, szerelmi láng,
Hova mennek ha szívük elhagyák?
Oda, honnan jövének, a pokolba,
Égetni — kik elvannak átkozva.

186.

Nincs semmi kétség benne. Úgy van: Végre
Az ördög lesz szívünk szenvedélye.

S ha így a tüztől megszabadulánk ;
Körülvesz uj és csöndesebb világ —
A békés, boldog, hűs családiség.
Az ember ekkor élvez s nem lobog :
Jó pénzért egész világ mosolyog ;
Vidáman eszi kedvencz ételét,
És éjjel semmin sem törí fejét,
De nyugton alszik puha, meleg ágyban,
Hűséges felesége két karjában.

187.

Ne gondold, hogy butaságból
Tűröm annyi vad szokásod,
Azt se, hogy tán isten vagyok,
A ki mindig megbocsátok.

Álnokságod, ravaszságod
Persze türtem, mitse szólva :
Ha más van az én helyemben,
Régen agyonütött volna.

Nehéz kereszt! Mindegy! Hordom
S nem lesz vége türelmemnek ;
Asszony, azért szeretlek, hogy
Bűneimért megszenvedjek.

Magad vagy a tisztító-tűz.
De majd jön a váltás napja

S kiment engem karjaidból
A hatalmas isten karja!

188.

Te földidétél bűverővel,
Sirom' feltörte vad jajod —
És lángomat, mely újra éltet,
Többé nem csillapíthatod.

Tedd égő ajkad ajakamra,
Az élők csókja mily meleg!
Magamba szívom egész lényed:
A holtak — telhetetlenek!

189.

A tegnap esti csók,
A boldog üdv ma — rom.
Sokáig a hű szerelem
Soh'sem volt birtokom.

Kíváncsi nők gyakran
Kerestek üdvöt itt,
Aztán szívembe néztek, és
Menekült sorra mind.

Kaczagva ment el ez,
A más elsápadott;
Csak Kitty sírt keservesen
Mielőtt elhagyott . . .

190.

Salamanka sáncz töltésén
Enyhe szellők fujdogálnak;
Csöndes, tiszta nyári estén
Kedvesemmel ott sétálok.

Karcsú testét átölelem,
Két karommal karolom át
S boldog ujjam érzi melle
Méltóságos mozdulását.

De valami halk fohásztól
Megrezdülnek most a hársak
És a sötét patak ott lenn
Mormol rémes, gonosz álmot.

„Ah, sennora! úgy sejtem, hogy
Engem egykor számkivetnek
S salamanka sáncz-töltésén
Nem sétálunk soha többet!”

191.

Nyári alkony tiszta hamva
Befátyoloz erdőt, rétet;
A kék égről aranyos hold
Sugarai földre lépnek.

Patak mentén tücsök csirpel,
Vizi hab is zaong-bong lágyan,

200.

A bokrétát, amelylyel fengemet
Nőm mosolygva is félve meglepett,
Elutasítám, Iszonyatot érzek,
Mikor [a] nyiló virágokra nézek.

Azt súgják nékem ők bús hangokon
Hogy már nem [a]z élőkhez tartozom,
Hogy síri árnyban van az én helyem —
Oh én elhantolatlan gyásztetem!

S ha szagolom a virágillatot —
Hangos, heves sirásra fakadok;
E szép világból, hol fény, szerelem:
Csupán a könny, a könny maradt nekem.

Gyakran boldog valék, boldog [a] felettébb,
Látván a vidám operák balettjét;
De most, minthogyha csúszni hallanám
A férgeket koporsóm oldalán . . .

Ti hozzámlengő virágillatok!
Ti a virágos illatos napok
Vig táncz csoportját, zengő khórusát
Lebtegtetitek im, előtttem át.

Zeng a cintányér, csöng a castagnette.
Libeg a tarka ruhák röpke fodra;

De sürgés-forgás, zene, zaj se kell —
Mindez még inkább izgat, ingerel.

El a virággal! Nem szívelhetem
Az édes illatot, mely énnekem
Tünt kéjkről regél — oh gyászdolog!
Zokognom kell, ha rájuk gondolok . . .

201.

Ez a halál . . . Oh hadd kiáltsa,
Mit büszkén titkolt el szívem:
Csak értted, értted vert! Igen!
Te voltál minden dobbanása!

Kész a koporsó. Im lefekszem
S mély sirban nyugton alhatom.
De te, Marim, én angyalom,
Te sirsz és nem feledsz el engem!

Megtördeled kezéd' is érttem —
Oh! Vigasztaljon a tudat:
Minden jónak s mi szép, mi nagy,
Gyász-sorsa, — hogy rossz véget érjen!

19.

HEINE KÖLTEMÉNYEI.

FORDITOTTA

ENDRŐDI SÁNDOR.

II.

Győrött, 1888.

KIADJA GROSS GUSZTÁV.

~~~~~
Nyom. Gross G. és társ. Győrött 1888.

II.

ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEK.

AZ ÉSZAKI TENGER

CZIMŰ CYKLUSBÓL.

I.

Koronázás.

Ti dalok! hű dalaim!
Fel, fel! Sorakozzatok!
Harsogjon a tárogató!
Emeljétek fel ragyogó paizson
Ez ifju leánykát.

A királynőt, a ki most
Birja egész szívemet.

Üdv, üdv neked, ifju királynő!
Letépem a napnak
Sugaras, vörös aranyát
S diadémhá szövm:
Ez legyen szent fejed éke!
A kék menny lengő selyeméből.
Melyen az éjszaka gyöngyei égnek,
Levágok egy drága szegélyt és

Fejedelmi válladra akasztom
Koronázási palástúl!
Udvart is adok melléd:
Feszes arczu szonetteket,
Gőgös hármasokat s jóhirű stanzákat.
Futárod legyen élczem,
Phantáziám a bolondod.
Heroldnak — nevető könnyek czimerével —
Jó lesz humorom.
Mig én magam, drága királynőm,
Térdre borúlok előtted
S hódolva, piros bársony-vánkoson,
Im, átnyujtom neked
Azt a kevéske kis észet,
Mit szánalomból itt nálam visszahagyott
Birodalmad elődje.

II.

Alkony.

Gondolatokba merülve, magán'
Ültem a tengerparton.
A nap mind' mélyebbre hanyatlott,
Tűz-fénybe borítva a tengert
S a messze, fehér habok
Hullámoktól üzötten

Mind közelebb jöttek, tajtékozva, zuhogva
Különös zaj! susogás, fütty,
Kaczaj és morgás, sóhaj üvöltés,
Közbe meg dajkadalszerű, szelid ének —
Úgy rémlett: a lezajlott mondavilágból
Hallok ábrándos, ősi regéket,
Melyeket nekem, a gyermeknek,
A szomszéd gyermekek mondtak el egykor,
Midőn nyáresti időben
Szép mesemondás végett
Figyelő szívvél s kíváncsi szemekkel
A kapu kőlépcsőire
Egymás mellé kuporodtunk,
Mig a nagyobb lányok
Illatozó virágcserepek közt
Az átellenes ablakokban ültek,
Rózsás arczokkal,
Mosolyogva s holdfénytől előntve . . .

III.

Napnyugvás.

A vérvörös, izzó nap lemerül
A messze világló tenger
Hamvas ezüst tajtékába ;

A légi képek egész raja leng
Rózsás útja sugárin
S szemben az ősziesen szomorú
Fellegek árnyából
Egy bús, halotthalvány arcz, a hold tör elő
Mögötte, az égi ködökben, mint apró
Szikrák, reszketnek a csillaglángok.
Egykor a mennyek azúrján
Boldog együttlétben jártak
Luna, az istennő s Nap, az isten,
És körülöttük a csillagok ezrei,
Kedves gyermekeik, sűrögtek alá-föl

Ám a gonosz nyelvek szétzavarák
Szent békéjüket s bűsz gyűlölettel
Vált el a felséges, ragyogó pár.

Most nappal fénylőn, de magán
Vándorol fenn a Napisten,
Bár diadalmáról
Dalt zengenek s meghódolnak előtte
Kőszivü, büszke halandók.
Hanem éjjel
Luna bolyong az ég magasán,
A szegény anya,
Árva kis csillag-gyermekivel

S csöndesen, bánatosan ragyog ott fenn,
S érzékeny költők, szerető lánykák
Könyezve, dalolva keseregnek érte.

A szelid Luna! Asszonyi szívvvel
Még mindig imádja a férjet
S esténként halaványan, reszketve,
Felhő fátylából ki-kipillant,
Fájón nézi tünését
És szólna, kiáltana kétségbeesetten:
„Óh jer! a gyermekek vágynak utánad!”
Ám a daczos Napistennek
— Megpillantva a sápadt nőt —
Kettős bibor önti el arczát:
A fájdalomé s haragé . . .
S indulatos, hajthatlan szívvvel siet
Fénytől hideg özvegyi ágyába . . .

* * *

Rosszakaró, gonosz nyelvek hát
Romlást s fájdalmat zúdítottak
Még örök istenekre is.
S az istenek odafenn az égen
Szomorún járnak kinokkal teli
S vigasztalanul nagy pályáikat,
És nem tudnak meghalni szegények,

Csak hurezolják
Végtelen és ragyogó nyomoruk'.

De én, az ember, ki a mélyben élek,
S oh boldogság! meghalhatok egykor:
Elnémulok bús panaszommal!

IV.

Vizi kísértet.

A hajó szélén heverésztem
És álmodozó szemmel
Néztem alá a tükörsima vízbe.
És mind jobban a mélybe merültem,
Mindjobban alá, míg
— Eleinte csak alkonyi ködként,
Majd éles körvonalakban —
Egyszerre ragyogó
Tornyok és templomi kúpok,
Később tisztán egy egész
Ókori, népes város tűnt fel előttem.
Komoly emberek, mind feketében,
Hószinü nyak bodrokkal,
Disz-lánczczal, kardosan és feszes arczczal
Lépdeltek a zajgó piaczon át,
A tanácsház márványlépcsői felé,

Hol kőből faragott császárok
Álltanak őrt karddal s császári botokkal,
Az épületek sora közt,
Fénylő ablakok
S pyramis-szerű hársak alatt,
Selyemtől suhogó szüzek
Súgár termetű lánykák sétálgattak ;
Virágfejöket kicsi sapka
S hullámos aranyhaj körítette be szendén.
Hetyke legénykék czifra spanyol-diszben
Bókolva haladtak el arrébb.
Koros asszonyok
Barna, kopott öltözetekben
S tipegő léptekkel
A dómba siettek, hova őket
Az orgona mély moraja
És a harangszó hívogatta.
Engem is megragadott
A titokzatos rémület távoli hangja,
És szívemet, mely csak alig
Gyógyult ki bajából, végtelen vágy
S mély bú tüze ölte.
Úgy rémlett, hogy egy édes ajak
Sebeim' felesókolta ujólag
És azok vére most újra megindult,

Szivemből forró, piros csöppek
Hullottak lassan és hosszan alá
A tengeri város
Egy régi nagy épületére,
Mely magasan ivlő
S ábrándosan elhagyatott volt,
Csak az egyik ablakban
Ült egy ifju leányka,
Egy elfeledett, szegény gyermek,
Fejét karjára lehajtva —
S én ismerlek, te szegény, elfeledett lány !

Könnyelmű szeszélyből
Ily mélyre, a tenger ölébe
Rejtőztél hát le, előlem,
S nem tudtál visszatalálni!
Századokon át
Éltél idegen nép közt szomorún,
Mig én, idefenn, teli gyászszal
Érted a messze világot bebolyongtam
S kerestelek egyre,
Te mindig szeretett,
Rég elveszített
S most újra reám ragyogó kép!
De megleltelek ! Végre meg, ismét!
S édes szelid arczodat,

Hű szemed áldó párját,
Kedves mosolyod láthatom újra!
Óh! nem hagylak el, nem, soha többé!
Lemegyek a mélybe, le, hozzád!
Kitárt karjaimmal
Lerohanok a mélybe, szivedre. —

De még idejében
Megragadta lábamat a kapitány
S visszahuzott a hajó pereméről,
Miközben boszantón mosolyogva kiáltá :
„Doktor, az ördög bujt önbe? Mi lelte? . . .“

V.

Megtisztulás.

Maradj a tengeri mélyben
Te örületes álom,
Mely egykor éjeken át
Ölted szívemet hazug üdvvel
S most kísértetként
Rám törsz még nappali fényben is,
Maradj odalenn, maradj csak örökre!
Ledobálom utánad
Minden fájdalmam', vétkeimet,
Hóbortom bohóc-süvegét is,

Mely oly sokáig csörgött fejemen,
A képmutatás
Jéghideg, színes kigyóbőrét,
Mely úgy égeti lelkem,
Beteg lelkemet,
Istentagadó, angyalokat kaczagó
Boldogtalan lelkemet . . .
Hurrah! Jön a szél!
Föl gyorsan a vitorlát!
Leng, dagadoz már; a messze vizen át
Szárnya röpíti hajónkat,
S a megszabadult lélek, hallga! fölujjong.

VI.

Ej a hajószobában.

Gyöngyök vannak a tengerben,
Az égen meg csillaglángok,
De szívemben, oh szívemben
Égő forró szerelem van.

Nagy a tenger, nagy az égbolt,
Szívem nagyobb mindkettőnél
És szerelmem sugarasabb
A gyöngyöknél, csillagoknál.

Borulj kis lány a szívemre!
A tenger az ég, és szívem

Nem tudjuk, hogy hova legyünk
Végtelen nagy szerelmünkkel.

* * *

Azt a fényes égi boltot,
Hol a csillagok ragyognak,
Azt vágnám csókkal borítani
Szilajon és hosszan sírva.

Mert az a sok csillag nem más,
Mint kedvesem szeme párja;
Ezerszeresen ragyognak
S néznek rám a kék magasból.

Föltekintek áhítattal,
Karjaimat is kitárom
S így esengek, így könyörgök
Kedvesemnek szemeihez:

„Csillagos szép szemsugárok,
Hadd haljak meg! Ó hadd bírjam
Ujra fényetek világát
S veletek a tiszta mennyet!”

* * *

Ég-szemekből szikrazápor
Aranya hull reszketően
S lelkem a nagy szerelemtől
Belevész a végtelenbe.

Oh ti kedves ég szemek, fenn!
Könyezzetek, sirjatok csak!
Sirjátok be lelkem éjét
Sűrű, fényes csillag könnyel!

* * *

Álmadozó gondolatától
S hullámoktól elringatva —
Nyugszom csöndes kis kajüttöm
Szögletében, nyoszolyámon.

Ablakomnak nyilatán át
Jól látom a csillagokat,
Kedvesemnek kedves fényü
Szemeit a távol égen.

Oh azok a kedves szemek!
Virasztanak most fölöttem
S a sugaras, kék magasból
Lenevetnek, integetnek.

Órákig elnézem őket
Boldog, édes, mély gyönyörrel,
Mig egy fehér felhőfátyol
El nem fűdi drága fényök!

* * *

A hajó deszkafalához,
Hol álmodozó fejem pihen,

Vad hullámok ütődnek
És zúgva, zokogva
Ezt mormolják a fülemben :
„Oh te szegény bolond !
Karod oly rövid, messze az égbolt
És a csillagok ottfenn
Aranszögekkel vannak leszögezve —
Dőre kívánság, hasztalan óhaj: ölelni.
Jobb, ha elalszol !“

* * *

Egy messze sivatagról álmodám,
Amelyet csöndes, tiszta hó fedett,
És én a tiszta hó alá temetve
Aludtam ott a holtak hosszú álmát.

De a sötétkék, távolságos égből
Csillagszemek ragyogtak bús siromra,
Nyugodtan, oh de szerelemtől égve
S győzelmesen ragyogtak rám a mennyből !

VII.

Vallomás.

Borongva borult le az alkony,
Szilajabban üvöltött a hullám . . .
Ott ültem a parton és néztem
A fehér habtánczot,

És szívem is, tengerként zokogott, nőtt :
Végtelen vágy ragadott meg utánad,
Te kedves, egyetlen kép,
Ki szüntelenül körüllem jársz
És mindenütt, mindenütt
Nevemet sirod :
Zúgó szélben, harsogó habok árján
És saját sóhajaimban.

Könnyű náddal irtam a homokba :
„Szeretlek, Ágnes !“
De vad hullámok raja
Durván tovasöpré
A kedves betűket.
Töredékeny nád, összefutó homok,
Csalfa hab ! nem bizom bennetek immár !
Az ég feketébb, szívem szilajabb lesz.
Kitépem erős kézzel Norvégia erdeiből
A legmagasabb fenyőt,
Belemártom
Az Aetna tüzörvényébe
S e lángbamerített, órjas tollal
Irom a sötét menny boltozatára :
„Szeretlek, Ágnes !“

Ah ekkor minden éjjel ott lobog

Ez az örök, ragyogó lángírás
S késő unokák, messze jövendők
Újjongva olvassák a mennyei szókat :
„Szeretlek, Ágnes !“

VIII.

Éj a tengerparton.

Csillagtalan hideg éj van.
Ásít a tenger ;
Rónáján hasra heverve
Nyugszik az alaktalan északi szél ;
S mintha zord keble kedvre derülne :
Nyöszörögve, susogva cseveg
Bohó történeteket
A vízi haboknak —
Ős norvég mondákat
Tele óriásokkal, emberöléssel ;
Közbe — hatalmasan felhahotázva —
Az Edda sötét dalait
S ékiratok jósmondásit üvölti,
Oly vadúl, annyi varázsos erővel,
Hogy a tengeri szőke habok
Gőgtől, örömtől ittasan
Fel a magasba szökelnek.
Ekközben a parti lapálynak
Haptól elöntött pusztá fenyérén

Szélnél és hullámnál viharosb szívvél
Egy idegen férfiú lépdél,
És ahová csak lép,
Szikrázik a föld, csörrennek a kagylók.
Beburkolódzik szürke köpenyébe
S gyorsan törtet a komor éjben:
Egy magányos halászkunyhó
Csalogató, kedves
Fénye vezérli bizton előre.

Testvér s apa künn vannak a vizen
S egyes-egyedül maradt
Otthon, a kunyhóban a halászlány,
A csodaszép lány.

Ott ül a tűzhelynél
S a forrani kezdő viz bűgő,
Titokzatos lármájára figyel;
Zizegő rőzsét is rak a tűzre,
Aztán a rőzse közé fúj
És a fellobogó rőt sugarak
Beragyogják
Virágzó, ifjui arczát,
Gyenge, fehér vállát,
Mely inge durva szövetéből
Elbűvölőn ki-kikandit

S szorgalmas kis kezeit,
Metyekkel a szoknyáját szorosabbra köti
Finom csipői körül.

De most hirtelen feltárul az ajtó

S belép az éjjeli vendég ;

Tekintete meghitten, szeretőn

Csüng a fehér, karcsu leánykán,

A ki ijedve áll előtte,

Mint egy megrémült liliom.

A vendég földre dobja köpenyét.

Fölnevet, így szól:

„Lásd gyermekem, megtartom szavamat,

Itt vagyok és velem itt vannak

A régi idők, mikor a menny istenei

A földi leányokhoz le-leszálltak

S megölelték őket

S nemzettek velők

Koronátviselő királyivadékat,

Hősöket, — földi csodákat.

De istenségemet

Ne csodáld hosszasan, gyermekem,

Iukább főzz theát s adj hozzá rumot is,

Mert hűs volt odakünn

S az ilyen hideg éjjeli légben

Megfázunk mi is, örök istenek

S könnyen kapunk isteni náthat
S halhatatlan — köhögést !“

IX.

Tengertükör.

Sima tenger! Napsugarak
Játszanak a viz rónáján,
És hajónk zöld barázdákat
Szánt az ingó, fényes árban.

A kormánynál hason fekszik
És horkol a jó kormányos ;
Az árbocznál vitorlákat
Foltozgat a hajóinas.

Ajka tüze átpiroslik
Arcza szennyén ; széles szája
Meg-megrándul s fájdalmasan
Égnek sötét, nagy szemei.

A kapitány átkozódva,
Szitkozódva áll előtte :
„Gaz kölyök, várj ! A tonnából
Kiloptad egy heringemet !“

Sima tenger! Okos kis hal
Fel-felugrál a habokból,
Melengeti fejecskéjét
És lobicskol kis farkával.

De a csüllő a magashól
Lecsap a vig halacskára
S csőre közt a gyors zsákmánynyal
Felszáll a kék messzeségbe ...

X.

Kérdések.

Az éjjeledő, sivatag tenger előtt
Egy ifju tünődve áll
S fájó szívvél, kétségteli agygyal
Komoran így szól a habokhoz:
„Oh fejtsétek meg nékem az élet
Kinzó, ősrégi talányát,
Melynek gondjában már annyi meg annyi
Hieroglyph-sapkába,
Turbánba, fekete barettba
S parokába bujtatott
Sok ezer szegény, izzadó emberi fej főtt —
Mondjátok meg: mi az ember?
Honnan jött? Hova megy majd?
S a csillagokba' ki lakik fenn?”
Mormolnak a habok örök morajukkal,
A szél csak üvölt, rohannak a felhők,
Csillognak a csillagok hidegen, közönyösen
És egy bolond — csak várja a választ.

XI

V i h a r.

Tombol a vész
Paskolja a hullámokat
S a hullámok dühtől forrva, zajogva
Tornyokká magasodnak;
Fehér vízhegyek
Hömpölygenek, omlanak —
És a hajócska reájok
Küzdvé, vivódva kuszik fel
S rögtön alázuhan ismét
A mélyörvényü, sötét vizek árjaiba, . .

Oh tenger!
Te, a habokból született szépség anyja.
Szerelem nagyanyja te, légy ma velem!
Már röpdös a hullára leső
Fehér, kísérteties csüllő,
Csőrét feni már az árbocz tetején
S éhezik szivemre, amely
Lányaid dicsőségét zengi szüntelen
S melyet kis kópé unokád
Játékúl választá magának.

Hasztalan a kérés, az esengés!
Jajszavam elhangzik a vészben,

A szélviharok csatalármájában.
Mily zúgás! Hogy csattog, üvölt, sikogat
A hangok e tébolydája!
És közbe — hallga csak! — felzendül
A csalogató hárfa,
A lelket-tépő, lelketigéző
Vágyaktól szilaj ének —
S nem ismeretlen előttem e dalhang.

Távol a Skótföld sziklai partján,
Hol a szürke vár-órom
A háborgó vizre kiszögellik,
Ott, egy magasan ivlő ablakban
Szép és beteges,
Gyengén áttetsző, márványhalovány
Asszony játszik a hárfán s zengi e dalt —
Lengő fürteit a szél összezilálja
És sötét dala hangjaival
Besüvölti a messze, rémes habu tengert.

XII.

A hajótörött.

Remény s szerelem! Mind düledék már!
És magam is, holttestként,
Melyet a tenger haragosan kivetett,
A parton tekszem, a pusztá, sivár

Tengerpart fövényén.

Elöttem zajog a viz-sivatag,

Mögöttem csak a bú, a nyomor van

S fölöttem rohanó fellegek

— A lég ez alaktalan, szürke leányai —

Kik a tengerből, köd-vedrekkel,

Mernek vizet

S fáradtan húzzák a magasba,

Hogy újra a tengerbe üritsék —

Únott, komor egy szerep

S mint életem, oly haszontalan éppen.

A habok csak zúgnak, sikoltoz a csüllő,

Fájó emlékek fuvalomja legyint meg

S elfeledett álmok tovatűnt képek raja

Kinos-édesen újra fölébred.

Egy nő él távol északon,

Egy szép királyi szép nő.

Karcsu cyprus-alakját

Könnyü, fehér lepel folyja körül.

Gazdag sötét haja

— Mint kéj-teli éjjel —

Fürt koszorus fejről leomolva,

Ábrándos-édesen gyűrűzik

Bűvös, halavány arcza fölött,

S bűvös, halavány arczán

Babonázó, nagy szeme úgy ég,
Mint egy fekete nap.

Oh te fekete nap! Megigézve,
Mily gyakran ittam tebelőled
A lelkesedés vad lángjait
S álltam tántorgék tüztől ittasan.
Ilyenkor a diadalmas, büszke ajkakon
Galambszelid mosoly lebegett
S a diadalmas, büszke ajkak
Szavakat leheltek, érdeseket, mint holdfény
S mint rózsailat, oly gyengéd szavakat
S lelkem, szárnyait verve, kibontva,
Sasként szállott fel a mennybe!

Hallgassatok el habok és ti sirályok!
Oda minden! az üdv, a reménység!
A reménység s szerelem!
Itt fekszem, törten, nyomorultan a parton,
S égő arczomat
Belerejtem a nyirkos, a pusztá fővénybe.

XIII.

B é k e.

A nap magasan állt,
Fehér fellegek úsztak körülötte;

A tenger sima, tükrös volt ;
Gondolatokba merülve
Hevertem a hajó kormányánál
S félig álomban, félig ébren
Krisztust, a világ megváltóját, láttam.
Hószinü, hosszú palástban
Óriássá magasodva,
Járt a vizek s földek felett.
Fejét az égbe emelte,
Kezeit áldólag terjesztette ki
A vizek és földek felett,
S kebelében, szive helyén,
Maga a nap ragyogott,
Az égő, lobogó nap —
S ez égő, lobogó napszív
— Világítva s melegítve —
Bőven árasztotta kegyelme sugárit
S áldott fénye malasztját
A vizekre s a földre . . .
Harangok zengtek az ünnepi csendben
S e harangok — mint hattyúk rózsafüzéren —
Játszva vontatták a hajót
Zöld partokra,
Magasan fekvő, tornyos város elé,
Hol az emberek élnek.

Oh béke csodája! Mily csöndes a város!
A fecsegő, lármás üzletek
Bódító zaja rég elnémult
S a visszhangos, csinos utczákon
Emberek jártak tiszta fehérben,
Pálma-galyakkal,
S ha találkozott kettő —
Mély egyetértő pillantást váltva
Szeretettel s lemondással
Csókolta homlokon egymást,
Azután felnéztek
Arra a napragyogásu, mennyei szívre,
Mely engesztelőleg hullatta le
Piros vére sugárit
S boldog örömmel rebegék :
„Dicsértessék a Jézus Krisztus! . . .“

ELBESZÉLÉSEK ÉS ROMÁNCZOK.

VICZLIPUCZLI.

I.

Fejét babér körítette,
Aransarkantyúk ragyogtak
Nagy csizmáim — mindamellet
Nem volt hős, de még lovag sem

Csak egy rablókapitány volt,
A ki a hir nagy könyvébe
Saját durva ökleivel
Irta be vad nevét: Cortez.

Odairta Kolumbusnak
Neve alá — épp az alá —
És az iskolás fiucska
Bemagolja mind a kettőt.

Kolumbus nagy neve után
Cortez nevét hangoztatja,
Mind második hős fiát az
Ujvilági pantheonnak.

Hősi sorsnak végső átka
Hogy nevünket összefűzik
Egy bitang, lator nevével
Az emberek emlékében.

Nem lenne jobb : ismeretlen'
Elhangzani, mintsem ilyen
Névhez kötve élni végig
Az örökkévalóságot ?

Kolumbus ! Ő hős valóban,
És kedélye tiszta, nyílt volt,
Mint az égnek fénylő napja
S mint ez, épp oly bőven áldó

Sok volt, a ki sokat adott,
De amit ő adott nekünk —
Az egy egész, nagy világ volt
S „Amerika“ lett neve.

Komor földi börtönünkből
Nem birt minket kivezetni,
De a börtönt megnagyitá
S kinyújtotta lánczainkat.

Mindezekért hálás is az
Emberiség, mely nem csupán
Európát, de Afrikát
S Ázsiát is torkig unta — —

Csak egy, csak egyetlenegy hős
Adott nekünk többet s jobbat
Mint Kolumbus, — és ez a hős
Az, ki nekünk istent adott.

Atyját Amramnak nevezték
Jochebeth volt édes anyja,
Neve: Mózes, — s őt tartom én
Legnagyobbaknak, leghősebbnek.

Hanem édes pegazusom
Hosszan mulatsz Kolumbussal,
Pedig mai sétaröptünk
Cortez urat illeti.

Bontsd ki, bontsd ki tarkaszárnyad
Jó paripám! s vigy el engem
Messze el az új világba,
Mexicóba egyenest.

Röpíts ama fényes várba,
Melyet Montezuma király
Lakóhelyül följánlott
Spanyol vendégeinek.

Nemcsak házat, nemcsak ételt
Adott bőven a fejdelem
Az idegen zsiványoknak:
De sok ajándékot is.

Kincsek, nehéz színaranyból
Faragottak, s drága kövek —
Hirdették a monarchának
Hódolatát s nagy szívét.

Ez a civilizálatlan,
Babonás és pogány ember
Hitt a vendégjogban, ennek
Hűségében, szentségében.

S megígérte, hogy jelen lesz
Azon a nagy ünnepélyen,
Melyet a spanyolok adnak
Viszonzásul a királynak.

S udvarával gyanútan
Hódolattal jött a király
S ment a spanyol vendégvárba
Hol harsonaszó fogadta.

Mi neve volt a darabnak?
Nem tudom. Tán „spanyol hűség“,
De szerzője kétségkívül
Maga Cortez Ferdinand volt.

Adott jelre megtámadták
Hirtelenül Montezumát,

Megkötözték s fogva tarták
K e z e s ű l a vendégvárban.

De a király meghalt ottan
S így megtörött a varázs is,
Mely a spanyol rablóhadat
Védte még a nép dühétől.

S most megkezdődött az ostrom!
Haragos, vad tenger gyanánt
Tombolt, zúgott s mind' közelebb
Csapkodott az ember-hullám.

Bátran vertek vissza minden
Támadást a várbeliek.
De az ostrom meg-megujult
S fárasztóvá lett a harcz.

Montezuma halálával
Mégfogyott az eleség is.
Rövidültek az ebédek
És az orrok megnyullottak.

S Hispánia hős fiai
Hosszu orral nézték egymást
S visszavágytak, visszasírtak
A keresztény távol honba.

Drága szülő-otthonukba,
Hol harangok szólnak szépen
S a tűzhelyen sistereg, fő
Az ollea-potrida.

Bőven hintve garbanzossal,
Mely között dús illatárral
S mosolyogva rejtőznek el
A jóizü hagymáshurkák . . .

Hadi tanács lett tartva hát
S eldöntve, hogy kivonulnak,
Hogy a sereg másnap reggel
Elhagyja a várat, várost.

Való igaz, hogy Corteznek
Csellel könnyű volt bejutni —
Ám annál több galibával
Járt most visszatérni ismét.

Mexikó, a szigetváros,
Egy nagy tóba van építve ;
Közepében, hullámoktól
Körülzsongva áll a vár.

A partra csak hajókon és
Tutajokon, oszlopszatos

Hidakon át lehet jutni,
Itt-ott gázlók, kis szigetek.

Még mielőtt reggeledett:
Megindultak a Spanyolok
Egyetlenegy dob se pergett,
Trombitás sem trombitált.

Gazdáikat nem akarták
Álmaikból felzavarni.
(Csak százezer indiai
Volt ezuttal Mexicóban.)

A spanyolok ilyenformán
Gazda nélkül számoltak le;
Csakhogy a mexikóiak
Még korábban keltek, mint ők.

A hidakon, tutajokon
S a gázlókon örködének;
S bucsupohár italával
Várták a vendégeket.

A hidakon, tutajokon
S gázlókon, hejh! volt nagy lakzi;
Patakokként omlott a vér
És a gőgös tombolók —

Test a testen — ott vergődtek
S némely indus pusztá mellén
Ott maradt a spanyol paizs
Arabeskje lenyomatban.

Fojtogatás, öldöklés volt,
Mészárlás ez, mely csak lassan,
Szörnyü lassan hömpölygött át
Hidon, gázlón, tutajokon.

Az indusok üvöltöttek,
Némán küzdött a spanyol had,
A menekvés minden léptét
Vérrel kellett megszerezni.

Ily zavaros utca-harczban
Nem sokat ér Európa
Régi haditudománya:
Ágyu, pánczél, paripa.

Sok spanyol meg éppenséggel
Nagyon is meg volt rakodva
Lopott, zsarolt aranyokkal;
Oh a sárga büntheher —

Gátolá a harcban őket;
Az a sápadt ördöngös ércz
Nem egyedül lelküknek, de
Testüknek is végzetes volt.

Eközben a tó megtellett
Csónakokkal és bárkákkal :
És nyilaztak a hidakra,
A gázlókra, tutajokra.

Bizony sokat találtak a
Magukéból, ám de végre
Ezek mellett hullott elég
Előkelő hidalgó is.

A harmadik hidon küzdött
És esett el Gaston lovag,
Jobb kezében zászlót hordva,
Melyen a szüz képe volt.

Ez a kép sem menekült meg,
Czélba vették, eltalálták
És szívébe hat lövés ment,
Hat süvöltő röpke nyíl.

Hasonlóan ama képhez,
Mely a „Mater dolorosa“-t
Ábrázolja nagypénteki
Körmenetek alkalmával.

Haldokolva nyújtá Gaston
Gonzalvónak a szent zászlót,

A kit szintén nyíl talált és
Rögtön halva rogyott össze.

S most maga a vezér, Cortez
Ragadta meg a szent zászlót
S lovon küzdve, estig tartá,
Mikor a harc véget ért.

Bizony száz meg hatvan spanyol
Lelte sirját ama napon,
Élve meg úgy nyolczvan került
Az indusok kezibe.

Megsebesült sok, tömérdek,
A kik később belehaltak ;
Ló is hullott néhány darab,
Más része meg zsákmánynya lett.

Cortez fáradt s vert hadával
Még csak késő este jutott
Biztos partra; tengerpart volt,
Beültetve gyászfüzekkel.

II.

A nappali, szörnyű harcra
Jött a diadalmi éjjel

És százezer örömlámpa
Lobogott fel Mexikóban.

Százezer ily örömlámpa,
Fáklyadúczok, szurokcsóvák
Árasztottak nappali fényt
Palotákra, csarnokokra,

Számos szép köz-épületre,
De kiváltkép Vicslipuczli
Templonára, mely nagy vörös
Köveivel éppen olyan —

Mint voltak az egyiptomi
Assirföldi s babilóni
Kolosszális sziklacsodák,
Rengeteg nagy épületek.

Igen! Ezek éppen olyan
Széles, órjas, durva lépcsők,
Melyeken most számos ezer
Mexikói jár alá-föl.

Mig a más rész, — vad harczos nép —
Elterül a lépcsők alján
S lakomázik, részeggé lesz
Győzelemtől, pálmabortól.

E lépcsőzet zeg-zugosan
Egy szörnyü nagy mennyezethez,
Lapos templomfödél alá
Vezeti fel a bolyongót.

Trónus-szerű oltár áll itt
S ott ül a nagy Viczlipuczli,
Mexikó bős hadistene
— Ocsmány szörny biz ő fensége.

De külseje olyan cifra,
Cziczomás és gyermekes,
Hogy — bár félünk tőle — mégis
Kedvünk jön a kaczagásra.

Jobbra tőle világiak,
Balra meg a papok állnak;
Tarka tollas díszruhákban
Pompázik az egész klérus.

Az oltárnak lépcsőzetén
Csupasz fejvel, csupasz ajkkal
Száz éves kis ember guggol
Skarlátszinü pruszliba.

Ez a főpap, — és a főpap
Köszörüli, feni kését,
Nevet hozzá s néha-néha
Fölsandit a bálványképre.

S úgy látszik, hogy Viczlipuczli
Sokat ért e pillantásból,
Csiptet egyet a szemével
S ajkait is megmozgatja.

A templomi zenészek is
Ott álltak a lépcsőzeten,
Dobverők és kürtfuvók ;
— Zenebona, csörömpölés,

Csörömpölés, zenebona,
Közbe chórus-zúgás, — ez a
Mexikói „Te Deum“,
Akár macskák nyávogása, —

Csakhogy olyan nagyobb fajta
Tigrismacskák nyávogása,
Melyek nem kis egereket,
Hanem egész embert falnak.

Ha e hangok szilaj árját
Az éji szél messze hordja
S meghallják a spanyol urak :
Katzenjammert kapnak tőle

Ők még mindig búsan állnak
A szomorú fűzfák alatt

S nézik-nézik azt a várost,
Mely a sötét tengervizen

Az örömnek minden lángját
Égő gúnyként széjjelhinti;
Úgy állnak ott, mint egy roppant
Színháznak a parterréjében.

Viczlipuczli templomának
Sik hajója — most szinpad,
A győzelmi nap diszél
Ott egy bús játékot adnak.

Embert ölnek — ez a darab,
Meséje és tárgya régi;
A keresztény szertartásban
Nem is olyan iszonyatos.

Mert a vért jó vörös borra
S a szereplő hullát vékony
Ostya-gömbbé változtatta
A szent trans-substantia.

Hanem itt a vadaknál már
Komoly s durva volt a tréfa:
Emberi hust falatoztak
S emberi vért ittak rája.

Az áldozat teli vérű
Keresztény volt — ős-keresztény,
Kinek vére soh'se vegyült
Mór, vagy éppen zsidó-vérrel.

Örvendj, örvendj Viczlipuczli!
Spanyolvér foly ma előtted
S meleg, forró illatával
Megtöltheted orrodát!

Oltárodnál nyolczvan spanyolt
Ölnek itt ma, — dús pecsenyék
Papjaidnak asztalára,
Kik ma végkép jól lakoznak,

Mert a pap, mint tudjuk, ember
És az ember, a ki fal, rág,
Nem lakik jól pusztá szaggal,
Illatokkal, mint az isten.

Hallga! perg a gyászdob immár
S felstívölt a tehénszarv-kürt!
Azt jelentik, hogy most lép fel
A halálra szánt csoport.

Nyolczvan spanyol! meztelenül,
Kezők durván hátrakötve —

Úgy hurezolják sorra őket
Fel a templom lépcsőzetén

Viczlipuczli képe előtt
Térdhajtásra s bohócztánczra
Kényszeríték valamennyit,
Még pedig oly kínzás által —

A mely rémes, rettentő volt,
Annyira, hogy jajgatásuk
Tulharsogta a tömeguek
Kannibáli zsivaját.

Oh te szegény, vert közönség!
Cortez s hada a tengernél
Jól hallották, megismerték
Társaiknak jajgatását;

A tündöklő, nagy szinpadon
Tisztán látták az elhulló
Alakokat és arczokat.
Látták a kést meg a vért . . .

És levették sapkáikat,
Azután letérdepeltek
S énekelték a halottak
Zsoltárát, a „De profundis“-t.

Azok között, kik meghaltak,
Ott volt Raimond de Mendoza,
Cortez első eszményének
Szerelmének gyermeke.

Midőn Cortez megpillantá
Raimond mellén a medaillont,
Mely anyjának képét rejté:
Kinos, fájó könnyeket sirt,

Aztán letörölte könnyét
Kemény bivaly keztyűjével,
Felsőhajtott s társaival
Dalolta a „Miserere“-t.

III.

Halványodnak a csillagok
Sűrű ködök emelkednek,
Mint megannyi bús kísértet
Fehér leplet lobogtatva.

Vége van a fénynek, zajnak
S Viczlipuczli templomában
A bevérzett oltár körül
Horkol a nép és a papság.

Csak a főpap van még ébren
S az utolsó lámpafénynél

Vigyorogva, tréfálózva
Igy beszél a bálványképhez :

„Viczlipuczli ! Viczlipuczli !
Jó istenkém Viczlipuczli !
Ma pompásan mulathattál
S élvezhettél jó szagokat.

Bőséggel folyt a spanyolvér —
És a vérgőz étvágyat hoz :
Kényes orrod felszíhatta
A kitünő illatot !

Holnap majd a lovak jönnek,
E nyerítő állat-csodák,
Szélszelleme s bős rozmárok
Bujaságának szülötti.

Hogyha jó léssz, föláldozom
Két kis gyengéd unokám' is :
Csinos kölykek, — vérük édes —
Agg-koromnak örömei.

Hanem jó légy. Kérlek légy jó !
Adj új harczot s győzelmeket !
Hadd győzzünk, oh kedves isten,
Puczliviczli, Viczlipuczli !

Rontsd meg a vad ellenséget!
Idegen és ismeretlen
Föld lakóit, kik honukból
Tengeren át idejönnek.

Mért hagyják el hazájokat?
Vérbűn, éhség üldi őket?
Azt tartja egy régi mondás:
Maradj honn s élj tisztességgel!

Mire vágnak? Aranyunkra!
Oh igen! ezt zsebre rakják
S azt akarják, hogy az égben
Egykor boldogok legyünk!

Eleinte azt hittük, hogy
Felsőbb lények nap fiai,
Nem halandók s fegyverök a
Mennydörgés meg a villámtűz.

De hát ők is csak halandók
Épp úgy mint mi, — s véres késem
Bizonyrágot tehet arról,
Hogy halandók csakugyan.

Emberek ők és nálunknál
Nem is szebbek; sőt közöttük
Rútak vannak, mint a majmok;
Arczuk szőrrel van benőve —

S azt is mondják, hogy majd' mindnek
Nadrágjában jól elrejtett
Majomfark is található;
A nadrág csak majomnak kell.

Erkölcseleg is rutak —
Nincs előttük semmi szent,
Sőt mint mondják, megeszik a
Saját maguk istenét is.

Irtsd ki ezt a büzhödt népet,
Ezt az istenfaló hadat —
Viczipuczli, Puczliviczli,
Adj diadalt, Viczipuczli!"

Igy beszélt az apró főpap
És a bálvány válasza
Zirgett-zörgött mint a nád
Hogyha éji szél riszálja:

„Te vörös pap, te mészáros
Sok ezer lény gyilkosa te,
Legjobb lesz, ha véres késed
Most saját szivedbe mártod.

Fölhasított kebeledből
Kisurran majd csupasz lelked,

S tüskön-bokron átvergődve
Odaczammog egy posványhoz.
Ott guggol az én nagynéném,
A patkánykirályné, s így szól:
„Jó reggelt, te csupasz lélek!
Nos, hogy' van az unokám?
Viczlipuczliz boldogan
A mézédés aranyfényben?
Elűzi az üdv a legyet
És a gondot homlokáról?
Vagy fekete vaskörmével,
Mely méregbe van bemártva,
Sebzi, szúrja Macskapata,
Az az undok szörnyistenség?“
Csupasz lélek, így felelsz majd:
„Viczlipuczli üdvözlötet
S pestist kíván, szörnyü dögvészt
Rút gyomrodba, átkozott!
Mert a harczot te javalltad
És tanácsod — vészes örvény;
Beteljesül az ős-régi
Rettenetes jövendölés,
Hogy azok a nagyszakállú
S keletről fa-madarakon

Atröpülő férfiak
Elpusztitják birodalmunk'.

Van egy régi közmondás is:
Ha nő akar, isten akar —
S ha ez a nő isten anyja,
Isten annál inkább akar.

Ő az én haragom tárgya,
Ő, a gőgös meennykirályné,
A varázsló, csodatevő,
Szeplőtelen szűzanya.

Ő védi a spanyolokat
S nekünk végkép el kell buknunk:
Nekem, szegény istennek és
Neked, szegény Mexikóm!“

E megbizást teljesítve
Csupasz lelked ásd bele egy
Homoklyukba s aludjál jól,
Hogy gyász-sorsom meg ne lássad.

Ez a templom összeomlik
S düledékek, füst, romok közt
Én magam is elsüllyedek —
Senkisem fog látni többé.

Nem halok meg. Mi istenek
Papagájként nagy kort élünk
És mint ezek, csak majszolunk,
Azután meg tollat váltunk.

Ellenségeim honába
— Melynek neve: Europa —
Oda fogok menekülni
S új karriert kezdek ott.

Átváltozom . . . Isten voltam,
Ottan meg majd ördög leszek
S mint ellenim ellensége
Hatásosan működöm.

Kínozzom az embereket
Látásokkal rémitgetem
S mint a pokol előízét —
Érezzék a kénbűzt folyvást.

Magam után csalogatom
A bölcseket, bolondokat
S csiklandozom erényüket,
Mig az rimaként nevet.

Igen ! ördög leszek, ördög
S pajtásokként üdvözlöm majd

Astarótot, Belzebubot,
A Sátánt és Beliált.

S kivált téged üdvözöllek,
Bűnök anyja, síma kigyó,
Eltanulom gazságodat
S a hazugság tudományát.

Én szeretett Mexikóm!
Soh'sem tudlak megmenteni,
De rettentőn megboszullak
Én szeretett Mexikóm!"

BIMINI.

Csodahivés rég elhervadt
Kék virága! Egykor, akkor
Beh gyönyörűn virágoztál
A halandók szíve mélyén!

Egykor, akkor! Az az idő
Maga is egy nagy csoda volt,
Oly sek csoda történt akkor,
Hogy semmin sem csodálkoztak.

Mint a szokás hétköznapi
Prózáját: az ember akkor

Tömérdék oly csodás dolgot
Látott, melyek örültségben —

Tulszárnyalták az elgyötrött
Agyvelejü szerzetesek
S lovagkönyvek legörültebb
Meséit és legendáit.

Im, egy reggel menyasszonyként
Az oceán kék habjából
Bűvös csodaföld bukott föl:
Egy nevető uj világ.

Uj világ uj emberfajjal,
Uj füvekkel, madarakkal,
Uj fákkal, uj állatokkal
És uj világbetegséggel.

Ezenközben a mi régi,
Jól megkopott, vén világuk
Szintén nagyon átalakult
És csodás lett igazán.

Megujult a modern szellem
Varázsától, erejétől,
Schwartz Bertholdnak konyhájától,
Meg egy másik, mainzi ember —

Ördögűző hatalmától,
Ugyszintén a mágiától,
Ama könyvektől, melyeket
Nagy szakállú boszorkányok —

Aegyptomból és Byzancezból
Hozzánk hoztak s tolmácsoltak:
Az egyik a „Szépség“ könyve,
A másik az „Igazság“-é.

Mind a kettőt isten maga
Fogalmazta, különböző
Égi nyelven s mint mi hiszszük
Önkezüleg írta le.

S azzal a kis rengő tűvel
— Tengerészek csodatűje —

Ugyanakkor utat talált
Mesés, gazdag Indiába,

A fűszerek rég keresett
Országába, hol buján és
Süppedőn és összevissza,
Földön kúszva, szétterülve —

Phantastikus nagy növények
— Fűvek, cserjék, fák, virágok —
Növényvilág valóságos
Ékességi illatoznak,

Betegséget meggyógyító,
Egészséget betegítő,
Titokzatos őserejű
Ritka, furcsa fűszerek.

S hogy India kert-ajtaja
Tárva volt, — a tömjénzagnak
Valóságos óceánja
S bódítóan kellemetes —

Kéjes, rontó illatoknak
Egész árja, vizözönje
Hömpölygött át onnan túlról
S földte el az ó világot.

Mintha tűzláng érte volna:
Az emberek ereiben
Forrott a vér, égett a vágy
Élvezet és kincs után.

Sőt csak „arany!” volt a jelszó,
Mert a sárga kerítővel
Megszerezhet magának az
Ember minden élvezet.

Arany! Ez volt a spanyolnak
Első szava, midőn betört

Az indián kunyhájába —
S csak azután kért vizet

Mexiko és Peru látta
Az arauyláz orgiáját,
Pizarro és Cortez szinte
Henteregték az aranyban.

A quitói templomharcznál
Lopez Vacca ellopott egy
Tíz mázsás nagy arany- napot,
Hanem aztán pergő koczkán

Még az' éjjel elvesztette
S közmondássá lett a népnél :
„Lopez volt az, ki a napot
Napkelt előtt eljátszotta.“

Nagy játszma volt ! S ők mindnyájan
Nagy zsiványok, orgyilkosok,
(Egy ember sem tökéletes !)
De ők csodákat műveltek —

Túlszárnyalták az iszonyú
Porosz-burkus soldateskát,
Holofernes és Radeczky
S Haynau rémes vérengzését.

A csodák ez idejében
Csodákat tett minden ember :
Elhitte a lehetetlent
S lehetetlen dolgot végzett.

Csak a bolond kételkedett,
Józan ember hitt erősen
És a bölcsek — az fejet hajtott
Minden új meg új csodára.

S különös, hogy ma egész nap
E regés kor egy regéje —
Don Juan Ponce de Leonnak
Története zsong fejében.

A ki egykor felfedezte
Floridát, de mindhiába
Keresgélte vágyainak
Szép szigetjét: Biminit

Bimini! A te nevednek
Zengésekor kebelemben
Reszket a szív — régen meghalt
Álmaim is ébrednek,

S rám merednek homlokuknak
Tépott, hervadt virágával ;

Eltemetett csalogányok
Ujra zengnek körülém . . .

S felriadok összevissza
Rázva beteg tagjaimat,
Oly hévvel, hogy bohócz-ruhám
Szinte szakad, szétreped.

Végül mégis kaczagnom kell,
Mert úgy rémlik: papagájok
Rikácsolják pajkosan és
Ábrándosan: Bimini!

Múzsza, segíts! Parnasszusi
Hegy tündére, ég leánya,
Légy velem és áraszszad rám
A költészet mágiáját.

Jer, mutasd meg bűverődet,
Varázsold át dalomat
Regeszerű szép hajóvá
S vidd, röptesd el Biminibe.

— Ime! alighogy kimondtam,
Vágyam teljesítve van!
Jó hajógyár a gondolat:
Készen áll a szép hajó.

Ki jön velem Biminibe?
Hölgyek, urak, szálljatok be!
Kedvező szél, kedvező hab
Fogja vinni vig hajónkat.

Nemes urak! szenvedtek-e
Köszvénybajban? Drága hölgyek
Homlokotok fehér lapján
Van-e egy-egy kis redőcske?

Jertek velem Biminibe!
Ott bizonynyal kigyógyultok
E siralmas nyavalyákból.
Vizi gyógymód lesz a kúra.

S ne féljeteK, hölgyek, urak,
Hajóm biztos. Fenékszárnya
Bordázata — mint a tölgyfa —
Olyan erős lejtü vers.

Phantaziám a kormányos,
A vitorlát jó kedv fujja,
Fürge élcz a hajó-inas —
Eszünk lesz-e? nem tudom.

Hasonlat: a vitorlarúd,
Túlzásom: a hajó árbocz,

Zászlóm : sötét-vörös-arany,
Romantikus, regés színek.

Regevilág tengerén át
Kék habokon, kék ködön át
Hasítja a barázdákat —
Regeszerű, szép hajóm.

A hullámos kék azurban
Hajóm előtt sziporkázva
Széles fejű delphin-sereg
Lobicskol és kevereg,

És hátukon nyargalásznak
Az én vizi hírvivőim,
A kis köpczös amorettek
Hangos tárogató-sípot,

Bizarr kagylótülköt fúva ; —
Ámde hallga ! Most hirtelen
A tengermély habjaiból
Vihogás és kacaj hallszik.

Ah ! ismerem ezt a hangot,
Ezt az édes-gúnyos hangot,
A szívtelen habléányok
Kaczagnak ki engemet. —

Engem és bolond-hajómat
A jó-bolond utasokkal
És az egész bolond-utat
Távol Bimini felé.

I.

Cubasziget tengerpartján
— Síma, csöndes vitzükörben
Arczát hosszan nézegetve —
Egy magányos férfi áll.

Öreg már, de spanyolosan
Feszés mint a gyertyaszál;
Öltözéke felemás, mert
Katona is, tengerész is.

Sárga, szarvasbőr kabát van
S széles halásznadrág rajta,
Bőhímezésű aranyos öv
Tündöklik a derekán

Ezen csüng a hivatalos
Toledói gyikleső;
Szőrkalapján vérszinpiros
Kakastollak lengedeznek.

S ábrándosan árnyazzák be
Sok vihartól fáradt arczát,
Melyet a kor s a kortársak
Egykép rútol megviseltek.

A redők közt, melyeket kor
S viszontagság véstek azon,
Nem egy kényes sebhely látszik,
Be nem forradt kardcsapások.

Nem is éppen rózsás kedvvel
Nézegeti az öreg úr
Azt a csöndes, tükrös vizet
S rajta rengő, komor arczát.

Int is olykor a kezével
És elúzná bús látványát, —
Majd a fejét csóváltgatja,
Felsóhajt s így szól magához:

„Hát ez Juan Ponce de Leon,
Ki don Gomez udvaránál
Apród volt s az Alkad-leány
Dús uszályát hordozá?

Hejh, az karcsu s vig legény volt
Aranyfürtök földték fejét

S ebben rózsás gondolatok,
Könnyelműség kergetőztek.

Lova léptét Sevilának
Minden hölgye jól ismerte
S ha az utcán végignyargalt,
Rohantak az ablakokhoz.

És ha nyelvét megcsattantva
Szólitotta hű kutyáját —
Oh, az a hang általzengett
A piruló nők szivén.

Hát ez Juan Ponce de Leon,
Ki a mórok réme volt
S mint a gazt, úgy kaszabolta
A turbános fejeket?

Granada nyílt rónaságán
A keresztény összes tábor
Szeme előtt avatott fel
S tett lovaggá don Gonzalvo.

S ugyanazon nap estéjén
Az infansnő sátorában
Vig zenénél tánczoltam az
Udvar legszebb hölgyeivel.

De az egész estély alatt
Sem a zenét, sem a szép nők
Enyelgésit nem hallottam, —
Csak dobogtam, mint egy csikó.

És az egész estély alatt
Nem hallottam semmi mást, mint
Első arany-sarkantyúim
Vig pengését, szép zenéjét.

Később aztán komoly lettem
S hirre vágyó; és Columbust
Második nagy világutján
Hűn kísértem, hűn szolgáltam.

Hűn kísértem, hűn szolgáltam
Ezt a másik nagy Kristófot,
A ki az üdv sugarával
Hajózott át a vadakhoz.

Soha, sohasem feledem
Szelid arcját. Némán túrt és
Keservét csak éjjelenként
Mondta el az égnek, habnak.

Midőn aztán nagy útjából
Visszament, én Ojedához

Szegődtem és együtt szálltunk
A habokon uj kalandra.

Don Ojeda hős lovag volt
Izról-izre hős bizonyuyal,
Arthur király asztalánál
Nem ülhetett jobb s vitézebb.

Vívni, vívni! ez volt az ő
Főeleme s hahotázva
Küzdött meg a vad csordákkal,
Akik gyakran körülfogták.

Ha mérgezett nyíl találta,
Tüzes vasat vett kezébe
S hahotázva égette ki
Mérges, fájó sebhelyét.

Egyszer övig gázolva az
Ismeretlen kijáratu
Ingoványban találomra
Étel nélkül, ital nélkül —

Már harmincz nap, hogy bolyongtunk,
Tévelyegtünk s a nagy útban
Százhusz ember közül nyolczvan
Elveszett a szomjuságtól. —

Az ingovány mind mélyebb lett,
Mind sűrűbb a jajveszéklés,
De Ojeda nem csüggedt el,
Nevetett s mi újra biztunk.

Ő utána bajnoktársúl
Bilbaóhoz csatlakoztam —
Ez bátor volt, mint Ojeda,
De a harcban jártasabb.

A gondolat minden sasa
Ott fészkelte az ő agyában
S mint a napfény, nagylelkűség
Sugárzott ki nagy szivéből.

Ő szerzett száz királyságot
Spanyolhonnak s így többet, mint
Európa s többet érőt,
Mint Velence s Flandria.

S ezért a száz királyságért,
Mely nagyobb mint Europa
És emellett gazdagabb, mint
Velence és Flandria —

A jutalom egy kötél volt.
Bilbaót, mint gonosztevőt

Szent Sebestyén piaczn
Irgalmatlan felkötötték.

Olyan igaz, nagy lovag
Ès oly hõsi lélek sem volt —
De kitünõ hadvezéri
Elme : Cortez Ferdinand.

Abban a kis hadseregben,
Mely Mexikót meghódítá —
Ott valék. E hadjáratnak
Szintén elég kalandja volt.

Sok aranyra tettem ott szert,
Hanem kaptam sárga lázt is.
Ah! jó adag egészséget
Kellett hagynom Mexikóban.

Az arannyal megtöltöttem
Hajóimat s bízva saját
Csillagomba: felföldöztem
E helyt: Cuba szép szigetjét,

Ès itt mostan kormányozok
Arragoni Ferdinandnak
S castiljai Juannának
Kitüntető kegyelméből.

Elnyertem hát mindent, a mit
Balgá ember vágyva hajhász;
Magas kegyet, hirt, rangot, a
Calatrava rendet is!

Helytartóvá lettem itten,
Százvezernyi pesosom van,
Aranyrudak, — drágakövek,
Igazgyöngyök szinte zsákszám.

Ah, e gyöngyök látására
Bús leszek, mert azt gondolom:
Jobb volna, ha fogam volna,
Mint volt ifju éveimben!

Ifju fogak! Fogaimmal
Elveszett az ifjuság is!
Erőtelen puha inynyel
Kérődzőm, ha rágondolok.

Ifju fogak! Ifjuságom!
Hogyha visszaválthatnálak:
Mily szívesen odaadnám
Érettetek minden gyöngyöm,

Százvezernyi pesos érő
Gyémántomat, aranyomat

S még ezekre od'adnám a
Calatrava rendet is !

Vegyétek el rangom, hirem,
Gazdagságom ! Ne mondjátok !
Excellenza — de hijjatok
Majomnak, vagy Gimplinek !

Oh én áldott szüzanyám !
Könyörülj meg szegény, őrült
Szolgádon, kit hiuság bánt,
Szégyen öl és hervaszt titkon.

Neked, neked vallom csak be
Mindazt, a mit titkon érzek
S mit soha be nem vallanék,
Semmi szehtnek fenn az égben.

Mert e szentek férfiak mind
S férfiember szánva még a
Mennyekben se mosolyogjon
Juan Ponce de Leon fölött.

Oh szüzanyám, te asszony vagy
S bár szépséged mocsoktalan,
Nem mulandó, változatlan —
Bölcs sziveddel mégis érzed.

Mit érez az elmulandó
Gyarló ember, hogyha teste
Dús erői, büszkesége
Gyengül, elhull, összeomlik.

Ah, lásd, a fák nálunk sokkal
Boldogabbak! Az őszi szél
Mindannyinak egyidőben
Sodorja le lombja ékét —

S rideg télben pusztán állnak,
Nincs közöttük fiatal fa,
Melynek üde koronája
Gúnyolná a vénebb fákat.

Mig mi nálunk, embereknél
Külön éljük életünket :
Az egyiknél késő tél van,
A másiknál kikelet.

S kétszeresen fáj az aggnak
Az öregség, mikor ifju
Duzzadozó erőket lát. —
Oh én áldott szűzanyám,

Szabadítsd meg tagjaimat
A kor e bús, zord telétől,

Mely fejemre havat hullat
S megfagyasztja véreimet.

Mondd a napnak : ereimbe
Öntsön újra tüzet, lángot ;
A tavasznak : ébreszsze fel
Szivemben a fülmiléket,

A rózsákat ! Oh add vissza
Égő ajkam, dús hajamnak
Színaranyát, szűzanyám !
Oh add vissza ifjuságom !“

S ahogy Juan Ponce de Leon
Magában ezt mind elmondta :
Hirtelen elfödte arczát,
Eltakarta két kezével.

És azután sirt, zokogott
Oly hevesen, viharosan,
Hogy remegő ujjain át
Csakúgy omlott sűrű könnye . . .

II.

Mint afféle hajós ember :
Ott marad az agg a parton

És mint egykor hajójában,
Most is függő-ágyba' hál.

S azt akarja, hogy mostan is
Érezze a hullámrिंगást,
Mely oly gyakran elaltatta :
Himbáztatja hát az ágyát.

Kéka, egy vén indián-nő,
Végzi ezt a hinta-munkát
S a lovagról pávafarkkal
Úzi el a moskitókat.

És mig ez a vén gyermeknek
Bölcső-ágyát himbálgatja —
Dalba kezd: egy régi regét,
Mesemondát dudorásztat.

Búbáj van tán a regében?
Vagy az asszony dalhangjában,
Mely miként a csíz-csicsergés
Vig, bobókás? . . . Ezt dalolja:

„Kis madárka, kis kolibri
Vezess minket, Biminibe!
Szállj előttünk, — mi utánad
Fölzászlózott csónakokban.

Kicsike hal, kis Brididi,
Vezess minket Biminibe!
Uszsz' előttünk, — mi utánad
Ékes, fényes evezőkkel.

Bimininek szép szigetjén
Örökös a kikelet —
Kék égen aranypacsirták
Énekelik: trilili!

Sűü bozóttá borulnak
Ott a karcsu, dús virágok,
Hő szenvedélyt illatozuak,
Szinök buján égető.

Köztük órjas pálmák állnak;
Ingó, rengő lombornyójük
Árnycsókákat, nyájas húset
Lenget le a virágokra.

Bimininek szép szigetjén
Csörgedez a csodaforrás,
Bűvös helyen buzog fel a
Megifjulás csodavíze.

Ha egy hervadt virágszálat
Megharmatoz néhány cseppje:

Fölvirul a virág újra
S teljes, pompás lesz megint.

Ha egy fonnyadt, száraz ágat
Megharmatoz néhány cseppje,
Az ág újra kibimbózik
S visszakapja régi lombját.

Ha ki öreg s megizleli —
Fiatallá lesz megint
S mint gubóját könnyű lepke —
Úgy ledobja vén korát.

Sok vén ember, a kit e víz
Ujra ifjává büvölt,
Sihederként restelt, szégyelt
Visszatérni hazájába.

S több anyácska, ki e vizből
Visszaitta ifjuságát —
Szintén nem mert hazamenni
Az ujdonsült üdeséggel,

S a jó lelkek ott maradtak
Mindörökre Biminibe,
Ott maraszták őket az üdv,
Az örökös kikelet.

Örök-ifjuság hazája,
Oh szép sziget, Bimini!
Minden vágyam csak feléd von!
Ég veletek, jó barátim!

Te vén macska Mimili,
Öreg kakas Kikrikí!
Ég veletek! Soh' se jövünk
Biminiből vissza mi!"

Igy dalolt a nő. Lovagja
Szenderegve hallgatá, és
Néha-néha álombangon
Nyögdécselte: „Bimini!"

III.

Vidám napfény ragyogja be
Cuba sziget öblét, partját;
Ma a kék ég tiszta boltja
Hegedükkel van tele.

Bájos tavasszal homlokán,
Smaragdszinü öltözetben
Menyasszonyként feldiszítvé
Tündököl a szép sziget.

Lenn a parton, tarkán-barkán,
Mindenféle koru s rangu
Ember sűrög föl s alá, de
Sziyök mintha egy sziv volna —

Egy gondolat, egy vigasz
Üdvözt ma minden embert ;
Ez az öröm sugárzik, ég
Annak az ősz apáczának —

Szemében is, a ki ottan
Mankón biczeg, tipeg-topog
S olvasóját számlálgatva
Miatyánkját mormolgatja ;

Ez az öröm, ez a vigasz
A Signora szép arczán is,
Akit aranypalankinban
Hoznak amott czifra szolgák

S ki szájában rózsát tartva
Ránevet a hidalgóra:
Ez meg bajszát pödörgetve
Vigan halad oldalán.

Ez az öröm sugárzik, ég
A katonák feszes arczán,

Ep úgy, mint a papok arczán,
A melyen ma nincs redő.

Hogy' dörzsölik kezeiket
A fekete, vézna szentek!
S tokáját hogy' simogatja
Az elhízott kapucinus!

A püspök is, ki különben
Mindig komor, ha misére
Kell mennie, mert nem ülhet
Azonnal a reggelihez —

Most még ő is vig arczot vág,
Karbunkulus orra ténylik
S az ünnepi diszruhában
Mosolyogva lépeget

Baldachintól beárnyazva,
Tömjénfüsttől elborítva
S kísérve az aranybrokát
Öltözetü diszpapoktól,

A kik arany-napernyőket
Tartanak a fejök fölött;
Látva őket, azt hihetnők;
Óriási vándorgombák.

Mise után a nagy menet
Megindul az oltár felé,
Mely a szabad ég alatt van,
Tengerparton, felállítva

S fölékítve virágokkal,
Szent képekkel, szalagokkal,
Arany-, ezüst-, pálmadiszzsel
S vigan égő gyertyácskákkal.

Püspök úr ő méltósága
Végezi a szent szertartást
S fölszentelés, imádság közt
Áldást akar mondani —

Arra a kis hajó-rajra,
Mely ott reng a kikötőben,
De azonnal vitorlát bont
S száll keresni Biminit.

Igen, igen! E hajókat
Ponce de Leon szerelte fel
Mindennel, hogy felkeresse
Azt a régi szigetet, hol —

Az ujhodás csodavíze
Csörgedezik — és a partról

Sok ezer meg ezer áldás
Kiséri az uj Megváltót,

Őt, a világ jótevőjét;
Mert mindenki azt hiszi, hogy
Visszajövet mindenkinek
Hoz egy palaczk ifjuságot.

Némelyik már gondolatban
Előre is nyelegeti
S támolyog a kéjtől, mint a
Kikötőben rengő hajók.

Öt járműből áll a kis raj
Egy karravell (Ez nagyobb a
Többinél), két középszerű
És két kisebb brigantinból.

A karavell tengernagyi
Hajó s büszke zászlaján —
Castilia, Arragonia
S Ponce de Leon czimere leng.

Mint egy órjas lomblugas
Nyirgallyakkal, füzérekkel,
Pompás virág-guirlandokkal
S lobogókkal van diszítve,

Speranza a hajó neve
S a hajónak hátsó részén
Látható is ez a donna
Kemény tölgyből kifaragva,

És befestve olajmázos
Jó szinekkal, melyeknek a
Zápor és szél meg nem árthat.
Tisztességes figura.

Téglavörös az orczája,
Nyaka, melle téglavörös;
Vállfűzője — ez már zöldszin
A kabátja szinte zöld.

Zöldszin még a fejbúbja is,
Haja szuroksötét, szeme
S szemöldöke szintén ilyen
Egy horgonyt tart a kezében.

A flotilla személyzete
Körülbelül száznyolczvan lény,
Ezek között csak hat nő van
S ugyanannyi pap is van ott.

A karavell földélzetén
Nyolczvan ember és egy dáma,

A ki magát Ponce de Leont
Boldogítja. Neve: Kéka.

Igen bizony! Kéka asszony
Dáma lett és úgy híjják, hogy —
Hogy: Sennora Juanita,
Amióta Ponce de Leon

Udvari légy-kergetővé,
Fő-fő hamak himbálóvá
S a jövőendő életital
Pohárnokává nevezte.

E hivatal jeleképen
Arany serleg van kezében
S tunikája felcsiptetve,
Ahogy egykor Hébe hordta.

Gyönyörű brüsszeli csipkék
Igazgyöngyök, több sorosan
Ékítik a vén senora
Fonnyadt báját gúnyosan.

Karaib és rococo és
Pompadouri keverékben
Tornyosodik föl a haja
És ez a haj számtalan kis —

Madárral van át-tüzdözve
Melyeknek a tollazata
Mindenféle szép szint játszik:
Drágakövek szintörése.

Az a bolond, madarakkal
Áttüzdözött furcsa hajzat
Kitünően illet Kéka
Furcsa papagáj-arczához.

Szint' ily furcsán érdekes volt
Ponce de Leon alakja is,
Ki erősen bizva abban,
Hogy fiatal lesz megint —

Már előre fiatalos
Öltözetbe öltözött
És ugyancsak fölkapkodta
A legujabb divatot.

Akár csak egy vig legénykén —
Ezüst csengős, csucos czipők,
Sávolozott nadrág, melynek
Jobbik fele rózsaszín volt,

Balfele meg zöldszinű;
Idres-bodros atlas-kabát,

Rövid köpeny, félváltt vetve,
Barett három darutollal.

Igy öltözve, kezében egy
Lantfélével föl és alá
Lebegett az admiral úr
S osztogatta a parancsot.

Parancsolta, hogy a horgonyt
Fel kell szedni rögtön, mihelyt
Azt jelzik a partról, hogy a
Szertartásnak vége van.

Továbbá, hogy induláskor
Minden hajó ágyúja
Három tuczat üdvözléssel
Üdvözölje Cuba népét.

Parancsolta — s nevetett és
Sarkán körbe forgolódott,
Édes remény, álomital,
Teljesen megrészegíték.

És ujjait levágta a
Lanthurokra, szinte csattant,
S fáradt, megtört hangokon
Inkább nyögte, mint dalolta :

„Te kis madár, Kolibri !
Te kicsi hal, Brididi !
Mutassatok nekünk utat :
Merre, hol van Bimini ! ?“

IV

Juan Ponce de Leon nem volt
Sem bolond, sem hebehurgya,
Mikor a fejébe vette,
Hogy elhajóz Biminibe.

A szigetnek létezésén
Egy perczig sem kételkedett,
Erről a jó Kéka néni
Nótája is kezeskedett.

S a tengerész babonásabb,
Mint bárki a nagy világon :
Szüntelenül szeme előtt
Lobognak az ég csodái.

S körülzúgja végtelen viz
Titokteljes hullámárja,
Melyből egykor — amint tudjuk —
Aphrodite született.

A még jövő néhány versben
Hűségesen elbeszéljük,

Hogy lovagunk mennyi vészen,
Mily bajokon ment keresztül.

Ah! ahelyett, hogy a régi
Sínlődésből lábadt volna:
Uj köszvény és számos egyéb
Uj nyavalya kezdte ölni.

Fiatalságot keresve —
Vénebbé lett napról-napra;
S összeaszva, elesigázva
Érkezett meg abba a bús —

Csöndes, néma tartományba,
Ahol árnyas cyprusok közt
Szintén csodás gyógyerővel
Egy folyócska folydogál.

Lethe-viz e jó viz neve!
Igyál egyszer csak belőle
S elfeleded minden, minden
Fájdalmadat, szenvedésed.

Jó viz és jó föld az ott!
A ki egyszer oda jutott,
Nem hagyja el soha, — mert az
A valódi — Bimini.

DON RAMIRO.

„Donna Klara! Donna Klara!
Kit sok évig hőn szerettem,
Romlásomra törsz bizonynyal,
Irgalmatlan' arra törsz te.

Donna Klara, Donna Klara!
Mégis édes, szép az élet!
De odalenn iszonyatos,
Lenn a sötét, hideg sirban.

Donna Klara, örvendj! Holnap
Fernando az oltár előtt
Szép nejének fog nevezni . . .
Meghivsz engem esküvődre?”

— „Don Ramiro, Don Ramiro!
Fáj tőled e keserű szó;
A csilagok sem gúnyolnak
Engemet ily bántó gúnynyal.

Don Ramiro, Don Ramiro,
Ne légy ilyen komor, sötét:
Sok leány van a világon —
Minket isten elválasztott.

Don Ramiro, ki oly sok mórt
Diadalmasan legyőztél,
Győzd le mostan magadat is —
S holnap jöjj el esküvőmre!“

„Donna Klara, Donna Klara,
Esküszöm, hogy elmegyek hát!
Veled járom a körtánczot —
Jó éjt! Holnap ott leszek!“

S bezárult az ablak: Jó éjt!
És Ramiro mozdulatlan
Sohajtozva állt soká lenn,
Aztán eltűnt a sötétben.

Végre hosszas küzdelemre,,
Enged az éj a nappalnak;
Mint egy tarka virágos kert
Ugy terült el Toledo.

Paloták, szép épületek
Ragyognak a napsugárban
S a templomok aranyozott
Kupolái tündökölnek.

Zsongva — mint a méhek zsongnak —
Kondul a sok ünnep-harang

És a jámbor templomokból
Zsoltosma száll fel az égbe.

Ámde nézd! ott a piacon,
A térbeli kápolnából
Sürgve-forrva, összefolyva
Tódul ki a tarka nép-raj;

Szép leventék, ékes hölgyek,
Udvari nép teljes díszben —
S közbe zúgnak a harangok
S az orgona hangja harsog.

De a népség tisztelettel
Ad helyet az ifju párnak:
Ott lépdelenek dús pompában
Donna Klara s Don Fernando.

A sokaság a vőlegény
Kastélyáig nyomul-tódul —
Itt kezdődik a nász-ünnep
Hagyományos, régi fénynyel.

Lovagjáték, vig lakoma
Váltakozva, folyton-folyva —
Rohannak a boldog órák,
Míg csak éj nem száll a földre.

Ès ekkor a nászi népség
Tánczra gyűl a nagy teremben,
Ragyognak az öltözékek
A sok csillár fénye mellett.

A vőlegény s a menyasszony:
Donna Klara, Don Fernando,
Mennyezetes széken ülnek
S édes szókat váltogatnak.

A teremben föl és alá
Ékes, tarka nép hullámszik,
Peregnek a harsány dobok,
Harsognak a tárogatók.

„Mégis, oh én drága urnóm,
Mért tekintesz oly merően
Mindig ama szögletkébe? . . .“
Kérdi nejét Don Fernando.

— „Látod ottan azt a férfit,
Azt ott, sötét köpenyében?“
Mosolyogva szól a lovag:
„Ah, a mit látsz, az csak — árnyék!“

De az árnyék közelebb jön
S férfi van a köpönyegben,

Donna Klara köszönti őt,
Felismerve Don Ramirót.

A táncz immár elkezdődött
S szélesebesen, villámgyorsan
Repülnek a deli párok,
Csakúgy dobog, reng a padlat.

„Don Ramiró, jó lélekkel
Mennék én is tánczra véled —
De nem kellett volna jönnöd
Ily éjszinű gyász köpenyben.“

Átható és éles szemmel
Néz Ramiró kedvesére
S átkarolva, így szól tompán:
„Azt mondtad, hogy el kell jönnöm!“

És a tarka tánczolók közt
Tovatün az új tánczos pár;
Peregnek a harsány dobok,
Harsognak a tárogatók.

„Arczod olyan hófehér ma...“
Sugja Klara s titkon reszket.
„Azt mondtad, hogy el kell jönnöm!“
Szól Ramiro tompa hangon.

A rohanó tömeg fölött
Lobognak a gyertya-lángok ;
Peregnek a harsány dobok
S harsognak a tárogatók.

„A kezeid jéghidegek . . . .“
Súgja Klara iszonyodva.

„Azt mondtad, hogy el kell jönnöm!“
S tova vesznek a tömegben.

„Bocsáss, bocsáss! Don Ramiro!
Halott-szag a leheleted —“
Megint csak a sötét szavak:
„Azt mondtad, hogy el kell jönnöm!“

És a padló porzik, gőzöl,
Vigan szólnak a hegedűk,
Mint szeszélyes fátyolképek:
Forog minden a teremben.

„Bocsáss, bocsáss, Don Ramiro!“
Hangzik váltig a táncz közben
S Don Ramiro szava szintén:
„Azt mondtad, hogy el kell jönnöm!“

„Távozz hát az ég nevében!“
Szólt most Klara bátor hangon.

És alighogy ezt kimondta,
Don Ramiro rögtön eltűnt.

Klara dermedt, — két orczáján
Sötét, hideg halál reszket,
S szemeinek tiszta fényét
Mély ájulás vonja árnyba.

Végre oszlik tompa álma
És fölnyitja szempilláit,
De az újabb ámulattól,
Majd hogy ismét le nem zárja.

Mert mióta foly a táncz :
Ő nem mozdult meg helyéből,
Ott ül most is ura mellett
És a lovag most is kérdi:

„Mondd, az arcod mért oly halvány
És szemed mért olyan felhős ?“
— „És Ramiro? — hebeg a nő
Az iszonytól elnémulva.

A vőlegény homlokára
Komoly, mély redők vetődnek :
„Hagyjuk, urnőm — véres hir az —
Délben meghalt Don Ramiro!“

ALMANZOR.

I.

Cordovában, a nagy dómban
Ezerháromszáz oszlop áll,
Ezerháromszáz nagy oszlop
Tartja a dom kupoláját.

S oszlopokra, kupolára
És falakra végtől-végig
A koránnak böles mondási
Vannak szőve virágszerűn.

Mór királyok építették
Allahnak e büszke házat,
De az idők vad örvénye
Nagyon sokat megváltoztat.

A tornyokon, hol az örök
Hivogató hangja zengett,
Most keresztény harangoknak
Hallszik méla bús zenéje.

A lépcsőkön, hol a hívők
Prófétájuk dalát zengték,

Most papocskák mutogatják
Miséjöknek fade csodáit,

S milyen forgás, mily hajlongás
A bemázolt bábok előtt!
Hát a tömjén, csengetyűszó,
Meg azok a buta gyertyák!

Cordovában a nagy dómban
Almanzor ben Abdullah
Nézegeti az oszlopsort
És halk hangon ezt mormolja:

„Erős, órjas oszlopok, ti,
Egykor Allah büszkeségi!
Most hódolva szolgáltok a
Gyűlöletes kereszténynek.

Megszoktátok az új időt
S úrítek a szolgaterhet:
Ejh! akkor a gyengébb ember
Még könnyebben úgy tehet!”

S fejét vigan odahajtja
Almanzor ben Abdullah a
Keresztelő medenczére —
A nagy dómban, Cordovában.

II.

Kirohan a dómból aztán
S bogár-lován tovavágtat;
Szél lengeti nedves fürtjét
S kalapjának hosszú tollát.

Alkolea felé nyargal
A Guadalquivir mentében,
Hol virágos mandolafák
S narancs-erdők illatoznak.

Ott vágtat a vidám lovag.
Fűtyöl-dalol, föl-fölnevet
S jókedvéhez nevetgélnek
Csacska habok, madarak.

Alkolea szép várában
Lakik Clara de Alvares,
Navarrában harczol atyja,
Mulathat a lánya itthon!

És Almanzon hallja már a
Távol dobszót, harsonákat,
És a lombok árnyain át
Látja már a fénylő várat.

Alkolea vár-termében
Teljes díszben tizenkét nő
És tizenkét lovag tánczol —
De Almanzor a legszebben.

Jó kedvének mámorában
Szinte röpköd a teremben
S minden hölgynek tud valami
Kedvest, szépet mondani.

Izabella hókezére
Csókot nyom és tovalebbről,
És oda-ül Elvirához
Szép szemein elmélázva.

Majd megkérdi Leonorát:
Tetszéséből nem vesztett-e?
S mutogatja dús arannyal
Szótt keresztjét köpenyén.

Minden hölgyet biztosít, hogy
Egyedül csak őt imádja —
S ily esküt, hogy a „hitemre!” —
Harminczat is mond egy este.

III.

Alkolea szép várában
Vége van a kedvnek, zajnak ;

Nők, lovagok tovatűntek,
És a gyertyák mind kioltva.

Donna Clara és Almanzor
Maradtak csak a teremben;
Az utolsó lámpa fénye
Rájuk hinti gyér világát.

Széken ül a vár-kisasszony,
Zsámolyon ül a lovagja
S álmodozó, fáradt feje
Ott piben a kedves térden.

És a szép nő nyájas gonddal
Tiszta rózsa-olajat önt
Almanzornak szén-hajára
— S az felsóhajt hosszan, mélyen.

Édes csókot nyom a szép nő
Kedves ajkkal, nyájas szívvvel
Almanzornak szén hajára —
— S árnyba borul annak arcza.

Két szeméből, gond és bú közt,
Sűrű könnyet hullat a nő
Almanzornak szén-hajára —
— S ennek ajka meg-megrándul.

Azt álmodja : most is ott áll
Cordovában, a nagy dómban,
Hajtott fővel, nedves fürttel
S titkos, komor hangokat hall.

Hallja a nagy, óriási
Oszlopsornak mormogását :
Mind megunta szolgaterhét
És most reszket, ingadoz mind,

Vad robajjal dőlnek össze
— Sápadoz a nép, a papság —
S lezuhan a nagy kupola
A nyöszörgő istenkékre.

BELSAZÁR

Az éjfélnél mindent árnyba von :
Nyugodtan alszik Babylon.

Csak ottfenn, a királyi várban
Nem alszanak. Ott vigadás van.

Fény, zaj derítik csarnokát —
Belsazár tart ott lakomát.

Az asztaloknál czifra szolgál-
Úriti s tölti újra serlegét.

Cseng a pohár, ujjong a szolgálhad:
Zord gazdájuk, a király, így mulat.

Vad szeme villog, arcza lángol,
Feltüzeli az éji mámor,

S úgy elragadja féktelen heve,
Hogy ajkán gúny lesz az isten neve.

Szitok, káromlás — zápormód szakad,
És tetszést bög reá a szolgálhad.

Kevély parancsot most szemével int:
A szolga megy és visszatér megint.

Arany-edényeket rak egy halomba —
Jehova templonából van rabolva.

S szentségte'en kezekkel a király
Egy szent kehelyt ragad, mely színig áll.

Fenékig iszsza tűz-borát
S tajtékzó ajkkal így kiált

„Jehova! Megvetésem hitvány tárgya —
Reád köszönti, Babylon királya!”

De el se hargzott még a vad beszéd:
Titkos borzongás fogta el szívét.

A kaczagás is megszűnt hirtelen,
Mint sirbolt, csendes lett a nagy terem.

S nézd, nézd! A fehér falon ott
Halkan egy emberkéz mozog.

Izzó betüket ír a falra hosszan,
Azután nyom nélkül letűnik onnan.

Remegő térddel, holthaltványra válva,
Rémülten ül ott Babylon királya.

S a szolgahad körötte megkövülve,
Életjel nélkül, siri csendben ülve . . .

Hivatnak mágust, bölcsét, csillagászt :
Egyik se fejt meg a lángirást.

De Belsazárnak zsarnok életével
Szolgái számoltak még aznap éjjel.

DONNA CLARA.

Esti órán szép kertjében
Jár, bolyong az Alkad lánya,
Tárogatók s dobok zaja
Hangzik le a várkastélyból.

„Meguntam már fenn a tánczot,
A hizelgő, sima szókat,

És azt a sok lovagot is
Semmitmondó bókjaikkal.

Unalmas már minden nekem,
Amióta megpillantám
Azt a csodás, szép lovagot,
Holdas éjjel, ablakomból.

Mily merészen, büszkén állt ott!
Előkelő, halvány arczczal,
Tüzet szóró nagy szemekkel!
Azt hittem, hogy szent György áll ott!"

Igy merengett Donna Clara
S tekintetét földre szegzé,
És hogy újra felpillantott —
Ott állt a szép ismeretlen!

Kéz a kézben, sűgva-bűgva
Bolyongnak a holdvilágon,
Arczuk' szellő legyezőgeti,
És a rózsák bólintgatnak.

Bólintgatnak a dűs rózsák
És szerelmi lángtól égnék. —
„Mondd csak kedves, szép leánykám,
Mért pirult el szűzi arczod?

„Legyek csípnek, szép lovagom,
És a légy, így nyáridőben
Gyűlöletes én előttem.
Mint a zsidók hosszú orra!”

— „Hagyd a legyet s a zsidókat!”
Szól a lovag nyájas ajkkal.
A mondola-fák ágáról
Fehér virágpelyhek hullnak.

Hulló, fehér virágpelyhek,
Áradozó, édes illat.
— „Mondd csak kedves, szép leánykám,
Dobog-e a szived érttem!?”

„Igen! Tudd meg, hogy szeretlek.
Esküszöm a Megváltóra,
Kit azok az istentelen
Zsidók rútul meggyilkoltak!

— „Hagyd Krisztust és a zsidókat!”
Szól a lovag nyájas ajkkal.
Ott előttük fényes, fehér
Liliomok ingadoznak.

Fényes, fehér liliomok
Felnéznek a csillagokra.

— „Mondd csak kedves, szép leánykám,
Nem esküdtél hamis szívvel?”

„Nincs én bennem, nincs hamisság,
Oly igazán nincs hamisság,
Mint véremlen egy csepp vér sincs
Mór és piszkos zsidó-vérből!“

— „Hagyd a mór- meg a zsidóvért!“
Szól a lovag nyájas ajkkal,
És a szép Alkad-leányát
Myrtus-lombok alá vonja.

Odavonja, beborítja
A szerelem fátyolával.
Rövid szavak, hosszú csókok,
És a szívek túláradva.

Édes-bűvös nászi dalt zeng
Csókjaikhoz a csalogány
S fénybogárkák vig csapatja
Fáklyatánczot jár a pázston.

A lúgas mind' csendesebb lesz
S csak elvétve, loppal hangzik
A myrtusok susogása,
S a virágok léleklése . . .

De most rögtön felrivallnak
A dobok, a tárogatók —

És a lovag karjaiból
Riad, ébred a leányka.

„Hallga! Hivnak! Ez nekem szól:
De mielőtt válnánk, édes,
Mondd, hogy hívnak? mondd nevedet,
Melyet eddig elhallgattál!”

És a lovag mosolyogva
Megcsókolja kedvesének
Minden ujját, arczát, ajkát
Azután így válaszol:

„Szép Sennora! hű kedvesed:
Fia, a nagy irástudó
Messzehírű Izraelnek,
Saragossa rabbijának . . .”

TALÁLKOZÁS.

Vidám zene zendül a hársak alatt,
Tánczolnak az ifjak, a lányok;
Kettő lebeg ott, akit senki sem ismer,
Szép, deli, karcsu virágok.

Lebegnek alá-föl vidor arczczal,
De kissé idegen-szerűen,

Egymásra kaczagnak, rázzák fejöket,
És suttog a lány sebesen :

„Szép ifju, mi lengedez a fejedén?
Tűzliliom, szép, nyiladozó!
Az csak a tengeri mélybe' terem:
Valld be, te nem vagy a földre való.

Valld be: viz a hazád! vízi lény vagy!
Lányokra vadászni jöttél ki a habból;
Oh ne tagadd! rád ismertem azonnal,
Rád bizony, haltüskéjü fogadról.“

Lebegnek alá-föl vidor arczczal,
De kissé idegen-szerüen,
Egymásra kaczagnak, rázzák fejöket
S most súgva az ifju beszél sebesen :

„Drága leánykám! Gyöngyalakom!
Hejh, nagyon is hideg a te kezed
S hószinű, könnyü ruhádnak
Fodrain érzem a síma vizet.

Oh ismerem ezt a kaczer lebegést,
S halld, mielőtt tovatünnél:
Te nem vagy e földre való,
Néném vagy te csak, — a vízi tündér!“

Elhallgat a víg zene, vége a táncznak,
Könnyed lebegéssel válnak el aztán;
Fájdalom, jól ismerik egymást:
Megy hát mindenik a maga útján.

A SZÁNOM-BÁNOM NÓTA.

Ulrik úr nyargal zöld erdőben,
A lombok könnyű széltől ingnak;
A lombokon át ineselegve
Egy kedves lányka kikacsintgat.

S szól a lovag: „Ah, jól ismerlek
Te szép arcz, lombtól elfödötten!
Zsibongó nép közt s mély vadonban
Örökre csalfán lengsz köröttem.

Ajkad két üde rózsabimbó —
Nagyon, nagyon kedves kis ajkak l
Beh kár, hogy oly sok keserű szót
És mérges gúnyt is hangoztattak!

Azért kis szádat rózsakerthez
Hasonlítottam én magamba',
Melyben mérges fulánku kigyók
Sziszegve lesnek áldozatra.

S azok a kis gödröcskék ottan,
Csodaszép arczodon leánykám!
Azok vermek, hová — én örült! —
Bebuktam, vesztemet kívánván.

Fejedről fürtök hullanak le,
Gyönyörű fürtök, meg kell adnom,
Csakhogy hát ez volt az a háló,
Amelylyel megfogtál, galambom!

És az a tiszta, fényes szempár!
Oly tiszta, miut felhőtlen égbolt!
Azt hittem, hogy a menny kapúja,
Pedig hát a mély pokloké volt!“

Ulrik úr lassan tovább nyargal,
A lombok szomorún rezegnek...
S ím, nemsokára ott egy másik
Bús, halvány nő alak jelen meg.

S szól a lovag: „Oh jó anyám, te,
Drágám! ki úgy szeretted engem,
És a kinek az életét én
Rútul, galádul megmérgeztem!

Oh bár olthatnám el szemednek
Könyét, fájdalmaim nagy tüzével!

És festhetném pirosra sápadt
Ajakad, szívem hő vérével !“

S Ulrik úr tovább, tovább nyargal,
Éj leng alá a vad magányra;
Sok titokzatos, méla hangot
Zúgat az esti szellő szárnya.

Úgy rémlik: visszhangozni hallja
Saját szavait sorba-sorba :
Azok az erdei madárcák,
Kik így fütyölnek gúnyolódva :

„A szánom-bánom szép nótáját
Dalolja Ulrik úr az éjben
És hogyha már végig dalolta —.
Megint elülről kezdi szépen !“

AZ ILZE.

Ilze-vár az én lakásom,
Ilze hercegnő vagyok :
Sötét ember, jer váramba,
Én boldoggá teszek ott.

Boritsa be bús fejedet
Üde, tiszta, friss habom.

Feledned kell gyászt, keservet
S gyógyulnod kell, angyalom.

Fehér karom átölel majd
S nyugszol fehér keblemen,
És a régi szép regékről
Álmodozol csendesen.

Ölelgetlek, csókolgatlak,
Mint ezt egykor, régen én —
A kedves jó s immár halott
Henrik császárral tevé.

Biz a holtak halva vannak
S csak az él, ki jár, mozog:
Nézd, virágzó, szép az arczom,
Szivem vidám és lobog!

Jöjj váramba — keresztül a
Kristálytiszta, friss habon:
Lovagok, nők tánczolnak ott
S mindig áll a vigalom!

Selyem-uszály titkot suttog,
A sarkantyúk pengenek,
Kiesi törpék dobot vernek
S fújnak apró kürtöket.

De téged — mint Henrik császárt —
Két karommal fonlak át:
Fülét mindig befogtam, ha
Fölzúgtak a harsonák.

A PÁSZTORFIÚ,

Kiskirály a pásztorfiú,
Trónusa a zöld halom;
Arany-koronát fejére
Fénylő nap sugára fon.

Lábainál nyugszik népe,
A báránykák szeliden;
Minden borju egy-egy lovag
S jár a nyáj közt délczegen.

Kecskebakok a színészek;
A tehenkék s szárnyasok
— Csengetyűkkel, vig dalszóval —
Udvari muzsikusok.

És e kedves csengés-zengés
Titkos, halk morajra vál',
Lombok zúgnak, habok búgnak
És elalszik a király.

Most kutyája viszi gondját,
— Miniszteri rangja van —
Ugatása, mormogása
Föl-fölhangzik untalan.

S szól a király ébredvezve:
„Terhes ez az uralom!
Jobb volna most királynőmnél,
Biz isten jobb volna honn!

Királyi főm az ő keblén
Mindig boldogan pihen,
S határtalan birodalmam
Ott van az ő szemiben.

HEGYI IDYLL.

I.

A vén erdész kunyhócskája
Ottfenn áll a hegytetőn.
Körülötte zúg a fenyves
S holdfény árad reszketőn.

A kunyhóban nagy karos szék,
Csodaszépen faragott;
Boldog, a ki most azon ül
S ez a boldog — én vagyok.

Zsámolyon ül a leányka
Rám támasztva kis kezét;
Ajka piros mint a rózsza,
Csillagszeme tiszta kék.

És e kék csillagszemekkel
Búbájosan néz reám;
Fehér liljom-ujjacskája
Hamisan csüng ajakán.

Pedig anyja se hall, se lát,
Csak rokkáján zakatol,
Atyja meg csak cziterázik
S egy régies dalt dalol.

És a kis lány halkan suttog,
Csak súg, csak bűg csendesen;
Eddig is sok fontos titkot
Mondott el már énnekem.

— „De mióta néném meghalt,
Életünk sem oly vidám:
Nem mehetünk el Gozlárba;
Oh csak ott szép igazán!

Idefenn a hegyen minden
Oly magányos, oly rideg!

S télen át a nagy hó minket
Valósággal betemet.

És én olyan félénk vagyok,
Mint a gyermek félek én:
Gonosz hegyi manók járnak
Itt az éjnek idején . . .“

S megrémiti saját hangja,
Sápadozva némul el;
Betakarja kék szemeit
Piczi kis kezeivel.

Jobban zúg a fenyves ottkűnn,
Zúg a rokka kereke,
Közbe-hangzik a czitera,
Meg a nóta szövege:

„Nem bántanak, kedves gyermek,
Téged a rossz szellemek,
Jó angyalok virasztanak
Tiszta álmaid felett!“

II.

Zöld fenyőlomb verdesi a
Kis kunyhónak ablakát
S behullatja fehér fényét
Szobánkba a holdvilág.

Az öregek a szomszédos
Kamrácskában alszanak,
De mi ketten, mi nem alszunk,
Elcsevegünk azalatt.

„Hogy te sokat imádkoztál,
Alig-alig hihetn :
Ajkad körül az a rángás
Mást beszél, mást mond nekem.

Az a hideg, csúnya rángás
Váltig ijeszt engemet.
De azután megvigasztal
Nyájas, jó tekinteted.

Lásd, úgy rémlik, hogy szived az
Igaz hitről mitse' tud.
Mondd, hiszed az atya-istent,
A szent lelket s a fiut ?“

— Kedves lánykám már mint gyermek
Még anyámnak hű ölén,
A nagy, és a jó Atyában
Már akkor is hittem én.

A szép föld az ő munkája,
Szint' úgy a föld népei,

Napnak, holdnak, csillagoknak
Járását ő mérte ki.

Mikor aztán nagyobb lettem
S kissé megnőtt az eszem —
Hinni kezdtem a fiuban
S istenemnek nevezem.

Ő hirdette fennen, büszkén
Ezt a nagy szót: szeretet!
S az lett érte a jutalma
Az, hogy megfeszítettett!

Most, hogy végkép nagyra nőttem,
S tudástól zúg a fejem —
Hiszek a szent-lélekben is,
Hiszek benne teljesen.

Ez tett aztán nagy csodákat!
S még eztán is tész sokat!
Lerontá a zsarnokságot,
Széttörte a lánczokat.

Minden sebet meggyógyított,
Jognak, hitnek tért szerez;
Egyenlővé lett az ember
S most, a hány van, mind nemes.

Üldözi a sötétséget,
Meg a sötét agyakat:
Ne fogják el tőlünk többé
A ragyogó sugarat.

Kiválasztott ezer vitéz
Lovagot, hogy küzdjenek
S hosszú harcra, diadalra
Feltüzelte lelköket.

Fennen villog drága kardjuk,
Szép zászlójuk fenn lobog.
Akarsz látui, kedves gyermek,
Ilyen büszke lovagot?

Nézz hát bátran a szemembe
S adj egy csókot hirtelen:
Én is lovagja vagyok a
Szent-léleknek, gyermekem!

III.

Elbuvik a tiszta holdfény
Künn az árnyas lomb alatt,
És szobánkban a kis lámpa
Szinte gyér világot ad.

De az én kék csillagjaim
Annál szebben fénylenek,
És égnek a rózsajkak,
És a kis lány így cseveg!

„Pöttöny népség ellopkodja
Szalonánk' és kenyerünk;
Este még a szekrénykében —
S reggel semmit sem lelünk.

Pöttöny népség jó tejünknek
A színét is leszedi
S nyitva hagyván, a mi marad,
Azt a macska megeszi.

És a macska, az boszorkány:
Éj-viharban elmegyén
S ott nyávog a vártoronynál
A fekete rémhegyen.

Egykor egy szép vár volt ottan,
Ragyogtak az ablakok,
Szép lovagok szép hölgyekkel
Fáklyatánczot jártak ott.

Egy bűvésznő várat s népet
Elátkozott azután,

Most ott minden düledék, rom
S bagoly költ a rom fokán.

De boldogult néne mondta :
Ha valaki megjelen
S a varázs-szót sötét éjjel
Kimondja kellő helyen, —

A romokból akkor ismét
Fölépül a büszke lak,
S szép lovagok szép hölgyekkel
Tánczot járnak ujjalag.

Ki pedig a szót kimondta,
Azé lesz a vár s a nép — —
Harsonák, dobok hirdetik
Diadalmas erejét.“

A kis rózsás ajakokról
Regeképek rajzanak,
És bűbájos égszínkéek szem
Hullat rájok sugarat.

Dús hajával a szép gyermek
Behálózza a kezem,
Neveket ad ujjaimnak
Csókol s hallgat hirtelen.

S a kis szoba minden tárgya
Oly meghitten néz felém;
Úgy rémlik e szekrényt, asztalt
Már valahol láttam én.

Mélán ketyeg a vén óra —
Citera is szól talán?
Igen, igen! zeng magától . . .
Mintha álom hullna rám.

Ez most, ez a kellő idő!
A kellő hely szinte ez,
És azt hiszem: ajkaimról
A kellő szó ömledez.

Nézd, leánykám, nézd hajnallik,
Az éj szinte megremeg;
Hangosabban zúg a fenyves,
Ébrednek a hegyek.

Dalolnak a tréfás törpék,
Cziterájuk' hallom én;
A völgyekből tüneményes
Virágerdő ront elém;

Csodás, merész, nagy virágok,
Széles, buja levelek,

Dús illattal, dús szinekkal,
Melyek égnek, fénylenek ;

Izzó lángú, szilaj rózsák
Villogtatják szirmukat,
A liljomok oszlop-sora
Ég felé tör hallgatag'.

Csillaglángok, tűz- napokként,
Égnek mozdulatlanúl
S fényök árja a liljomok
Óriás kelyhébe hull . . .

De mi magunk, kedves gyermek,
Még jobban megváltozánk :
Vigan reszket körülöttünk
Arany, selyem, pompa, láng.

Te belőled hercegnő lett,
E kunyhóból uri lak —
És szép hölgyek, szép lovagok
Tánczolnak itt ujjalag.

Én azonban meghóditám
A várat és tégedet :
Hirdessék hát dobok, kürtök
Hóditó fenségemet !

Á L O M.

Álmomban isten voltam én
És fenn az égben ültem ;
Dicsérve költeményimet
Az angyalnép körültem.

Ettem konfektet, süteményt,
Fizettem is busáson,
És ittam hozzá Kardinált,
És nem volt adósságom.

De mégis untam magamat
S levágytam otthonomba :
S ne lettem volna isten, úgy
Az ördög elvitt volna.

„Te hosszú angyal, Gabriel !
Készülj ! sietve menj le,
Keresd fel Eugen czimborám’
S azonnal hozd a mennybe.

Könyvek közt ne keressed őt,
Hanem a billikomnál,
Templomba szintén ne keresd,
Inkább az asszonyoknál !“

S kibontva lengő szárnyait
Lesietett az angyal,

És felpakolta, felhozá
A lumpot, diadallal.

„Hejh ficzkó! isten a nevem,
A földet én kormányzom;
Mindig mondtam, hogy úr leszek,
És lásd, szavamnak álltam.

Biz' ámulattal nézheted:
Mint játszom a csodákkal;
Csodát teszek a kedvéért
Ma Berlin városával.

Az utczakövek — mind ahány —
Most rögtön megrepednek,
És minden kőben — úgy legyen! —
Friss osztrigák remegnek.

Hulljon le rájuk lassudan
Czitrom-nedv harmat-árja
És hadd zuhogjon Rajva-bor
A piszkos csatornádba!

Nézd! hogy' sürög, hogy' nyüzsg a nép,
Zabálni hogy' sietnek!
A törvényszéki jó urak
Mily jóízűn vedelnek!

A költőcsereg hogy örül
Az égi lakomának !
A hadapródok s hadnagyok
Fölnyalják az utczákat.

A hadapródok s hadnagyok
A legokosabb lények ;
Ugy vélik : ily jeles csodák
Csak ritka nap' történnek . . .“

A HARDENBERGEN.

Keljetek fel régi álmok !
Nyilj meg, nyilj meg, én szívem!
Édes dalhang, könnyes bánat,
Folyjatok rejtélyesen !

Itt bolyongok, hol fenyő zúg
S mormol, csattog gyors patak,
Hol a délczeg szarvas lépdél
S pajkos rigók dallanak.

A hegyeken bolygok ujra,
Vad kőszálak tetején,
Hol hajnali sugarak közt
Romok állnak feketén.

És leülök álmodozva
S tünt időkre gondolok :
Mikor még itt élet pezsgett
S pompa fénye ragyogott !

Gaz földi a tornateret,
Hol megvitt a hős lovag
S harczy díjt nyert, legyőzván a
Versengő legjobbakat.

Buja repkény az erkélyen, —
Ott volt a szép hölgy helye,
Ki aztán a büszke győzőt
Szép szemével győzte le.

Hős lovagot, győztes hölgyet
A halál rég sírba vitt —
Ez a sötét, szikár lovag
Legyőz minket sorra mind !

ADONIS.

Ez a kikelet bús vigalma !
Szilaj csoportban ifju lányok,
Dús fürtjeiket szétzilálják,
És jajveszékelnék rohanva :
Adonis ! Adonis !

Leszáll az éj, és közel-távol
Lobogó fáklyákkal lebegnek;
A viszhang szinte csuklik, reszket
A zokogástól, kaczagástól:
Adonis! Adonis!

Ah, a csodaszép ifju nem jó!
Ott fekszik holtan, halaványan,
Hulló vérrel nyiló virágon —
És sírva zúg tovább az erdő:
Adonis! Adonis!

A Z R A.

A csodaszép Sultán-leány
Minden este föl és alá
Jár a szökő-kut körül,
Hol fehér viz mormol lágyan.

Egy fiatal rabszolga is
Ott álldogál minden estén,
Hol a fehér viz csobog;
S napról napra halaványabb.

Egy estén a Sultán-leány
Megszólítja hirtelen:

„Tudni vágyom a nevedet,
És hazádat, és családod’.”

„Nevem — szól az — Mohamed,
Hazám Yemen, és azoktól
Az Azraktól származom,
Kik meghalnak, ha szeretnek.”

R H A M P S E N I T.

Mikor Rhampsenit király
Belépett a csarnokokba:
Lánya fennen hahotázott
És kaczagott minden szolgál.

Eunuchok, szerecsenek
Mind kaczagtak, mind röhögtek
S a múmiák meg a sphynxek
Nevettökben majd eldőltek.

„Azt hittem — szólt király-lány —
Hogy a tolvajt már megcsiptem,
De a kópé csak egy ilyen
Holt kart hagyott a kezemben.

Most már értem, hogy' jutott be
A te kincses kamarádba

S hogy vihette el a kincset
Lakat, retesz s zár daczára.

Varázskulcszal jár a kópé
S azzal felnyit minden ajtót.
Mindegy neki: gyenge lakat,
Vagy hatalmas tölgyfa-ajtók.

En nem vagyok erős ajtó
Igy hát nem is álltam ellen:
Őrizvén a kincset, éjjel
Egy kincsecském elvesztettem.“

Szólt s kaczagott a királylány,
Végigtánczolt a szobában,
Az apródok, eunuchok
Kitörtek uj hahotában.

És kaczagott és nevetett
Egész Memphis város aznap,
Még a buta Nílus-vizi
Krokodílok is kaczagtak —

Hallván szólni a kürtöket
És a dobokat peregni,
Miközben a királyi szót
A hirnök így hirdette ki:

„Mi Rhampsenit, Egyptomnak
Fejedelme — jól halljátok:
Hón szeretett híveinknek
Üdvözlétet, barátságot !

Junius hó harmadika
S negyedike közti éjen.
Krisztus előtt ezerkétszáz
Huszonnégyben, — azon évben —

Történt, hogy a kincstárunkból
Egy tolvaj sok ékszert, kincset —
Ellopott s nem is egyszer,
De kétszer meglopott minket.

Hogy a tettes lépre jőjjön :
Kincseinknek drága halmán —
Ott altattuk saját lányunk'
De meglopta őt is csalfán.

Hogy e lopás véget érjen
És ezentúl nyugton éljünk :
Megmutatjuk a tolvajnak
Rokonszenvünk', becsülésünk'.

S azért saját leányunkat
Vegye nőül, úgy akarjuk :

Mától fogva herczeggé lesz
És a trónt is rája hagyjuk.

Mivel pedig vő-urunknak
Czímét senkisé isméri :
Fejedelmi kegyelmünket
E hír adja tudtul néki.

Kelt : Január harmadikán,
Ezerkétszáz huszonhatba
Krisztus előtt. Rhampsenitus,
Saját kezű név alatta !“

És a király szavának állt :
Veje lett az ügyes tolvaj
S Rhampsenitnek holta után
Ő is jól bánt Egyiptommal.

Uralkodott védelmezte
A munkát, az észt fölöttébb —
S úgy beszélnek, hogy alatta
Nagyon kevés lopás történt.

TANNHÄUSER.

I.

Sátánnal nem kell czimborálni
Ti jó keresztény emberek !
Egy dalt dalolok Tannhäuserről,
Hogy védelmezzem lelketek.

Nemes Tannhäuser jó lovag volt,
De kéjvadászó s ingatag :
Kiköltözött a Venus hegybe
S teljes hét évig ott maradt.

„Szép hölgyem, drága Venus asszony,
Isten veled, te életem !
Tovább itt nem maradhatok, hát
Adj egy kis „Urlaub“-ot nekem.”

— „Nemes vitézem, jó Tannhäuser,
Ajkam' ma csók nélkül hagyád :
Csókolj meg gyorsan s valld be nyiltan
Miért vagy ily levert, mi bánt ?

Nem a legédesb ízű borral
Itattalak naponta én ?
S a legszebb rózsákat naponta
Nem homlokodra fontam-é ?

„Szép hölgyem, drága Venus asszony,
Sok volt a bor, a szerelem.
A lelkem tőlük lett beteggé,
Keserűbb iz kell most nekem.

Elég volt a kaczaj, a tréfa,
Hadd sírjak immár könnyeket
És csüggedt főmet hadd borítsa
Tövis a lágy rózsák helyett.“

— „Nemes vitézem, jó Tannhäuser,
Te czivakodól én velem,
Pedig megesküvél ezerszer,
Hogy nem léssz hozzám hűtelen.

Jer, jer! Vonuljunk be szobánkba
Élvezni boldog titkokat:
Hótestem, liljom tagjaim tán
Majd újra felvidítanak!“

„Szép hölgyem, drága Venus asszony,
Testednek örök bája van,
Sokan hevültek eddig értted
S hevülnek eztán is sokan;

De hogyha rájuk gondolok, kik
Öledbe hajták fejöket —

A sok, sok hősre s istenekre :
Elvesztem minden kedvemet,

És szinte-szinte megutálom,
Hótested, liljom-tagjaid,
Tudván, hogy édes kéjeikben
Még annyi más is osztozik !“

— „Nemes vitézem, jó Tannhäuser,
Kár, kár az ilyen csúf beszéd !
Oh inkább vertél volna meg, mint
Ezt sokszor, másszor is tevéd !

Oh inkább vertél volna meg, mint
Ily sértő szókat mondj nekem
S ily mély sebet vágj — háladatlan
Keresztény ! — büszkeségemen.

Mert végtelen szerettelek, hát
Összes jutalmam tőled e z ?
A zárt kaput magam nyitom fel,
Legyen veled az ég ! Mehetsz !“

II.

Rómában zúgnak a harangok
És zengenek a szent énekek

Nagy körmenetnek árhahömpölyg,
Közbül a pápa lépeget.

Ez ő, a jámbor Orbán pápa,
Fején a hármass korona,
Biborpalástja dús uszályát
Bárok viszik utána ma.

„Oh szent atyám, hatalmas pápa,
Ne menj, mig nem szóltam veled,
Mig meg nem gyóntam s meg nem mentesz
A tüzpokoltól engemet!”

A szent énekek elnémulnak,
A nép hátrább, hátrább vonal.
Ki ez a sápadt arczu vándor?
A pápa előtt térdre hull.

„Oh szent atyám, hatalmas pápa,
Te költsz és oldasz lelkeket:
Ments meg hát a pokolkinoktól,
Az ördögöktől engemet!”

Nevem : Tannhäuser. Sokat éltem.
Bevallom : kéjvadász vagyok.
Kiköltözém a Venus-hegybe
S teljes hét évig laktam ott.

Nincs szebb asszony, mint Venus asszony,
Igéző, csábos nő-alak ;
Mint napsugár, mint virágillat ;
Oly lágyak ajkán a szavak.

Virág körül szállong a lepke
S kelyhéből mézet színi vágy :
Úgy röpködött körötte lelkem
Csókdosva rózsás ajakát.

Búbájos arczát körülfolylják
Hajának szilaj árjai
S ha rád néz villogó szemével,
El fog a hangod állani.

Ha rád néz villogó szemével.
Ugy érzed : végkép rabja vagy ;
Karjából én is csak nagy bajjal
Tudtam kitépni magamat.

De bár oly messze, messze hagytam :
A bűvös nő tekintete
Üldözve száll mindenütt utánam
És int, hogy — vissza, vissza te !

Nappal csak bolygok, mint kísértet,
De éjjel izzó tűz vagyok —

Velem van újra álmaimban,
Mellettem ül, nevet, ragyog.

Ragyogó fogsorral nevet rám,
Vigan és egészségesen,
És mikor így nevetni hallom:
Sírnom kell, sírnom hirtelen.

Szeretem őt — kimondhatatlan
S e szerelemnek árja von,
Zuhatag ez, mely nem tűr gátat,
Csak zúg és omlik szilajon.

Szökellve, búgva, tajtékozva
Rohan a vad sziklákön át
S ha nyakát szegi százezerszer,
Azért csak vágdat, foly tovább.

Bírnám a mennyet, asszonyomnak
Adnám én gazdagságait:
Neki a napot és a holdat,
A csillagokat sorra mind.

Szeretem őt kimondhatatlan,
Emésztő tüzzel, igazán,
Vagy ez a tűz a mély pokolnak
Örökre tartó tüze tán?

Oh szent atyám, hatalmas pápa,
Te kötsz és oldasz lelkeket :
Ments meg hát a pokolkinoktól,
Az ördögöktől engemet !“

Kezét magasra fölemelve
A pápa ekként jajgatott :
„Tannhäuser, oh boldogtalan lény,
Segíteni rajtad nem tudok.

Az ördög, kinek neve Venus,
Gonoszabb, mint a többi más,
Nem menthetlek ki szép körméből,
Számodra nincs szabadulás !

Lelkeddél kell most megfizetned
A kéjt, mit tested élvezett :
Örök tüzekre vagy taszítva —
A kárhozat lett végzeted !“

III.

Tannhäuser fölsebzett lábakkal,
Ahogy csak bírt, úgy sietett ;
Mikor elérte Venus várát,
Már késő éjfél lehetett.

A szép hölgy felriadt s az ágyból
Kiugrott gyorsan, hirtelen

És átölelte két karjával
Tannhäusert szenvedélyesen.

Orrából sűrű vér patakzott,
Könyektől csillogott szeme,
Lovagja halvány arczát vérrel
S könnyekkel borította be.

Ez odadőlt az ágyra némán,
Egyetlen szót sem ejtve ki,
Venus meg a konyhába fordult,
Hogy levest főzhessen neki.

Hozott levest, puha kalácsot,
Feltört lábát is megmosá,
Haját gondosan kifésülte
Szeliden mosolyogva rá:

„Nemes vitézem, jó Tannhäuser,
Beh régesrég nem láttalak;
Beszéld el: merre kóboroltál,
Mondd el: hol jártál ez alatt?”

„Szép hölgyem, drága Venus asszony,
Italiába mentem én:
Dolgom volt Róma városában,
Aztán hozzád siettem én.

Hét dombra van építve Róma
S Tiber vizével szép nagyon ;
A pápával is összejöttem —
Téged tiszteltet, angyalom.

Visszajövet láttam Flórenczet
És bebolyongtam Milanót,
Azután nemsokára jöttek
A svejczy nagy kapaszkodók.

Mikor az Alpeseken jártam :
A hó hullongott hallgatag',
A sasok vijjogtak köröttem
S nevettek rám a kék tavak.

Szent Gotthard ormán jól hallottam
Hogy' hortyognak a németek :
Harminczhat fejdelem virasztgat
Mélységes álmaik felett.

Sok tudomány van Göttingában,
De szörnyen meddő mindenik :
Koromsötétbe botorkáztam
S fényt nem láttam sehölsem itt.

Végül : Hamburgba is benéztem,
Nagy, népes város, szép helyen ;
Majd máskor elmondom, galambom,
Mi minden történt ott velem.

A MENNY ARÁI.

Ki éjféltájt ott bolyong a
Zárdánál, — az ablakokban
Messzelátszó fényt vesz észre.
Kisértetek járnak ottan.

Szegény meghalt Orsolyiták
Bolyongnak ott bús menetben,
Szinte ragyog ifju arczuk,
Ahogy fátyluk meg-meglebben,

Kezeikben gyertyák égnek
Borzadalmas, vérszin lánggal;
Fohászkodás, nyögés vonul
A tornáczok öblén által.

Bemennek a templomba mind,
És ott leül valamennyi,
A khóruson sorban ülve
Elkezdének énekelni —

Vecsernyés, szent dallamokat
De oly zavart, bús szöveggel;
Szegény lelkek ők, a kik most
Beszélgetnek az egekkel.

„Menny arái voltunk egykor —
Oh de élni olyan kél volt!
S a császárnak adtuk azt is,
A n i a jó istené volt.

Szép is az a tiszt-ruha,
Nyalka bajszok ragyogóak;
De az arany bojtok-rojtok —
Azok a legcsábítóbbak.

Krisztus urunk bomlokára,
Mely tövistől vérzett hajdan,
Szarvat raktunk, — magcsaltuk őt,
S csaltuk, csaltuk szakadatlan.

Jézus, ki a jóság maga,
Megsiratta vétkeinket,
De pokolra, kárhozatra
Átkozott el sorra minket.

Sirzavaró éjfélidőn
Föl kell jönnünk, föl a földre
S e falak közt bolyonganunk —
Miserere! Miserere!

Ah! a sirba lenni jó,
De felnézünk az egekre

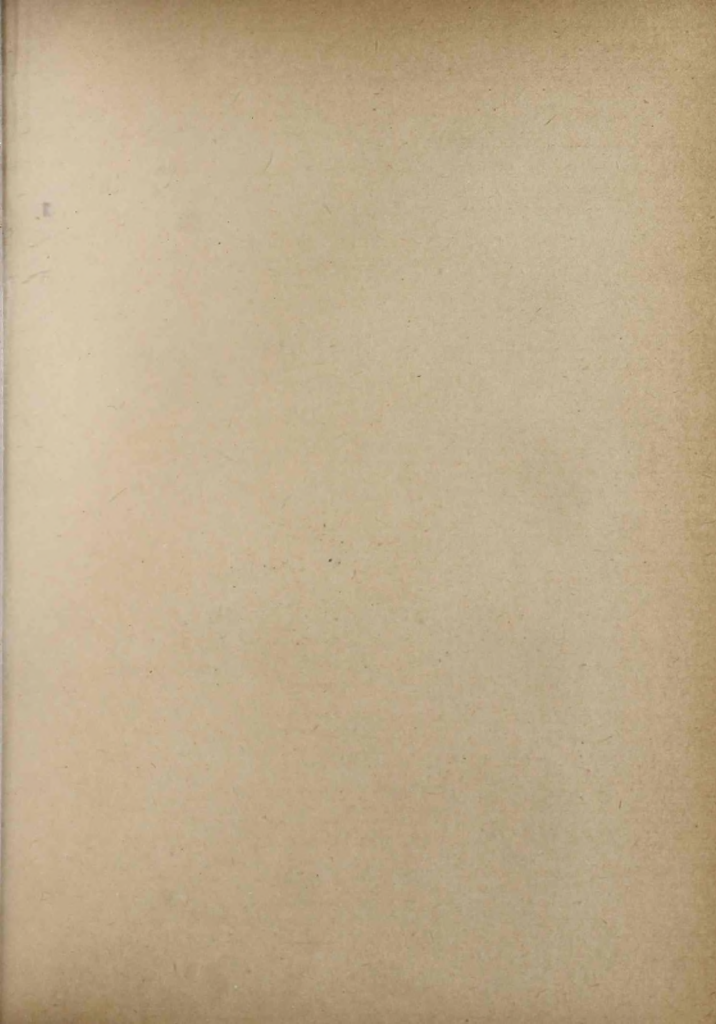

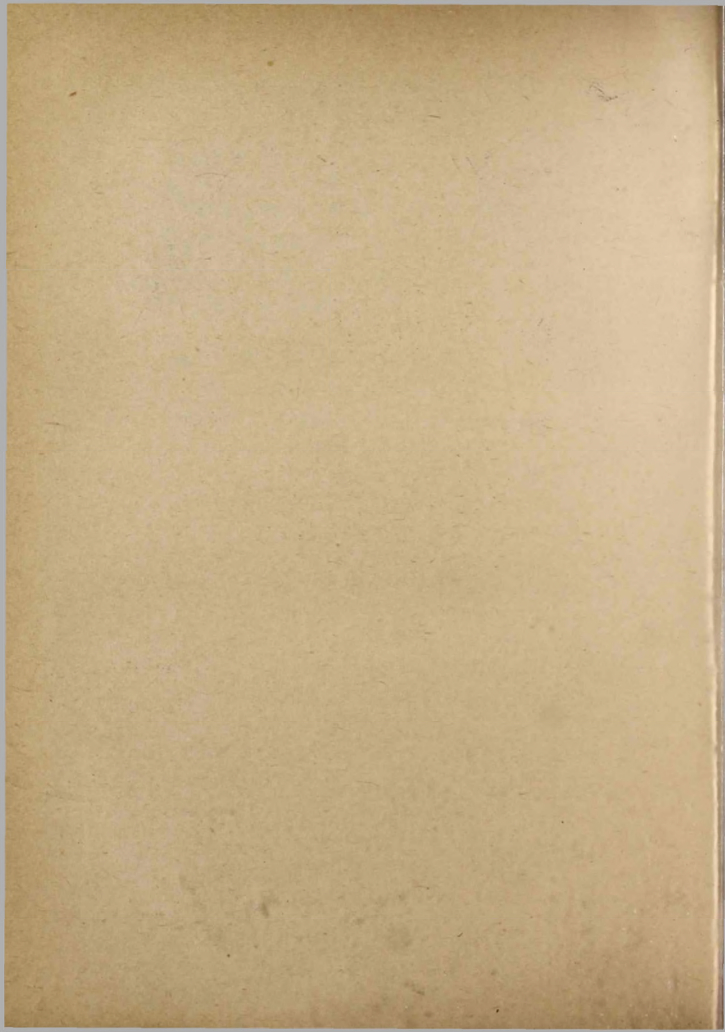
Sazt hisszük, hogy ottjobb volna —
Miserere! Miserere!

Édes Jézus! szánj meg immár!
Hőn várunk a kegyelemre!
Végy fel minket országodba!
Miserere! Miserere!“

Igy dalolnak, s az orgona
Vadul harsog egész éjjel:
Egy rég meghalt egyházfi az,
A ki veri csontkezeivel . . .

7.

KÖLTEMÉNYEK.

IRTA

DÖMÖTÖR PÁL.

GYÖRÖTT, 1888.

KIADJA GROSS GUSZTÁV.

Nyom. Gross G.- és Társánál Győrtt.

Tiszteljétek!

sak hányjátok szememre bátran,
Ha van hibát mit lelnetek,
De tiszteljétek azt a lántot,
A melyet pengetek ;
— Nem én hangoltam hurjait fel,
Hanem az istenek.

Gyermekkoromban áhitattal
Csak azt a mesét hallgatám,
A melyben mindig volt egy árva,
Fiúcska vagy leány ;
— Intett az emberszeretetre,
Tanított jó anyám.

Ifju koromban, járva-kelve,
A sors a merre hányt, vetett,
Utamban mindig csak találtam
Egy szegény gyermeket ;
— És nőtt szivemben, nem az ábránd,
Hanem a szeretet.

S nem egyszer megdöbbenve láttam,
A merre éltem utja vitt:
Kis gyermek mellett vándor atyja
Megroskadt tagjait;
— És fájo szívvel hallgatám őt:
A hárfás dalait.

Oh, fájt a dal, a nyomor ajkán!
E szíven úgy átreszketek!
Im: egy a sirba roskadó agg!
Im: árva gyermeke!
— S a nagy világ csak fájdalommal,
Nyomorral van tele!

És megpenditém azt a lantot,
A melyet most is pengetek.
Nem én hangoltam hurjait fel.
Hanem az istenek.
— Azok az áldott égi nemtők:
A Részvét, Szeretet.

Azok az áldott égi nemtők
Vezetek mindig útamon.
Azok sugalták régen is már,
Azok minden dalom'.

— Sugallatukra alkotám meg
És védem otthonom'.

E szent forrásból fakadoznak
A röpke dalok, énekek ;
Örömem, gondom : csak a hű nő
S az édes gyermekek.

— Hát tiszteljétek azt a lantot,
A melyet peogetek !

K Ö L T Ö.

 Legyen a költő: mint a nap.
Dalai: vidám sugarak.

Legyen a költő: mint az éj.
Dalai: nagy bú, szenvedély.

Legyen a költő: mint a fa.
Dalai: enyhe sátora.

Legyen a költő: mint az ér.
Dalai: üde habfűzér.

Legyen a költő: önmaga.
Dalai: önhasonlata.

Legyen a költő, ami lett,
Mikor — embernek született.

El-elmegyek, meg-megjövök . . .

El-elmegyek, meg-megjövök.
Künn keservek, itt örömök.
Ott az élet szilaj harcza,
Itt a gyermek szelid arcza.

Ott örökös téli hideg,
Sivár lelkek, fagyos szívek.
Itt vidáman felhangozó
Tavaszi dal, pacsirtaszó.

Örök harcban, küzdelemben
Ifjuságom' eltemettem,
De a gyermekszeretetben
Feltámadt a szívem, lelkem.

Mi és mások.

A miért úgy futnak mások,
És lesz boldogtalanná sok,
Lemondunk mi arról :
Nagyvilági fényről,
Nagyvilági zajról.
— Sok hiú örömről,
Sok hiú bánatról.

S mit kerülnek sokan mások,
— Lenne pedig boldogságok —
Nem mondunk le arról :
Ma szelid örömről,
Holnap tán a bajról.
— Szülői örömről,
Szülői bánatról.

Te vagy az édes anya, te!

Ifu koromnak eszményképe:

Te voltál az a lány, —

A költő bájos felesége

Te lettél azután.

S a kis család költészete

Nekem ti, oh! csak együtt vagytok;

— Te vagy az édes anya, te,

Szerető, gondos: é d e s anyjok.

Oh szép valál te eszményképnek,

Szivem leánya, szép!

Oh szép és jó vagy feleségnek,

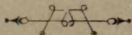
Szerelmem csak tiéd.

S a megnyilt ég tekintete:

Szemed ha függ örködve rajtok

— Te vagy az édes anya, te!

Szerető, gondos: é d e s anyjok.

Az ablakon.

Bénézek én, kinéznek ők —
Kerek szemek, borzaska fők —
Szép sorban ott az ablakon,
Hol én lakom.

Beszólok én, kiszólnak ők —
Kis ajkaik, a csevegők,
Vidáman ott az ablakon,
Hol én lakom.

Két karral én, hat karral ők,
Én: gyermeket, s gyermek : szülőt —
Ölelgetünk az ablakon,
Hol én lakom.

Virágnyilással.

Virágnyilással újul a kedvem.
Tavaszsugárral éled a lelkem.
Föléled s röpköd, pacsirtadallal,
Egész az évig . . .
Míg onnan édes gyermekajakkal
Vissza nem kérik.

Ne mosolyogjon senki se rajtam,
Az ősz vegyültét látva hajamban.
Rég voltam gyermek, ifju is régen,
Nyaramban élek ;
De tavasz jöttén csak ifjul, érzem,
Bennem a lélek.

Nem leszek én már soha másforma.
A milyen tegnap, olyan vagyok ma.
Tegnap is ugy volt, régen is ugy volt :
Mindig szerettem.
Oh, az én lelkem mindig megújult
A szeretetben !

Szeretem én a tavasz sugárát,
Levelét, lombját, ezer virágát,

Öröm-zaját és — látni a fészket
A lombos ágon . . .
Szeretek minden gyönyörűt, szépet
E nagy világon!

Ragyogj csak, oh nap! — virág, csak nyiljál!
Lelkem! repülj csak pacsirtaszónál . . .
Magasban és lenn szívem fölenged.
Oh szív, csak érezz!
— Olyan közel van madár és gyermek,
Közel az éghez.

Egy viszontlátáskor.

Rég láttam őt, rég látott engem.
Ő ifju lett, én férfi lettem.
Hogy elszakadtunk, oly sok év letűnt!
Gyermek volt ő, én ifju voltam.
Én a magasban, ő a porban
Cseréltük ki bucsú-tekintetünk'.

És lelkem a magasba veszve,
Szülőföldemtől messze-messze —
Ki a zajongó nagy világba vitt . . .
Mig otthon nőtt, csak nőtt a gyermek,
Kis társa egykor életemnek,
Aztán kibontá ő is szárnyait . . .

Es egyik erre, másik arra . . .
Lágy szellő útján s szélviharba —
Ő gyermekifju s már-már férfi én.
S hogy jöttünk össze mind a ketten?
Hegedt sebekkel én szivemben,
S ő nyílt sebekkel ifju szivén . . . .

Oh ifju, mondd, hol, merre jártál?
Van-e dicsőbb a nagyvilágnál?

Feledtető a fényes hirt, nevet . . .
Van-e dicsőbb és merre, hol van?
— Tekintetünk ott vész a porban,
A porban játszó gyermekek felett . . .

Hagyd, ifju, hagyd a nagyvilágot!
Mit ott a szem káprázva látott,
Hideg, hiú fény, hullócsillagok . . .
Megáldom én a nap sugárit,
A mint szobámba bevilágít
S kis gyermekim hajfűrtjein ragyog . . .

Dicsőbb e lét a dicsőségnél!
Ragyogóbb név az a birnévnél,
Mely egy világot tölt be itt veled;
Előbb a kedves sugja, aztán
Kis gyermeked viszi meg ajkán,
Virág s lépéhez — az „apa“ nevet.

Nyugalom.

Az én nyugalمامat sokszor zavarja gond,
Sokszor zavarja bú.

De a bút, gondokat, szív egy-egy fellegét,
Elúzi : feleség,

És egy kicsiny leány, meg két kicsiny fiú.

Az én nyugalمامat angyalkezek szövök,

És tépik : emberek,

De ujra szőni azt, bárhogy széttépdesék,

Kezdi : a feleség,

Bevégzik azután a kedves gyermekek.

Az én nyugalمامat sokszor elvesztem én,

De mindig föllelem.

Oh mindjárt föllelem, a hogy csak megjövék

És szól : a feleség,

És vidáman zajong három kis gyermekem.

Az én nyugalمامat szeretet alkotá,

Az örök szeretet !

Hát hogype küzdenék, ha eddig küzdheték,

Érted : jó feleség !

S ti értetek, ti jó, ti édes gyermekek !

Ha már úgy van, mit tehetek.

Ha már úgy van, mit tehetek —
Úgy kell lenni, a hogy lehet,
Élni gonddal, küzdelmekkel,
— A hogy már a birónak kell.

Hajh! a kevést úgy szerzem meg
Az én édes kedvesemnek,
Lánykámnak, két kis fiamnak.
— Morzsákat a madaraknak.

De azért nem szórok átkot,
Nem átkozom a világot;
Győzni birom szeretettel:
— A hogy már a költőnek kell.

Csöndes eső.

Csüggedten a lombok, epedőn a rózsák
Álmodnak üdítő, friss permeteget.
S vajjon az ő álmuk, vagy a szellők hozzák :
Felhők fedik már a keleti eget.

Bókolnak a rózsák, hajlongnak a lombok,
Közeleg a felhő gyorsan az egen,
S alig egy hívó szót ajkamon kimondok,
Megered az eső szépen, csöndesen . . . .

Csendesen csevegve csepegnek e cseppek,
Csöndes csevegésök a lélekre hat :
„Én virágra hullok, mely édes a szemnek.“
„Én kalászra hullok, mely életet ad.“

Akárhova hull az : áldás itt is, ott is.
Mit a földre a jó ég terjeszte ki.
Fölvidul az ember, a kis gagyogó is
Gögcicsélő szókkal hogy ujjong neki !

Fű, fa, virág éled, — s éleszti az eső
Az emberi szívben a reményeket.

Epedő virággal együtt epedett ő,
Csüggedő lombokkal együtt csüggedett,

De a hála bármily nagy is a szivekben,
Nincs elég magasztos szó rá, emberek.
Egyszerű szavaknál sokkal ékebben
Zengi a ligetben a madársereg.

Asztal körül.

Két kis kacsó az asztalon,
Kapaszkodva fogdossa a végét.
Két gyermekszem néz, de nagyon,
A kacsóknál, az asztalon végig . . .
Borzas kis fej emelkedik
A kacsókra, az asztal fölébe . . .
Piros kis száj epekedik
Piros megyre, piros cseresnyére.

Már egy fejfel magasabbról
Kandikál le, néz és vár a másik.
Főlebb : két nagy szemcsillagból
Kicsi lányom szórja pillantását.
S kérve-kérnek szép összbangban,
Majd a jogért, van-e rá, vagy nincs ok,
Szólanak mind hangosabban,
Zajosabban — az orgonaszípek.

Édes a meggy, a cseresnye,
Édes a ti csókra termett szátok.
Vágyva néztek minden szemre, —
Hej, örömmel nézek én tirátok !

Az asztalnál csak megfértek, —
Mily szép ez az egyetértés, béke! —
Egytől-egyig így befértek
A szívembe, szívem közepébe !

Esteli napfényben . . .

Esteli napfényben lugas alá tértem.

Lugas alatt játszott kicsi gyermekem.

Ily nevető ajkat s arczot — mint a harmat —

A világ nem látott, csak az én szemem . . .

Most tanult meg járni, most kezd szaladgálni.

Bizony, kell vigyázni, hogy baj ne legyen! .

De van ám pajtása: tanítja reája,

Hogy kell futni, mászni: nagyobb gyermekem.

És a játék csak foly . . . sugárzik az arczról:

Ott — gyermeki s nálam — apai öröm.

Minden mozdulását vigyázza a másik,

Jártában, futtában, bokrok közt, fűvön . . .

Hopp! de elbukott ám . . . s ott teremve, hozzám

Ölelem; ne lássa, hogy amaz kaczag . . .

S vége a sirásnak. A gyermeki vágynak

Ujjá alkotása mily örömet ad!

Hivatal után.

Még egykét sor . . . aztán mára
Befejezve a dolog.
Száll a madár éjszakára . . .
Én pedig most dalolok.

A sziveket haza várja
Fészkük édes melege.
Madarat: fiókja, párja.
Férjét: a nő s gyermeke.

A nap épen bucsút vesz már,
Hogy a kapun benyitok.
S üdvözöl négy fényes szempár,
Mosolygó szép csillagok.

Nóm előtt a három gyermek.
Ezek a kis madarak
Kebelemre ráröppennek . . .
S a legkisebb — ott marad.

Ülök aztán egy bokornál.
Nő és gyermek körülem.

Mind közel, mind oldalamnál,
A legkisebb — térdemen.

Elbeszéli, hogyan tellett,
Hogy mult el a délután :
Munka, könyv és játék mellett,
S várakozva — én reám.

Súgja közben édes anyjok :
Ugy-e terhes volt a nap ?
Hallgat rá a hivatalnok,
Férj és költő — csókot ad.

— Oh a gyermek- és hitvesnek
Egyszerű minden szava,
De az mind a szeretetnek
Bájos, édes dallama.

Minden szóból egyet érzek :
Az örök-dal ütemét :
Hogy szeretnek, hogy enyéme,
S hogy a szívem az övék.

Hogy kesergik sokan, mások . . .

Hogy kesergik sokan, mások
A tova tünt ifjúságot!
Nagy bohóság! hisz az élet
Mindig terem jót és szépet.

Mi az ábránd? Álom híme.
Nem virág az, csak a színe.
Mi az élet? A valóság.
Terem kórót, terem rózsát.

Ha a szived' elpazarlod,
Járod majd a puszta tarlót:
Ha megőrzöd szived', lelked':
Járod majd a rózsza-kertet.

F é n y ö z ö n.

En nem tudom : egy idő óta,
A mint az évszak változik,
Mindig fölzeng a régi nóta.
Ezzel jó az, vagy távozik.

Im jó a nyár . . s kicsalja ismét
E dalt az omló fényözön.
Csoda-e? hisz a porban is még
Gyermekszemekbe ütközöm.

Én türök, megbocsátok, szeretek . . .

Mindjárt jobb lennél, oh te nagy világ !

Ha jobbak volnának az emberek.

Ha az, ki rád kigyót-békát kiált,

Nem volna sok, de sokkal kevesebb.

Nem a világot kell gyűlölni annak,

Ki meggyűlölte már az életet,

Hanem csak azt az embertársadalmat,

Amelyben nincs már emberszeretet.

Oh, a világ most is csak oly dicső,

Olyan remek, mint egykor, hajdanán !

A napsugár most is ragyogai jó,

Most is szívéből zeng a csalogány.

Itt lombsugár . . ott zúgó vihar, orkán . .

Lenn fénybogár . . . villám az égen át . . .

Oh, lenn a sikon, vagy fenn a hegy ormán :

Halandó ! élvezd, bámuld e csodát !

De sok halandó gögös, büszke lény,

És szívtelen, bár szíve van neki :

Hogy csüng a sár, a por, a föld színén,

Mert sok a jó itt s a jót szereti.

Mind érzi ezt a szive, de nem érzi,
Mi az, ha szenved embertársa itt,
Nem könnyit sorsán, hanem még tetézi,
Dölyffel tetézi annak kinjait.

Nem a világot kell gyűlölni hát.
Bűnös nem ő, csupán az emberek.
Dicső, magasztos ez a nagy világ!
Nagy összhang, fény, erő: nagy szeretet.
E millió parány, e szerte málló
És mégis összetartó ős anyag:
Élet- s halállal örökkön munkáló
Istenerőtől oly dicső alak!

Dicső, dicső vagy, végtelen világ!
Nagy összhang, fény, erő, nagy szeretet.
Hanem sok ember, ki önzésből áld
S aztán megátkoz, törpén szenvedleg.
El tőlem: gyűlölet, gőg, szívtelenség!
Jertek keblemre: nő és gyermekek!
Veletek: bennem az egész mindenség!
-- Én türok, megbocsátok; szeretek.

Régi dal.

Akkor voltam boldog,
Mikor gyermek voltam,
Az anya ölében,
Anyaföldön, porban.

Akkor leszek boldog
Örökre, örökre,
Ha majd visszatérek
Az anyai földbe.

Szenvedni kell addig
Sok méltatlanságot,
Mindig hidegebben
Nézni a világot ;

Az egész világot —
Ezt a szép világot,
A melyet még mindig
Szeretek és áldok.

Szeretem az eltűnt
Gyermekség koráért

És a visszatünő
Gyermek mosolyáért.

Földeríti lelkem'
S feledem a gondot :
Lesz-e ez a gyermek
Az életben boldog?

Elnézem elnézem,
Amint játszik hosszan,
Ott az édes, békés
Anyaföldön, porban.

Őszi napokban.

Ház előtti kert oly hallgatag !
Olyan némák a ház előtti fák !
Sárgult levélen halvány sugarak,
És szerteszéllyel hervadó virág . . .
Künn már hideg van, itt benn oly meleg !
A szeretet vidám sugára hő.
— Jertek szívemre, édes gyermekek !
Oh jer szívemre, nő !

Nem már a cserjés, árnyas udvaron,
Virágos kertben, lombos fák alatt :
De a szobában, puha pamlagon,
Szövöm tovább az édes álmokat . . .
Hogy a jövőtől mit remélhetek —
S miért óhajtlak szépnek, oh jövő . . .
— Jertek szívemre, édes gyermekek !
Oh jer szívemre, nő !

Nem zengenek már a madárdalok.
Oly daltalan lett kívül a világ !
S divatköltői beteg sóhajok
Nem pótolják a madarak dalát.

E dalverseny közt én csak érezek,
Csak érzem azt, mi szép, igaz, dicső.
— Jertek szívemre, édes gyermekek!
Oh jer szívemre, nő!

S nem dörg, villámlik a menyboldozat,
Magasztosan, fenséges rémesen . . .
— Oh a viharban láttam sorsomat,
A czélt is látom s érzem — idebenn;
Hogy mért születtem, küzdök s szenvedek,
Rendeltetésem itt oly érthető:
— Jertek szívemre, édes gyermekek!
Oh jer szívemre, nő!

Szülőházam . . .

Szülőházam kertjében járnak
Lelkem zarándok gondolatjai.
S megrezzenek, mikéntha ott
Szólitott volna valaki.
Ott járt anyám a kerti úton,
Testvéreim s a rokonok.
— Én nem tudom : úgy fáj a lelkem,
Mikor kertünkre gondolok.

Szülőházam nagy udvarába
Elszáll gyakorta az emlékezet.
És felkutat minden zugot,
Beröpköd minden kis helyet.
Ott a buvó mind . . . ott folyt egykor
Gyermekkorom játéka, ott . . .
— Én nem tudom : úgy fáj a lelkem,
Ha udvarunkra gondolok.

Szülőházam szobáin által
Egy multat ver föl lépteim zaja . . .
Apám könyvtára áll a itt,
Amott anyám kis asztala.

S szegény anyám beszélt apámról,
Ki már a sirban nyugodott . . .
— Én nem tudom : úgy fáj a lelkem,
Ha szobáinkra gondolok.

Szülőházam utcája hosszán
Végig repült a könnyű fecske — 's én . . .
S ott léptem ki az ifju korba,
Az álmot is ott kergetém.
S ott vitték anyám koporsóját,
Örök-bucsúm ott zokogott . . .
— Oh csak tudom : mért fáj a lelkem,
Mikor utczánkra gondolok.

Szülőházam helyére szárnyal
A sors üldözte fáradt képzelem.
Idegen már a ház, a hely ;
Az vagy, szülőföld, énnekem.
Nem várja senki haza jöttöm'.
Nincs szív, a mely felém dobog . . .
— Oh hogyne fájna hát, ha olykor
Szülőföldemre gondolok.

Hősök emléke.

Előadatott Hegyes környékén, Bács-Bodrogh megyében, 1849.
évi július hó 14-én vívott ütközet emléksobrának 1887-ik
évi július hó 17-én történt leleplezési ünnepélyén.

As szobruk áll! Nem gyászos síri emlék :

Dicsőségük tanúságtétele.

Örökké álljon itt! A végtelenség

Időfolyásán létünk egy jele.

Tanúság ez, mint a történelem,

A melynek egyik vérpiros lapjáról,

Szabadság glóriájaként világol

Az itt kivívott fényes győzelem.

Mikor nyomasztó századok felhőin

Keresztül tört a márcziusi nap —

És szétsugárzott a törvény betűin,

Hogy nincs igazságunknál igazabb ;

Hogy úr saját honában a magyar,

De a más ajku népek jó testvére :

Akkor, — az alkotmány üdvözlétére! —

Ránk zúdult minden vész és zivatar.

Meglepve nézett szerte a viharba,
Nem sejtve azt előre, nemzetünk . . .
Minő csapás jön ismét a magyarra?
Mért e gyűlölség, boszú ellenünk?
Majd hősi tűzzel ráütött a kardra:
Ha úgy akarják, hát majd ott leszünk!
És ott valának mind a hősök, bátrak —
És szembe néztek százezer halálnak!

Minő dicsteljes, ragyogó napok!
Nem, nem napok, ellobanásu fénynyel:
Régmúlt idők, daliás századok
Keltek fel újra, telve dicsőséggel!
Még gyermekifjak és már is — *nagyok!*
Méltón ruházva föl a hősi névvel.
Ma még csapat, holnap győző sereg —
Hogy rohanásán a föld megremeg!

Oh, hogy siettek a zászlók alá!
S zászlóik mellett oh, hogy harczolának!
Nem félve, hanem osztva a halált
Mindenfelé az ellenség sorának!
Futása ennek, hogy magasztalá:
Kik itt harczolnak, azok — oroszlánok!
S futott, futott ki a megvert sereggel —
S onnan tekintett vissza rémülettel . . .

Onnan hozott kétszerte több hadat.
Nagy áron hozta: csúfos gyávaságon.
A pártütés is munkált azalatt,
Pusztítva újra e szép rónaságon.
Veszélyt fogamzott minden pillanat —
S részünkön senki, senki a világon!
S mikor kitört a végső zivatar:
Dicsőn itt győzött újra a magyar.

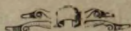
Orozva jöttek, éji borzalommal,
De a halálharcz készen várt reájok.
Előre, honvéd, tűzzel és szuronyyal!
Vágtassatok rá szelgyorsan, huszárok!
És ők rohantak . . . neki az ellennek!
Meg nem riadva a haláluton . . .
— A marathoni hősök nem hősebbek,
Nem Miltiades, mint te, hős Guyon!

Hogy folyt a harc le, csak ti mondhatjátok,
Kik a sorok közt ottan voltatok:
Tűzvérű ifjak — ma békés polgárok,
Mythoszi — s mégis élő alakok!
Kik átéltetek *ilyen* ifjuságot:
Lelkem csodálattal függ rajtatok:
Szabad hazáért akkor halni készek,
A kik ma már — *szabad hazának* élnek.

Mert bár az ég és föld reánk szakad —
S Hegyes után hiába győz Komárom. —
Hajh! el kell bukunk minden, minden áron! —
Szörnyű a vég: Világos és Arad! —
Uj Golgotán a szentek, a nagyok! —
S a vérző nemzet fedve sűrű gyászszal — :
Be nem zárult a nagy tragédiával
Történetünk: a magyar századok!

Győzött az Eszme! Napfényes sugára
A vérmezőkön áldásként ragyog.
Ragyogjon is örökké e hazára,
Szabadság! a te felséges napod.
— S kik szent örökül hagyták vissza ránk,
Az elesettek pora legyen áldott!
Mig ejtse bámulatba a világot
Dicső jövőd, boldog, szabad hazánk!

Ez a világ . . .

Ez a világ bizony csak rút világ.
Nem is világ ez: mindennapiság.

Mindenki most csak önző célnak él.
Nincs itten eszmény, hanem csak — kenyér.

Áldott a föld, ha jóléttel megáld.
— Csak tápnyád ő, nem édes hazád.

S áldott az ég esője, melege.
— Naprendszer az csak, nem a hon ege.

Tündéri szép bércz s tündér délibáb !
Hogy bűvöl-bájol — *aranyod s gulyád!*

Zöld, lombos erdők, dalos ligetek !
Csak adjatok fát — (s nem dalt) eleget.

Haj! társadalmunk lenn a porban él ;
Minek az ábránd ? — csak legyen kenyér.

Lelkesedés, eszmények, oh ezek
Lezajlott kor sirjába tüntenek.

Nyugosznak ott bús szemfedő alatt,
A szép időkkel együtt nyugszanak.

Oh lesz-e még egy jobb kor, szebb világ,
Dicső napok s nem mindennapiság ! ?

Tudnak-e mást is majd a honfiak,
Mint kenyerüket végig enni csak ?

Haj! lesz-e még, születni fog-e még
Emelkedettebb lelkű nemzedék ?

Sasröptü lelkek, eszmék magasán,
S szivek, hevülve a költő dalán ?

Tudnak-e élni úgy, mint egykoron,
Elődeink e szentelt hantokon.

Dicső eszméktől lelkesedni fel,
. . . És halni is, ha érttek halni kell !

A csárdás.

— Néprománcz. —

A le utszéli csárdás itten,
Mondod-e, hogy fogadjisten?
Van-e borod, megiható?
Van-e lányod, csókot adó?

— Én utszéli csárdás itten,
Mondom: verjen meg az isten!
Van borom, van, észforgató,
Lányom is van, bús, hervadó.

Te csaltad meg édes szóval,
Öleléssel, tüzes csókkal;
De borom is ó, tüzes lett:
Veszszén belé gonosz lelked!

Szomorú románcz.

Hideg, hideg van ott künn!
Benn oly meleg, meleg!
Boldog vagy, gazdag asszony!
S az édes gyermeked.

De künn a tél oly zordon!
Hej ott de fagy, de fú!
S az ablak alatt sir egy
Didergő kis fiú.

„Nézd, édes jó anyám, nézd:
Hogy reszket, könnyezik;
Ne kérjük meg: miért sir?
— S behívják, kérdezik.

S ellátja dúsan, az, ki
Csak kérdezé elébb:
Szegény leégett özvegy
Kolduló gyermekét.

Hideg, hideg van ott künn!
Benn oly meleg, meleg!
— Gazdag nő, gazdagabbá
Lettél te s gyermeked!

Azt mondják : röpülnek . . .

Azt mondják : röpülnek . . .
— Mert a vágyuk vonja, —
Az igazi költő
Megteszi, nem mondja.
Azt mondják : *akarják*
S el lesz érve a cél . . .
— Az igazi költő
Nem az akaratról, —
A szivéről beszél . . .

Én nem is tudom, hogy
Minek is rohannak
Mindig az *egeknek*?
Vaktában a falnak.
A ki nem is mondja,
Az van *ottan* éppen . . .
Én oda jutottam;
Az én egem ott van:
Kedvesem szemében.

Én nem is tudom, hogy
Micsoda egy lélek,

Mely hideg sziklák közt
Keresi a fészket . . .
Az én kicsi fészkem
Gerliczék lakása.
Csak kihallik onnan :
Galamb nevetése,
Gyermek kaczagása . . .

Repülök-e, vagy csak
Lenn vagyok a földön :
Nem tudom, de éltem'
Angyalok közt töltöm.
S hogy költőnek méltán
Tartanak-e engem :
Nem tudom, de dallal
Tele van a szívem,
Tele van a lelkem.

N ő i s é g.

Oly szép a rózsza, hogyha nyit,
Kitárva kelyhe bájait,
Tekintetén nincs semmi dacz.
— Mi szebb? Egy szende női arcz.

És áldott minden lombos ág,
Mely áldásként hajol reád;
Édes gyümölcsöt adni kész.
— Mi áldottabb? A női kéz.

Oh szép, oh áldott vagy te, nő!
Oly bájoló, oly jóltevő!
Vigasztal arczod mosolya,
S áldás kezed minden nyoma!

Nőnek a gyerekek !

Nőnek a gyerekek !

Nőjjetek, nőjjetek —

S legyetek szivemnek,

Apai szivemnek

Mind nagyobb örömek !

Irénke csak a lány !

Szót fogad, tanul ám,

Köt is fürge kézzel,

S csak egyik szemével

Csügg éppen a babán.

Aladár a gyerek !

Bötűje szép kerek, —

Szaval bátran, gyöngyen ;

Csak ne hányná szörnyen

A cigánykereket !

Hát a kis Győzike !

Már ő se kicsike.

Már nem bölcsődalra :

Igéretszavakra

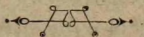
Hallgat el ízibe.

Már én is az leszek :
Daltalan fa leszek ;
Hej ! róluk maholnap
Vége a daloknak :
Nőnek a gyerekek !

Nem, soha ! sohasem !
Igy dobog a szívem.
Mig élek, mig érzek,
Itt van a költészet,
Itt : szívem mélyiben.

Mily szép fog lenni, lám,
Ha ez a kicsi lány
Ház angyala lészen !
Akkor a dal, érzem,
Akkor lesz csak vidám !

S ha e két kis zseni
Tanul — 's fog szerzeni
Eminenciákat :
Akkor az ódákat
Kezdem majd zengeni !

Magam vagyok.

Magam vagyok...oly néma lett a ház...

Se női hang, se gyermekkaczagás.

Magam vagyok, magam, magam.

E szónak, mely nyugodni nem hagy,

E kicsiny szónak végtelen nagy

Emléke és fájdalma van.

Magam valék én sok-sok év előtt,

Gyászolva multat, nem várva jövőt.

Magam valék, magam, magam!

A kik szerettek régen-régen:

Szülőföldem temetőjében

Mind elhantolva, elsíratva van.

Magam valék, lelkemben gyász, örök,

Szobámban és az emberek között.

Mig egy napon lehullt a gyász.

S megcsendült szép egymásutánban,

Mint a madárdal egy sorjában.

A női hang s a gyermekkaczagás.

De felvidult a szívem s otthonom!

De felvidult a dal is lantomon!

De gyorsan folynak a napok !
Ha ily gyorsan, sebesen folynak,
Bizony, a térdemen maholnap
Kis unokákat ringatok.

Csitt ! a leánykám s a nagyobb fiam.
Vagy ugy ! hiszen magam vagyok, magam.
Magam ! — hogy megdöbbsent e szó . .
Mint egy rövid, de szomorú dal,
Pedig már nem a régi búval,
Bús értelemmel hangozó.

Mily szomorú az : élni egyedül,
A nagy világban s mégis a kívül,
Mint ember és nem hivatásakép,
Társ nélkül a nagy társaságban . . .
— Egyedüllét ! e szó magában
A lét előtt s után a semmiség.

Magam vagyok . . de nékem már e szó
Nem oly bús értelemmel hangozó :
Csak estelig lesz néma még a ház, —
Aztán megint fel lesz vidulva ;
Megjönnek ő k s betölti újra
A női hang s a gyermekkaczagás.

Gloria.

Híába! elszállt, eltűnt, oda van . . .

A bánat hasztalan;

Dicsőség, ábránd szép álomvilága

Az ifjúsággal eltűnt . . . mindhiába!

— De nem maradtam árván, egymagam.

Ha néha egy-egy sűgárt visszavet

A szép emlékezet:

Olyan szelíden mosolyog fölénk le,

Mikor kezünk, az udvaron föl és le,

Virágok közt — kis gyermeket vezet . . .

Memento.

I.

Hogy meghalok egyszer, nem fáj az énnem ;
Oda lenn a sirban nyugszom majd édesen.
De az fáj, hogy akkor többé már teveled,
A kit én szerettem s ki engem szeretett,
Együtt nem örülök, együtt nem szenvedek.

Hogy meghalok egyszer, nem fáj az énnem ;
Oda lenn a sirban nyugszom majd édesen.
De fáj a gondolat : ha korán itt hagyom
Ezt a kis angyalom', azt a kis angyalom' :
Leánykám', fiaim', virágom', csillagom' . . .

De miért hiszem én, de miért érzem,
Hogy elébb megyek el, mint te, én kedvesem ?
Nem tudom, nem tudom ! hanem azt jól tudom :
Ha te mennél elébb, ugy fájna, oly nagyon,
Hogy arra nincsen szóm, hogy arra nincs dalom !

És miért hiszem én és miért érzem,
Hogy majdan elsirat három szép gyermekem ?

Temettem már egyet! oh az hát nem lehet,
Hogy előbb vegye el e három gyermeket,
Ugy sujtson az isten, úgy verjen engemet!

Fájni fog a válás, de előbb haljak meg;
Ti négyen egymásban még vigaszt lelhettek.
De ha én, óh, ha én temetlek titeket,
Veletek szívemet, lelkemet, hitemet,
Mindent a világon, mindent eltemetek.

II.

Oh, tudok én még álmodozni,
Sokszor tudok, szépet, sokat.
Most álmodom csak még a legszebb,
A leggyönyörűbb álmokat.
Habár nem egyszer elcsüggedten
Hajtom le fáradt fejemet:
Jó hitvesem s kis gyermekim közt
Álmom csak gyönyörű lehet.

De álmaim közben gyakorta
Meglep a fájó gondolat:
Vajh' meddig látom mosolyogni
E kedves angyalarczokat?

Oh nem közelg-e már az óra,
Mikor behunyom szememet,
S ők rám borulva, ott zokognak
A legszeretőbb sziv felett?

Halál! mely engem elszólitasz
A lét beálló alkonyán,
Engedd, hogy mind beteljesüljön,
A mit felőlük álmodám.
Jövő idő! oh add, hogy éltük
Nyugalmas, boldog, szép legyen!
S nyugodtan hajtom fejemet le,
És alszom, alszom édesen . . .

Dalok az útról.

I.

A z ú t o n.

Hárman megyünk, kettő marad.
Otthon hagyunk két madarat.
Mindakettő fiú gyerek,—
Míg e félénk kis madárka,
Szelid lányka,
Velünk repül, velünk cseveg.

S a mint percz és óra halad,
Hangunk, szavunk úgy elakad :
Jaj ! hogy is van az a kettő ?
— Hogy felforgatják a házat :
Semmi bánat !
Ép-e a szem mindakettő ?

Jó kis fiuk, jó testvérek,
Mindakettő áldott lélek.
De magasra törő szellem :
Fel a porból, fel a — fákra !
Ágról-ágra
A madár se röpköd szebben

S hogy az est a tájra borul,
Szivünk úgy fáj, úgy elszorúl!
Jaj, hogy is van az a kettő? . . .
Nincs-e bajuk? Nem betegek?
— S ajkunk rebeg:
Virraszs mellettök, teremtő!

II.

Megérkezés.

Milyen színpompa! Mily sziklabérczek!
Völgyed ez, Kárpát, — s az ott te vagy!
Májusi pázsit, — s ott hava télnek,
Keleti búbáj, — s északi fagy.

Csacsogó csermely ingerlő habját
Csak egyre nézem epedve még,
S a havas ormok már lefuvallják
A fenyvesek hús lehelletét.

E bájos völgyben, e tündértájon
Elrejtve él-e tündérlakó?
Jőjj, feleségem! jőjj, kicsi lányom!
Ez a hely éppen nektek való.

III.

Husz-parki reggel.

No, kedves, innen mehetünk !
Ha nem megyünk, hát megfagyunk.
Alföldi ember, neje s lánya
E muszka klimát ki nem állja !
Nézd: majd befagyva ablakunk.

Még jó, hogy ki se pakkolánk.
Hé! kocsis! erre! állj meg itt!
— És ablakot nyitok utána . . . .
Szent isten! minő panoráma . . .
Leszállt a menny, a hetedik.

Kék ég övezte ormok ott . . .
Csókdossa ifju napsugár . . .
A sziklabércz, tarkázva hóval,
Ragyogó ezüst szalagokkal,
Legteljesebb pompában áll . . . .

Átlátszó, színes, tiszta lég,
És benne rezgő, kék hegyek,

S növényzet itt lenn, olyan zöld még,
Mikéntha sebtén átöntöznék
A felcsillámió csermelyek . . .

Oh, mennyi báj, mely összefoly,
Mely fogva tart s elandalit! . . .
Parnasz és Tempe itt merült fel!
— No kedves, innen nem megyünk el
Ez a múzsák hazája itt.

IV.

A Kárpátokhoz.

Nem üdvözöltelek még ;
Alig hogy láttalak,
Te agg királyi hegység !
Ti büszke szirtfalak !

Majd akkor üdvözöllek,
Ha újra itt leszek,
És visszakérem tőled
A drága sziveket.

Ne nézz olyan sötéten,
Oly komor hidegen :
Ez itt a feleségem,
Ez itt kis gyermekem.

Mennybéli angyaloknál
Drágábbak ők nekem !
Lábukhoz borulhatnál,
— S lábadhoz helyezem.

Vigyázz, vigyázz reájok!
Vihartól egyre véd.
Ne érjen más hozzájuk,
Csak illat, üde lég.

Lármás felhők haragját
Szétűzze homlokod!
Hogy távolról is hallják,
A mint szívem dobog . . .

Majd akkor üdvözöllek,
Ha újra itt leszek
S már visszakértem tőled
E drága szíveket.

Örömmel foglak látni,
Ti büszke szirtfalak!
És kezdelek csodálni,
— Ha megáldottalak.

V.

B ú c s ú.

Most már megyek; tudod, hogy várnak.
Szeretet kell a gyermekpárnak,
Mely csak szivünkéből árad melegen,
Én édes betegem!

Megosztozánk mi ketten szépen;
Kis angyalunk melletted lészen:
Mosolya mind, mind a tied legyen!
Én édes betegem!

A drága nap majd eljövend, mely
Titeket minden életkedvvel,
Minden mosolylyal visszaad nekem,
Én édes betegem!

Oh, ugy lesz, ugy! Olyannak látlak,
Midőn keblemre visszazárlak,
Hogy el ne váljunk többé sohasem,
Én édes — hitvesem!

A d a l.

(A Kisfaludy-társaság 1887-ik évi pályázatán megdicsért
s 1888-ik évi közgyűlésén felolvasott tanköltemény.)

Valami öröm érte lelkemet —

És már szivemben egy dal ébredett:
Ugy hallám egyszer, isten tudja, hol,
Mit vig napokban ajkam eldalol;
S valami bánat érte lelkemet —
S szivemben már egy más dal ébredett:
Ugy hallám ezt is, isten tudja, hol,
Mit bús napokban ajkam eldalol.

Mi hát a dal, ha kedved növeli,
S a búból elvesz, oly részvétteli?
A lelken át egy röpke kis sugár
S derültebb lesz a lelki láthatár,
Csak egy sohajtás, szivből fakadó,
És bánatot, keservet oszlató;
Sugalja bár öröm, bú vagy remény,
Mindig igaz és mégis — *költemény.*

Vers hát? A kérdés e körül forog?
Sokan hiszik, hogy ez csekély dolog:

Csak rímelés, szavak végén a rag :
Kovács is azt ver, ács is azt farag, —
Uj nótát vág ki minden arató,
És oly szépet, hogy ki se mondható,
Oly megkapót, mely érzéssel tele,
Hogy műköltő nem versenyez vele . . .
— Hisz úgy van, úgy ! A dal könnyen folyó
És repdeső, mint a pacsirtaszó,
Nem is fakad, nem, hol nehéz sorok,
Betübilincsek mind a lanthurok.
De könnyen ott, hol pásztor vagy juhász
Önönmagának el-elfurulyáz.

Tanulj a néptől. Ez *zeng*, nem *regél*.
Nem terjengő a dal szövésinél.
Dalát *szemlélve*, ép úgy vagy vele,
Hogy olyan, mint a rózsa levele :
Úgy átfonódik eszme s érzelem,
Mint sejt és szín a rózsalevelen.
Mely, ládd : *egész*, nem válva semmi szét,
Külön nem látva sejtet és színét.
Ilyen a dalnak lelke és a szerve ;
Nincs az csinálva, hanem úgy születve.
Valódi dalról méltán vélheted :
A teremtéssel együtt született.

Nem érzést ír le, de abból fakad,
Nem képletez, de mégis képet ad.
Nem így: „szívem virágán dör a bánat“,
De elsóhajtván: „*hervadok* utánad!“
Nem így: „szerelmem fényes napja ég“,
Hanem: „*égő* szerelmem a tiéd!“
Nem érzelemre következtető:
Önkénytelen, a szívből szökkenő,
Alakra kelt érzés a jó dal éppen.
Hol a szabály? A közvetetlenségben.

Kevés a költő, a ki így dalol,
Mint egyszerű madár a lomb alól.
Magyar Petőfi, angol Burns s a német
Heine, ha szívem' vonzza, nem elmémet,
Ha verse — dal, nem élczeknek keret,
Nem gúnyolódik, hanem csak szeret.
Mert alapérzés, alapgondolat,
E kettő az, mi dal-egységet ad;
Egy érzés leng a játszi dalon át,
Egy gondolatból szárnyal az tovább;
Ha átalakul érzés, gondolat,
A vers bizony dálnak nem ér sokat.
A cifraság: mindenből egy csipet,
Csak virtuózitási quodlibet,

Zenének zürzaj, képnek csupa karcz,
Maga a költő arcza Jánus-arcz.

Milyen az érzés, az alak olyan,
Megsúgja az, mit zengj el és hogyan,
Hosszú, rövid, vagy mily verslábakon —
Beszéljen itt a tankönyv, nem dalom; —
Nem szólok hát a jambus, trochaeusról,
Versformát értve vig dalról, se búsról,
Tankölteménytől várod bár talán —
Oh, csak merengj a „kis leány baján!“
Csak énekeld, hogy „nem anyától lettél“
S vigadj, busulj a *magyar versütemnél*.
Költő! ha magyar dalnok a neved,
E hangon zengd a legtöbb éneked,
Ennek van ősi eredete, bája,
E hangon szól a pásztor furulyája.

S a rím? No már csak jó legyen a rím!
Akár nő-rím az, vagy akár a hím.
Dallá a vers csak jól rímelve lesz.
A nyelv-hangszernek billentyűje ez.
Ha rosszul szabva hibás végű lett:
Kisípol egy hang, sérti a fület.
De a *nagy* rímet ne halmozd egymásra,
Szebb: közbe két hang összhangozása.

Nem zeng, ha véle erőltetve bánsz,
De mindig zeng egy bájos asszonánsz :
Hisz oly hajlékony, mint más senkié,
Petőfi nyelve s Vörösmartyé !

Im ez a dal. De így mindannyi bú,
Avagy öröm nem lesz *egy* hangzatú ?
Nem, ha a költő *énje* hatja át —
Sajátos énje, mindenik dalát —
Minden fohászt, minden imádatot,
Minden örömet, minden bánatot ;
Dalt, mely dicsőít eget és hazát,
Mely zeng szerelmet, bölcső lágy zaját,
Mely zengi visszhang hű zenéjeként,
A szív verését, ez örök zenét.

TARTALOM.

	Lap.
Tiszteljétek	3
Költő	6
El-elmegyek	7
Mi és mások	8
Te vagy az édes anya, te	9
Az ablakon	10
Virágnylással	11
Egy viszontlátáskor	13
Nyugalom	15
Ha már úgy van	16
Csendes eső	17
Asztal körül	19
Esteli napfényben	21
Hivatal után	22
Hogy kesergik sokan	24
Fényözön	25
Én tünök	26
Régi dal	28
Őszi napokban	30

	Lap.
Szülő hazám	32
Hősök emléke	34
Ez a világ	38
A csárdás	40
Szomorú románcz	41
Azt mondják röpkülnek	42
Nőiség	44
Nőnek a gyermekek !	45
Magam vagyok	47
Gloria	49
Memento	50

Dalok az utról.

I. Az uton	53
II. Megérkezés	54
III. Husz parki reggel	55
IV. A kárpátokhoz	57
V. Bucsú	58
A dal	60